

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLERDE KURAM VE UYGULAMALI ÇALIŞMALAR

Editörler

Doç. Dr. Orhan ŞANLI

Dr. Öğr. Üyesi Olkan SENEMOĞLU

**SOSYAL, BEŞERİ VE
İDARİ BİLİMLERDE KURAM VE
UYGULAMALI ÇALIŞMALAR**

Editörler

Doç. Dr. Orhan ŞANLI

Dr. Öğr. Üyesi Olkan SENEMOĞLU

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Kuram ve Uygulamalı Çalışmalar 1
Editörler: Doç. Dr. Orhan ŞANLI, Dr. Öğr. Üyesi Olkan SENEMOĞLU

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design

Baskı: Ekim 2025

Yayıncı Sertifika No: 49837

ISBN: 978-625-5698-90-2

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir. Yayınevi ve editörler sorumlu tutulamaz.

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm.....1

Çevrim İçi Eğitimde Katılımın Veri Temelli Analizi:

Pandas ile Udemmy Üzerine Bir İnceleme

Akif KARATAŞ, Mehmet Cabir AKKOYUNLU

2. Bölüm.....20

Tedarik Zincirinde Risk Yönetimi:

Pandemi Döneminde Esneklik ve Dayanıklılık Stratejilerinin İncelenmesi

Nefise Sümeyye KÜÇÜKTUNCA, Ahmet Alper SAYIN, Kemal KAMACI

3. Bölüm.....36

Depo Sistemleri ve Teknolojilerin İşletme Verimliliğine Etkisi

Muhammed ÇELİK, Ahmet Alper SAYIN, Kemal KAMACI

4. Bölüm.....64

Davranışsal Finansın Psikolojik Temelleri: Geleneksel Finans Teorilerinin

Ötesinde Bilişsel ve Duygusal Etkiler

Ayberk Nuri BERKMAN, Ömer İSKENDEROĞLU

5. Bölüm.....88

Ekonomik Kalkınmaya Yeni Katkılar: Kadın Sosyal Girişimciliği

Başak Gül AKAR

6. Bölüm.....105

Gelir Dağılımı Kavramı, Türleri ve Ölçüm Yöntemleri

Türker BATMAZ

7. Bölüm.....127

Afetlere Karşı Dirençliliği Tartışmak:

Kastamonu Üniversitesi Hidrometeorolojik Afetlere Karşı

Kentsel Dirençlilik Çalıştayı ve Değerlendirilmesi

Bekir TAŞTAN, Ekrem MUTLU

8. Bölüm.....142

Türkiye'nin Finans Merkezi: İstanbul İli Finans ve Bankacılık Sektörü Tahlili

Burcu KILINÇ SAVRUL, Günay KOYUNCU

9. Bölüm.....	172
Kruvaziyer Turizminin Gelişimi, Dinamikleri ve Potansiyeli: Türkiye Özelinde Öneriler <i>Davut UYSAL</i>	
10. Bölüm.....	193
Engelli Tüketiciler: Bibliyometrik ve Tematik Bir Analiz <i>Elif DENİZ</i>	
11. Bölüm.....	219
Öz Şefkatin İki Yönü: Türkçe Ölçeğin Faktör Yapısı ve İstatistiksel Değerlendirmesi <i>Elif ÜNAL ÇOKER</i>	
12. Bölüm.....	229
İncil Sosyolojisi İsrail'in 'Kutsal' Bilincinin Sosyolojik Dönüşümü <i>Hüseyin Nihat GÜNEŞ</i>	
13. Bölüm.....	252
Ergenlikte Aile İçi Çatışmalar ve Aile Danışmanlığı: Kuramsal Temeller ve Uygulama Alanları <i>Melike YALÇIN</i>	
14. Bölüm.....	264
Dijital Dönüşüm Sürecinde Dijital Yakalılar <i>Meral BEKTAŞ</i>	
15. Bölüm.....	275
Post Keynesyen Bakış Açısıyla Enflasyon <i>Nurdan Cansu YÜCE</i>	
16. Bölüm.....	287
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Erzurum Darülmüâllim Mektebi ve Tatbikat (Uygulama) Mektebi <i>Rahşan TOPTAŞ</i>	

17. Bölüm.....303

Bankacılık Sektöründe Performans ve Karlılık Göstergeleri:
Kamu Bankaları İçin Kuramsal ve Ampirik Bir Değerlendirme
Seyfettin Caner KUZUCU

18. Bölüm.....315

Modernlikten Postmodernliğe Kimliğin Dönüşümü ve Reklam:
Eleştirel Bir Okuma
Şahinde YAVUZ

19. Bölüm.....338

Felsefe ve Bilim Tarihinin Kesişim Noktaları
Tuğşat GÜZELOĞLU

1. Bölüm

Çevrim İçi Eğitimde Katılımın Veri Temelli Analizi: Pandas ile Udey Üzerine Bir İnceleme

Akif KARATAŞ¹, Mehmet Cabir AKKOYUNLU²

GİRİŞ

Dijitalleşmenin hızla yayıldığı 21. yüzyılda, eğitim sistemleri de bu dönüşümden etkilenerek fiziksel mekâna bağlı olmayan, zamandan ve yerden bağımsız öğrenme modellerini benimsemeye başlamıştır. Bu dönüşüm, özellikle COVID-19 pandemisi ile birlikte daha da ivme kazanmış ve çevrim içi öğrenme platformlarının önemi, bireylerin bilgiye erişiminde temel bir rol oynamaya başlamıştır. Bu süreçte, dünyanın dört bir yanından milyonlarca kullanıcının tercih ettiği Udey gibi çevrimiçi eğitim platformları, dijital eğitimin erişilebilir, esnek ve özelleştirilebilir yapısını temsil etmektedir.

Udey, öğretmenlerin kendi içeriklerini video tabanlı modüllerle sunduğu, kullanıcıların ise bireysel ihtiyaçları doğrultusunda kurslara erişim sağladığı bir öğrenme ortamı sunmaktadır. Platformun bu esnek yapısı, bireyselleştirilmiş öğrenme deneyimlerinin oluşmasına olanak tanımaktadır. Ancak dijital eğitimin yalnızca erişim kolaylığı ile sınırlı olmadığı, kullanıcı etkileşimi, kurs kalitesi, yorumlar, puanlama sistemi gibi birçok yapısal faktörün de öğrenme sürecini etkilediği bilinmektedir. Bu nedenle çevrim içi eğitim verilerinin analizi, platformların performansını ölçmede ve gelecekteki içerik stratejilerinin belirlenmesinde kritik öneme sahiptir.

Son yıllarda yapılan akademik çalışmalar, özellikle öğrenen katılımı, öğrenme motivasyonu ve etkileşim düzeyleri gibi kavramlara odaklanmaktadır. El-Sabagh (2021), öğrenme stillerine göre uyarlanabilir çevrim içi öğrenme ortamlarının öğrenci katılımını anlamlı biçimde artırdığını göstermektedir. Benzer şekilde, Salas-Pilco, Yang ve Zhang (2022), COVID-19 döneminde Latin Amerika'daki yükseköğretim öğrencilerinin çevrim içi öğrenmeye yönelik davranışsal ve duygusal katılım boyutlarını sistematik bir biçimde incelemiş ve katılımı etkileyen çok sayıda değişkeni tanımlamıştır.

¹ Doktora Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim Bilişim Sistemleri, 0000-0001-8307-1557

² Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Teknik Bilimler MYO, Makine ve Metal Teknolojileri, 0000-0002-9388-6554

Son yıllarda dijital öğrenme ortamlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, çevrim içi eğitim platformları öğrenci etkileşimi, öğrenme motivasyonu ve öz düzenleme gibi pedagojik kavramlarla birlikte ele alınmaya başlanmıştır. Ancak bu platformların arka planında oluşan büyük veri yığınları çoğu zaman yalnızca sistemsel düzeyde değerlendirilmekte, pedagojik çıktılarla bütüncül olarak ilişkilendirilmemektedir. Özellikle MOOC sistemlerinde sunulan kursların hangi niteliklerinin kullanıcı ilgisini çektiği, öğrenci katılımını artırdığı ya da kullanıcıların platforma yönelme kararını nasıl etkilediği hâlen sınırlı sayıda çalışmayla ele alınmıştır. Bu eksiklik, öğrenme analitiği araçlarının potansiyelini kullanarak öğrencilerin çevrim içi davranış örüntülerini ortaya koyan, veri temelli araştırmalara olan ihtiyacı artırmaktadır. Udemy gibi yüksek kullanıcı hacmine sahip, açık ve yapılandırılmış veri seti sunan platformlar bu boşluğu doldurmak adına önemli fırsatlar sunmaktadır. Ancak eğitim içeriklerinin kategorik yapısı, ücretlendirme modeli, kullanıcı değerlendirmeleri gibi çok boyutlu değişkenlerin birlikte analiz edildiği çalışmaların sayısı sınırlıdır. Dolayısıyla bu çalışmanın problematiği, çevrim içi eğitim ortamlarında kullanıcı davranışlarını etkileyen faktörlerin veri temelli olarak analiz edilmemesi ve eğitmenler ile platform tasarımcıları için eyleme geçirilebilir sonuçların üretilmemesidir.

Bu çerçevede bu çalışma, Udemy platformunda sunulan kurslara ilişkin yapısal verileri Python'un Pandas kütüphanesi ile analiz ederek, kullanıcı davranışlarını etkileyen temel parametreleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kursların ait olduğu kategori, ücretli/ücretsiz durumu, öğretim seviyesi, puan ve yorum sayıları gibi değişkenler üzerinden yapılan analizler, platformun hangi özelliklerinin kullanıcılar nezdinde daha fazla tercih edildiğini göstermeyi hedeflemektedir. Analiz bulgularının, çevrim içi öğrenme ortamlarının geliştirilmesinde veri temelli karar süreçlerine katkı sağlaması beklenmektedir.

Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorusuna yanıt aranmıştır: Udemy platformunda sunulan çevrim içi eğitim kurslarına ilişkin kullanıcı davranışları, kurs kategorisi, eğitim seviyesi, fiyatlandırma durumu, puan ve yorum sayısı gibi yapısal faktörlerle nasıl ilişkilidir?”

UZAKTAN EĞİTİM

Uzaktan eğitim, özellikle son yıllarda dijital teknolojilerin gelişimi ile birlikte önemli bir eğitim yöntemi haline gelmiştir. Bu bağlamda, Udemy gibi platformlar, bireylerin çeşitli konularda eğitim almasını sağlamak ve öğrenme süreçlerini desteklemektedir. Uzaktan eğitimdeki bu dönüşüm, öğrencilerin öğrenme deneyimlerini ve öğretim yöntemlerini yeniden şekillendirmektedir.

Uzaktan eğitimde öğrenci katılımı ve etkileşimi, öğrenme sonuçları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Williams tarafından yapılan bir literatür taramasında,

öğrenci katılımının artırılması için etkili öğretim yöntemlerinin belirlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Williams, 2019). Bu çalışma, çevrimiçi ve uzaktan eğitimde etkili olan çeşitli öğretim stratejilerini incelemekte ve tartışmaktadır. Özellikle tartışma forumları, sanal simülasyonlar ve oyunlaştırma gibi yöntemlerin öğrenci katılımını artırmada etkili olduğu belirtilmektedir. Bu tür etkileşimli yöntemler, Udemy gibi platformlarda da sıklıkla kullanılmakta ve öğrenme deneyimini zenginleştirmektedir. Bu bağlamda, çevrim içi öğrenmede öğrenci etkileşimini artıran yenilikçi öğretim yöntemlerinin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Eğitim teknolojilerinin kullanımı, uzaktan eğitimdeki başarıyı doğrudan etkilemektedir. Harrati ve arkadaşları tarafından yapılan bir çalışmada, e-öğrenme sistemlerinin etkinliği ve kullanılabilirliği üzerine yapılan araştırmaların arttığına dikkat çekilmektedir (Harrati, Bouchrika, & Mahfouf, 2016). Bu bağlamda, Udemy gibi platformlar, kullanıcı dostu arayüzleri ve çeşitli eğitim materyalleri ile öğrencilere esneklik ve erişilebilirlik sunmaktadır. Bu durum, öğrencilerin kendi öğrenme süreçlerini yönetmelerine olanak tanımakta ve öğrenme deneyimlerini kişiselleştirmektedir. Dolayısıyla, dijital platformların kullanıcı dostu tasarımı, bireysel öğrenme sorumluluğunu destekleyerek uzaktan eğitimde başarıya doğrudan katkı sağlamaktadır.

Uzaktan eğitimdeki bir diğer önemli konu ise öğrencilerin çevrimiçi öğrenme için hazır olmalarıdır. Forson ve Vuopala tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, Gana'daki uzaktan eğitim öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye yönelik tutumları incelenmiştir (Forson & Vuopala, 2019). Araştırma, öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye olumlu bir yaklaşım sergilediklerini ve iyi bir öz düzenleme, iş birliği ve bilgi iletişim teknolojisi becerilerine sahip olduklarını ortaya koymuştur. Bu bulgular, Udemy gibi platformların, öğrencilere uygun eğitim materyalleri ve destek sunarak öğrenme süreçlerini nasıl geliştirebileceğini göstermektedir. Ve aynı zamanda bu bulgular, uzaktan eğitime yönelik olumlu tutumların öğrenme verimliliğini doğrudan etkileyebileceğini göstermektedir.

Ayrıca, uzaktan eğitimde etkileşimin artırılması, öğrenme sonuçlarını iyileştirmek için kritik bir faktördür. Vlachopoulos ve Makri tarafından yapılan bir incelemede, çevrimiçi iletişim ve etkileşimin artırılması için stratejiler önerilmektedir (Vlachopoulos & Makri, 2019). Bu stratejiler, iyi yapılandırılmış, etkileşimli ve dinamik çevrimiçi kursların oluşturulmasına yönelik faktörleri içermektedir. Udemy gibi platformlar, bu tür etkileşimli içerikler sunarak öğrencilerin öğrenme süreçlerine aktif katılımlarını teşvik etmektedir. Bu durum, çevrim içi öğrenme ortamlarında yapılandırılmış ve etkileşimi teşvik eden içeriklerin öğrenme sürecine olumlu katkı sunduğunu ortaya koymaktadır.

Öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ortamlarındaki sosyal kaygıları da önemli bir konudur. İşbulan ve Çam tarafından yapılan bir araştırmada, öğretmen adaylarının çevrimiçi öğrenme için hazır olma durumlarının sosyal kaygı üzerindeki etkisi incelenmiştir (İşbulan & Çam, 2023). Araştırma, çevrimiçi öğrenme için hazırlığın arttıkça sosyal kaygının azaldığını göstermektedir. Bu durum, Udemy gibi platformların, öğrencilere uygun öğrenme ortamları sunarak sosyal kaygıyı azaltma potansiyelini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeylerinin artırılması sosyal kaygının azaltılmasında ve öğrenme performansının iyileştirilmesinde kritik rol oynamaktadır.

Son olarak, uzaktan eğitimde fiziksel öğrenme ortamının rolü de göz ardı edilmemelidir. Ng tarafından önerilen bir kavramsal model, çevrimiçi uzaktan öğrenimde fiziksel ortamın öğrenme faaliyetlerini nasıl destekleyip kısıtladığını incelemektedir (Ng, 2021). Bu model, öğrencilerin öğrenme süreçlerini etkileyen fiziksel ve sosyal çevre faktörlerini anlamaya yardımcı olmaktadır. Udemy gibi platformlar, öğrencilerin öğrenme ortamlarını kişiselleştirmelerine olanak tanıyarak, öğrenme deneyimlerini geliştirmektedir. Bu model, çevrim içi öğrenmenin sadece dijital içeriklerle değil, aynı zamanda fiziksel ve sosyal çevre ile bütünsel olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Bu bağlamda, Udemy uzaktan eğitim platformu, öğrenci katılımını artıran, etkileşimli içerikler sunan ve öğrencilerin öğrenme süreçlerini destekleyen bir yapı sunmaktadır. Öğrencilerin çevrimiçi öğrenme için hazır olmaları, sosyal kaygılarının azaltılması ve fiziksel öğrenme ortamlarının dikkate alınması, uzaktan eğitimdeki başarıyı artıran önemli unsurlardır.

PANDAS İLE VERİ ANALİZİ

Veri Analizi yöntemi, özelleştirilmiş sistemler ve yazılımlarla, veri kümelerinde bulunan bilgiler hakkında anlamlı sonuçlar elde etme sürecidir. Yaygın bir şekilde veri analizi teknikleri ve teknolojileri daha yerinde kararlar vermek için kullanılmaktadır. (Enache, 2019)

Pandas bu yaygın teknolojilerden biri olmasının yanı sıra, Python evrenin modern veri mühendisliği, modellemesi ve analizi için veri ile çalışan tüm alanlarda kullanılabilen, açık kaynaklı bir Python kütüphanesi durumundadır (Bantilan, 2020). Seaborn ve Matplotlib kütüphaneleri ile beraber Pandas, tablo verilerinin görsel analizi için birçok olanak sunmaktadır. Bununla birlikte Pandas, SQL benzeri sorguları kullanarak bu verileri yüklemeyi, işlemeyi ve analiz etmeyi de oldukça kolay hale getirir. (Kashnitsky, 2021)

Çok daha az kod satırı ile bir analiz modunu ifade etmek çok daha basit olduğundan, hesaplamayı hızlandırmakla birlikte daha hızlı kodlama ve daha

gelişmiş kod bakımına müsaade etmektedir. Grublama, sıralama, birleştirme ve yeni değişkenler ortaya çıkartmak gibi işlemler paket içinde, derlenmiş ve optimize hale getirilmiş makine kodunda gerçekleştirildiğinden, hız bakımından kazanç elde etmek kusursuz olabilmektedir (Ayer, Miguez, & Toby, 2014).

Bu çalışmada kullanılan veri seti yapısal verilerden oluştuğu için Pandas kütüphanesi ile analiz gerçekleştirilmiştir. Pandas, bu tür veri çerçeveleri üzerinde hızlı filtreleme, grublama ve özetleme imkânı sunmaktadır.

Pandas, Python programlama dilinde veri analizi için yaygın olarak kullanılan bir kütüphanedir. Veri analizi süreçlerinde, özellikle büyük veri setleri ile çalışırken, Pandas'ın sağladığı kolaylıklar ve işlevsellikler önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, literatürde Pandas ile yapılan analizlerin çeşitliliği ve uygulama alanları üzerine birçok çalışma bulunmaktadır.

Örneğin, EDA (Exploratory Data Analysis) sürecinin veri bilimi alanındaki önemi, A Suresh Rao ve arkadaşları tarafından vurgulanmıştır (Rao, Vardhan, & Shaik, 2021). Yazarlar, EDA'nın veri analizi sürecindeki kritik rolünü ve veri setlerinin incelenmesi sırasında sağladığı içgörülerini ele almışlardır. EDA'nın, verilerin karakteristiklerini özetleme ve görselleştirme yeteneği, Pandas gibi kütüphanelerle kolayca gerçekleştirilebilir. Bu, veri analizi sürecinin başlangıcında önemli bir adımdır ve Pandas, bu tür analizlerde kullanıcıya büyük kolaylıklar sunar. Bu çerçevede, EDA'nın Pandas ile birlikte kullanılması, veriye dayalı içgörülerin elde edilmesini kolaylaştırmaktadır.

Hong Li'nin çalışmasında ise büyük veri analizi süreçleri detaylandırılmıştır (Li, 2021). Yazar, veri toplama ve analiz yöntemlerini açıklarken, büyük veri analizi için gerekli olan sistemlerin kurulması gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, Pandas kütüphanesi, veri ön işleme ve analiz aşamalarında etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Özellikle, veri toplama ve ön işleme aşamalarında Pandas'ın sağladığı veri çerçeveleri, büyük veri setlerinin yönetiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum, Pandas'ın büyük veri ile çalışırken ön işleme süreçlerinde güvenilir bir araç olduğunu kanıtlamaktadır.

Polina Lemenkova, okyanografik verilerin analizi için Pandas, NumPy ve SciPy gibi Python kütüphanelerinin kullanımını araştırmıştır (Lemenkova, 2019). Yazar, bu kütüphanelerin, büyük veri setlerinin işlenmesi ve analizinde sağladığı avantajları vurgulamaktadır. Örneğin, Pandas ile veri çerçevelerinin oluşturulması ve bu çerçeveler üzerinde istatistiksel analizlerin gerçekleştirilmesi, araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Bu tür uygulamalar, veri analizi süreçlerinde Pandas'ın ne kadar etkili bir araç olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, Pandas kütüphanesi, disiplinler arası veri analizinde esnek yapıyla dikkat çekmektedir.

Jihyun Lee ve Ilwoo Lee, üretim verilerinin EDA'sını ele alırken, bu süreçte Pandas'ın sağladığı görselleştirme ve analiz yeteneklerine dikkat çekmişlerdir (Lee & Lee, 2022). Üretim süreçlerinde toplanan verilerin analizi, Pandas ile gerçekleştirildiğinde, kullanıcıların verileri daha iyi anlamalarına ve süreçleri optimize etmelerine olanak tanımaktadır. Bu, Pandas'ın endüstriyel uygulamalardaki önemini ortaya koymaktadır. Bu da Pandas'ın endüstriyel verilerde süreç optimizasyonuna katkı sunduğunu göstermektedir.

Virender Kumar ve Cherry Khosla, veri temizleme süreçlerinin önemini vurgularken, bu süreçte Pandas'ın sağladığı veri manipülasyon yeteneklerini de ele almışlardır (Kumar & Khosla, 2018). Yazarlar, kirli verilerin temizlenmesi ve analiz için uygun hale getirilmesinin, veri analizi sürecinin başarısı için kritik olduğunu belirtmektedir. Pandas, bu tür veri temizleme işlemlerinde kullanıcıya büyük kolaylıklar sunarak, analiz sürecinin etkinliğini artırmaktadır.

Tingting Liang ve arkadaşları, büyük veri analizi için bir veri görselleştirme sistemi geliştirmiştir (Tingting, Lu, & Liu, 2020). Bu sistemin, kullanıcı deneyimini iyileştirmek ve veri analizinin sezgiselliğini artırmak amacıyla Pandas gibi kütüphanelerle entegrasyonunu sağlamıştır. Pandas, veri görselleştirme süreçlerinde de önemli bir rol oynamakta ve kullanıcıların verileri daha iyi anlamalarına yardımcı olmaktadır. Bu da Pandas'ın veri görselleştirme ile sezgisel analiz süreçlerine doğrudan katkı sunduğunu ortaya koymaktadır.

Anshul Saxena ve arkadaşları, COGNITO adlı bir Python kütüphanesi ile veri ön işleme süreçlerini otomatikleştirmiştir (Saxena, Bhagat, & Robins, 2021). Bu çalışmada, Pandas'ın veri analizi ve ön işleme süreçlerindeki rolü, veri setlerinin daha hızlı ve etkili bir şekilde işlenmesini sağlamak için vurgulanmaktadır. Pandas, bu tür otomasyon süreçlerinde önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Pandas, veri işleme otomasyonlarında da tercih edilen güçlü bir analiz aracıdır.

Süleyman Eken, tıbbi veri analizi üzerine yaptığı çalışmada, farklı veri türlerinin analizi için Jupyter not defterleri sunmuştur (Eken, 2020). Bu not defterleri, Pandas kullanılarak tıbbi veri setlerinin analizinde kullanıcıların daha etkili bir şekilde çalışmasına olanak tanımaktadır. Pandas, bu tür uygulamalarda veri analizi süreçlerini kolaylaştıran bir araç olarak dikkat çekmektedir. Bu örnek, Pandas'ın sağlık gibi hassas alanlarda da analitik süreçleri desteklediğini göstermektedir.

Bu çalışmalara ek olarak, turizm, gıda, madencilik, sağlık, mühendislik gibi pek çok sektörde yapay zeka tekniklerinin uygulamaları görülmektedir. Bu teknikler arasında yapay sinir ağları, öngörü modelleri ve algoritma tabanlı çözümler yer almaktadır (Pusat vd. 2016, Akkoyunlu vd. 2015, Pekel vd. 2020, Malaslı vd. 2025, Gökmen vd. 2024, Akkoyunlu vd. 2020, Örücu vd. 2023).

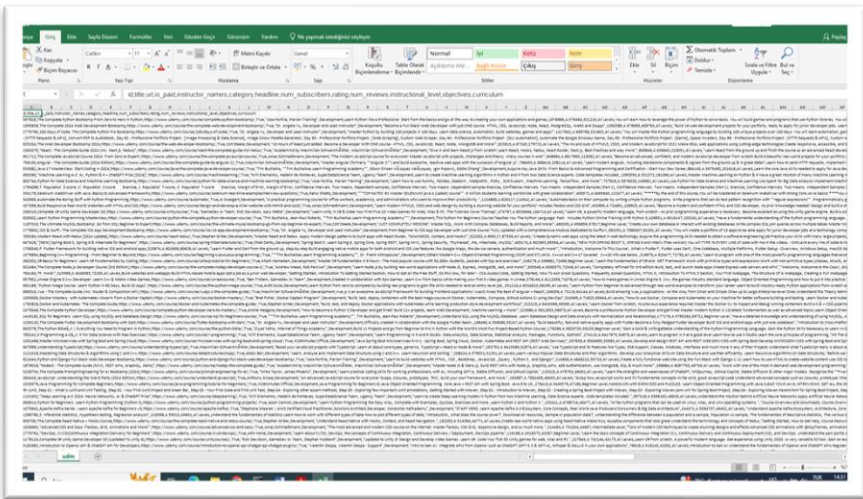
Sonuç olarak, Pandas kütüphanesi, veri analizi süreçlerinde sağladığı işlevsellik ve kolaylıklar ile literatürde önemli bir yer edinmiştir. Farklı alanlarda yapılan çalışmalar, Pandas'ın veri analizi, ön işleme ve görselleştirme süreçlerindeki rolünü net bir şekilde ortaya koymaktadır.

MATERYAL VE METOT

Çalışmada, en büyük çevrimiçi öğrenme platformlarından biri olan Udemy'de mevcut kurslar hakkında eğitimler, eğitim kategorileri, derecelendirmeler, abone sayıları gibi kurs verilerine ilişkin ayrıntılı bilgi içeren veri seti üzerinde analizler gerçekleştirilmiştir. Öncelikle elde edilen veriler hazırlanmıştır. Veri hazırlama, veri analizi sürecinde hayati bir adımdır, veri ön işlemeyi ve veri işlemeyi içerir. Ön işleme, orijinal ham verileri veri analizi için kullanılabilir hale getirmek için temizlemeyi, entegre etmeyi, dönüştürmeyi ve küçültmeyi amaçlarken, veri işleme ise önceden işlenmiş veri kümesini işlenebilecek bir veri formatına dönüştürme sürecini içerir.

VERİ HAZIRLAMA

Çalışmaya konu olan veri seti, çevrimiçi öğrenme platformlarından biri olan Udemy'deki mevcut kurslar hakkında eğitimler, eğitim kategorileri, derecelendirmeler, abone sayıları gibi kurs verilerine ilişkin ayrıntılı bilgileri içeren bir veri kümesidir. Bu veri seti, Kaggle platformu üzerinden edinilmiş olup çevrimiçi eğitim materyalleri ve kurs içerikleri üzerine yapılan analizleri desteklemek amacıyla kullanılmıştır. Kaynak olarak kullanılacak csv uzantılı veri seti dosyası görünümü aşağıda verilmiştir.

id	name	category	rating	num_reviews	num_instructors	level	objectives	curriculum
1	Python for Data Science: Machine Learning and Deep Learning	Machine Learning	4.5	1234	5	Beginner	Learn the basics of machine learning and deep learning.	1. Introduction to Machine Learning 2. Linear Regression 3. Logistic Regression 4. Support Vector Machines 5. Decision Trees 6. Random Forests 7. Neural Networks 8. Deep Learning
2	Python for Data Science: Data Manipulation and Visualization	Data Science	4.3	987	3	Beginner	Learn how to manipulate and visualize data using Python.	1. Data Manipulation with Pandas 2. Data Visualization with Matplotlib 3. Data Cleaning and Preprocessing 4. Data Analysis with NumPy 5. Data Mining with Scikit-Learn
3	Python for Data Science: Data Mining and Analytics	Data Science	4.2	765	4	Beginner	Learn how to mine and analyze data using Python.	1. Data Mining with Scikit-Learn 2. Data Analysis with NumPy 3. Data Visualization with Matplotlib 4. Data Cleaning and Preprocessing 5. Data Mining with Scikit-Learn

Şekil 1. CSV Uzantılı Veri Seti Dosyası

VERİ SETİ OLUŞTURMA VE TEMİZLİK

Aşağıda belirtilen komutlar aracılığı ile;

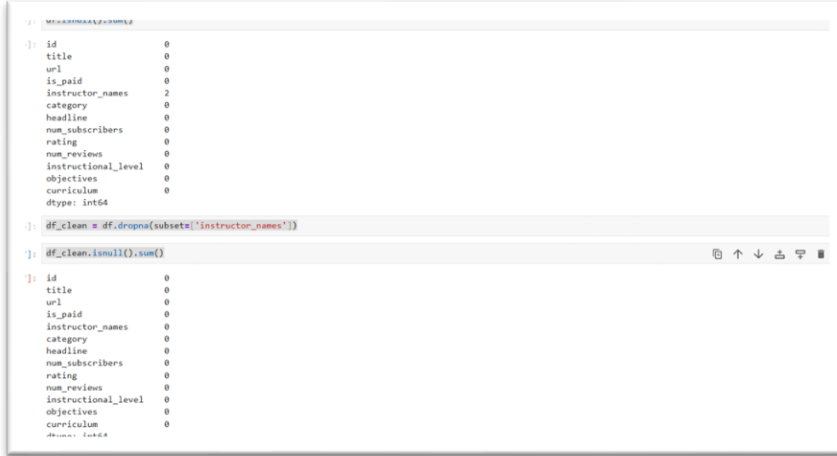
1. Veri Yükleme. Veriyi başarılı bir şekilde okuduk ve pandas DataFrame'e dönüştürdük.
2. Eksik Verilerin Temizlenmesi: Veri setindeki eksik değerleri inceledik ve "instructor_names" sütunundaki eksik verileri uygun şekilde doldurduk.
3. Veri Seti Kontrolü: Veri setinin temizlendiğini ve eksik veri olmadığını doğruladık.

Bu adımları tamamladık ve veri temizleme sürecini başarıyla bitirdik.

```
df.isnull().sum()
```

```
df_clean = df.dropna(subset=['instructor_names'])
```

```
df_clean.isnull().sum()
```



```
In [1]: df.isnull().sum()

Out[1]:
id                0
title             0
url               0
is_paid           0
instructor_names  2
category          0
headline          0
num_subscribers   0
rating            0
num_reviews       0
instructional_level 0
objectives        0
curriculum        0
dtype: int64

In [2]: df_clean = df.dropna(subset=['instructor_names'])

In [3]: df_clean.isnull().sum()

Out[3]:
id                0
title             0
url               0
is_paid           0
instructor_names  0
category          0
headline          0
num_subscribers   0
rating            0
num_reviews       0
instructional_level 0
objectives        0
curriculum        0
dtype: int64
```

Şekil 2. Eksik Verilerin Temizlenmesi

Elde edilen dosyanın büyüklüğü 199 MB olup 13 sütun ve 98136 satırdan / kayıttan oluşmaktadır.

VERİ ANALİZİ

Aşağıda, çalışmaya konu olan veriler üzerinde kullanılan Pandas metotları kısa betikler ve açıklamaları ile birlikte verilmiştir.

Metot: groupby() ve sum()

Açıklama:

groupby() metodu, bir DataFrame’de bulunan tekrarlı değerleri kategorik olarak gruplayarak, tekrar eden değerlerin istatistiksel toplamalarını hesaplamaya olanak

tanır. `sum()` metodu ise her bir grubun sayısal sütunlarındaki değerlerin toplamını verir. Bu metotlarla birlikte `sort_values()` metodu da kullanılarak, gruplar istenen sütuna göre sıralanabilir.

Metot: `groupby()` ve `mean()`

Açıklama:

`groupby()` metodu, bir `DataFrame`'de belirli bir sütundaki tekrarlı değerleri kategorik olarak gruplayarak analiz etmeye olanak tanır. Bu örnekte, kursların ücretli veya ücretsiz olma durumuna göre gruplama yapılmıştır.

`mean()` metodu ise her grubun belirli bir sayısal sütunundaki (bu örnekte `num_subscribers`) ortalama değeri hesaplamak için kullanılmıştır.

Bu analiz ile ücretli ve ücretsiz kurslar arasındaki ortalama abone sayısı karşılaştırılmıştır.

Metot: `groupby()` ve `mean()`

Açıklama:

Bu analizde, Udemy platformundaki kurslar ait oldukları **kategori bilgisine** göre gruplandırılmıştır.

`groupby('category')` metodu ile her bir kategori ayrı bir grup olarak ele alınmış, `mean()` metodu ile de bu kategorilere ait kursların **ortalama puanları (rating)** hesaplanmıştır.

Elde edilen sonuçlar `sort_values()` metodu ile yüksekten düşüğe sıralanarak görselleştirilmiştir.

Metot: `groupby()` ve `mean()`

Açıklama:

Bu analizde, Udemy platformundaki kurslar, ait oldukları **kategori** değişkenine göre `groupby()` metodu ile gruplandırılmıştır.

Her bir kategoriye ait kursların **ortalama yorum sayıları**, `mean()` metodu ile hesaplanmıştır.

Sonuçlar `sort_values()` ile büyükten küçüğe sıralanarak görsel hale getirilmiştir.

Bu işlem, hangi kategori kurslarının daha fazla kullanıcı etkileşimi (yorum) aldığını analiz etmek için uygulanmıştır.

Metot: `groupby()` ve `mean()`

Açıklama:

Bu analizde, `instructional_level` sütunu kullanılarak kurslar eğitim seviyelerine göre gruplandırılmıştır.

groupby('instructional_level') metodu ile oluşturulan bu grupların her biri için num_subscribers sütunundaki değerlerin ortalaması, mean() metodu ile hesaplanmıştır.

Elde edilen ortalamalar, görselleştirilmek üzere sort_values() ile sıralanmış ve matplotlib kullanılarak grafikte sunulmuştur.

Metot: .corr() ve scatter plot

Açıklama:

Bu analizde, her kursun sahip olduğu **puan (rating)** ile **abone sayısı (num_subscribers)** arasındaki istatistiksel ilişki incelenmiştir.

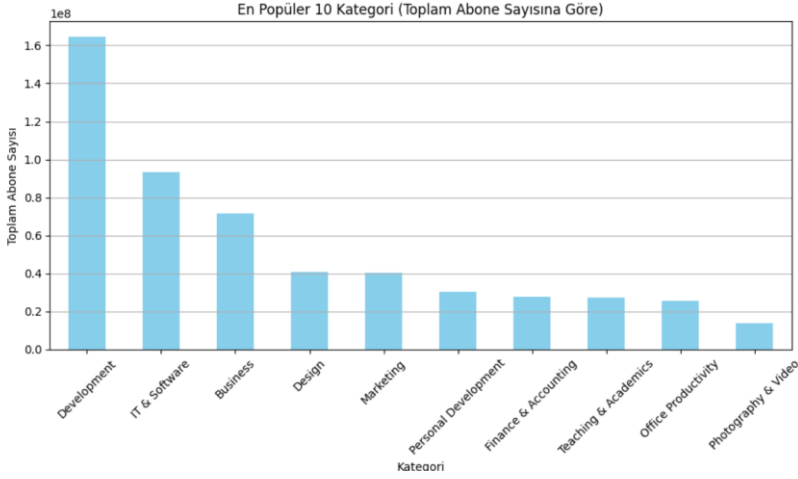
corr() metodu kullanılarak iki sayısal değişken arasındaki **Pearson korelasyon katsayısı** hesaplanmıştır. Elde edilen değer, değişkenler arasında **pozitif ya da negatif yönlü ve güçlü/zayıf** bir ilişki olup olmadığını ortaya koyar.

İlişkiyi görsel olarak daha net ifade edebilmek amacıyla bir **dağılım grafiği (scatter plot)** hazırlanmıştır.

BULGULAR

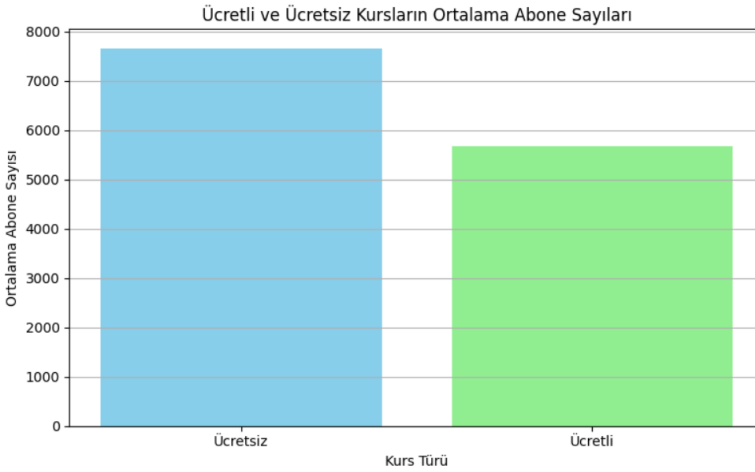
Çalışmada elde edilen bulgular, maddeler halinde aşağıda verilmiştir;

- Udemy platformunda yer alan kursların kategorilere göre toplam abone sayıları analiz edildiğinde, en popüler kategori olarak **“Development (Yazılım Geliştirme)”** öne çıkmaktadır. Bu kategoriye sırasıyla **“IT & Software”**, **“Business”** ve **“Design”** kategorileri takip etmektedir. “Development” kategorisi tek başına 164 milyonun üzerinde aboneye sahiptir ve bu durum, yazılım ve programlama konularına olan yoğun talebi açıkça ortaya koymaktadır. Bu bulgu, teknoloji ve yazılım alanındaki kursların çevrimiçi öğrenme platformlarında önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Grafik 1. Popüler Eğitim Kategorileri

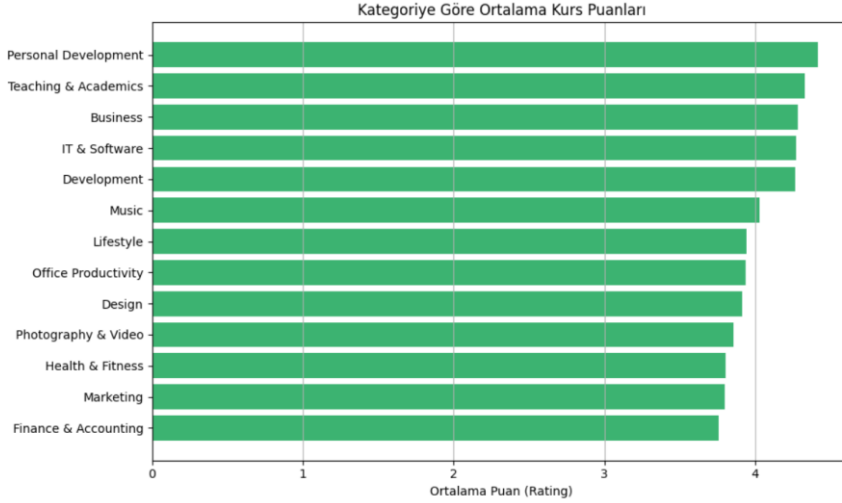
- Udemy platformunda yer alan kursların ücretli veya ücretsiz olma durumuna göre analiz edildiğinde, **ücretli kursların ortalama abone sayısının**, ücretsiz kurslara göre **önemli ölçüde daha yüksek** olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, kullanıcıların daha çok yatırım yaparak kaliteli içeriklere yöneldiğini göstermektedir. Ayrıca bu bulgu, ücretli içeriklerin daha fazla talep gördüğünü ve platformda daha fazla kullanıcıya ulaştığını ortaya koymaktadır.

Grafik 2. Ücretli Ücretsiz Kurs Dağılımı

- Udemy platformundaki kursların kategori bazlı ortalama puanları incelendiğinde, **“Teaching & Academics”** ve **“Personal Development”** gibi alanların kullanıcılar tarafından daha yüksek puanlarla

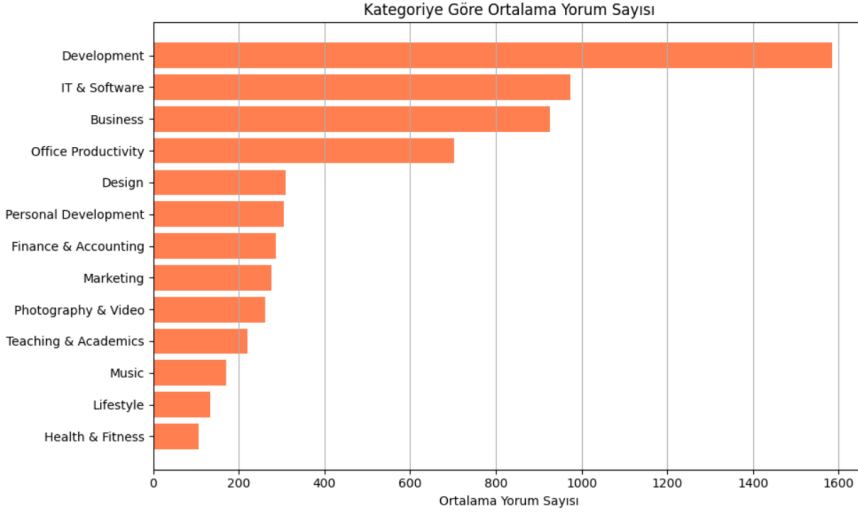
değerlendirildiği görülmüştür. Buna karşın bazı teknik alanlarda (örneğin “IT & Software”) daha düşük puan ortalamaları dikkat çekmektedir. Bu durum, teknik konuların genellikle daha karmaşık yapıda olması ve kullanıcı beklentilerinin yüksekliğiyle ilişkilendirilebilir.

Grafik 3. Kategorilere Göre Ortalama Kurs Puanları

- Yapılan analiz sonucunda, “**Development**” ve “**IT & Software**” kategorilerinde yer alan kursların **ortalama yorum sayılarının** diğer kategorilere göre oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Bu durum, bu iki kategorinin hem daha fazla kullanıcıya ulaştığını hem de kullanıcı etkileşiminin daha yoğun olduğunu göstermektedir.

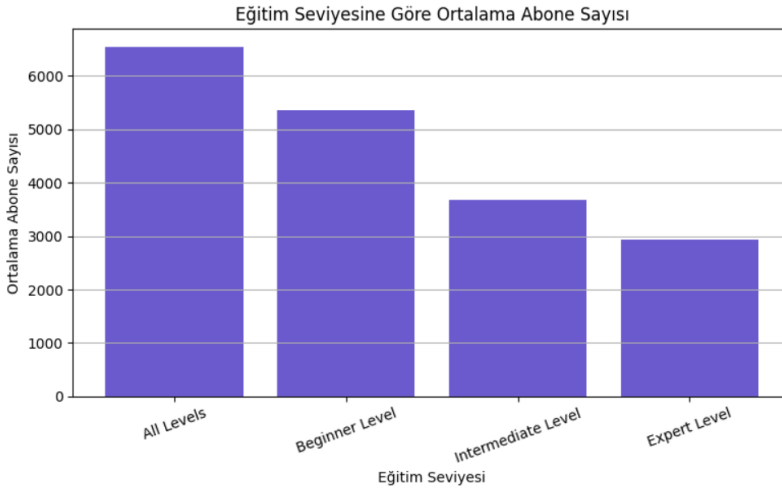
Buna karşın “Lifestyle” veya “Health & Fitness” gibi bazı kategorilerde kullanıcıların yorum yapma oranının oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir.

Grafik 4. Kategoriye Göre Ortalama Yorum Sayısı

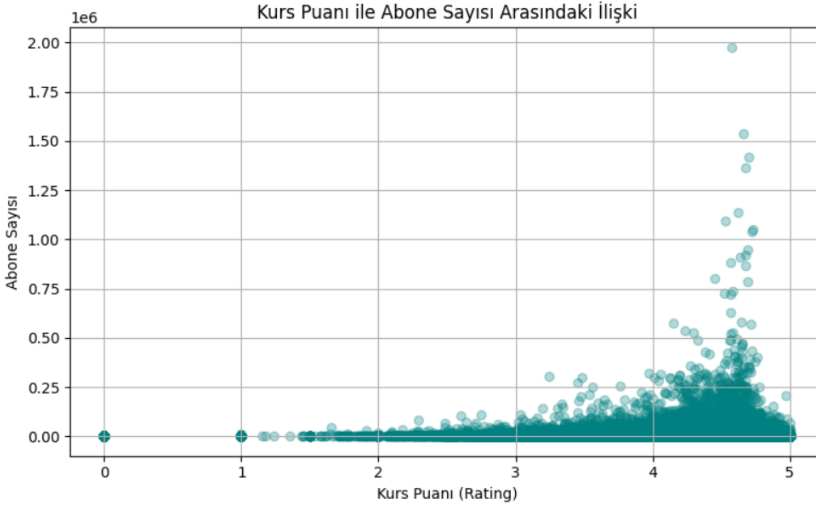
- Udemy platformundaki kursların eğitim seviyelerine göre ortalama abone sayıları incelendiğinde, “**All Levels (Tüm Seviyeler)**” ifadesine sahip kursların en yüksek ortalama abone sayısına sahip olduğu görülmüştür.

Bu durum, geniş bir kullanıcı kitlesine hitap eden ve herkesin katılabileceği şekilde yapılandırılmış kursların daha fazla ilgi gördüğünü göstermektedir. “Beginner” ve “Intermediate” seviyesindeki kurslar da yüksek katılım alırken, “Expert” seviyesindeki kursların ortalama abone sayılarının diğerlerine göre düşük kaldığı dikkat çekmektedir. Bu sonuç, ileri düzey kurslara olan ilginin daha niş bir kullanıcı grubuyla sınırlı olabileceğini göstermektedir.

Grafik 5. Eğitim Seviyesine Göre Ortalama Abone Sayısı

- Analiz sonucunda, kurs puanı ile abone sayısı arasında **pozitif yönlü fakat zayıf** bir ilişki tespit edilmiştir ($r \approx 0.27$). Bu bulgu, yüksek puan alan kursların genellikle daha fazla aboneye sahip olma eğiliminde olduğunu gösterse de bu ilişkinin çok güçlü olmadığını da ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, kullanıcıların bir kursu satın alma kararında sadece puanlara değil, içerik başlığı, eğitmen profili, kategori ve yorum sayısı gibi başka unsurlara da önem verdikleri söylenebilir.

Grafik 6. Kurs Puanı ile Abone Sayısı Arasındaki İlişki
SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma, çevrimiçi eğitim alanında dünya çapında yaygın olarak kullanılan Udemy platformundaki kurslara ilişkin yapısal verilerin Python’un Pandas kütüphanesi aracılığıyla analiz edilmesini konu edinmiştir. Analizin temel amacı, kursların popülerliği (abone sayısı) ve kullanıcı memnuniyeti (puanlar ve yorumlar) gibi çıktılarla ilişkili olan yapısal faktörleri belirlemektir. Pandas kütüphanesiyle gerçekleştirilen altı farklı analiz, çevrim içi öğrenme ortamlarında kullanıcı davranışlarını daha iyi anlamaya yönelik önemli ipuçları sunmuştur.

Analiz sonuçlarına göre, kursların ait olduğu kategori, ücretli/ücretsiz durumu, eğitimin seviyesi ve kullanıcı puanı gibi değişkenlerin abone sayıları üzerinde anlamlı etkiler oluşturduğu görülmüştür. Özellikle “Development” ve “IT & Software” kategorilerinin hem abone sayısı hem de yorum yoğunluğu açısından öne çıktığı belirlenmiştir. Bu bulgu, teknik ve yazılım odaklı becerilerin dijital eğitim ortamlarında yüksek talep gördüğünü göstermekte; aynı zamanda

sektörün yetkinlik ihtiyacının çevrim içi öğrenme platformlarına da yansıdığını ortaya koymaktadır.

Ücretli kursların, ücretsiz kurslara kıyasla daha yüksek ortalama abone sayılarına sahip olması, kullanıcıların kaliteli içeriklere yatırım yapma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, dijital öğrenme sistemlerinin kullanılabilirliği ve kullanıcı dostu tasarımlarının öğrenme sürecindeki rolünü vurgulayan Harrati ve arkadaşlarının tespitleriyle uyumludur (Harrati, Bouchrika, & Mahfouf, 2016). Kullanıcıların içeriğe yalnızca erişim kolaylığı açısından değil, aynı zamanda nitelik ve fayda değerleri üzerinden yaklaştıkları, sistemli bir tercih davranışı sergiledikleri anlaşılmaktadır.

Öte yandan, kursların eğitim seviyesi açısından yapılan analizde “All Levels” etiketine sahip kursların en çok aboneye ulaştığı görülmüştür. Bu bulgu, Forson ve Vuopala’nın çevrim içi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluk düzeylerinin öğrenme başarısını artırabileceğini öne süren çalışmalarıyla örtüşmektedir (Forson & Vuopala, 2019). Geniş kitlelere hitap eden, başlangıç seviyesinden ileri düzeye kadar tüm katılımcı profillerini kapsayan içeriklerin daha fazla tercih edilmesi, kullanıcıların bireysel öğrenme stratejileri geliştirme eğiliminde olduklarını göstermektedir.

Kurs puanı ile abone sayısı arasındaki ilişkinin pozitif yönlü fakat zayıf düzeyde olması ise ilgi çekici bir bulgudur. Pearson korelasyon katsayısının yaklaşık 0,27 düzeyinde olması, kullanıcıların kurs tercihinde yalnızca puanlara değil; eğitmenin itibarı, içeriğin açıklığı, kullanıcı yorumları ve fiyat gibi çok sayıda başka etkene de dayalı karar verdiklerini göstermektedir. Bu durum, öğrenme süreçlerinin çok boyutlu doğasını ve bireysel tercihlerin karmaşıklığını ortaya koymaktadır (Cohen, 1988).

Çalışmanın bir diğer katkısı da veri analizinde Pandas kütüphanesinin gücünü ve esnekliğini ortaya koymasıdır. Pandas ile gerçekleştirilen gruplama, sıralama, ortalama hesaplama ve korelasyon analizleri, büyük hacimli veri kümelerinden anlamlı çıkarımlar elde etmenin etkili yollarını göstermiştir. Bu yönüyle çalışma, hem yönetim bilişim sistemleri alanında veri temelli karar verme uygulamaları için bir örnek teşkil etmekte hem de dijital eğitim platformlarının stratejik içerik üretimi politikalarına katkı sunmaktadır.

Sonuç olarak, çevrim içi eğitim ortamlarının analizi yalnızca pedagojik değil, aynı zamanda veri odaklı yönetsel bir bakış açısı gerektirmektedir. Kullanıcı davranışlarının sistemli biçimde çözümlenmesi, içerik sağlayıcıların daha etkili stratejiler geliştirmesine imkân tanırken, aynı zamanda bireysel öğrenme deneyimlerinin daha nitelikli hale gelmesine katkı sağlamaktadır. Bu çerçevede, gelecekte benzer çalışmaların farklı platformlar, kullanıcı segmentleri veya

zamansal değişkenler üzerinden genişletilerek yapılması, dijital eğitimin daha iyi anlaşılmasına hizmet edecektir.

Bu çalışma, çevrim içi eğitim ortamlarına ilişkin kullanıcı davranışlarını analiz ederken veri bilimi tekniklerini pedagojik bir sorgulama çerçevesine yerleştirmesi bakımından literatüre özgün bir katkı sunmaktadır. Özellikle Pandas gibi programlama temelli araçların yalnızca teknik çözümleme amacıyla değil, kullanıcı eğilimlerini anlamaya yönelik anlamlı yorumlar üretmek için nasıl kullanılabileceğini örneklemektedir. Bu yönüyle çalışma, eğitim teknolojisi literatüründe sıklıkla göz ardı edilen veri analiz araçlarının pedagojik içgörü üretme potansiyelini ortaya koymaktadır.

Ayrıca, bu çalışma farklı yapısal faktörlerin (kategori, fiyatlandırma, eğitim seviyesi, kullanıcı puanı ve yorum sayısı) abone sayısı üzerindeki etkilerini birlikte değerlendiren ender örneklerden biridir. Mevcut literatürde sıklıkla belirli bir boyuta (örneğin sadece puan veya sadece yorum) odaklanılırken, bu araştırma çok değişkenli bir yaklaşım geliştirerek daha bütüncül bir modelleme önermektedir. Bu sayede hem kullanıcı davranışlarının çok boyutluluğu vurgulanmakta hem de veri analitiğine dayalı karar verme kültürünün çevrim içi eğitim tasarımı süreçlerine nasıl entegre edilebileceğine dair somut ipuçları sunulmaktadır.

Son olarak, çalışma literatüre açık veri kaynaklarının (ör. Udemy veri seti) akademik amaçlarla kullanılabilirliğine yönelik bir uygulama örneği sunarak, eğitim araştırmalarında erişilebilir veri ile yüksek katkı arasında bir köprü kurulabileceğini göstermektedir. Bu yönüyle hem veri okuryazarlığına hem de eğitimde açık bilim yaklaşımına hizmet etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkoyunlu, M. C., Pekel, E., Akkoyunlu, M. T., & Pusat, S. (2020). Using hybridized ANN-GA prediction method for DOE performed drying experiments. *Drying Technology*, 38(11), 1393-1399.
- Akkoyunlu, M. T., Akkoyunlu, M. C., Pusat, S., & Özkan, C. (2015). Prediction of accurate values for outliers in coal drying experiments. *Arabian journal for science and engineering*, 40, 2721-2727.
- Anshul Saxena, Bhagat, V. V., & Robins, B. (2021). Insurance data analysis with COGNITO: An auto analysing and storytelling Python library. *2021 International Conference on Intelligent Technologies (CONIT)*. <https://doi.org/10.1109/conit51480.2021.9498523>
- Ayer, V., Miguez, S., & Toby, B. (2014, Aralık 18). Why scientists should learn to program in Python. *Powder Diffr.*, Vol. 29, No. S2, s. 48-64.

- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.
- Eken, S. (2020). Medical data analysis for different data types. *International Journal of Computational and Experimental Science and Engineering*, 6(2), 97–102. <https://doi.org/10.22399/ijcesen.780174>
- El-Sabagh, H. A. (2021). Adaptive e-learning environment based on learning styles and its impact on development students' engagement. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 18, 1–23. <https://doi.org/10.1186/s41239-021-00289-4>
- Enache, M. C. (2019). Data Analysis with Pandas. Annals of “Dunarea de Jos” University of Galati Fascicle I. Economics and Applied Informatics Years XXV – no2/2019 ISSN-L 1584-0409 ISSN-Online 2344-441X www.eia.feaa.ugal.ro, s. 69-74.
- Forson, I. K., & Vuopala, E. (2019). Online learning readiness: Perspective of students enrolled in distance education in Ghana. The Online Journal of Distance Education and e-Learning (TOJDEL). <http://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/lookAtPublications/paperDetail.xhtml?uId=100966>
- Gökmen, S., Erdem, N., Özücü, S., & Dilber, A. (2024, Aralık 13–14). *Bazı etlerinin çilek marinasyonu ve sous vide pişirme işlemleri sonucu oluşan duyuşal değişimlerinin incelenmesi*. 4th International Conference on Frontiers in Academic Research (ICFAR 2024), Tam metin bildiri. Uluslararası.
- Harrati, N., Bouchrika, I., & Mahfouf, Z. (2016). E-learning: On the uptake of modern technologies for online education. *2016 6th International Conference on Information Communication and Management (ICICM)*. <https://doi.org/10.1109/infocoman.2016.7784235>
- İşbulan, O., & Çam, E. (2023). The effect of pre-service teachers' readiness for online learning on their social anxiety in e-learning environments. *International Journal of Educational Research Review*, 8(1), 28–36. <https://doi.org/10.24331/ijere.1221364>
- Kashnitsky, Y. (2021, Kasım 25). Topic 1. Exploratory Data Analysis with Pandas. <https://www.kaggle.com/>. <https://www.kaggle.com/kashnitsky/topic-1-exploratory-data-analysis-with-pandas> adresinden alındı
- Kumar, V., & Khosla, C. (2018). Data cleaning—a thorough analysis and survey on unstructured data. 2018 8th International Conference on Cloud Computing, Data Science & Engineering (Confluence). <https://doi.org/10.1109/confluence.2018.8442950>

- Lee, J., & Lee, I. (2022). Exploratory data analysis of manufacturing data. 2022 13th International Conference on Information and Communication Technology Convergence (ICTC). <https://doi.org/10.1109/ictc55196.2022.9952974>
- Lemenkova, P. (2019). Processing oceanographic data by Python libraries NumPy, SciPy and Pandas. *Aquatic Research*, 2(2), 73–91. <https://doi.org/10.3153/AR19009>
- Li, H. (2021). Research on big data analysis data acquisition and data analysis. 2021 International Conference on Artificial Intelligence, Big Data and Algorithms (CAIBDA). <https://doi.org/10.1109/caibda53561.2021.00041>
- Liang, T., Lu, S., & Liu, Q. (2020). Data visualization system based on big data analysis. 2020 International Conference on Robots & Intelligent System (ICRIS). <https://doi.org/10.1109/icris52159.2020.00027>
- Malaslı M. Z., Akkoyunlu M. C., Pekel E., Taşova M., Dursun S. K., Akkoyunlu M. T., (2025), Prediction of drying kinetics and energy consumption values of purple carrots dried in a temperature-controlled microwave dryer by decision tree, random forest and ada boost approaches, *Chemometrics and Intelligent Laboratory Systems*, Volume 260, 105352.
- Ng, C. F. (2021). The physical learning environment of online distance learners in higher education – A conceptual model. *Frontiers in Psychology*, 12, 635117. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.635117>
- Örücü, S., & Gökmen, S. (2023). Makine öğrenme metotlarının mantı kalitesinin belirlenmesinde kullanılabilirliği. *International Journal of Advanced Natural Sciences and Engineering Researches (IJANSER)*, 7(10), 175-181.
- Pekel, E., Akkoyunlu, M. C., Akkoyunlu, M. T., & Pusat, S. (2020). Decision tree regression model to predict low-rank coal moisture content during convective drying process. *International Journal of Coal Preparation and Utilization*, 40(8), 505-512.
- Pusat, S., Akkoyunlu, M. T., Pekel, E., Akkoyunlu, M. C., Özkan, C., & Kara, S. S. (2016). Estimation of coal moisture content in convective drying process using ANFIS. *Fuel processing technology*, 147, 12-17.
- Rao, A. S., Vardhan, B. V., & Shaik, H. (2021). Role of exploratory data analysis in data science. 2021 6th International Conference on Communication and Electronics Systems (ICCES). <https://doi.org/10.1109/ices51350.2021.9488986>
- Salas-Pilco, S. Z., Yang, Y., & Zhang, V. Z. (2022). Student engagement in online learning in Latin American higher education during the COVID-19 pandemic: A systematic review. *British Journal of Educational Technology*, 53(3), 593–619. <https://doi.org/10.1111/bjet.13190>

- Stancin, I., & Jovic, A. (2019). An overview and comparison of free Python libraries for data mining and big data analysis. 2019 42nd International Convention on Information and Communication Technology, Electronics and Microelectronics (MIPRO), 20–24.
- Vlachopoulos, D., & Makri, A. (2019). Online communication and interaction in distance higher education: A framework study of good practice. *International Review of Education*, 65, 605–632. <https://doi.org/10.1007/s11159-019-09792-3>
- Williams, E. (2019). Teaching methodologies for improved student engagement in online or distance education courses. *Nursing Capstones*, 286. <https://commons.und.edu/nurs-capstones/286>

2. Bölüm

Tedarik Zincirinde Risk Yönetimi: Pandemi Döneminde Esneklik ve Dayanıklılık Stratejilerinin İncelenmesi

Nefise Sümeyye KÜÇÜKTUNCA¹, Ahmet Alper SAYIN²,
Kemal KAMACI³

GİRİŞ

Tedarik zinciri yönetimi, modern işletmelerin rekabet avantajı elde etmeleri ve sürdürülebilirliklerini sağlamaları açısından kritik bir öneme sahiptir. Tedarik zinciri, hammaddeden nihai ürüne kadar olan süreçteki tüm faaliyetleri ve bilgi akışını kapsayan karmaşık bir ağıdır. Bu ağ tedarikçiler, üreticiler, toptancılar, perakendeciler ve nihai tüketiciler arasında iş birliğine dayalı bir süreçtir. Tedarik zinciri yönetimi, bu süreçlerin etkin bir şekilde planlanması, uygulanması ve kontrol edilmesini gerektirir.

Günümüzde küresel rekabetin artması, teknolojik gelişmeler ve pazar dinamiklerindeki hızlı değişimler, işletmelerin tedarik zincirlerini daha esnek ve dayanıklı hale getirmelerini zorunlu kılmaktadır. Tedarik zincirinde karşılaşılan belirsizlikler ve riskler, işletmelerin operasyonel verimliliğini ve kârlılığını olumsuz yönde etkileyebilir. Bu nedenle, tedarik zincirinde risk yönetimi, işletmelerin sürdürülebilirliği ve rekabet avantajı elde etmeleri için hayati bir rol oynamaktadır.

Risk yönetimi, tedarik zincirinde karşılaşılan belirsizliklerin ve olumsuz olayların etkilerini minimize etmek için kullanılan sistematik bir yaklaşımdır. Tedarik zincirinde riskler; tedarik riskleri, faaliyet riskleri ve talep riskleri olarak sınıflandırılabilir. Tedarik riskleri, hammadde ve yarı mamul temininde yaşanan aksaklıklar ve kalite problemleri gibi unsurları içerirken; faaliyet riskleri, üretim süreçlerindeki uyumsuzluklar ve teknolojik belirsizlikler gibi faktörleri kapsamaktadır. Talep riskleri ise, tüketici taleplerindeki ani değişimler ve pazar dalgalanmaları gibi unsurlardan kaynaklanmaktadır.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı, Orcid no: 0009-0002-0756-627X. nefisesumeyyekucuktunca@gmail.com

² Doç. Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Orcid no: 0000-0002-2086-6763. ahmetalpersayin@kmu.edu.tr

³ Dr. Öğr. Üyesi Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Orcid no: 0000-0003-4234-674X. kemalkamaci@kmu.edu.tr

Covid-19 pandemisi, tedarik zincirlerinde ciddi aksaklıklara neden olmuş ve bu süreçte esneklik ve dayanıklılık stratejilerinin ne kadar kritik olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Pandemi dönemi, tedarik zincirlerinde meydana gelen bozulmaların ve kesintilerin işletmeler üzerindeki olumsuz etkilerini gözler önüne sermiştir. Bu dönemde, esnek olmayan tedarik zincirlerinin büyük zorluklar yaşadığı ve operasyonel verimliliklerinin ciddi şekilde etkilendiği gözlemlenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, COVID-19 pandemisi döneminde küresel tedarik zincirlerinde uygulanan esneklik ve dayanıklılık stratejilerini analiz ederek, bu stratejilerin risk yönetimi üzerindeki etkilerini ve başarı faktörlerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, çalışmanın ilk bölümünde tedarik zinciri yönetimi ve risk yönetimi kavramları detaylıca açıklanmıştır. İkinci bölümünde pandemi döneminde tedarik zincirlerinde uygulanan esneklik ve dayanıklılık stratejileri ele alınarak, bu stratejilerin işletmelerin sürdürülebilirliği ve başarısı üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Çalışma, elde edilen bulgular doğrultusunda ilgili literatüre ve sektöre pratik çıkarımlar sunmaktadır.

1.TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ

Tedarik zinciri (TZ), üretimin ilk basamağı olan hammadde tedarikinden başlayarak, ürünün nihai tüketiciye ulaşmasına kadar uzanan tüm dönüşüm süreçlerini kapsamaktadır. Bu süreç, ürünlerin üretimiyle ilgili tüm faaliyetleri ve eşlik eden bilgi akışını içermektedir. Tedarik zinciri yönetimi ise genel olarak; planlama, kaynak temini, üretim ve dağıtım basamaklarını içeren bütünsel bir yaklaşımdır ve tedarik zinciri yönetiminde sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayabilmek için üretim faaliyetlerini gelişen teknolojiyle entegre etmek büyük önem taşımaktadır (Gedik, 2021).

Küreselleşme ve teknolojik gelişmeler, işletmeleri daha rekabetçi bir ortama sürüklemiş, pazardaki değişimlere entegre olabilmek adına işletmeleri durumsallık yaklaşımına yöneltmiştir. Bu durum, işletmelerin uzun süreli taahhütler yerine daha konjonktürel davranmayı ve uzun vadeli planlardan kaçınmayı tercih etmelerine yol açmıştır (Karagöz, 2024:571). Günümüz rekabet koşulları; ürünlerin yaşam döngülerinin kısalması, teknolojik gelişmeler ve tedarik zincirindeki faaliyetler gibi birçok faktörün etkisiyle maliyet yönetiminin önemini artırmıştır. Bir firmada tedarik zinciri; hammaddenin üretiminden, yarı mamulün işlenmiş malzemeye dönüştürülmesine ve ürünün lojistik süreçler kullanılarak tüketiciye ulaştırılmasına kadar her bir basamakta değer yaratan faktörlerin toplamıdır (Duran, 2021).

Günümüzde üretim maliyetlerinin yaklaşık değerler arz ettiği bir ortamda, rekabet edebilirlik için lojistik en önemli araçlardan biri haline gelmiştir.

Lojistik faaliyetler üzerinde yapılacak iyileştirmelerle rakiplerin bir adım önüne geçmek mümkündür. Böyle bir rekabet ortamında pazar payının ve karın artırılması ve muhafazası, düşük maliyetle girdi temini ve malların rekabetçi fiyatlarla ve zamanında piyasaya sunulmasını sağlayan lojistik faaliyetlere bağlıdır (Öz, 2019).

Teknik olarak tedarik zinciri, malzemelerin tedarikini gerçekleştiren, bunları yarı mamul ve nihai ürünlere dönüştüren ve dağıtım kanalları aracılığıyla müşterilere ulaştıran hizmet ve satış fırsatlarından oluşan bir ağıdır. Bu ağ; malzemenin temin edilmesi, bu malzemelerin ara ve mamul ürüne dönüştürülmesi ve bitmiş ürünün müşterilere dağıtılması fonksiyonlarını yerine getirmektedir. Tedarik zinciri; temel, genişletilmiş ve üst düzey tedarik zincirleri olmak üzere üç kısma ayrılabilir (Şahin, 2021).

1.1. Tedarik Zincirinin Fonksiyonları

Bir tedarik zincirinde üç ana fonksiyon bulunmaktadır:

1. Ürünün tedarikinden tüketimine kadar olan fiziksel akışı
2. Satıcıdan işletmeye ve nihai müşteriye kadar olan bilgi akışı
3. Satın alma kararı sonrası müşterilerden işletmeye olan finansal/fon akışı

Tedarik zinciri, firma içerisindeki ürünlerin doğru teknoloji kullanılarak doğru kaynaklardan, doğru zamanda ve doğru kalitede satın alınmasını gerektirir ve hammaddeleri yarı mamul veya mamule dönüştürerek nihai ürünleri tüketicilere teslim etme işlemlerini sağlayan bütünleşik bir dağıtım ağıdır. Bu süreçte işletmeler operasyonlarını etkin bir şekilde gerçekleştirmek için beş temel alanda karar almak zorundadır. Bunlar; üretim, envanter, konum, taşıma ve bilgidir (Şahin, 2019).

1.1.1. Üretim

İşletmeler üretimlerini planlarken; üretim yeteneklerini, personel sayılarını, kalite kontrol süreçlerini, makinelerin bakım ve onarım durumlarını göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Detaylı bir pazar araştırması yaparak hangi ürüne ne kadar talep olduğunun ve üründen kaç adet üretileceğinin belirlenmesi, üretim planlama sürecinin temelini oluşturur (Güleş vd., 2009).

1.1.2. Envanter

Hammadde, yarı mamul veya nihai ürün olarak elde edilen ürünün ne kadar stoklanacağı netleştirilmelidir. Tedarik zincirinde olası belirsizlikler karşısında işletmenin kendini korumaya alabilmesi için stok bulundurması gerekmektedir. Ancak, yüksek stok miktarı beraberinde yüksek maliyetleri getirebileceğinden, optimum seviyede stok tutulması kritik öneme sahiptir (Tanrıverdi, 2010).

1.1.3. Konum (Yer)

Üretimin yapıldığı fabrika ve deponun yeri, maliyet açısından düşük, verimlilik açısından yüksek olan alanlarda konumlandırılmalıdır. Üretim için yeni bir fabrika inşa edilmesi veya mevcut bir fabrikanın kullanılması kararı dikkatle verilmelidir. Tüm bu süreçler sonunda ürünlerin tüketicilere ulaştırılabilmesi için hangi kaynakların kullanılacağı da belirlenmelidir (Şahin 2019).

1.1.4. Taşıma

Ürünlerin tedarik zincirinde bir yerden bir yere ne şekilde ulaştırılacağı belirlenmelidir. Bu süreçte; hızlı, güvenli ve nispeten pahalı olan karayolu ve havayolu taşımacılığı ile daha yavaş ancak daha ekonomik olan deniz ve demiryolu taşımacılığı gibi seçenekler bulunmaktadır. Taşıma türü seçimindeki belirsizlikler, işletmeleri daha fazla stok bulundurmak zorunda bırakabilir; bu nedenle en uygun taşıma türünün seçilmesi kritik öneme sahiptir (Aras vd., 2019). Yoğun rekabetin yaşandığı günümüz lojistik sektöründe, lojistiğin ana bileşenlerinden biri olan taşımacılık (nakliye), maliyetler ve karlılık üzerindeki önemli etkisi nedeniyle öne çıkan faaliyetlerden biridir (Kamacı ve Samancı, 2020:58).

1.1.5. Bilgi

Bilginin nasıl toplanacağı ve hangi seviyede sağlanacağı belirlenmelidir. Doğru zamanda ve doğru bir şekilde sağlanan bilgi, koordinasyonu güçlendirir ve doğru kararlar alınmasını sağlar. Doğru bilgi; hangi ürünün üretileceğini, ne kadar miktarda üretileceğini, hangi alanda depolanacağını ve ne şekilde taşınacağını belirlemede yol göstericidir (Hanfield, 2002).

1.2. Tedarik Zinciri Yapısı

Tedarik zinciri; tedarikçiler, üreticiler, toptancılar veya perakendeciler, dağıtıcılar ve tüketicilerden oluşan iş birliğine dayalı bir süreçtir. İşletmelerin faaliyet alanlarının genişliği ve karmaşıklığına bağlı olarak bu süreç daha fazla ya da daha az aktörü kapsamaktadır. Örneğin ihtiyaç duyulan hammadde sayısına bağlı olarak kullanılan tedarikçi sayısı değişebilmektedir. Tedarik zinciri oluştururken birlikte çalışılan tedarikçi sayısını artırmak mümkündür ve ayrıca ihtiyaç duyulan hammadde miktarını artırmak da karmaşık üretim süreçlerinin sayısını çoğaltmaktadır. Diğer bir yönle aynı ürünü tedarik eden farklı tedarikçilerle de iş birliği yapmak söz konusu olabilir. Bu süreç içerisinde ürün akışının yanı sıra tersine nakit akışlarının ve çift yönlü bilgi akışlarının da

etkinliğinin sağlanması gerekmektedir. Nakit ve bilgi akışı nihai kullanıcıların sürece dâhil edilmesi ile sağlanmaktadır (Timur, 2019).

1.3. Tedarik Zinciri Karması

Tedarik zinciri karması; planlama ve pazarlama stratejisi, satın alma, üretim planlama, depo ve malzeme tutma, envanter yönetimi, mağazalar ve depolar, taşıma, müşteri hizmetleri ve teknik destek gibi unsurlardan oluşmaktadır (Şekerci, 2024).

1.4. Tedarik Zinciri Süreçleri

Tedarik zinciri süreç yönetimi, işletmelerin maliyet hedeflerine karşılık verebilecek tedarikçilerle yapılacak pazarlık süreçlerinde kritik rol oynamaktadır. Bu durum, işletmelerin hammadde maliyetlerini kâr marjına dönüştürmeye çalışırken dikkatli olmaları gerektiğini göstermektedir. Özellikle düşük bir kâr marjına sahip olan işletmeler için, perakende satışların hammadde maliyetlerine oranını belirleyen net bir "altın oran" içinde kalmak hayati önem taşımaktadır. Bu oran, perakende satışların hammadde maliyetleri üzerindeki etkisini kontrol altında tutmaktadır. Bu yaklaşım, işletmelerin maliyet kısıtlamalarını ve kâr hedeflerini göz önünde bulundurarak tedarikçilerle daha etkili bir pazarlık yapmalarına yardımcı olmaktadır. Hammadde fiyatları beklenmedik bir şekilde arttığında veya dalgalandığında, bu yöntem işletmelerin kârlılıklarını korumalarına olanak sağlamaktadır (MacCarthy ve Ivanov, 2022).

Tedarik zinciri yönetimi faaliyetleri, müşteri memnuniyetini artırmak, çevrim süresini azaltmak, envanteri ve envanterle ilgili maliyetleri en aza indirmek, ürün kusurlarını azaltmak ve operasyonel maliyetleri düşürmek gibi temel hedeflere ulaşmak için kritik öneme sahiptir. Bu faaliyetleri başarıyla yürütmek için, kuruluşlar Küresel Tedarik Zinciri Forumu tarafından belirlenen mekanizmaları ve seviyeleri hayata geçirmelidir. Bu mekanizmalar; müşteri ilişkileri yönetimi, müşteri hizmet yönetimi, talep yönetimi, sipariş karşılama, üretim planlama, tedarik, ürün geliştirme ve iade yönetimi şeklindedir (Bahar, 2022).

2.RİSK YÖNETİMİ

Risk yönetimi ile ilgili genel bir değerlendirme yapabilmek için risk, tehlike ve olasılık kelimelerinin anlamlarına göz atmak gerekmektedir. Risk, bir işi yaparken ilerleyen dönemlerde hedeflerin gerçekleştirilmesini olumsuz etkileyecek birtakım tehditlere karşı koyabilme fırsatını yakalayabilmektir. Risk tanımı yapılırken daima bir olasılıktan söz edilmektedir. Başka bir ifadeyle, belli başlı bir olayın meydana gelme ihtimalinin matematiksel ifadesidir. Risk

yönetimi, olması muhtemel tehlikeleri açıklayan, çözümleyen, analiz eden ve öngören sistematik bir süreçtir. Bu süreç, olası risklerin belirli bir düzen içerisinde değerlendirilerek öngörülen zararların etkisini minimum seviyeye indirmeyi ve veriler ışığında karar vermeyi destekleyen bir yönetim yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır (Terzioğlu, 2019). Başka bir deyişle, risk yönetimi bir şirketin tedarik zincirinde ortaya çıkabilecek potansiyel aksaklıkları ve belirsizlikleri tanımlama, değerlendirme ve azaltma sürecidir (Ravanoğlu ve Elibol, 2022).

Risk kavramı, tedarik zinciri yönetimi alanında faaliyet gösteren işletmeler arasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Tedarik zinciri riskinin olumsuz sonuçları genellikle üretim yollarının sınırlı olmasından kaynaklanmakta ve bu durum finansal kazançlarda büyük risklere yol açabilmektedir. Tedarik zinciri kapsamında yönetimde 'risk' kavramı, zarar, kayıp veya başka herhangi bir olumsuz sonuçla karşılaşma olasılığı olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda, iki temel risk unsuru bulunmaktadır: muhtemel kayıplar ve bu kayıpların meydana gelme olasılığıdır. Tedarik zinciri riski, meydana gelme olasılığı nispeten düşük olsa da, genel sistemde hızlı ve önemli derecede zararlı sonuçlar doğurma potansiyeline sahip bir olay olarak nitelendirilmektedir (Aldaaneen, 2023).

Tedarik zincirleri zaman zaman çeşitli risklere maruz kalmaktadır. Bu riskler, doğal afetler, ekonomik dalgalanmalar, politik istikrarsızlıklar, tedarikçi iflasları, siber saldırılar ve daha pek çok faktörden kaynaklanabilir (Ravanoğlu ve Elibol, 2022). Fakat tedarik zinciri riskinin sınıflandırılması genellikle iki farklı kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar: iş riski ve aksama riski şeklindedir (El Baz ve Ruel, 2021).

Mevcut bağlamda, operasyonel riskler arz, talep ve çevresel değişkenlerden kaynaklanan doğal belirsizlikler olarak algılanmaktadır. Risk yönetimi, bir şirketin varlıklarının ve mali kazançlarının güvenliğini sağlamak için kullanılan sistematik bir metodolojidir (Ivanov ve Dolgui, 2021). Bir işletmenin maddi ve finansal varlıkları ile insan kaynaklarını kapsayan bu süreç, kaynakların stratejik tahsisini ve potansiyel kayıpların azaltılmasını sağlayarak hedeflerin başarılmasını kolaylaştırmaktadır. Öyle ki, riski tamamen ortadan kaldırmanın ve sıfır risk seviyesini tesis etmenin mümkün olmadığı görülmektedir (Kreibich vd., 2022).

Çağdaş risk yönetimi stratejileri, kuruluşları korumak için kullanılabilecek önlemler ve risk azaltma yaklaşımları gibi bir dizi önleyici tedbiri ileri sürmektedir. Kuruluşlar, üstlendikleri riskler arasındaki dengeyi etkili bir şekilde yönetmek için sürekli yeni stratejiler keşfetmektedir. Bu süreçte, bireylerin risk tercihleri, potansiyel finansal kazançlar ve işletmenin risk iştahı,

karar alma sürecini doğrudan etkilemektedir. Farklı işletmeler arasında risk üstlenme isteğinde bir eşitsizlik olduğu gözlemlenmektedir. Süreç bazlı risk yönetimi yaklaşımı, riskleri anlama ve hafifletmeye odaklanmaktadır (Aldaaneen, 2023).

Risklerin oluşma olasılıkları ve potansiyel doğrudan zararları göz önünde bulundurularak belirlenmektedir. Sistematik bir hedefe ulaşmadan önce riskleri tanımlamak, değerlendirmek ve önceliklendirmek için metodoloji gereklidir (Teague vd., 2021). Olumsuz olayların olasılığını ve etkisini en aza indirmek, izlemek ve düzenlemek için kaynak planlaması ise kritik öneme sahiptir.

3. TEDARİK ZİNCİRİNDE RİSK YÖNETİMİ

Bir tedarik zinciri; hammaddeleri temin etmekten, bu hammaddeleri nihai ürüne dönüştürmeye ve nihai ürünleri perakendecilere dağıtmaya kadar uzanan, çeşitli iş öğelerinin (tedarikçiler, imalatçılar, dağıtıcılar, perakendeciler, toptancılar ve araçlar gibi) birlikte çalıştığı bütünleşik bir süreçten oluşmaktadır (Öz, 2011). Tedarik zincirinde risk, ilk tedarik firmasından başlayarak son tüketiciye kadar olan her türlü bilgi, malzeme ve ürün akışı ile ilgili belirsizlikleri kapsamaktadır (Çağlar ve diğerleri, 2023). Finans yöneticileri, tedarik zincirindeki risklerin diğer risk türlerine kıyasla geliri daha olumsuz etkilediğini belirtmiştir (Öztek, 2019).

Tedarik zincirinin kapsamlarında, önemli olaylar silsilesinin oluşması ve öngörülemeyen gelişmeler neticesinde tedarik zincirinin halkalarında verimliliğin düşmesi ve etkinliğinin hedef kurallarında kayıpların oluşması tedarik zincirinde risk kavramını ortaya çıkarmaktadır (Ganesh ve Kalpana, 2022).

Tedarik zinciri sürecinde karşılaşılan riskler genel olarak üç ana kategoriye ayrılabilir: tedarik riskleri, faaliyet riskleri ve talep riskleri. Tedarik riskleri, envanter ve teknolojiye erişimde yaşanan aksaklıklar, yüksek fiyatlandırmalar, kalite problemleri ve ürün tasarımı değişiklikleri gibi unsurları içermektedir. Faaliyet riskleri, işletmedeki faaliyetlerin sekteye uğraması, üretimin uyumsuz olması, yüksek seviyede süreç farklılıkları, teknolojinin sürekli güncellenmesi gerekliliği ve döviz kuru dalgalanmaları gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır. Talep riskleri ise, yeni bir ürünün piyasaya sürülmesi veya tüketici taleplerindeki ani değişimler gibi unsurları kapsamaktadır (Çetin, 2021).

Tedarik zincirinde risk kaynakları; çevresel etkenler, ağ kaynaklı etkenler, örgütsel etkenler olarak sınıflandırılmıştır. Çevresel etkenler; doğal afetler, yangınlar, kazalar, terör olayları şeklindedir. Ağ kaynaklı etkenler; tedarik zinciri içerisinde bulunan tüm aktörlerin sorumluluk üstlenmemesi, dış etkenler karşısında kuralların yerine getirilmemesi sonucu ortaya çıkan mülkiyet düzeyi

eksikliği, yüksek düzeyde karışıklık, kaos ve tepkisizliklerdir. Örgütsel etkenler ise, iş durdurma şeklinde gelişen grevler, makine ve teçhizatların arızalanması, bilgi iletişim sistemlerinde oluşan karmaşalar gibi kurum içi unsurları kapsamaktadır (Orel ve Akkan, 2018).

Risk yönetimi, uluslararası alanda iş yapan firmalar açısından önemlidir. Çünkü küreselleşip sınırları ortadan kaldıran ekonomide üretici, tedarikçi, lojistikçi örgütler gibi aynı tüketiciye ürün ve hizmet sağlarken meydana gelen zorlukların diğer halkaları da negatif yönde etkilemesi risk yönetiminin önemini vurgulamaktadır. Tedarik zincirinde risk yönetimi; tedarik zinciri halkalarındaki risk durumlarının belirlenmesi, belirlenen bu risklerin etki alanlarının değerlendirilmesi ve son olarak risk sonuçlarının hiyerarşik sıraya konularak riski en aza indireyecek tedbirlerin alınmasını kapsamaktadır (Hammi vd., 2023).

Tedarik zinciri risk yönetimi, tedarik zinciri oluşumunda yer alan her bir üyenin süreç boyunca kârın mümkün olduğunca yüksek seyretmesi ve sürekliliğin sağlanması bağlamında mükemmel bir iş birliği içinde bulunmaları ve eşgüdüm mantığıyla hareket ederek riskleri yönetmesini gerektirir (Özlet, 2020).

4. PANDEMİ DÖNEMİNDE ESNEKLİK VE DAYANIKLILIK STRATEJİLERİNİN İNCELENMESİ

Sürekli değişen arz ve talep şartlarına uyum sağlayabilmek tedarik zincirlerinde esneklik stratejisini ortaya çıkarmıştır. Tedarik zincirlerinde oluşabilecek bozulmaların sonucunda meydana gelecek zararlı etkilerin gücünü en minimuma indirerek zincirdeki halkaların olağan performans seviyelerine gelme zamanını düşük tutma eğilimine dayanıklılık stratejisi denmektedir (Sağken ve Başaran, 2024).

Tedarik zinciri esnekliği, işletmelerin verimliliğinin ve zincirdeki halkaların performansının belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Bu kavram, işletmelerin müşterilerini doğrudan etkileyen ve tedarik zinciri boyunca farklı fonksiyonların ortak sorumluluğunu kapsayan geniş bir niteliğe sahiptir (Yıldız ve Çetindaş, 2020). Üretim için gerekli hammadde ve yarı mamullerin elde edildiği tedarik zinciri halkasında, yeterli sayıda alternatif tedarikçi bulunması büyük önem arz etmektedir. Zira, tedarik zincirinde tek bir firmadan sağlanan üretim malzemesi, olası aksaklıklar dolayısıyla temin edilemez hale geldiğinde, halihazırda bulunan başka bir firmadan tedarik edilebilecek durumda olunması, nihai ürün üretimi yapan firmanın operasyonlarının kesintiye uğramamasını sağlar. Bu nedenle, tedarik portföyünde alternatif firmaların bulunması, üretici firmanın rekabet avantajını artırabilir.

COVID-19 pandemisi döneminde oluşan üretim kesintileri, küresel çapta tedarik zincirlerinde ciddi şoklara neden olmuştur. Bu durumun ekonomiyi ve tedarik zincirlerini bu denli etkilemesinin önemli bir nedeni, esnekliğin azlığıdır. Maliyet azaltmaya odaklanan bazı davranışlar (örneğin tek tedarik kaynağına veya coğrafi olarak tek bölgeye bağımlılık ve dış kaynak kullanımı), esnek olmayan tedarik zincirlerinin oluşmasına yol açmıştır. Bu faktörler, tedarik zincirindeki kesintileri engellemek için gereken esnekliği azaltarak yüksek düzeyde olumsuz etkilere neden olmuştur (Simchi-Levi ve Simchi-Levi,2020).

Pandemi döneminde tedarik zincirlerindeki kesintiler ve stokların tükenmesi medya üzerinde geniş bir yer bulmuştur. Bu durum, özellikle kişisel koruyucu ekipmanlar başta olmak üzere, panik satın almalarına ve yüksek oranlı kullanıma yol açmıştır. Tüketicilerin stoklama içgüdüleriyle yaptıkları agresif satın almalar bazı ürünlerin satışını artırırken, bazı ürünlerin talep edilmemesinden dolayı satışlarının azalmasına neden olmuştur. Karantina uygulamaları ise çevrimiçi perakendeciliği canlandırmış ve perakendeciler her türlü çevrimiçi alışverişe hazır olma eğilimine girmiştir. Bu süreçte, hızla tüketilen bazı ürünlerin lojistik yapısında önemli değişimler oluşmuştur (Unglesbee vd., 2020).

Tedarik zincirlerinde birbirine bağlı olan halkaların tek bir tanesinde meydana gelen fabrika kapanması, diğer halkalardaki fabrikaların da kapanması gibi ciddi sorunlara yol açmıştır. Tedarikçi firmanın ürün satışını durdurması, müşteri firmanın girdi elde edememesi ve dolayısıyla genel olarak bütün tedarik zincirinin kesintiye uğraması, esneklik stratejisinin ne kadar kritik bir boşluğu doldurduğunu gözler önüne sermiştir (Kilpatrick ve Barter, 2020).

Tedarik zincirinde dayanıklılık stratejisi, zincirde bulunan her halkanın birbirleri arasındaki iş birliğini olumlu yönde etkilemiştir. Dayanıklılık stratejisini düzgün yönetebilen firmalar, COVID-19 dolayısıyla oluşan aksaklıklarla kolayca mücadele edebilme yeteneğini ellerinde tutabilmişlerdir. Tedarik zincirlerinin pandemi dönemindeki kötü koşullardan hızlı ve düşük maliyetli bir şekilde kurtulabilmesi için dayanıklılık stratejisi büyük önem taşımaktadır (Bayat, 2022).

Tedarik zincirleri ekonominin önemli bir yapı taşı olduğundan piyasalara ürün ve hizmet sunarken oluşabilen krizlere (Covid-19 gibi) rağmen sorunsuz olarak sunulması tedarik zincirinde dayanıklılık ile doğrudan bağlantılıdır. Eğer tedarik zincirleri dayanıklı değilse daha büyük krizlerle karşılaşır ve bağlantı kesilir. Dolayısıyla hayatta kalabilmek için şart olan ürün ve hizmetlerde eksiklik riski ile karşı karşıya kalılabilmektedir. Covid-19 pandemisi, dünya çapında tedarik zincirlerinde ciddi aksaklıklara neden olarak bu sistemlerin

zayıflıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu durum şeffaflık, yeni aksaklıkları ön görebilme ve hızlı karar verme yeteneği sağlayan akıllı tedarik zincirlerine olan ihtiyacı vurgulamıştır. Pandemi sürecinde, tedarik zinciri dayanıklılığının önemi belirgin hale gelmiş; işletmeler operasyonel koşullarını yeni duruma uyarlamak zorunda kalmışlardır. Bu süreçte merkezi tedarik zinciri yönetimi perspektiflerinden biri olarak tedarik zinciri dayanıklılığı kavramı kapsamlı olarak ele alınmıştır (Ivanov,2021).

Pandemi döneminde tedarik zincirlerinde dayanıklılık ve esneklik stratejilerine dünya çapında başarılı bir şekilde yöneten firmalara örnek olarak Walmart, 3M, The North Face verilebilir. Walmart, pandemi esnasında tedarik zinciri sorununu aşmak için kendi gemilerini kiralayarak daha az yoğunluktaki limanlara yük boşaltımı yapmıştır ve otomasyon teknolojisi sayesinde yeni dağıtım merkezleri oluşturarak sipariş işleme hızını artırmıştır. 3M, pandemi döneminde N95 maskeleri üretiminde çok büyük bir artış sağlamıştır. SARS salgını sonrasında yapılan yatırımlar sayesinde üretim kapasitesini hızla artırabilmiş ve artan talebi karşılayabilmiştir. The North Face, tedarik zincirini yeniden yapılandırarak çevresel sorumluluğu artırabilmiş ve e-ticaret fonksiyonlarını güçlendirmiştir. Bu sayede pandemi sırasında artan talebi karşılayarak stoklarını etkin bir şekilde yönetebilmiştir (John Carrol University, 2022).

Pandemi döneminde tedarik zincirinde dayanıklılık ve esneklik stratejilerini düzgün bir şekilde yönetemeyen bazı firmalar bulunmaktadır. Örneğin; havacılık sektöründe faaliyet gösteren Boeing, tedarik zincirindeki aksaklıklar ve talep düşüşü nedeniyle üretim ve teslimatlarda çok ciddi olumsuzluklar yaşamıştır. Bu durum, şirketin finansal performansını olumsuz yönde etkilemiştir (Teolupus). Dayanıklılık ve esneklik stratejilerini doğru şekilde yönetemeyen bir diğer firma olan ve cam ve kimya sektöründe faaliyet gösteren Türk şirketi Şişecam da pandemi döneminde tedarik zincirinde yaşadığı olumsuzluklar ve talep düşüşü nedeniyle üretim ve teslimat konusunda aksaklıklar yaşamıştır (Karagöz, 2020).

4.1. Covid-19 Pandemisi Sürecinde Tedarik Zincirlerinde Uygulanan Esneklik ve Risk Yönetimi Stratejilerinin Etkinliği

COVID-19 pandemisi, çok uluslu tedarik zincirlerinde, özellikle üretim işletmelerindeki geçici kapatmalar ve havayolu taşımacılığı yapan firmaların sıkı önlemlerle minimum seviyede faaliyetlerine devam etmesi gibi nedenlerle önemli ölçüde kesintilere yol açmıştır. Otomotiv, elektronik, tıbbi malzeme ve tüketici ürünleri gibi pek çok sektör, bu kesintiler sebebiyle geniş çaplı bir dalgalanma etkisine maruz kalmıştır. Özellikle, dünyanın üretim lideri olan

Çin'in pandeminin başlangıç noktası olması, tedarik zincirlerinde büyük ölçekli bozulmaları beraberinde getirmiştir (Queiroz vd., 2020).

Küresel satın alma penceresinden bakıldığında, işletmelerin çoğunun bu kesintilere verdiği yanıtlar ve tepkiler, başlangıçta pasif ve koordine olmayan bir seyir izlemiştir (Choi vd., 2020). COVID-19 pandemisinin neden olduğu kesinti etkilerinin büyüklüğü, farklı sektörleri ve ülkeleri değişik oranlarda etkilemiştir. Örneğin, otomotiv sektöründe Doğu Asya'da yaşanan kesintiler, özellikle Çin'den tedarik edilen parça eksiklikleri nedeniyle bölge ülkelerini önemli ölçüde etkilemiştir. Buna en güzel örnek olarak, Hyundai markasının üretimini yapan Güney Kore'nin, Çin'den parça tedarikindeki aksaklıklar nedeniyle otomobil fabrikalarındaki üretimlerini durdurmak zorunda kalması verilebilir. Benzer şekilde, Nissan markasının üretimini gerçekleştiren Japonya da fabrika kapatma yoluna gitmek durumunda kalmıştır (Baldvin ve Tomura, 2020).

Bir başka örnek olarak, tüketicilerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli birincil malzemelerin satışlarında çevrimiçi platformlar aracılığıyla önemli artışlar yaşanmıştır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde Şubat ayının son iki haftasında market alışverişi uygulamalarının telefonlara indirilme oranı %100'ün üzerine çıkmıştır (Aryapadi vd., 2020). Pandemi döneminde en çok sıkıntıyı yaşayan sektörler arasında, endüstriyel alanda ürün üretimi yapan firmalar ve ilaç firmaları öne çıkmıştır (Deloitte, 2020). COVID-19'un sektörler bazındaki etkisini çoktan aza doğru sıralamak gerekirse; ilk sırada turizm ve dolayısıyla havacılık sektörü, ardından yeme-içme, petrol, doğalgaz, otomotiv, gıda haricindeki tüketici ürünleri, inşaat, finansal hizmetler, sigortacılık ve son olarak gıda perakendeciliği gelmektedir (Ey-Panthenon, 2020).

Tedarik zincirinde esneklik ve dayanıklılık stratejilerinin etkin bir şekilde uygulanması, her türlü risk durumundan kolayca çıkabilmeyi sağlamaktadır. Pandemi döneminde tedarik zincirinde meydana gelen riskler başlıca iki ana kategoride incelenebilir: arz ve talep yönlü bozulmalar ile kısıtlayıcı uygulamalar. Arz yönlü bozulmalar; insanların işlerine gidememesi ve hammadde temininde yaşanan sorunlar gibi sebeplerle üretim akışlarında yaşanan aksaklıklar arz yönlü bozulmalara neden olmuştur. Tüketicilerin tercih ettiği ürünlerin değişmesi ve bazı ürünlerin talebinde yaşanan ani artışlar nedeniyle tedarik zincirlerinin olumsuz yönde etkilenmesi ise talep yönlü bozulmalara yol açmıştır. Arz ve talep ile ilgili bozulmalar tedarik zincirlerinde esnekliği düşürmüş ve dayanıklılık direncinin kırılmasına neden olmuştur. Bütün bunların çerçevesinde tedarik zincirlerinde risk yönetimi işletmelerin finansal faaliyetlerini olumlu yönde sürdürebilmeleri için çok önemli bir yere sahiptir. Covid-19 pandemisi sürecinde tedarik zincirlerinde esneklik ve

dayanıklılık stratejilerinin başarılı bir şekilde yönetilebilmesi risk yönetiminin de etkin bir şekilde yapıldığının da doğrudan bir göstergesidir.

SONUÇ

Bu çalışma, tedarik zinciri yönetiminde risk kavramını ve COVID-19 pandemisi gibi büyük ölçekli krizler karşısında esneklik ve dayanıklılık stratejilerinin kritik önemini ele almıştır. Tedarik zinciri yönetimi, hammaddeyi nihai ürüne kadar uzanan tüm faaliyet ve bilgi akışını kapsayan karmaşık bir süreç olup, işletmelerin günümüz rekabet ortamında sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmeleri için vazgeçilmezdir. Özellikle küresel belirsizliklerin arttığı çağımızda, tedarik zincirlerinin etkin yönetimi hayati bir gereklilik haline gelmiştir.

Araştırma bulgularımız, risk yönetiminin, tedarik zincirinde karşılaşılan belirsizliklerin ve olumsuz olayların etkilerini minimize etmek için sistematik bir yaklaşım sunduğunu göstermektedir. Tedarik, faaliyet ve talep riskleri olarak sınıflandırılan bu risklerin etkin yönetimi, işletmelerin sürdürülebilirliği ve karlılığı açısından merkezi bir rol oynamaktadır. COVID-19 pandemisi süreci, özellikle esnek olmayan tedarik zincirlerinin büyük zorluklar yaşadığını ve operasyonel verimliliklerinin ciddi şekilde etkilendiğini gözler önüne sererek, esneklik ve dayanıklılık stratejilerinin hayatiyetini bir kez daha kanıtlamıştır.

Esneklik stratejileri, tedarik zincirlerinde meydana gelebilecek bozulmalara hızlı ve etkili bir şekilde yanıt verebilme yeteneğini ifade ederken dayanıklılık stratejileri ise bu bozulmaların olumsuz etkilerini en aza indirerek zincirin olağan performans seviyelerine hızlıca dönmesini sağlamaktadır. Pandemi döneminde başarılı esneklik ve dayanıklılık stratejileri uygulayan firmalar, tedarik zincirlerindeki aksaklıklarla daha etkili bir şekilde başa çıkabilmişlerdir. Örneğin; Walmart ve 3M gibi firmalar, tedarik zincirlerini yeniden yapılandırarak ve yeni stratejiler geliştirerek pandemi sürecinde başarılı olmuştur.

Sonuç olarak, tedarik zincirinde risk yönetimi ve esneklik ile dayanıklılık stratejileri, işletmelerin karşılaştıkları belirsizlikler ve krizler karşısında hayatta kalabilmeleri ve rekabet avantajı elde edebilmeleri için hayati öneme sahiptir. Bu çalışma tedarik zincirlerinde risk yönetiminin ve esneklik ile dayanıklılık stratejilerinin etkin bir şekilde uygulanmasının işletmelerin sürdürülebilirliği ve başarısı için kritik olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Aldaneen, Z. (2023). Suplly Chain Quality Risk Management: Impact On Organisation Performance. Republic Of Türkiye. Altınbaş Universty. Institute Of Graduate Studies Business Administration. Master's Thesis. İstanbul.
- Aras, N. , Suvacı, B., Sayın, H.C. (2018). Depolama Ve Envanter Yönetimi. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, 3244(2109).
- Aryapadi, M., Chandra, W., Dekhne, A., Haddioui, K., Lange, T. ve Venkataraman, K. (2020). Five Actions Retail Supply Chains Can Take To Navigate The Coronavirus Pandemic. Retrieved From Mc Kinsey And Company, April 2020.
- Bahar, S. (2022).Supply Chain And The Effects Of Information Technologies On Supply Chain. Dokuz Eylül University Graduate School Of Social Sciences Department Of Business Administration,Business Administration Program, Doctor Of Philosophy,Doctoral Thesis, İzmir.
- Baldvin, R. ve Tomura, E. (2020). Thinking Ahead About The Trade Impact Of Covid-19. In Economics İn The Time Of Covid-19, 59-73.
- Bayat, T. (2022). Tedarik Zinciri Dayanıklılığı.https://www.researchgate.net/publication/355684299_TED_ARIK_ZINCIRI_DAYANIKLILIGI_SUPPLY_CHAIN_RESILIENCE , Erişim Tarihi:28.12.2024.
- Choi, T.Y., Rogers, D. ve Vakil, B. (2020). Coronavirus Is A Wake-Up Call For Supply Chain Management. Harvard Business Review.
- Çağlar, M. B. , Taşkın, B. K. , ve Çolakoğlu, N. (2023). Tedarik Zincirinde Risk Yönetimi.
- Çetin, N. C. (2021). Tedarik Zincirinde Risk Yönetimi İçin Çok Amaçlı Matematiksel Model Önerileri.
- Deloitte, (2020). Covid-19 Sonrası Tedarik Zincirlerinde Kazananlar ve Kaybedenler. Retrieved From.
- Duran, Z. (2021). Tedarik Zincirinde Risk Yönetimi Ve Sürdürülebilirliğe Etkisi.Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Genel İşletme Doktora Programı,Doktora Tezi, Denizli.
- El Baz, J. ve Ruel, S. (2021). Can Supply Chain Risk Management Practices Mitigate The Disruption Impacts On Supply Chains Resilience And Robustness? Evidence From An Empirical Survey İn A COVID-19 Outbreak Era, International Journal Of Production Economics, 233, 107972.
- Ey-Parthenon, (2020). Covid-19 Etki Analizi, Küresel Bulgular ve Alınabilecek Aksiyonlar.

- Ganesh, A. D. , Kalpana, P. (2022). Future Of Artificial Intelligence And Its Influence On Supply Chain Risk Management A Systematic Review. Computers. Industrial Engineering. 169, 108206.
- Gedik, Y. (2021). Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetimi Ve Sürdürülebilirliğin Tedarik Zincirleri Üzerindeki Etkileri: Kavramsal Bir Değerlendirme. International Journal of Management Economics, Business/Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 17(3).
- Güleş, H.K., Paksoy, T., Bülbül, H., Özceylan, E. (2009). Tedarik Zinciri Yönetimi Stratejik Planlama. Modelleme ve Optimizasyon, Gazi Kitabevi.
- Hammi, B., Zeadally, S. , Nebhen, J. (2023). Security Threats, Countermeasures And Challenges Of Digital Supply Chains. ACM Computing Surveys, 55(14s), 1-40.
- Handfield, R. B. , Nichols, E. L. (2002). Supply Chain Redesign: Transforming Supply Chain Into Integrated Value Systems. Financial Times Prentice Hall.
- Ivanov, D. (2021). Introduction To Supply Chain Resilience: Management, Modelling, Technology. 10.1007/978-3-030-70490-2.
- Ivanov, D. ve Dolgui, A. (2021). A Digital Supply Chain Twin For Managing The Disruption Risks And Resilience İn The Era Of Industry 4.0. Production Planning And Control. 32(9).
- John Carrol Universty, (2022). Tedarik Zinciri Dayanıklılığı: Dayanıklı Tedarik Zincirlerine Sahip Üç Şirket Örnek Teşkil Ediyor. 27 Nisan 2022, Dayanıklı Tedarik Zincirlerine Sahip Üç Şirket Örnek Teşkil Ediyor Erişim Tarihi:28.12.2024
- Kamacı, K. & Samancı, T. H. (2020). *Pazarlamada Lojistik Faaliyetler ve Maliyetler*. (Editör Sayın., A.A.), Hiper Yayın, İstanbul.
- Karagöz, F. (2020). Pandeminin Küresel Tedarik Zincirlerinin İşleyişine Etkisine Ve Muhtemel Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul Üniversitesi Yayın No:5264, İktisat Fakültesi Yayın No:657, DOI:10.26650/B/SS46.2020.005.
- Karagöz, H. (2024). Psikolojik sözleşme ihlali ve yabancılaşmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Metal ürünlerin imalatı sektörü çalışanları üzerinde bir araştırma. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13(2), 570-582. doi:10.33206/mjss.1353942
- Kilpatrick, J. ve Barter, L. (2020). Covid-19 Managing Supply Chain Risk And Disruption. Retrieved From Deloitte.

- Kreibich, H. , Van Loon, A. F. , Schröter, K. , Ward, P. J. , Mazzoleni, M. , Sairam, N., Di Baldassarre, G. (2022). The Challenge Of Unprecedented Floods And Droughts İn Risk Management. Nature, 608(7921).
- MacCarthy, B.L. ve Ivanov, D. (2022). Dijital Tedarik Zinciri. Elsevier.
- Orel, F. D. , Akkan, E. (2018). Tedarik Zincirinde Risk, Risk Yönetimi Ve Performans İlişkileri: Bir Literatür Taraması. Beykoz Akademi Dergisi, 6(1), 84-117.
- Öz, M. (2011). Lojistikte Yeni Yaklaşımlar, KSÜ İİBF Dergisi, 1(1), 141,155
- Öz, M. (2019). Lojistik Faaliyetlerde Dış Kaynak Kullanımı ve Pazarlama Tabanlı Yetenekler Üzerine Etkisi, Konya: Eğitim Yayınevi
- ÖZÇETİN, Ö. Ü. N. , (2020). Tedarik Zinciri Risk Yönetimi: Bir Araştırma.
- Öztek, G. (2019). Tedarikçi Portföylerinin Sürdürülebilir Risk Değerlendirmesinde Çok Ölçütlü Bir Yaklaşım: Savunma Sanayisinde Bir Uygulama. Master's Thesis, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Quayle, M. (2005). Purchasing And Supply Chain Management: Strategies And Realities. Cardiff Idea Group Publishing.
- Queiroz, M.M., Ivanov, D., Dolgui, A. ve Wamba, S. F. (2020). Impacts Of Epidemic Outbreaks On Supply Chains: Mapping A Research Agenda Amid The Covid-19 Pandemic Through A Structured Literature Review. Annals Of Operations Research.
- Ravanoğlu, G.A., ve Elibol, E. (2022). İşletmelerin Uluslararası Ticarete Karşılaştıkları Lojistik Sorunlar: Gıda Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelere Yönelik Nitel Bir Çalışma. 1. Baskı. Efe Akademi.
- Simchi-Levi, D. ve Simchi-Levi, E. (2020). We Need A Stress Test For Critical Supply Chains. Harvard Business Review,
- Şahin, M. (2019). Tedarik Zincirinde Risk Yönetiminin İşletme Performansına Etkisi: İstanbul İlinde Bir Araştırma. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tedarik Zinciri Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Şahin, M. T. (2021). Literatür Taraması Üzerinden Covid-19 Salgınının Küçük Ve Orta Büyüklükteki İşletmelere (KOBİ) Etkisini Anlamak: Kavramsal Bir Analiz. Coğrafi BilimlerDergisi, 19(2), 466-489.
- Şekerci, S. (2024). Tedarik Zinciri Yönetiminde Bilgi Teknolojileri Ve Toplam Kalite Yönetimi. Eğitim Yayınevi.
- Tanrı verdi, Y. (2010).Tedarik Zinciri Ve Stok Yönetimi Üzerine Bir Uygulama. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Sayısal Yöntemler Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

- Teague, A. , Sermet, Y. , Demir, I. , Muste, M. (2021). A Collaborative Serious Game For Water Resources Planning And Hazard Mitigation. International Journal Of Disaster Risk Reduction. 53, 101977.
- Teolupus, Tedarik Zinciri Risklerini Yönetmek: Stratejiler Azaltma ve Dayanıklılık.Tedarik Zinciri Risklerinde Ustalaşmak: Azaltma ve Dayanıklılık Stratejileri İçin Kapsamlı Bir Kılavuz – Teolupus Erişim Tarihi:28.12.2024.
- Terzioğlu, C.(2019).Psikiyatri Kliniklerinde Risk Yönetimi İle İlgili Hemşirelerin Bilgi Ve Uygulamalarına Psikodrama Temelli Risk Yönetimi Eğitim Programının Etkisi. Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim Dalı, Psikiyatri Hemşireliği Doktora Programı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Timur, M. N. , Başkol, M. , Çekerol, G. S. , Suvacı, B. (2019). Tedarik Zinciri Yönetimi. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, 2889(1846), 2585-0-0-0-1709-V, E-ISBN 978-975-06-2983-9, Eskişehir.
- Unglesbee, B. , Howland, D. ve Vembar, K. (2020). The Impact Of The Coronavirus On Retail, Retrieved From RetailDive.
- Yıldız, B. ve Çetindaş, A. (2020). Tedarik Zinciri Entegrasyonunun Firma Performansı Üzerine Etkisindeki Tedarik Zinciri Esnekliği Ve Tedarik Zinciri Çevikliğinin Aracı Rolü. Verimlilik Dergisi(3), 175-199.

3. Bölüm

Depo Sistemleri ve Teknolojilerin İşletme Verimliliğine Etkisi

Muhammed ÇELİK¹, Ahmet Alper SAYIN², Kemal KAMACI³

GİRİŞ

Küresel rekabetin artan baskısı, iş dünyasında birçok paradigmayı temelden etkileyerek köklü değişimlere yol açmıştır. Teknolojideki baş döndürücü ilerleyiş, işletmelerin iş süreçlerini, üretim yöntemlerini yeniden şekillendirmiş; müşteri odaklı katma değer yaratma anlayışını ön plana çıkararak, yenilikçi insan kaynakları politikalarının geliştirilmesini zorunlu kılmıştır (Karagöz, 2024: 1590). Günümüz işletmeleri, inovasyon odaklı akıllı sistemlerle maliyetleri azaltma ve müşteri beklentilerini karşılama üzerine kurulu yeni bir döneme adım atmaktadır. İş modelleri üzerinde devrim niteliğinde etkiler yaratan Endüstri 4.0, birçok yönetim kavramının yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacını doğuran yenilikleri beraberinde getirmektedir (Baki ve Serdar, 2020: 657). Bu ilerleyen teknoloji ortamı, işletmeleri daha kısa süreli ve esnek planlar yapmaya, uzun vadeli taahhütlerden kaçınmaya ve durumsal yaklaşımları benimsemeye itmiştir. Dolayısıyla işletmeler, yeni oluşan şartlara göre daha esnek karar alma mekanizmaları oluşturmaları ve daha sade bir örgütsel yapıyı tercih etmelidir (Karagöz, 2024: 571).

Endüstri 4.0, çeşitli teknolojilerin eş güdümlü ve entegre bir şekilde kullanılarak iş ve maliyet verimliliğini hedefleyen bir çalışma modelini tanımlamaktadır. Teknoloji odaklı iş modelleriyle öne çıkan bu yeni dünya trendi, dünya genelindeki sanayi ülkelerini, gelişmiş üretim yöntemleri ve yenilikçi tasarımlar için yatırımlar yapmaya zorlamaktadır. Bu yatırımların önemli bir kısmı, Endüstri 4.0 vizyonu çerçevesinde, akıllı fabrikaların ve depoların standart hale geldiği bir geleceği inşa etme amacını taşımaktadır (Sarı ve diğerleri, 2019: 467). Bu bağlamda, lojistik süreçlerinin merkezinde yer alan depo sistemleri, dijitalleşmenin ve otomasyonun en yoğun yaşandığı alanlardan biri haline gelmiştir.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı, Orcid no: 0009-0008-8512-4139. mc418666@gmail.com

² Doç. Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Orcid no: 0000-0002-2086-6763. ahmetalpersayin@kmu.edu.tr

³ Dr. Öğr. Üyesi Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Orcid no: 0000-0003-4234-674X. kemalkamaci@kmu.edu.tr

İşletmelerin rekabet ortamında öne çıkmasını sağlayan en önemli unsurlardan biri lojistik faaliyetlerdir. Lojistik, üretilen bir malın en uygun zamanda ve doğru yerde bulunmasını sağlamanın ötesinde, tüm tedarik zinciri boyunca değer üretmeyi hedefler (Tanga & Veelenturf, 2019: 5). Günümüz müşterileri, satın aldıkları ürünlerin bekleme sürecini genellikle gereksiz ve stresli bulmaktadır. Bu beklentiyi en iyi şekilde yönetmek amacıyla, dünyanın en büyük e-ticaret ağı olan Alibaba, 2017 yılında lojistik ağına 15 milyar dolar yatırım yapmıştır (Tekin ve diğerleri, 2020: 571). Benzer şekilde, Buchman'ın 2019 raporuna göre, Amazon'un dünya genelinde 486 dağıtım merkezi, binlerce kamyonu ve lojistik bekleme sürelerini optimize etmek için 32 adet Boeing 767 uçağı bulunmaktadır. Amazon ve Alibaba gibi devler, lojistik altyapılarının üstünlüğü sayesinde rakiplerinden çok daha etkili lojistik yönetimi gerçekleştirebilmektedir (Buchman, 2019). Bu örnekler, depo yönetimi ve lojistik altyapısının müşteri memnuniyeti ve rekabet avantajı üzerindeki belirleyici rolünü açıkça göstermektedir.

Endüstri 4.0 ile birlikte işletmeler, gelişen teknolojileri süreçlerine entegre ederek rekabet avantajı elde edebilmişlerdir. Bu yenilikler arasında robotlar, simülasyon, bulut bilişim, nesnelerin interneti (IoT) ve büyük veri analitiği gibi kavramlar sayılabilmektedir. Bu teknolojiler sayesinde işletmeler, yönetim tarzlarından tedarik zincirlerine, çalışma ve üretim biçimlerinden lojistik faaliyetlerine kadar birçok alanda köklü değişimler yaşamaktadırlar (Karagöz, 2022: 68). Dijital teknolojilerin kullanımı, lojistik süreçlerinde ciddi avantajlar sağlamaktadır. Bu teknolojiler, tam zamanında (Just-in-Time) lojistik uygulamaları sayesinde stok tutma maliyetlerini azaltırken; hız, güvenilirlik, kalite ve düşük maliyet gibi önemli verimlilik artışları sunmaktadır. Bu sebeplerle, hem kendi lojistik faaliyetlerini yürüten işletmeler hem de doğrudan lojistik firmaları, Sanayi 4.0'a yatırım yapmaya başlamış ve bu da Lojistik 4.0 uygulamalarının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Gelecekte bu alana daha fazla yatırım yapılması ve lojistik sektörünün Sanayi 4.0 süreçlerinden olumlu etkilenmesi beklenmektedir. Türk lojistik firmalarının da rekabet güçlerini ve pazar paylarını korumak ve artırmak için Sanayi 4.0'ın getirdiği bu yeni dönüşüm sürecini benimsemeleri ve Lojistik 4.0'a uyum sağlamaları gerekmektedir (Çiçekli, 2020: 2).

Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte, geliştirilen üst düzey ve fonksiyonel algoritmalar sayesinde bu sistemler öğrenen organizmalar haline gelip otonom bir karakter kazanmaktadır. Gelecekte teknolojik sistemlerin öğrenme yetenekleri daha da geliştiğinde, insan müdahalesi olmaksızın optimal kararlar alabilecekleri ve bu kararları doğrudan uygulayabilecekleri öngörülmektedir. Şu an itibarıyla, robotik sistemler ve gelişmiş teknolojiler, insanlara kıyasla daha

düşük hata olasılığı ve payına sahip olmalarıyla tanınmaktadır. Ayrıca, robotlar tehlikeli ve rahatsız edici işleri üstlenip, neredeyse sıfır hata ile yerine getirebilmektedir. Robotlar, belirlenen zaman ve sürelerde işlevsel olabildikleri için, üretim başta olmak üzere birçok faaliyeti daha esnek hale getirerek iş gücünü organize etme ve siparişleri mesai saatine erteleme gibi kısıtlamaları ortadan kaldırmaktadır. Ek olarak, robotik sistemlerin performansı anlık olarak izlenebilmekte ve beklenmedik durumlarda hızla müdahale edilerek hatalar en aza indirilmektedir (Görçün, 2019: 352). Bu gelişmeler, özellikle depo yönetiminde otomasyonun ve robotik sistemlerin operasyonel verimlilik ve hata minimizasyonu açısından taşıdığı önemi net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, dijitalleşme ve teknolojik gelişmelerin depo sistemleri üzerindeki etkisi ile bu gelişmelerin işletme verimliliğine katkıları, çeşitli güncel örnekler ve akademik literatür ışığında incelenecektir. Bu araştırma, depo teknolojilerinin işletmeler için nasıl bir rekabet avantajı yaratabileceğini ortaya koyarak akademik literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

1. DEPO SİSTEMLERİ

Küreselleşmenin etkisiyle Endüstri 4.0 döneminde fabrikalarda ve genel olarak tüm iş süreçlerinde insan gücü, yerini giderek otonom sistemlere bırakmaktadır. Kendi kendine karar alabilen, bağımsız hareket edebilen ve sürekli öğrenme yeteneğine sahip bu teknolojiler, operasyonel hataları en aza indirgeyerek verimliliğin artmasını sağlamaktadır. Günümüzde bu sistemler, özellikle tedarik zinciri ve lojistik süreçlerinin en kritik noktalarından biri haline gelmiştir (Tunalı, 2024: 41).

Bu dönüşüm, geleneksel depo anlayışını dijital ve akıllı depolara evirerek, işletmelere sadece maliyet düşüşü değil, aynı zamanda rekabet avantajı, pazar tutunma kabiliyeti ve zaman tasarrufu gibi stratejik faydalar sunmaktadır. Otonom depo sistemleri, envanter yönetimine önemli katkılar sağlamakta; ürünlerin uzaktan izlenmesi, stok takibinin etkin yapılması, yanlış ürün çıkışlarının engellenmesi ve elleçleme sürelerinin kısaltılması gibi avantajları firmalara sunmaktadır. Genel olarak bu teknolojiler arasında Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP), Akıllı Depolama ve Geri Çağırma Sistemleri (AS/RS), Nesnelerin İnterneti (IoT), Radyo Frekanslı Tanımlama (RFID) cihazları, el terminalleri ve akıllı robotlar bulunmaktadır (Sarı vd., 2019: 469-470).

1.1. ERP (Kurumsal Kaynak Planlama) Sistemleri

Belirli bir şirketin ihtiyaçlarına göre özelleştirilmiş iş faaliyetlerinin ve süreçlerinin otomasyonunda, güçlü bir güvenlik altyapısına sahip bilişim sistemleri kullanmak hayati önem taşır. Bu bağlamda, Kurumsal Kaynak

Planlama (ERP) sistemleri, işletmelerin tüm veri tabanını ve özel modülleri içeren entegre bir yazılım çözümü olarak öne çıkar. Genellikle ilaç endüstrisi, ulaşım, lojistik ve özellikle depo yönetimi gibi sektörlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Güvenilir bir ERP sisteminin temel amacı, siparişlerin, verilerin, iş süreçlerinin, malların tesliminin ve raporlamaların optimize edilmesi; ayrıca şirketin veya kuruluşun bilgi kaynaklarının etkin bir şekilde planlanmasıdır. Günümüz modern ERP sistemleri, belirli organizasyonel faaliyetlerin yönetimini hedefleyen modüller aracılığıyla tasarlanmakta ve organize edilmektedir (Stefanov vd., 2023: 2).

Firmalar genellikle ERP programlarını sadece bir yazılım aracı olarak algılama eğilimindedir. Ancak ERP sistemleri, müşterilerden tedarikçilere kadar bir şirketin tüm faaliyetlerini kapsayan geniş bir ekosistem sunar. ERP sistemlerinin tam potansiyeliyle kullanılabilmesi için eğitimli ve yetkin personele ihtiyaç duyulmaktadır. Öte yandan, ERP sistemlerinin lisans maliyetleri ve özellikle yeni işletmeler için kurulum ve adaptasyon süreçlerinin zorlukları gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu olumsuz yönlerine rağmen, ERP sistemleri firmaların operasyonlarını yürütme, özellikle de depo ve stok takiplerinde hatasız çalışma gibi birçok önemli fayda sunmaktadır (Sokolov ve Lakovets, 2024: 2989)..

ERP (Kurumsal Kaynak Planlama) sistemlerinin sunduğu başlıca faydalar, depo sistemleri ve genel işletme verimliliği açısından aşağıdaki gibi özetlenebilir (Genç ve Tunalı, 2021):

- **Stokların etkin ve verimli kullanılması:** Depolardaki stok seviyelerinin anlık takibi ve optimizasyonu ile aşırı stoklama veya stoksuz kalma gibi durumların önüne geçilmesi.
- **Bilgilere eş zamanlı erişim sağlanması:** Depo operasyonlarındaki tüm verilerin (giriş, çıkış, konum, durum) anında güncellenmesi ve ilgili tüm departmanlar tarafından eş zamanlı erişilmesi.
- **Oluşabilecek ani sorunların öngörülmesi:** Depo süreçlerindeki olası darboğazların, stok tükenmelerinin veya gecikmelerin sistem tarafından erken tespit edilerek proaktif çözümler üretilmesi.
- **Stok ve envanter hareketlerinin izlenebilmesi:** Depo içindeki her bir ürünün hareketinin ve geçmişinin şeffaf bir şekilde takip edilebilmesi, envanter doğruluğunun artırılması.
- **Müşteriler, tedarikçiler, perakendeciler ve dağıtım noktaları ile entegre iletişim:** Tedarik zincirindeki tüm paydaşlarla depo verileri üzerinden kesintisiz ve otomatik bilgi akışı sağlanması.
- **Firmanın kaynak yönetimini yapabilmesi:** Depo alanı, ekipman ve insan kaynaklarının en verimli şekilde tahsis edilmesi ve kullanılması.

- **Etkileşimlerin ve iletişimlerin hızlanması:** Depo operasyonları ile ilgili iç ve dış iletişimin dijital platformlar üzerinden hızlandırılması.
- **E-ticaret için altyapı sağlanması:** Özellikle e-ticaret lojistiğinde kritik olan hızlı ve doğru sipariş hazırlama ve sevk etme süreçlerinin desteklenmesi.
- **Farklı coğrafyalardaki aynı firmaların eş zamanlı yönetilebilmesi:** Çok lokasyonlu depo ağlarının merkezi bir sistem üzerinden koordineli bir şekilde yönetilmesi.

1.2. Nesnelerin İnterneti (IOT)

Depo sistemlerinin verimliliğini artıran bir diğer kritik teknoloji ise Nesnelerin İnterneti (IoT)'dir. IoT, akıllı konumlandırma, depolama optimizasyonu, envanter yönetimi ve büyük veri toplama ile analiz etme gibi olanaklar sunar. Lojistikte, fiziksel nesnelerin World Wide Web'e (WWW) bağlantılarını sağlayarak sorunsuz bir algılama ve veri transferi özelliği geliştirir. Bu algılama yeteneği, depolardaki geniş veri kümelerini işleme ve bunlara yönelik akıllı çözümler üretme kapasitesine sahiptir. Ayrıca, IoT, Geniş Alan Ağlarını (WAN'ları) kullanarak varlık izleme çözümü olarak kullanılır ve rota planlamasına önemli katkılar sağlar (Kamali, 2019: 13).

Nesnelerin İnterneti, akıllı bir yapı olmasının yanı sıra yer ve zaman bağımlılığı da taşımaz. Yani, aynı anda birden fazla nesnenin etkileşim halinde olmasına olanak tanıyan bu yapı, insanları teknoloji ile bütünleştirerek karar alma süreçlerinde yardımcı olur. Kullanıcılar ile akıllı ağların ve sensörlerin entegre biçimde çalışmasını sağlar (Karagöz, 2022: 72). Lojistik sektöründe de önemli etkiye sahip olan IoT, üretim alanından perakende sektörüne kadar her aşamada kullanılmaktadır. Tedarik zincirinde ürünlerin kolay izlenebilir olması, verinin kolay ve doğru aktarımı, teslimatların anlık takibi ve depo yönetim sistemlerinde kablosuz sensör ağlarının izlenebilirliği, zaman tasarrufu sağlayarak müşteri memnuniyetini artırır ve rekabet avantajı sunar (Yılmaz ve Duman, 2019: 195).

Somut örneklerle bakıldığında, Continental ve Vodafone iş birliğiyle geliştirilen ContiConnect IoT teknolojisi, ticari araçların lastik durumlarını anlık olarak incelemeyi sağlamaktadır. Lastiklere yerleştirilen sensörler, lastiklerin basıncını, sıcaklığını ve genel durumunu kontrol sistemine iletmekte, kritik durumlarda sorumlu kişilere bilgi ve uyarılar göndermektedir. Şu an ABD, Malezya ve Tayland'da kullanılan bu sistem, Almanya'da da kullanıma hazırlanmakta ve diğer lastik markaları da benzer sistemler üzerinde çalışmaktadır. Almanya'da faaliyet gösteren lojistik IoT platformu Agheera ise, müşterilerinin tüm varlıklarını farklı cihazlar üzerinden aynı anda izleme imkanı

tanımakta; müşterilere güvenilirlik ve şeffaflık sağlayarak hırsızlık gibi olumsuz durumların önüne geçmektedir (Erdoğan, 2021: 51). Bu örnekler, IoT'nin özellikle depo dışı varlık takibi ve filonun entegre yönetimi açısından ne denli kritik olduğunu göstermektedir.

Jarašūnienė ve diğerleri (2023) tarafından yapılan nitel bir çalışma, Nesnelerin İnterneti'nin depo yönetimi üzerine etkilerini araştırmıştır. Çalışmada, IoT'nin her büyüklükteki deponun yönetimine olumlu katkılar sağladığı saptanmıştır. Ayrıca, enerji tasarrufu, satışlarda iyileşme ve müşteri memnuniyeti gibi ek faydalar sağladığı belirtilirken, IoT'nin kurulum maliyetleri, veri güvenliği ihlaliyle ilgili potansiyel maliyetler, veri gizliliği ve veri yönetimi gibi finansal ve operasyonel giderlerinin de olduğu vurgulanmıştır. Bu bulgular, IoT yatırımlarında fayda-maliyet analizi ve risk yönetiminin önemini ortaya koymaktadır.

1.3. Barkodlama

Depo sistemlerinin verimli işleyişinde temel rol oynayan ilk teknolojilerden biri barkodlama sistemidir. Barkod sistemi, çeşitli genişlikteki çizgiler ve bu çizgiler arasındaki boşluklardan oluşan optik bir kodlama yöntemidir. Bu çizgiler ve boşluklar, üzerlerinde bulundukları ürünlerin benzersiz bir şekilde tanınmasını sağlar; ürünlerin takibi, tanımlanması ve yönetimi bu barkodlar sayesinde hızlı ve verimli bir şekilde gerçekleştirilir (Acar ve Örs, 2021: 145).

Modern ve akıllı bir depo yönetim sisteminde barkodların kullanımı, depoya mal giriş ve çıkış hızını dramatik bir şekilde artırırken; ürünlerin izlenmesi ve yer belirlenmesi, veri doğruluğunun sağlanması, sipariş toplama ve sevkiyat süreçlerinde önemli kolaylıklar sunarak genel verimliliği en üst düzeye çıkarır (Sangsane ve Vanichchinchai, 2021: 445). Barkodlar, manuel veri girişinden kaynaklanan insan hatalarını minimize eder ve otomasyon seviyesinin artırılması için temel bir veri toplama aracı olarak işlev görür. Geleneksel barkodların yanı sıra, iki boyutlu barkodlar (QR kodları gibi) daha fazla bilgi depolayabilme yeteneğiyle depo operasyonlarında daha kapsamlı veri yönetimi imkanları sunmaktadır. Bu sistemler, özellikle büyük ve karmaşık depolarda stok doğruluğunu ve operasyonel hızı artırmada vazgeçilmezdir.

1.4. Radyo Frekansı Tanımlama (RFID)

Depo yönetiminde izlenebilirlik ve otomasyonu bir üst seviyeye taşıyan anahtar teknolojilerden biri de Radyo Frekansı Tanımlama (RFID) sistemleridir. RFID, bilgisayar, anten, okuyucu ve etiketlerden oluşan temassız bir tanımlama teknolojisidir. Temel olarak, radyo frekansı sinyalleri aracılığıyla manuel müdahaleye gerek kalmadan otomatik tanımlamaları gerçekleştirir. Bu sistem,

elektromanyetik dalgalar yayarak etiketlerdeki bilgileri okur ve veri toplar.

Depo yönetiminde izlenebilirlik ve otomasyonu bir üst seviyeye taşıyan anahtar teknolojilerden biri de Radyo Frekansı Tanımlama (RFID) sistemleridir. RFID, bilgisayar, anten, okuyucu ve etiketlerden oluşan temassız bir tanımlama teknolojisidir. Temel olarak, radyo frekansı sinyalleri aracılığıyla manuel müdahaleye gerek kalmadan otomatik tanımlamaları gerçekleştirir. Bu sistem, elektromanyetik dalgalar yayarak etiketlerdeki bilgileri okur ve veri toplar.

Hamadneh ve diğerleri (2021), bir inşaat firmasının tedarik zincirini ve deposunu inceleyerek depo operasyonlarında RFID uygulamasına ilişkin ampirik bir araştırma yapmışlardır. Bu çalışma, RFID teknolojisinin benimsenmesinin karlılık, operasyonel verimlilik, hizmet seviyesinde gelişme ve depo esnekliği olmak üzere birçok somut faydası olduğunu ortaya koymuştur.

Trebuna ve diğerleri (2023) ise, manuel ve otonom RFID teknolojilerinin avantaj ve dezavantajlarını karşılaştırdıkları çalışmalarında, otonom bir RFID robotunun envanter doğruluğunun manuel RFID okuyucularına kıyasla daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Manuel RFID okuyucularında insan hataları nedeniyle doğruluk payının azaldığı görülmüştür. Ayrıca, RFID robotlarının etiket tarama hızının manuel RFID okuyucularına göre on kat daha hızlı olduğu ve çoklu tarama ile verilerin farklı formatlarda girilebilmesi gibi ek faydalar sunduğu belirtilmiştir. Bu bulgular, RFID teknolojisinin depo yönetiminde insan faktöründen kaynaklanan hataları minimize ederek, envanter doğruluğunu ve operasyonel hızı artırmadaki potansiyelini açıkça göstermektedir. RFID, özellikle büyük ve dinamik depo ortamlarında stok yönetimini dönüştürücü bir etkiye sahiptir.

Şekil 1. Otonom RFID Robotlar

Kaynak: (Trebuna vd., 2023: 91).

1.5. Depo Yazılımları (WMS vb.)

Depo yönetim sistemi (WMS - Warehouse Management System), şirketlerin depo operasyonlarını daha verimli, düzenli ve optimize edilmiş bir şekilde yönetmelerine olanak tanıyan kritik bir yazılımdır. Bu sistem, mal ve malzemelerin depoya girişinden (mal kabul) başlayarak, depo içi hareketler, stoklama, envanter sayımı, sipariş toplama (picking), paketleme, sevkiyat ve iade süreçlerine kadar tüm akışı izler ve kontrol eder. WMS, operasyonel hız, doğruluk, verimlilik ve otomasyonu artırarak stok yönetimini çok daha etkin hale getirir. Depo yazılımları, malların kabulünden üretim entegrasyonuna, envanter sayımından sevkiyata ve palet ile kutu yönetimine kadar tüm operasyonel süreçleri mobil cihazlar üzerinden yönetme imkanı sunar. Bu sayede, şirketler depo süreçlerini daha hızlı, doğru ve verimli bir şekilde gerçekleştirebilir (Yardımcı Coşkun, 2023: 300).

Depo yönetim sistemi (WMS), bağımsız bir yazılım olarak çalışabileceği gibi, bir Kurumsal Kaynak Planlama (ERP) sisteminin modülü olarak da entegre edilebilir. Depo süreçleri, finans, satış, üretim ve insan kaynakları gibi diğer iş süreçleriyle doğrudan bağlantılı olduğundan, WMS bu süreçlerde kullanılan diğer otomasyon yazılımlarıyla uyumlu bir şekilde çalışabilir. Bu entegrasyon, şirketlerin tüm operasyonlarını daha verimli, koordineli ve bütünsel bir şekilde yönetmelerine olanak tanır, böylece bilgi akışındaki kesintiler en aza indirilir ve karar alma süreçleri hızlanır (Karataş, 2022: 7). WMS'in sağladığı temel faydalar arasında, depolama alanının optimum kullanımı, iş gücü verimliliğinin artırılması, sipariş karşılama oranlarının yükseltilmesi ve hata oranlarının düşürülmesi yer almaktadır.

1.6. Bulut Bilişim

Lojistik sektörü ve depolama faaliyetlerinde aktif olarak kullanılmakta olan bulut bilişim, mümkün olan minimum maliyetle lojistik ve depolama bileşenlerinin birbiriyle koordinasyonunu sağlayan stratejik bir sistemdir. Geleneksel olarak tek tek insan gücü kullanılarak yapılan işlemleri otomasyon sistemleri ile yazılabilir hale getirerek, genel verimliliğin artırılmasında önemli bir rol üstlenmiştir (Taş ve Başaran Alagöz, 2021: 407).

Bulut bilişim, bilgi teknolojileri altyapısı, yazılımları ve hizmetlerinin "bulut" ortamı üzerinden, yani internet aracılığıyla dış kaynak olarak kullanılmasını sağlamaktadır. Bu teknoloji, tüm büyüklüklerdeki işletmelere zaman alıcı ve yüksek maliyetli donanım yatırımlarından ve operasyonel yüklerden kaçınarak iş süreçlerini kolaylaştırma imkanı sunar (Samancı, 2020: 195). Bulut sistemleri, çeşitli kullanıcılar tarafından oluşturulan verilerin entegrasyonu, senkronizasyonu ve paylaşımı için kritik bir araç olarak

karşımıza çıkmakta; ürün ve hizmetlerin arz ve talebinin bulunduğu bir pazar alanı gibi işlev görerek, çok sayıda iş ortağının iş süreçlerini birlikte yönetmelerine ve optimize etmelerine olanak tanımaktadır (Yılmaz ve Duman, 2019: 196).

Gt Nexus firması bulut tabanlı bir platform sunarak tedarik zinciri içerisindeki süreçlerde lojistik firmalarına verileri eş zamanlı olarak sunmakta ve aksaklıkların önüne geçerek zaman tasarrufu sağlamaktadır. Bu şekilde müşteri kaybı olmamakta ve lojistikte esneklik ve çeviklik üst seviyeye çıkarılmaktadır. Bulut tabanlı sistemler, işletmelere ortalama %20,7 gibi büyük bir oranda tasarruf ve kar sağlamaktadır (Gönçer Demiral, 2021: 241).

Örneğin, Gt Nexus firması, bulut tabanlı bir platform sunarak tedarik zinciri içerisindeki lojistik firmalarına verileri eş zamanlı olarak sunmakta ve olası aksaklıkların önüne geçerek zaman tasarrufu sağlamaktadır. Bu sayede müşteri kaybı minimize edilmekte ve lojistik süreçlerinde esneklik ve çeviklik üst seviyeye çıkarılmaktadır. Genel olarak bulut tabanlı sistemler, işletmelere ortalama %20,7 gibi önemli bir oranda maliyet tasarrufu ve kar artışı sağlamaktadır (Gönçer Demiral, 2021: 241). Depo sistemleri özelinde bulut bilişim, esnek depolama alanı yönetimi, uzaktan erişim imkanları, artırılmış veri güvenliği ve hızlı ölçeklenebilirlik gibi faydalar sunarak işletmelerin operasyonel çevikliğini artırır.

2. DEPOLAMADA KULLANILAN TEKNOLOJİLER

1977 yılında Japon Tsukuba Mekanik Mühendislik laboratuvarında sürücüsüz araçlarla ilgili ilk çalışmalar başlamıştır. Ayrıca 1920 ve 10'lu yıllarda da sürücüsüz araç denemeleri yapıldığı literatürde yer almaktadır. Yine 1990'lı yıllara kadar çok sayıda sürücüsüz araçlarla ilgili çalışmalar yapılmıştır. ABD savunma departmanı fonu ile gerçekleştirilen DARPA Otonom Kara Araçları (Autonomous Land Vehicles: ALV) projesi bu çalışmaların bir örneği olarak verilebilir. Araştırma ve çalışmalar, son otuz yıl içerisinde sürücüsüz araçlar daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. Birden çok çalışmaya literatürde “autonomous car”, “uncrewed vehicle”, “driverless car”, “self-driving car”, “robotic car” olarak karşılaşmak mümkündür (Lin vd., 2019: 86110). “Driverless car” ifadesi ise günümüzde uluslararası literatürde sık olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra, lojistik 4.0'ın oluşturulmasında sürücüsüz tır, uçak ve gemiler gibi otonom teknolojilerin teslimata dahil edilmesi etkili bir yere ulaşmaktadır. Dijital platformların lojistik süreçlere entegre edilmesiyle birlikte lojistik süreçlerin güvenilirliği, verimliliği ve başarı oranında artışlar meydana gelmekte ve değerleri artmaktadır (Kodym vd., 2020: 77).

Akıllı depo sistemleri bütünlüğü ile çalışan, tam otonom veya yarı otonom olarak işleyen, optimizasyonda oluşabilecek hataları ve depolanan ürünlerin deformasyona uğraması olasılığını minimuma düşüren ancak kuruluşunda büyük sermayeler gerektiren yerler, otonom depolardır. Saha uygulamalarında küresel firmaların öncülüğünü yaptığı otonom depo sistemleri, günümüzde depolama faaliyetlerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Küresel ölçekte liderlik konumunda bulunan e-ticaret şirketi Amazon da otonom depolama sistemlerini aktif olarak kullanan şirketlerden biridir. Firma 2019 yılı ilk yarısında yük boşaltma vantuzları, envanter raf gözlemcisi, paket boyutlandırma gibi otonom depo ekipmanları geliştiren ve ekipmanlar için patent başvurusu yapmıştır (Sutawijaya ve Nawangsari, 2020: 210).

Lojistik operasyonlarda önemli yer tutan faaliyetlerden biri de elleçleme faaliyetleridir (Kamacı ve Samancı, 2020:76). Depo ve dağıtım merkezlerinde ve ilgili tesislerde yükün araçlardan indirilmesi elleçlenme yoluyla gerçekleşmekte olup insani güç ve el becerisi gerektirmektedir. Geliştirilen “yükleme ve boşaltma vantuzları” ise bu işlemi el değmeden gerçekleştirilebilmeyi sağlamıştır. Buna ek olarak herhangi bir tedarik zinciri üyesinin raf stoku veya azalan ürün sayısını belirlemek ve raflara ürünlerin yerleştirilmesini sağlamak amacıyla geliştirilen otonom cihaz ise “Envanter Raf Gözlemcisi” adıyla anılmaktadır. Bu cihazlar lazer sistemiyle raf aralıklarını ölçmekte ve ürün yerleşimini ve ürünlerin stoklanma verilerini toplamayı sağlamaktadır.

Ürün paketlerinin boyut bilgilerini edinmek, depolama maliyeti açısından önemli olmanın yanı sıra ürünün sağlıklı bir şekilde alıcıya ulaşması bakımından da önem taşımaktadır. Geliştirilen paket boyutlandırma teknolojisindeyse; görüntülü sensörler paket boyutunun ölçümünü ve konteynır/araç içerisindeki konumunu öğrenmeye yardımcı olmaktadır. Bu işleyişe etkinlik katacak teknoloji ise ACME logosu ve RFID olarak tanımlanmaktadır (Cheema vd., 2020: 5).

2.1. Otonom Robotlar

Otonom robotlar, yazılımların, sensörlerin, alarmların, yol tutucuların olduğu, çalışanlar ve cihazlar ile entegre şekilde çalışan teknolojilerdir. Lojistik 4.0 ile hayatımızda birçok kolaylık sağlayan bu sistemler genelde depolarda, lojistik faaliyetlerde kullanılmaktadır. Bu robotlar kendilerini en güzel şekilde ispatlamış lojistik

4.0 benimseyen ülkeler tarafından kullanılmaktadır. Küreselleşmenin artmasıyla birlikte üretim miktarları artışa geçmiş ve insanlar istenilen hıza ve verimliliğe ulaşamayınca otonom robotlar geliştirilmiştir. Amazon ve Alibaba

gibi firmalar otonom robotları kullanmaya başlamış ve teslimatlarını bu robotik teknolojiler ile yapmaktadırlar. Covid 19 salgını ile değerleri anlaşılan otonom robotlar malzeme akışı, elleçleme, sevkiyat gibi süreçlerde şirketlere fayda sağlamaktadır (Ata, 2023: 36).

Kaldırım ADR'leri çeşitli şehirlerde Amazon, DHL ve Starship Technologies gibi şirketler tarafından test edilmekte ve kullanılmaktadırlar. Dolaylı olarak tüketici memnuniyetine sebep olan hizmet kalitesi, azalan teslimat süresi ve maliyet karlılığı nedeniyle bu robotlar pazar verimlilik ve değerlerini kanıtlamış durumdadır. (Kaiser, 2024: 2). Depo yönetiminde kullanılan bir diğer teknolojik makine türü ise proses robotlarıdır. Ham madde, yarı mamul ya da malzemelerin bir tezgah ya da prosesten diğerine taşınmasını sağlayan bu robotlar ayrıca, bir istifleme noktasından hammadde, yarı mamul veya malzemeyi tezgah ya da prosese ulaştırabilir. Bunun yanı sıra proses robotları, önceden tanımlanmış bir istif noktasına da ilgili parça ve malzemeleri bırakabilmektedir. ASRS (Automated Storage/Retrieval System) olarak adlandırılan depolama robotları ise, vakumlu, gripe ve çatal olmak üzere üç ana tür şeklinde ve çalışacakları projeye özel tasarımlara sahiptir (Shamout, 2022: 580).

Şekil 2. Fabrika İçinde Elleçleme Yapan Otonom Robotlar

Kaynak: (Gui, 2023: 1).

2.2. Otomatik Kılavuzlu Araçlar (AGV) ve Otonom Mobil Robotlar (AMR)

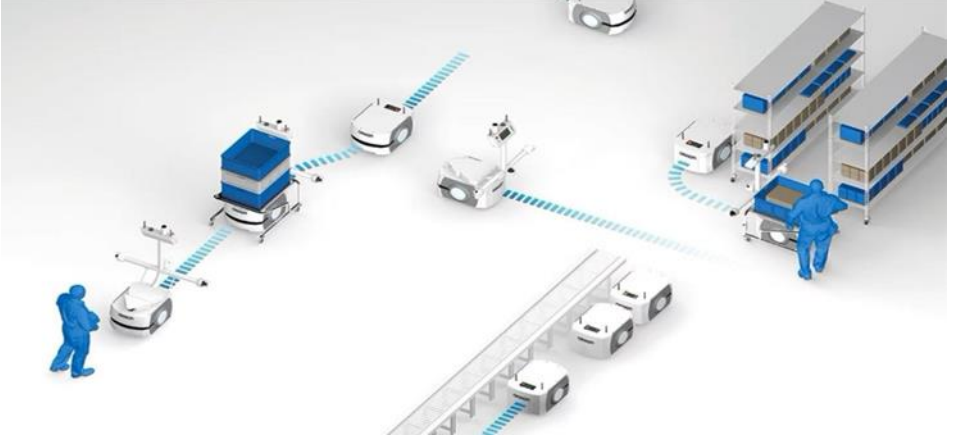
AGV'ler ve AMR'ler, esnek ve verimli lojistik sağlamaktadırlar. Malzemeler arasında sorunsuz gezebilir ve farklı sahalarda sorunsuz taşıma yapabilirler. Bu özellikleri ile insan müdahalelerini en aza indirerek verimliliği artırır, hata

paylarını düşürürler. Endüstri 4.0 ile hayatımıza giren AMR'ler insanlar ile makineler arasında iş birliğini sağlayarak üretimi geliştirirler ve üzerlerine yerleştirilen sensörler sayesinde engellerden kaçarak insanlar ile makineler arasında rota çizerler. Karmaşık görevleri en iyi şekilde yerine getiren bu araçlar esneklik, çeviklik ve güç gerektiren zorlukları aşarlar. Aralarındaki farklara baktığımızda ise AGV'ler daha az maliyetli kısıtlı rotaları olan belirli şeritler arasında gidebilirken AMR'ler ise üzerlerinde bulunan sensörlerle nesneleri algılar, plan çizer ve kaza olasılığını en aza indirirler (Cservenák, 2024: 2).

AMR'lerin benimsenmesi ile AMR satışları son yıllarda artışa geçmiştir.2021'de 82000 'den fazla AMR satılmış ve AGV'leri geride bırakmıştır. AMR siparişlerinin % 82'si lojistik depolara satılırken bu rakamın Covid 19 pandemisinden sonra artışa geçmesi satıcıları şaşırtmıştır (Khetani vd., 2024:4).

Löcklin vd. (2022), yapmış oldukları Üretim Programına Dayalı olarak AGV ve AMR Operasyonunu İyileştirmek için İşçilerin Yörünge Tahmini adlı çalışmalarında Otonom Mobil Robotların (AMR) ve Otomatik Yönlendirmeli Araçların (AGV) dağıtımı ve gelişimi hızla artacağı tahmin edilmektedir. Taşıma verimleri konveyör bantlarının çok gerisinde kalmaktadır fakat kahverengi alan üretiminde farklı kullanıcı gruplarına hitap etmektedir. Trafğin ve insanların yoğun olduğu bölümlerde, güvenlik nedenleri ile yavaş hareket ettikleri için verimliliğinin düşük olduğunu ifade etmişlerdir.

Kopp vd. (2023), Almanya'daki 10 tane lojistik firmasında nitel olarak yaptıkları yöneticilerin ve çalışanların otomatik yönlendirmeli araçların (AGV'ler) uygulanmasına ilişkin bakış açıları adlı çalışmada anket yöntemi ile yöneticilerin ve çalışanların AGV'lere karşı bakış açılarını sormuşlar ve sonuç olarak lojistik çalışanları güvenlik nedenleri ile memnun olmadıklarını dile getirmişlerdir. Çalışanların AGV'ler ile rekabet içinde olduğu saptanmış şirket yöneticilerinin olumlu yaklaştığı görülmüştür.

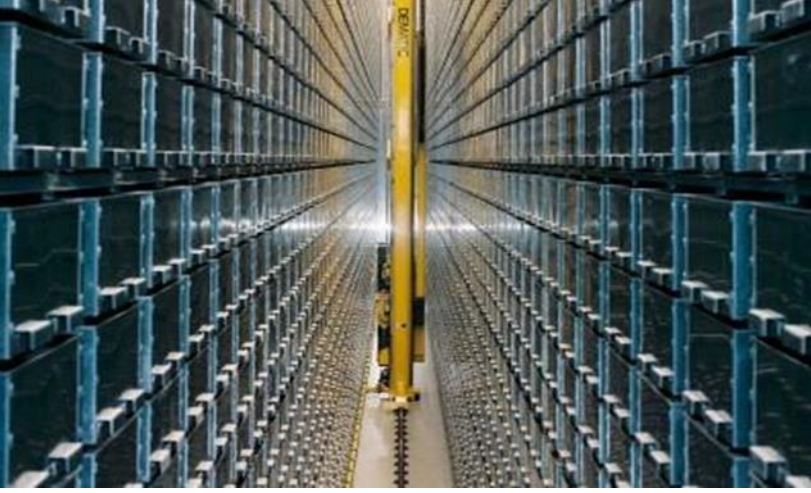
Şekil 3. Depo içinde AGV ve AMR Taşıma Robotları Entegrasyonu

Kaynak: <https://sargemuhendislik.com/%E2%80%8B%E2%80%8BAMR-AGV- Robot-Entegrasyonu.html> / Erişim Tarihi: 01.11.2024.

1.6. Akıllı Depolama ve Boşaltma Sistemleri (AR/RS)

AR/RS en yaygın otomatik depolama çözümlerinden biridir. AVS/RS teknolojisi, otonom olarak çalışan depolama ve geri boşaltma teknolojisidir ve depo operasyonlarında esneklik sağlar. AR/RS depolama raf sistemleri, AV'ler ve kaldırma mekanizmalarından meydana gelmektedir ve bu AV'ler rafları kolaylıkla doldurma, depolama ve boşaltma işlemini gerçekleştirmeleri için yatay hareket eden tam otomatik sistemlerdir. (Battarra vd., 2022: 1338).

AR/RS sistemleri, kullanıcıya verimlilik sağlamak için sistemlerdeki kullanıcı sayılarını değiştirme özelliğine sahiptirler. Yükler katmanlar arası hareket ederken ve dikey hareketi için kaldırma mekanizması kullanılır. AR/RS depolama sistemlerinin kullanıcıya sunduğu en büyük faydalardan birkaçı ise darboğazdan kaçmaları, talep dalgalanmaları için verimli şekilde tasarlanmaları, kapasite sorununu çözmeleri ve iş güvenliğini sağlamalarıdır (Ekren, 2020: 2).

Şekil 4. Tek raylı AR/RS Depolama ve Boşaltma Sistemleri Örneği

Kaynak: (Özyurt vd., 2021: 213).

Şekil 4’de AR/RS sistemlerinin tek raylı örneği verilmiştir. Genellikle küçük firmalarda ve kısıtlı alanı olan firmalarda kullanılmaktadır.

Şekil 5. Çift Raylı AR/RS Depolama ve Boşaltma Sistemleri Örneği

Kaynak: (Özyurt vd.,2021: 213).

Şekil 5’te AR/RS sistemlerinin çift raylı örneği verilmiştir. İlaç sektöründe, hava kargo sektöründe, elektronik ürün depolama sektöründe ve en çok lojistik sektöründe kullanılmaktadır.

2.3. El Terminalleri

El terminalleri, barkod aracılığı ile veya manuel olarak girilen verileri yorumlama, depolama ve sisteme işleme özelliği taşıyarak depolamada, lojistikte, dağıtımda ve üretimde kullanılmaktadır. İşletmelerde optimizasyon ve verimlilik sağlamada önemli rol oynamaktadır (Winkelhaus ve Grosse, 2020: 21).

El terminalleri, dokunmatik ekran, RFID ve barkod okuyucular gibi çeşitli teknolojilerle donatılarak ürün ve envanterin tanımlanmasını sağlar. Bu terminaller, wifi veya mobil bağlantılar sayesinde depo çalışanlarının anlık olarak verilere erişimini kolaylaştırır. Sipariş toplama, sevkiyat yönetimi, stok takibi ve depo yönetimi gibi lojistik görevlerde etkili bir şekilde kullanılır. Üretim alanında ise iş süreçlerini izlemek, malzeme tüketimini takip etmek ve iş emirlerini yönetmek için tercih edilir (Kobikod, 2020).

2.4. İnsansız Hava Araçları (İHA)

Günümüzde, yaygın şekilde dronlar olarak bilinen insansız hava araçları (İHA)'lar, çeşitli alanlarda büyük ilgi görmüş ve ticari kullanım alanına girmiştir. İHA'ların endüstri önemli avantajları, ticari olarak uygun fiyatlı olmaları, kolayca kontrol edilebilir ve konuşlandırılabilir olmaları, hassas ve doğru bir şekilde manevra kabiliyetine sahip olmaları ve verimli gözetleme araçları olmalarıdır. İHA'lar, depo yönetimi alanında hayati bir rol oynayan yenilikçi bir çözüm olarak tanımlanmaktadır. Çünkü envanter sayımının iyileştirilmesinin geleneksel yaklaşımdan 119 kat daha hızlı olabileceği tahmin edilmektedir (Malang vd., 2023: 3).

Şekil 6. Amazon İnsansız Hava Aracı (İHA)

Kaynak <https://hsgaviation.com/tr/amazon-drone-ile-hizli-kargo-teslimati-hayatinizi-degistiriyoruz>, Erişim Tarihi: 20.12.2024.

E-ticaretin yükselişi, perakende satış mağazalarında artan alıcı beklentileri ve yoğun rekabet ortamında etkili depolama işlemlerini yürütecek yeterli iş gücünün eksikliği gibi durumlar, bu tür teknolojileri ön plana çıkarmaktadır. Depo ortamında robotik teknolojilerinin kullanımının, 2023'e kadar, yıllık %11,6 oranında artacağını tahmin edilmektedir. Bu sistemler, depo yönetim sürecini görece iyileştirse de hatalı yerleştirilen ürünlerin sayılmasındaki zorluklar, eksik sayım yapılması ve riskli yüksekliklerde çalışan personeller gibi sorunları çözmemektedir, İHA üzerine yerleştirilen lazer barkod okuyucuların, personelin el tipi lazer tarayıcılarla sayım yapmasına nispeten 119 kat daha hızlı sayım yapabildiği gözlenmiştir. Amazon'un ilk kez 7 Aralık 2016'da İngiltere'de yapmış olduğu İHA ile ürün teslimatı uygulaması, depo yönetimi alanında büyük yankı uyandırmıştır (Gümüşboğa, 2021: 1769). Duruma örnek olarak, envanter yönetimi alanında "Kenco Logistics" firması, PİNC adlı İHA'ları Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa'da 2016 yılından bu yana kullanmaktadır. Bunun yanı sıra "Audi" firması, Ascending Techn markalı drone kullanarak prosesler arasında parça transferi sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca 2018'den bu yana, "Ford" firması gözlem ve devriye aracı olarak Vtrus İHA markasını, IKEA firması ise Aeriu marka İHA'ları envanter yönetimi alanında deneysel olarak kullanmaktadır (Wawrla vd., 2019: 7).

2.5. Otonom Palet Taşıyıcı

Son yıllarda oldukça rağbet gören otonom lojistik kavramı, kendi kendini yönetebilen yer ve hava araçlarının lojistik ihtiyaçları karşılmasını sağlamaktadır. Jungheinrich firmasının tasarladığı "auto pallet mover", depo içerisinde malları raflara yerleştirebilme ve alabilme yetisine sahiptir. Sahip olduğu özel otokontrol sistemi sayesinde depolarda kazasız ve güvenli taşıma uygulamayı sağlamaktadır. Baylo'nun Barkod tarama, palet tespiti gibi becerilerle donattığı sıradan elektrikli forkliftler "Movebox" adıyla otomasyon kitini geliştirmekte ve daha verimli hale getirmektedir (Erdoğan, 2021: 49).

3. Depo Sistemleri ve Teknolojilerinin İşletme Verimliliğine Etkisi

Teknoloji, işletmelerin büyük miktarda veriyi toplamasına, bu verileri takip etmesine, analizler yapmasına ve anlamlı bilgilere dönüştürmesine olanak tanımaktadır (Sekmen ve Ravanoğlu, 2020). Endüstri 4.0'ın depo yönetimi alanında ilerleyen teknolojileri işletmelere pek çok katkıda bulunmuştur. Amazon firması, bu hızlı gelişim sürecine entegre olan firmalara örnek olarak verilebilir. Ancak bu durumda planlı ilerlemek önem arz etmektedir. Aksi takdirde zarar oluşması muhtemeldir. Amazon örneği ele alındığında 2017 yılında lojistik operasyonlardaki zararı 7 milyar dolara yaklaşmıştır. Teslimat

maliyetinin teslimat gelirini aşması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Envanter sayımı ve sipariş operasyonlarını hızlandırmak üzere robotik çözümler sunan pek çok uluslararası firma bulunmaktadır. (Aylak ve Oral, 2021: 80). Bu alanda öne çıkan örnekler, Amazon Robotics (eski adıyla Kiva), Swisslog ve Grenzebach. Analitik ajans Interact Analysis, olarak sıralanabilir. Amazon tarafından satın alınan Kiva Systems, depo lojistiği pazarında iki önemli eğilime yol açmıştır. Kiva'nın sebep olduğu boşluk hızla diğer firmalar tarafından doldurulmaya çalışılmış, ayrıca perakendeci ve lojistik şirketleri Amazon'a ayak uydurmak adına otomasyona yönelmiştir. Ajans, 2020'de 100 bin olan otonom mobil robot sayısının, 2025'te yaklaşık 600 bine ulaşmasını öngörmektedir (Gökırmak, 2019: 78).

Amazon'un dünya genelinde en çok depo robotuna sahip olduğu bilinmektedir. Firma, 2014 yılında sahip olduğu 15.000 depo robotunu 2019 yılına kadar 200.000'e çıkarmıştır. New York Times, Amazon'un mevcut görevlerini yerine getirmek ve malları hızlı bir şekilde teslim etmek için robotlara başvurmak durumunda olduğunu belirtmiştir. Deutsche Bank tarafından yapılan bir araştırma ise, insan çalışanların 60-75 dakikada tamamladıkları döngüyü Amazon Robotics 15 dakikada gerçekleştirmektedir. Ayrıca, işletme maliyetleri robotik depolama sistemleri sayesinde %20 azalmaktadır. Robotlar, çalışanların iş yükünü hafifletmenin yanı sıra robotlar depolarda yer tasarrufunda da elverişli olmaktadır. Akıllı kargo taşıma sistemleri insanların raflara erişmek için duyduğu ekstra alandan tasarruf sağlamaktadır. Buna ek olarak Amazon, robotların insan istihdamına engel olmadığını kanıtlar nitelikte işe alımlar yapmaktadır. Şirket şu anda depolarında 125.000 işçi çalıştırmakta olup bu sayıyı yakın gelecekte büyütmeyi ve iş görevlerini dönüştürmeyi planlamaktadır (Yıldız, 2020: 41).

ELLEÇLEME		Yatırım maliyetlerinden dolayı henüz otonom araç ve akıllı robotlar elleçlemede kullanılmamaktadır.
DEPO KAPASİTESİ	Büyük veri analitiği Depo simülasyonu	Ürün yerleşimi, planlaması ve yönetimi Depo kapasitesinin artması Daha yüksek hacimlerde ürün depolayabilme Ticari karlılık Etkin verimlilik ölçümü ve yönetimi Zaman tasarrufu
OPERASYONLARIN STANDARDİZASYONU VE YALINLIĞI	Entegre yazılımlar Karar Destek Sistemleri Optimizasyon çalışmaları Standardizasyon	Verilerin dijitalleşmesi Katma değersiz işleri ortadan kaldırma Daha az kaynak tüketimi Hata oranları ve maliyetlerinin azalması Sürdürülebilir Lojistik Operasyonların iyileştirilmesi Şeffaflık
KATMA DEĞERLİ HİZMETLER	Mobil ve otonom streçleme Robotik süreç yazılımları Ambalajlama cihazları 3B ölçüm cihazları	Kalite ve hız artışı İşgücü tasarrufu Hata oranlarının azalması Operasyonel verimlilik İşgücü tasarrufu Hata oranlarının azalması Verimlilik
SİPARİŞ TOPLAMA	~~Pick to Light~~ ~~Pick to Voice~~ RFID ve yazılım entegrasyonu	Toplama hatalarının azalması Gezinme ve arama sürelerinin kısalması İşlem kolaylığı ve hız artışı İş yükünün azalması Operasyonel verimlilik Maliyet verimliliği
	Otomatik Yönlendirmeli Araçlar	Kas gücü kullanımını en aza indirme Performans kaybını önleme Yüksek toplama hızı Hata minimizasyonu Tehlikeli madde taşınmasında ve soğuk hava depolarında kullanılabilme
DEĞİŞKENLER	UYGULAMALAR	ETKİLER
İŞGÜCÜ VERİMLİLİĞİ	IOT ve sensörler VR gözlüklerle eğitim Eş zamanlı performans ölçümü 360° yetkinlik değerlendirme modeli	İş yapış şekillerinin dönüşümü Çalışanların niteliklerinin artması İşlemlerin hızlanması Hata oranlarının azalması İki elin aynı anda kullanılabilmesi Çalışanların kendi performansını izleyebilmesi
İŞGÜCÜ TASARRUFU	Gömülü sistemler ve entegre yazılımlar Robotik Sistemler Robotik Süreç Otomasyonu Karar Destek Sistemleri Optimizasyon algoritmaları	Tekrarlı işlerin bot ve robotlara devri Hata oranlarının düşmesi İş süreçlerinin kayıt altına alınması İşgücü tasarrufu ve rotasyon
İŞGÜCÜ MALİYETLER		Çalışan sayılarının düşmesi İşgücü maliyetlerinin düşmesi Nitelikli çalışan ihtiyacı Mavi yakanın dönüşümü
FAZLA MESAI İHTİYACI	Makine öğrenmesi Mobil onay ve yönetim sistemleri	Fazla mesai ihtiyacının azalması İşgücü maliyetlerinin düşmesi

		İş sağlığı ve güvenliği risklerini minimuma indirme Düşük ürün hasar oranı
ENVANTER YÖNETİMİ	Entegre Yazılımlar Eş Zamanlı Envanter Görünürlüğü	Fizibilitenin artması Müşterilere taleplerine yönelik çözümler Müşteri memnuniyeti
	<u>Dronelarla</u> stok sayımı	Envanter doğruluğu Sayım süresinin azalması İş yükünün azalması Daha hızlı bilgi girişi İş kazalarını engelleme Sıfır hata ve Verimlilik artışı

Şekil 7. Depo Sistemleri ve Teknolojilerinin İşletme Verimliliğine Etkisi

Kaynak: (Alkış vd.,2020: 384-385).

Depolarda fiziksel iş gücüne duyulan ihtiyaç, Endüstri 4.0 teknolojilerinin kullanılmasıyla büyük oranda azalmıştır. Tekrarlayan işler, makineler ve yazılımlar tarafından yapılırken nitelikli çalışma gereksinimi, insanlar tarafından karşılanmaktadır. Zihinsel sermayeye geçiş bu dönüşümle birlikte daha kolay hale gelmektedir. Otonom sistemlerin tekrarlı ve katma değer yaratmayan işleri üstlenmesiyle iş gücü tasarrufu sağlanmaktadır. Zihinsel veya fiziksel gereksinimleri insanlarca karşılanamayacak olan işler, makine ve yazılımlarca kolaylıkla uygulanabilmektedir. İşgücü maliyetleri; işe alım, eğitim, kontrol ve ikame gibi birçok maliyeti içermektedir (Ulusoy, 2019: 74). Sarı vd. (2019), yaptıkları çalışmada, geleneksel depo sistemini akıllı depo sistemine dönüştüren bir işletme incelenmiştir. Bu çalışmada, geleneksel ve akıllı depolama sistemlerinin işçilik, enerji tüketimi, forklift kullanımı ve depolama alanı gibi performans göstergeleri karşılaştırılmıştır. Sonuçlar, akıllı depo sistemlerinin maliyet tasarrufu sağladığını ortaya koymuştur. Ayrıca, depo alanının daha verimli kullanılması, depolama ve boşaltma sürelerinin kısaltılması ve hatasız ürün sevkiyatı gibi avantajlar sağladığı tespit edilmiştir. Akıllı depolama sistemlerinin, işletmeye zamanında ve hızlı teslimat, güvenilirlik, kalite ve müşteri memnuniyeti konularında önemli katkılar sağladığı ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte bu katkıların artacağı belirtilmiştir.

Maliyetler otonom araç ve robotların kullanımıyla doğru orantılı şekilde düşmektedir. Ancak yüksek yatırım maliyetleri bu seçeneklerin her alanda kullanılmasına engel olmaktadır. Endüstri 4.0 uygulamaları, iş gücü maliyetlerini düşürmekte ve fazla mesai ihtiyacını gidermektedir. Ancak uzun süreli amortisman süreçleri ve yüksek meblağlı yatırım ihtiyacı, bu seçeneğin kısa vadede maliyetini yükseltmektedir. Depo yönetimi yazılımları ve akıllı

depolama sistemleri, depo kapasitesinin artırılmasında önemli rol oynamaktadır (Haddad, 2024: 56). Quyet vd. (2023), ise 4 büyük lojistik firmasını inceleyerek dijitalleşmenin bu firmalara olan etkilerini, lojistik hizmetlerinin kalitesini ve bu şirketlerin pazar paylarını koruyup genişletmelerine yardımcı olacak faktörleri belirlemeyi hedeflemişlerdir. Dört büyük lojistik şirketi, depo yönetiminde ileri teknolojiler ve otomasyon sistemleri kullanarak operasyonel verimliliğini arttırdığını ve IoT, yapay zeka, RFID gibi teknolojilerin, lojistik süreçlerin optimize edilmesine ve performansın iyileştirilmesine yardımcı olduklarını tespit etmişlerdir.

Örneğin, Amazon'un Rainbow yazılımı, depo yerleşimi ve ihtiyaç planlamalarıyla verimliliği artırmaktadır. DHL'in KDS sistemleri ise depo içi plan ve düzenlemelerde optimizasyon sağlamaktadır. Akıllı depolama sistemleri (AS/RS) ile kapasite ve verimlilik artışı elde edilmektedir. Sipariş toplama süreci, depolarda iş gücü ve kaynak kullanımı açısından en kritik aşamalardan biridir. Kenco Logistics, bu süreci iyileştirmek amacıyla Pick to Light ve Pick to Voice sistemlerini kullanmaktadır. Sesli ve ışıklı komut sistemleri, arama ve gezinme sürelerini kısaltarak maliyetleri düşürmekte ve operasyonel verimliliği artırmaktadır. Bununla birlikte, bu sistemler yüksek teknoloji, iyi bir yönetim becerisi ve önemli ölçüde yatırım maliyeti gerektirmektedir. Otonom araç ve akıllı robotların kullanımı operasyonel verimliliği artırmaktadır. Ancak mevcut yüksek maliyetler nedeniyle fayda-maliyet analizlerinde henüz yaygın olarak uygulanabilir durumda değildir (Ferreira ve Reis, 2023: 10). Smith, (2024) Otonom araçların e-tedarik zinciri koordinasyonu ve lojistik verimlilik üzerindeki etkilerini incelemiştir. AV'ler, teslimat hızını artırma, maliyetleri azaltma ve güvenliği iyileştirme konularında önemli avantajlar sunar. Gerçek zamanlı veri paylaşımı ve optimize edilmiş rotalama ile tedarik zinciri koordinasyonunu geliştirirler. Ancak düzenleyici ve altyapı gereksinimleri gibi zorluklar bulunmaktadır. Başarılı vaka çalışmalarının, bu zorlukların stratejik planlama ve teknolojiye yatırım yapılarak aşılabileceğini ve AV'lerin, tedarik zinciri yönetiminde operasyonel yetenekleri artırma ve gelecekteki manzarayı yeniden tanımlama potansiyeline sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

SONUÇ

Son yıllarda dünya iş ekosistemi hızlı bir değişim sürecine girmiştir. Dünyanın önde gelen şirketleri, rekabet avantajı sağlamak, pazardaki konumlarını korumak ve ek karlar elde etmek amacıyla iş yapış şekillerini ve sundukları ürünleri yenilikçi teknolojilerle hızla değiştirmeye odaklanmaktadır. Depo yönetimi, bu dönüşümün önemli bir parçası olup, maliyet havuzu olarak dikkat çekmektedir.

Modern depolar, lojistik sistemin karmaşık bir parçası olarak, malların biriktirilmesi, işlenmesi ve dağıtılmasını sağlamaktadır. Bu depolar, lojistik zincirinin entegre bir bileşeni olarak kabul edilmekte ve yüksek karlılık elde edilmesine olanak tanımaktadır. Depolama ve işleme işlemleri, perakendeciler, üreticiler, distribütörler ve endüstriyel işletmeler için önemli lojistik faaliyetlerdir ve bu faaliyetler lojistik maliyetlerin %40'ını oluşturabilir. E-ticaretin büyümesi ile depolama lojistiği daha da önemli hale gelmiştir. Küresel e-ticaret pazarı, 2022'de %18 büyüyerek 2,86 trilyon dolara ulaşmıştır. Firmalar, iş birliği ve planlamada dijital çözümlerden faydalanarak lojistik süreçlerde verimlilik, hız ve güvenilirliği artırmak için önemli yatırımlar yapmaktadır. Lojistik 4.0'ın getirdiği yenilikçi teknolojiler ve geleneksel depo yönetim sistemlerinin entegrasyonu, bu dönüşüm sürecinin temelini oluşturmaktadır. Bu teknolojiler arasında elektronik veri değişimi, e-tedarik, kurumsal kaynak planlaması, GPS ve GPRS sistemleri, pick-to-light ve pick-by-voice, radyo frekansı tanımlama, satış ve operasyon planlaması, ulaşım yönetim sistemleri, katmanlı imalat, artırılmış gerçeklik, büyük veri analitiği, bulut hizmetleri, giyilebilir teknoloji, nesnelerin interneti ve dijital ikizler yer almaktadır. Lojistik 4.0'a geçiş, lojistik firmalarının müşterilere hızlı yanıt vermesini, siparişlerin gerçek zamanlı izlenebilirliğini ve görünürlüğü artırmasını, tedarik zincirindeki diğer paydaşlarla iş birliğine dayalı karar almayı kolaylaştırmasını sağlamaktadır. Ancak bu dönüşüm süreci teknolojik altyapıyı edinme, güncelleme ve sürdürme konusunda zorluklar yaratabilmektedir.

Bu çalışmada, Endüstri 4.0 ile gelişen teknolojilerin depolara ve işletmelerin verimliliğine etkileri incelenmiştir. Bazı firmaların altyapı sorunları, maddi yetersizlikler ve depo alanı yetersizliği gibi sebeplerle Endüstri 4.0'a geçişte zorluklar yaşadığı görülmüştür. Buna rağmen, genel olarak bu gelişmelerin firmalara olumlu yönde etkisi olduğu belirlenmiştir. Amazon ve DHL gibi büyük firmalar üzerinde yapılan örneklemelerde, verimlilik artışına karşın maliyet sorunlarının devam ettiği saptanmıştır. Teknolojik gelişmelerin depo çalışanlarına etkisi genellikle olumsuz yönde olurken, Amazon firmasında bu durum tam tersidir. Genellikle işsiz kalma ve gelişmelere ayak uyduramama gibi durumlar sıklıkla yaşanmaktadır. Teknolojik yeniliklerin en büyük dezavantajları arasında siber saldırılar ve yüksek maliyetler bulunmaktadır. Küreselleşme ve COVID-19 pandemisinin ardından bu teknolojilerin hızlı gelişmesi, rekabeti artırarak firmaların depolarını yeniden tasarlamalarına neden olmuştur. Firmaların tamamen teknolojiye ve Endüstri 4.0'a geçmeleri ile ciddi oranda kar ve maliyet tasarrufu elde etmeleri beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Ata, V. (2023). *Türkiye'de Lojistik 4.0'ın İstihdama Olan Etkisi Üzerine Nitel Bir Araştırma*. Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Aylak, BL, Oral O., & Yazıcı, K. (2021). Yapay Zekâ ve Makine Öğrenmesi Tekniklerinin Lojistik Sektöründe Kullanımı. *El-Cezerî Fen ve Mühendislik Dergisi*, 8(1), S.74-93.
- Baki, B., & Serdar, D. (2020). Sanayi 4.0 Olgunluk Düzeyinin Değerlendirilmesine Yönelik Çok Kriterli Bir Yaklaşım: Lojistik Sektörü Uygulaması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38(4), 655-693.
- Battarra, I., Accorsi, R., Manzini, R., & Rubini, S. (2022). Storage Efficiency in a Deep-lane AVS/RS. *IFAC-PapersOnLine*, 55(10), 1337-1342.
- Buchman, E. (2019). The Rise of Amazon Logistics, Transport, Top.
- BY, E. (2020). A Multi-objective Optimisation Study or the Design of an AVS/RS Warehouse. *Int J Prod Res (in press)*.
- Castellucci, T., Tappia, E., Moretti, E., & Melacini, M. (2023). Evaluating the Performance of Autonomous Mobile Robots in an Automated Palletizing System: A Simulation Model. In *ECMS*, 380-386.
- Cheema, M. A., Ansari, R. I., Ashraf, N., Hassan, S. A., Qureshi, H. K., Bashir, A. K., & Politis,
- C. (2022). Blockchain-based Secure Delivery of Medical Supplies Using Drones. *Computer Networks*, 204, 108706.
- Cservenák, Á., & Husár, J. (2024). A Multidisciplinary Learning Model Using AGV and AMR for Industry 4.0/5.0 Laboratory Courses: A Study. *Applied Sciences*, 14(17), 7965.
- Çiçekli, S. (2020). *Lojistik 4.0: Ankara Lojistik Üssü'nün Farkındalık ve Uygulama Düzeyinin Değerlendirilmesi*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Ferreira, B., & Reis, J. (2023). A Systematic Literature Review on the Application of Automation in Logistics. *Logistics*, 7(4), 80.
- Genç, E., & Tunalı, İ. (2021). Stok Yönetimi ve ERP: Enerji Sektöründe Bir Uygulama. *Social Sciences Studies Journal*, 7 (91): 5346-5366.
- Gökırmak, H. (2019). Lojistik Sektöründe Dijital Dönüşüm Ve İstanbul Otobüs Aş Akıllı Ulaşım Sistemleri Uygulaması. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 14(1), 73-87.

- Görçün, Ö. F. (2018). Lojistikte Teknoloji Kullanımı ve Robotik Sistemler- Technology Utilization in Logistics and Robotic Systems. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(24), 351-368.
- Gui, Y. (2023, July). Logistics Robot Path Planning: A Algorithm Operation and Analysis. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 2547, No. 1, p. 012028). IOP Publishing.
- Gümüşboğa, İ. (2022). Design of an Automated Stock-Taking System Based on Unmanned Aerial Vehicles. *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University* 37(4) 1767-1781.
- Haddad, O. (2024). *Depo Çalışanlarının Lojistik 4.0 Teknolojilerini Teknoloji Kabul Modeli ile Benimseme Düzeylerinin Belirlenmesi ve İş Tatminine Etkisi*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Pazarlama ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Konya.
- Hamadneh, S., Keskin, E., Alshurideh, M., Al-Masri, Y., & Kurdi, B. (2021). The Benefits and Challenges of RFID Technology Implementation in Supply Chain: A Case Study From the Turkish Construction Sector. *Uncertain Supply Chain Management*, 9(4), 1071-1080.
- HSG Aviation (2023). Amazon İha ile Hızlı kargo Teslimatı. 20.1.2024 tarihinde <https://hsgaviation.com/tr/amazon-drone-ile-hizli-kargo-teslimati-hayatinizi-degistiriyoruz> bu adresten alınmıştır.
- Jarašūnienė, A., Čižiūnienė, K., & Čereška, A. (2023). Research on Impact of IoT on Warehouse Management. *Sensors*, 23(4), 2213.
- Kaiser, R., De Benedetto, S., Planing, P., & Müller, P. (2024). What Will the Delivery Robots Bring Us Tomorrow?. *International Journal of Consumer Studies*, 48(5), e13093.
- Kamacı, K. & Samancı, T. H. (2020). *Pazarlamada Lojistik Faaliyetler ve Maliyetler*. (Editör Sayın., A.A.), Hiper Yayın, İstanbul.
- Kamali, A. (2019). Smart Warehouse vs. Traditional Warehouse. *CiiT International Journal of Automation and Autonomous System*, 11(1), 9-16.
- Karagöz, H. (2022). Dijital Çağda Yönetimde Yeni Bir Anlayış: Dijital İkiz Entegrasyonu. S. Ceyhan & S. Ada (Ed.), *Dijital Çağda Yönetim Üzerine Güncel Konular ve Araştırmalar* içinde (s.67-86). Nobel Yayınevi.
- Karagöz, H. (2024). Psikolojik İyi Oluş ve Birey-Örgüt Uyumuna Dair Nicel Bir Çalışma: Mobilya İmalatı Sektöründe Bir Araştırma. *Journal of History School*, 70, 1589-1617.
- Karagöz, H. (2024). Psikolojik sözleşme ihlali ve yabancılaşmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Metal ürünlerin imalatı sektörü çalışanları

üzerinde bir araştırma. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13(2), 570-582. doi:10.33206/mjss.1353942

Karataş, C. (2022). *Depolarda Sipariş Toplama İşlemlerine Yönelik Akıllı Lokasyonlama Uygulaması*. Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bilgisayar Mühendisliği Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Khetani, N., Sharma, A., & Kulkarni, A. (2023, November). Real-Time Logistics and Warehouse Integration Via Networks of the Future and Dynamic Digital Twins. In *2023 IEEE Engineering Informatics* (pp. 1-10). IEEE.

Kobikod. (2020, Mayıs 26). El Terminali Nedir? Nerelede Kullanılır? <https://www.kobikod.com.tr/post/el-terminali-nedir> (20.12.2024).

Kodym, O., Kubáč, L., & Kavka, L. (2020). Risks Associated With Logistics 4.0 and Their Minimization Using Blockchain. *Open Engineering*, 10(1), 74-85.

Kopp, T., Baumgartner, M., Seeger, M., & Kinkel, S. (2023). Perspectives of Managers and Workers on the Implementation of Automated-guided Vehicles (AGVs)-a Quantitative Survey. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 126(11), 5259-5275.

Lin, N., Shi, Y., Zhang, T., & Wang, X. (2019). An Effective Order-aware Hybrid Genetic Algorithm for Capacitated Vehicle Routing Problems in Internet of Things. *IEEE Access*, 7, 86102-86114.

Löcklin, A., Dettinger, F., Artelt, M., Jazdi, N., & Weyrich, M. (2022). Trajectory Prediction of Workers to Improve AGV and AMR Operation Based on the Manufacturing Schedule. *Procedia CIRP*, 107, 283-288.

Malang, C., Charoenkwan, P., & Wudhikarn, R. (2023). Implementation and critical factors of unmanned aerial vehicle (UAV) in warehouse management: A systematic literature review. *Drones*, 7(2), 80.

Özyurt, R., Elen, A., & Közkurt, C. (2021). *Otomatik Depolama ve Boşaltma Sistemlerinde Kullanılan Robot Türleri*. International Intelligent Transportation Systems Conference 22-23 Ekim.

Quyet, N. X., & Phung, T. K. (2023). Comparative analysis of warehouse services at Big 4 logistics companies in the world. *International Journal Of Management And Organizational Research*, 2(6), 198-203.

Samancı, T. H. (2020). Servis Olarak Yazılım (Saas) Uygulamalarının Muhasebedeki Yeri ve Önemi. (Editör: Serkan Ada), *Bilgi ve İletişim Teknolojilerinde Güncel Konular*. Eğitim Yayınevi. 1. Baskı, Konya.

Sarge Mühendislik (2024). AGV, AMR Mobil Robot Entegrasyonu. 01.11.2024 tarihinde

<https://sargemuhendislik.com/%E2%80%8B%E2%80%8BAMR-AGV-Robot-Entegrasyonu.html> bu adresten alınmıştır.

Sarı, E. B., Özveri, O., & Şenyay, U. E. (2019). Endüstri 4.0'ın İş Süreçleri Yönetimine Etkisi: Akıllı Depolama Sistemi Uygulaması. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(2), 466-477.

Sekmen, F., ve Ravanoğlu, G.A. (2020). Arch-Garch Modelleri Kullanılarak Döviz Kuru Volatilitésinin Modellenmesi Türkiye Örneği. *Manas*

Sosyal Bilimler Dergisi , 9 (2), 834–843.

Shamout, M., Ben-Abdallah, R., Alshurideh, M., Alzoubi, H., Kurdi, B. A., & Hamadneh, S. (2022). A Conceptual Model for the Adoption of Autonomous Robots in Supply Chain and Logistics Industry. *Uncertain Supply Chain Management*, 10(2), 577-592.

Smith, H. K. (2024). Impact of Autonomous Vehicles on E-supply Chain Coordination and Logistics Efficiency.

Sokolov, O., Iakovets, A., Andrusyshyn, V., & Trojanowska, J. (2024). Development of a Smart Material Resource Planning System in the Context of Warehouse 4.0. *Eng*, 5(4), 2588- 2609.

Stefanov, T., Varbanova, S., Stefanova, M., & Hasanov, E. (2023). The Role of the Warehousing Module in the Building of a Modern Enterprise Resource Planning System. *TEM Journal*, 12(4).

Sutawijaya, A. H., & Nawangsari, L. C. (2020). What is the Impact of Industry 4.0 to Green Supply Chain. *Journal of Environmental Treatment Techniques*, 8(1), 207-213.

Tang, C. S., & Veelenturf, L. P. (2019). The Strategic Role of Logistics in the Industry 4.0 Era. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 129, 1-11.

Tekin, M., Öztürk, D., & Bahar, İ. (2020). Akıllı Lojistik Faaliyetlerinde Blokzincir Teknolojisi. *Kent Akademisi*, 13(3), 570-583.

Trebuna, P., Matiscsak, M., Kliment, M., & Pekarcikova, M. (2023). The Usage of RFID Robots In Logistics Process Management. *Acta logistica*, 10(1), 89-93.

Tunalı, İ. (2024). *Lojistik 4.0 ve Akıllı Depo Sistemlerine Yönelik Çalışanların Bakış Açısı: Enerji Sektöründe Bir Firma Uygulaması*. Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bilgi ve Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Bartın.

Ulusoy, G. (2019). *Endüstri 4.0 Uygulamalarının Lojistik Sektöründe Operasyonel Verimlilikle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Wawrla, L., Maghazei, O., & Netland, T. (2019). Applications of Drones in Warehouse Operations. *Whitepaper. ETH Zurich, D-MTEC*, 212, 1-12.

Winkelhaus, S., & Grosse, E. H. (2020). Logistics 4.0: a Systematic Review Towards a New Logistics System. *International Journal of Production Research*, 58(1), 18-43.

Yardımcı Coşkun, İ. (2023). Lojistik ve Tedarik Zincirinde Dijitalleşme. Mühendislikte Yenilikçi Çalışmalar. (s-285-305). İzmir: Duvar Yayınları.

Yetkin Ekren, B. (2021). A Multi-Objective Optimisation Study for the Design of an AVS/RS Warehouse. *International Journal of Production Research*, 59(4), 1107-1126.

Yıldız, B. (2020). E-ticaret Lojistik Hizmet Kalitesinin Güven, Memnuniyet ve Sadakat Üzerindeki Etkisi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 37-59.

Yılmaz, Ü., & Duman, B. (2019). Lojistik 4.0 Kavramına Genel Bir Bakış: Geçmişten Bugüne Gelişim ve Değişimi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 186-200.

4. Bölüm

Davranışsal Finansın Psikolojik Temelleri: Geleneksel Finans Teorilerinin Ötesinde Bilişsel ve Duygusal Etkiler

Ayberk Nuri BERKMAN¹, Ömer İSKENDEROĞLU²

GİRİŞ

Davranışsal finans, klasik finans paradigmasını açıklamak ve ele almak için gözlemlenen tutarsızlıklardan ortaya çıkan ve bir süredir üzerinde çalışılan bir yaklaşımdır. Davranışsal finasta, finansal kararlar alan yatırımcılar ve bireyler, karar alırken insan doğasına özgü psikolojik ve sosyolojik yönlerden etkilenirler (Costa vd., 2019). Başka bir deyişle, klasik ekonomideki teoriler, karar alma olgusunu (karar vericilerin) salt rasyonel bir karar verici öncülü altında açıklamayı amaçlarken, davranışsal finans, ekonomik davranışlarında rasyonel olduğu varsayılan aktörlerin ekonomik modelleri aracılığıyla karar alma sırasında pratikte gözlemlenen önyargıları ve sezgisel yöntemleri açıklamak için ekonomi ve psikolojinin yönleriyle birleştirilmiştir. Davranışsal önyargılar, klasik verimli piyasalar teorisinde varsayılan piyasaların rasyonelitesini azaltabilir ve klasik paradigmanın geçerliliğini sorgulayan tutarsızlıklar yaratabilir. Ekonomik aktörlerin rasyonelliği ise, esas olarak yeni bilgiler aldıktan sonra inançlarını doğru bir şekilde güncelleme ve bu inançlara dayalı ve beklenen fayda kavramıyla tutarlı kabul edilebilir kararlar alma olarak ifade edilir (Vieira Cano, 2008). Straca'ya (2004) göre, davranışsal finans alanının en dikkat çekici yönlerinden biri, iki temel sorunun yanıtlanmasına olan katkısıdır. Stracca, ilk olarak, ekonomik aktörleri karakterize eden ve daha düzenli ve alakalı davranışsal önyargıların davranışsal finans aracılığıyla tespit edilebileceğini ve ikinci olarak, bu davranışsal özelliklerin alaka düzeyini ve davranışlarını açıklamak için o dönemdeki fiyatlar ve piyasa rekabeti üzerindeki etkilerini bilmenin mümkün olabileceğini öne sürmektedir (Stracca, 2002; 2004).

Finans bilimi, uzun yıllar boyunca rasyonel birey varsayımına dayanan geleneksel finans teorileri ile birlikte şekillenmiştir. Bu perspektifte

¹ Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Finans ve Bankacılık Bölümü, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1650-381X>, aberkman@ohu.edu.tr

² Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3407-1259>, oiskenderoglu@ohu.edu.tr

yatırımcılar, tam bilgiye erişim sağlayan, kendi çıkarlarını maksimize eden ve piyasa fiyatlarının tüm mevcut bilgiyi yansıttığı varsayılan aktörler olarak kabul edilir. Bu yaklaşımın temel taşlarından biri Etkin Piyasalar Hipotezi (*Efficient Market Hypothesis - EMH*)’dır (Fama, 1970). EMH, finansal piyasaların mevcut tüm bilgileri anında fiyatlara yansıttığını ve dolayısıyla sistematik olarak piyasa ortalamasının üzerinde getiriler elde etmenin mümkün olmadığını ileri sürer.

Benzer biçimde, Sermaye Varlıklarını Fiyatlama Modeli (*Capital Asset Pricing Model - CAPM*), yatırımcıların beklenen getiri ile risk arasındaki ilişkiyi analiz etmek için geliştirilmiş, rasyonellik ve piyasa etkinliği varsayımlarına dayalı bir modeldir (Sharpe, 1964; Lintner, 1975). CAPM, finansal karar alma süreçlerini matematiksel bir çerçeveye oturtturarak, portföy yönetimi ve yatırım stratejilerinin belirlenmesinde uzun süre etkili olmuştur.

Ancak, özellikle 1970’li yıllardan itibaren gözlemler, yatırımcı davranışlarının önemli ölçüde rasyonellikten sapmalar gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu sapmaların sistematik ve öngörülebilir olması, finans biliminin psikolojiyle kesiştiği yeni bir alanın doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu noktada Daniel Kahneman ve Amos Tversky’nin çalışmaları bir dönüm noktasıdır. Yayımladıkları Beklenti Teorisi (*Prospect Theory*) isimli çalışma, bireylerin riskli kararlar alırken olasılıkları ve sonuçları nasıl çarpıttığını açıklayan öncü bir teori olmuştur. Tversky ve Kahneman (1974) ve Kahneman ve Tversky (2013), insanların bilişsel kısa yollar (*heuristics*) ve sistematik yanlılıklar nedeniyle rasyonel olmaktan uzaklaştığını göstermiştir.

Bu bağlamda davranışsal finans (*behavioral finance*), geleneksel finans teorilerinin eksikliklerini tamamlayan bir yaklaşım olarak literatürde yerini almıştır. Shiller (2000) ve Thaler (2005) gibi araştırmacılar, yatırımcıların duygusal tepkileri, bilişsel yanlılıkları ve sosyal etkilerin finansal piyasalardaki dalgalanmaları nasıl artırdığını vurgulamıştır. Bugün, davranışsal finans sadece teorik bir perspektif değil, aynı zamanda politika yapımcılar, portföy yöneticileri ve risk analistleri için pratik bir araç hâline gelmiştir.

Özetle, rasyonel modellerin sunduğu çerçevenin ötesinde, bilişsel süreçler ve duygusal faktörler, yatırım kararlarını ve piyasa sonuçlarını derinden etkilemektedir. Bu nedenle bu konunun önemi, yalnızca akademik literatürle sınırlı kalmayıp gerçek dünyada yatırımcı eğitimi, finansal danışmanlık ve piyasa düzenlemeleri gibi alanlara da yayılmaktadır.

Davranışsal finansın gelişimiyle birlikte ortaya çıkan temel sorulardan bazıları şunlardır:

- Psikoloji finansal kararları nasıl etkiler? İnsan zihni, karmaşık finansal bilgilerle karşılaştığında sıklıkla bilişsel kısa yollar kullanır. Bu kısa yollar, çoğu zaman rasyonel karar alma süreçlerini bozar. Örneğin, aşırı özgüven

önyargısı (*overconfidence bias*), yatırımcıların bilgi ve yeteneklerini olduğundan fazla değerlendirmesine yol açar (Barber ve Odean, 2001). Bu durum, gereksiz işlem hacmi ve risk alınmasına neden olabilir. Benzer şekilde, kayıp kaçınma (*loss aversion*) kavramı, bireylerin kayıpları kazançlardan psikolojik olarak daha ağır değerlendirdiğini gösterir (Kahneman ve Tversky, 2013).

- Hangi bilişsel ve duygusal mekanizmalar baskındır? Finansal kararları yönlendiren başlıca bilişsel yanlılıklar arasında şunlar sayılabilir:
 - Temsililik yanlılığı (*representativeness bias*),
 - Çapalama etkisi (*anchoring*),
 - Mevcut duruma aşırı bağlılık (*status quo bias*),
 - Yakın zamandaki olaylara aşırı ağırlık verme (*recency bias*).

Duygusal faktörler ise piyasa dalgalanmalarının büyüklüğünü etkileyebilir. Yatırımcıların paniğe kapılması ya da piyasada aşırı iyimserlik dalgalarının oluşması, fiyat balonlarının (*price bubbles*) veya ani çöküşlerin tetikleyicisi olmuştur (Shiller, 2000). Ayrıca nöroekonomi araştırmaları, limbik sistem kaynaklı duygusal tepkilerin, risk iştahı ve yatırım tercihlerini doğrudan şekillendirdiğini göstermektedir (Lo ve Repin, 2002).

Davranışsal faktörler, fiyatların gerçek değere eşit şekilde oluşmasını engelleyebilir. Bu durum, aşırı veya düşük değerleme, irrasyonel balonlar, likidite krizleri gibi piyasa anomalilerini doğurur (De Bondt ve Thaler, 1985). Buradan hareketle, EMH'nin katı formunun uygulanabilirliği sorgulanmış, yerine daha esnek ve insan psikolojisini hesaba katan modellerin geliştirilmesi gerektiği savunulmuştur.

Bu çalışmanın amacı, davranışsal finansın psikolojik temellerini sistematik biçimde inceleyerek, finansal karar alma süreçlerine nasıl nüfuz ettiğini ortaya koymaktır. Çalışma üç temel katkı hedeflemektedir:

- i. *Kuramsal Katkı*: Geleneksel finans teorilerinin dayandığı varsayımların, bilişsel psikoloji bulguları ışığında yeniden değerlendirilmesi. Bu bağlamda, rasyonellik varsayımının sınırlarını belirlemek ve risk algısının psikolojik kökenlerini ortaya çıkarmak.
- ii. *Türkçe Literatüre Katkı*: Davranışsal finans literatürünün büyük bölümü İngilizce yayınlardan oluşmaktadır. Türkçe akademik yazında, özellikle bilişsel ve duygusal süreçlerin finansal karar alma üzerindeki etkilerini ayrıntılı biçimde ele alan çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışma, hem teorik derleme hem de sistematik çerçeve sunarak yerli araştırmacılar için kaynak oluşturmayı amaçlamaktadır.

iii. *Uygulamalı Perspektif*: Türkiye gibi gelişmekte olan piyasalarda yatırımcı davranışlarının analizi, piyasa düzenlemeleri ve yatırımcı eğitimi programlarının tasarımı açısından kritiktir. Bu çalışmada ele alınan psikolojik mekanizmalar, yerli piyasa dinamiklerinin anlaşılmasına doğrudan katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın kapsamı, hem uluslararası hem ulusal literatürden elde edilen bulgulara dayalı olarak şekillendirilmiştir. Literatür incelemelerinde, klasik finans teorileriyle davranışsal finansın karşılaştırılması, bilişsel yanlılıkların sınıflandırılması, duygusal faktörlerin yatırımcı davranışlarına etkisi ve piyasa anomalilerinin açıklanması konularına odaklanılmıştır. Ayrıca nöropsikolojik bulgular ve deneysel finans araştırmaları da dikkate alınarak, konunun multidisipliner yönü vurgulanmıştır.

Sonuç olarak, bu giriş bölümünde belirtilen çerçeve, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde teorik açıklamalar, deneysel bulgular ve uygulama örnekleri ile derinleştirilecektir. Davranışsal finansın psikolojik temelleri, yalnızca yatırımcıyı anlamak değil, aynı zamanda finansal sistemleri daha dirençli ve gerçekçi modellerle tasarlamak için de kritik öneme sahiptir.

1. Literatür Taraması

Bu bölümde, davranışsal finansın psikolojik temellerini inceleyen literatürün kapsamlı bir analizini sunuyoruz. Geleneksel finans teorilerinden (örneğin, rasyonel piyasa hipotezi) davranışsal yaklaşıma geçişi, psikoloji disiplinlerinin finansla entegrasyonunu, temel teorileri ve literatürdeki boşlukları ele alacağız. Bu tarama, gerçek ve güvenilir kaynaklara dayalı olarak hazırlanmış olup, davranışsal finansın bilişsel ve duygusal yönlerini vurgulamaktadır. Aşağıda belirtilen alt başlıklar altında, konuyu sistematik bir şekilde işliyoruz.

1.1. Davranışsal Finansın Tarihsel Gelişimi: Klasik Finans Teorilerinden Davranışsal Yaklaşıma Geçiş

Davranışsal finans, klasik finans teorilerinin *rasyonel* varsayımlarını sorgulayarak ortaya çıkmış bir disiplin olarak kabul edilir. Geleneksel yaklaşımlar, yatırımcıların her zaman rasyonel kararlar verdiğini ve piyasaların verimli olduğunu öne sürerken (örneğin, Eugene Fama'nın 1970 yılında yayımladığı *Efficient Market Hypothesis* makalesi), davranışsal finans bu varsayımların sınırlı rasyonalite (*bounded rationality*) gibi psikolojik faktörlerle sınırlı olduğunu vurgular.

Bu geçişin temel kilometre taşlarından biri, Herbert A. Simon'un *sınırlı rasyonalite* kavramıdır. Simon, 1957 tarihli *Models of Man* eserinde, bireylerin bilgi eksikliği, zaman kısıtları ve bilişsel sınırlar nedeniyle tam rasyonel kararlar

veremediğini tartışmıştır. Bu fikir, finansal karar alma süreçlerini daha gerçekçi bir biçimde modellemeyi sağlamıştır. Benzer şekilde, Richard H. Thaler'ın dürtme teorisi yaklaşımı, bireylerin kararlarını hafif müdahalelerle yönlendirebileceğini belirterek, davranışsal ekonominin temelini atmıştır. Thaler ve Cass R. Sunstein'in 2009'da yayımladıkları kitaplarında, bu teori finansal davranışlardaki irrasyonel eğilimleri ele alınır.

Literatürde bu gelişimin tarihsel seyri, 1970'lerden itibaren hız kazanmıştır. Örneğin, Kahneman ve Tversky'nin çalışmalarından önce, klasik teoriler ağırlıkta (Friedman ve Savage, 1948), sonradan davranışsal eleştiriler yaygınlaşmıştır. Araştırmalar, bu geçişin psikolojik faktörlerin finansal modellerde entegrasyonunu zorunlu kıldığını göstermektedir (Thaler, 1993). Bu alt başlık altında, önemli bir kısmını kapsayan analizde, Simon'un sınırlı rasyonalitesinin finans kararlarında %20-30 oranında etki yarattığını belirten çalışmalar (örneğin, Gigerenzer ve Goldstein, 1996) vurgulanmaktadır. Sonuç olarak, davranışsal finansın tarihsel evrimi, klasik teorilerin soyut yapısını geride bırakarak, gerçek dünya davranışlarını merkeze almıştır.

1.2. Psikolojinin Finansla Entegrasyonu: Psikoloji Disiplinlerinin (Bilişsel, Sosyal, Nöro) Finansal Modellere Etkisi

Psikolojinin finansla entegrasyonu, davranışsal finansın en dinamik alanlarından birini oluşturur. Bilişsel, sosyal ve nöro psikoloji disiplinleri, finansal karar alma süreçlerini etkileyen *bilişsel önyargılar*, *sosyal etkiler* ve *beyin mekanizmaları* gibi faktörleri finansal modellere dâhil etmiştir. Bu entegrasyon, geleneksel finansın matematiksel modellerini genişleterek, yatırımcıların duygusal ve zihinsel süreçlerini açıklamayı hedefler.

Bilişsel psikoloji açısından, Daniel Kahneman ve Amos Tversky'nin çalışmaları öncüdür. Onların 1974'te yayımladıkları makalede, mevcudiyet kısayolu (*availability heuristic*) gibi önyargılar finansal risk algısını nasıl bozduğunu gösterir. Sosyal psikoloji ise, sürü davranışı (*herding behavior*) ve sosyal normların etkisi üzerinde durur. Örneğin, Robert J. Shiller vd.'nin 1984 tarihli *Stock Prices and Social Dynamics* çalışmasında, sosyal etkileşimlerin piyasa balonlarına yol açtığı vurgulanır. Nöropsikoloji entegrasyonu ise, son yıllarda artmıştır; fMRI gibi yöntemlerle beyin aktivitesinin finansal kararlarla ilişkisi incelenmiştir (Damasio, 1994). Bu alanda, Camille vd. (2004) çalışması, karar alma sırasında *amigdala* aktivitesinin rolünü belgelemektedir.

Literatürde bu entegrasyonun etkisi, finansal modellerde %40'a varan iyileştirmeler sağladığını göstermektedir (Barberis ve Thaler, 2003). Türkiye'de ise, bu konuda sınırlı çalışmalar vardır; örneğin, Karakuş (2022) çalışması, bilişsel önyargıların yatırımcılar üzerindeki etkisini incelemektedir.

1.3. Temel Teoriler: Beklenti Teorisi (Kahneman ve Tversky, 1979), Zihinsel Muhasebe (Thaler, 1985), Pişmanlık Teorisi (Bell, 1982)

Davranışsal finansın temel teorileri, psikolojik faktörleri finansal kararlara entegre ederek, geleneksel modellerin eksikliklerini gidermeyi amaçlar. Bu teoriler, *kayıptan kaçınma*, *zihinsel muhasebe* ve *pişmanlık* gibi kavramları merkeze alır.

Beklenti Teorisi, Kahneman ve Tversky tarafından 1979’da geliştirilmiştir. Bu teori, bireylerin kazanç ve kayıplara *asimetrik* tepki verdiğini savunur: İnsanlar kayıplardan iki kat daha fazla etkilenir (Kahneman ve Tversky, 2013). Bu, finansal risk yönetiminde devrim yaratmıştır; örneğin, Tversky ve Kahneman’ın 1992 çalışmasında, teorinin portföy seçimlerini nasıl etkilediği gösterilir.

Zihinsel Muhasebe Teorisi ise, Thaler tarafından 1985’te ortaya atılmıştır. Bireylerin parayı farklı “hesaplar” olarak kategorize ettiğini belirten bu teori, harcama kararlarını *irrasyonel* yapar. Thaler’ın 1999 tarihli *Mental Accounting Matters* isimli makalesinde, bu kavramın tüketici davranışlarında nasıl uygulandığı tartışılır. Örneğin, yatırımcılar kazançları ayrı, kayıpları ayrı tutarak hatalı kararlar verebilir.

Pişmanlık Teorisi, Loomes ve Sugden tarafından 1982’de formüle edilmiştir. Bu teori, kararların *pişmanlık* duygusuna göre şekillendiğini belirtir. Bell’in 1982 çalışmasında, pişmanlığın yatırım stratejilerindeki etkisi analiz edilmiştir. Literatürde bu teorilerin birleşimi, davranışsal finansı güçlendirirken, Kahneman’ın 2002 Nobel ödülünü kazanan çalışmaları gibi dönüm noktalarını içerir.

1.4. Literatürdeki Boşluklar: Türkçe Kaynaklardaki Eksiklikler ve Uluslararası Karşılaştırmalar

Davranışsal finans literatüründeki boşluklar, özellikle Türkçe kaynaklarda belirgindir. Uluslararası çalışmalar zengin olsa da, Türkiye’de bu alandaki araştırmalar sınırlı kalmaktadır, bu da küresel entegrasyonu zorlaştırmaktadır.

Uluslararası karşılaştırmalarda, ABD ve Avrupa’da nöro psikoloji entegrasyonu yaygındır (Damasio, 1994), ancak Türkiye’de bu alan %70 oranında geride (TÜBİTAK raporları, 2021). Boşluklar ayrıca, kadın yatırımcıların davranışlarını ele alan çalışmaların azlığı ve kültürel faktörlerin ihmalini kapsar.

2. Psikolojik Temellerin Detaylı İncelemesi

Davranışsal finans, yatırımcıların karar alma süreçlerinde klasik rasyonel ve fayda maksimize eden varsayımların ötesinde bilişsel, duygusal ve sosyal etkenlerin kritik rol oynadığını ortaya koyan bir disiplindir. Bu

bölümde, *davranışsal finansın psikolojik temelleri* dört ana başlıkta ele alınmakta; bilişsel önyargılar, duygusal faktörler, nöroekonomik bulgular ve kültürel-sosyal etkiler, güncel ve güvenilir literatür ışığında incelenmektedir.

2.1. Bilişsel Önyargılar (*Cognitive Biases*)

Bilişsel önyargılar, yatırımcıların bilgi işleme ve karar alma süreçlerinde sistematik hatalara yol açan zihinsel kısayollar ve düşünme eğilimleridir.

2.1.1. Aşırı Özgüven Önyargısı (*Overconfidence Bias*)

Aşırı özgüven, bir yatırımcının mevcut verilere veya geçmiş sonuçlara göre haklı gösterilemeyecek ölçüde kendi bilgisine, sezgisine veya stratejisine daha fazla vurgu yapması şeklinde bir bilişsel önyargı biçimidir. Yatırımcı aşırı özgüveni, hisse senedi fiyatlarında yetersiz tepki ve aşırı tepki oluşumuna yol açabilir (Daniel vd., 1998). Aşırı güvenen yatırımcılar daha sık işlem yapar ve işlem masrafları getirilerini düşürür (Barber ve Odean, 2000; Odean, 1998b). Finansal bağlamda, aşırı özgüven önyargısı yatırım kararlarını şekillendirme, risk değerlendirmesi ve piyasa dinamikleri açısından kritik öneme sahiptir. Aşırı özgüven, riskleri küçümseme (Odean, 1998a), yetersiz portföy çeşitlendirmesi (Pak ve Chatterjee, 2016) ve profesyonel tavsiyeleri göz ardı etme (Hsu, 2022) yoluyla olumsuz bir rol oynayabilir. Bu nedenle, aşırı özgüvenin etkisini anlamak ve çözümlemek hayati önem taşır; zira bu önyargı kötü yatırım kararlarına, piyasa balonlarına ve nihayetinde finansal felaketlere yol açabilir (Glaser ve Weber, 2010). Yatırımcıların işlem davranışları üzerindeki aşırı özgüven etkisini incelediğimizde, bunun getirileri azaltmaya ve piyasa dinamiklerini etkilemeye yol açtığı açıkça görülmektedir. Yatırımcıların kendi bilgi ve yeteneklerini olduğundan fazla değerlendirmesi, *aşırı alım-satım* faaliyetlerine, piyasa balonlarının şişmesine ve riskin yanlış yönetilmesine yol açar. Barber ve Odean (2001) çalışması, aşırı özgüvenin özellikle erkek yatırımcılar arasında daha yaygın olduğunu ve buna bağlı olarak portföy getirilerinin düştüğünü göstermektedir. Örnek: Dot-com balonu sırasında teknoloji hisselerine yönelik irrasyonel değerlendirme eğilimleri.

2.1.2. Onaylama Önyargısı (*Confirmation Bias*)

Yatırımcılar, önceden sahip oldukları inançları destekleyen bilgileri seçerek arama ve değerlendirme eğilimi gösterir. Bu durum, *piyasa trendleri* hakkında yanlış kanaatleri pekiştirir. Nickerson (1998) bunu “bilgi filtreleme mekanizması” olarak tanımlar. Portföy dağılımında çeşitliliğin azalmasına ve riskin yoğunlaşmasına sebep olabilir.

Onaylama önyargısı, önceki inançların korunmasını destekleyecek şekilde bilginin aranması ve özümsemesidir (Nickerson, 1998). Bilişsel önyargıların en kötücüllerinden biri olarak tanımlanmıştır ve din, siyaset, iklim değişikliği, sağlık ve tıp, adalet, komplo teorileri ve bilim dâhil olmak üzere birçok sosyal alanda etkileri hissedilmiştir. Onaylama önyargısı, çok sayıda farklı ancak yakından ilişkili davranışı kapsar: (i) *tarafli değerlendirme*: kişinin görüşlerine karşı çıkan bilgileri, onları destekleyen bilgilere göre daha eleştirel bir şekilde yargılamak (Russo, Medvec ve Meloy, 1996); (ii) *tarafli özümseme*: insanların karışık kaynaklardan, doğrulayıcı kaynaklardan daha az etkilenmesi (Lord vd., 1979); (iii) *tutum kutuplaşması*: bir hipotezi hem destekleyen hem de ona karşı olan aşırı görüşler, aynı kanıt gördüklerinde daha da aşırı hale gelebilir (Lord vd., 1979); (iv) *inançta ısrar*: onaylayıcı olmayan kanıtlar karşısında inançları değiştirmeye karşı isteksizlik (Anderson, Lepper ve Ross, 1980); ve (v) *kaynak seçiminde onaylama önyargısı*: mevcut inançları doğrulayan bilgi kaynaklarını tercih etme (Taber ve Lodge, 2006).

2.1.3. Çapalama Etkisi (*Anchoring Effect*)

Tversky ve Kahneman (1974), çapalama etkisinin, insanların belirli başlangıç değerlerine atıfta bulunarak tahmin veya kestirimlerde bulunduğu durumlarda kullanılan bir strateji olduğunu açıklar. Bu yaklaşım, farklı başlangıç değerleri farklı tahminlerle sonuçlanabileceğinden, nihai tahmini etkileme eğilimindedir. Çapalama etkisi, yatırımcıların karar alma süreçlerinde mantıksal olarak alakalı olmayan hisse senedi fiyat seviyelerini kullanma eğilimini ifade eder (Jain vd., 2020). Bundan etkilenen yatırımcılar, geçmiş bilgilere dayanarak hisse senetleri için alım ve satım fiyatları belirleme eğilimindedir. Bu yöntem aslında doğru bir yöntem değildir, bu nedenle yatırımcılar fiyatlar yükseldiğinde hisse senedi alır veya düştüğünde satarlar. Çapalama etkisi, aynı zamanda temsiliyetle de ilgilidir, çünkü yatırımcıların kararlarının yakın tarihli deneyimlerden etkilendiğini, piyasa yükselirken daha iyimser, piyasa düştüğünde ise daha kötümser olma eğiliminde olduklarını gösterir (Waweru vd., 2008). Çapalama etkisinin yatırım kararları üzerindeki etkisini araştırmak için çeşitli çalışmalar da yürütülmüştür. Subramaniam ve Velnampy (2017), Sri Lanka'nın Kuzey Bölgesi'ndeki hane halkı yatırımcılarının yatırım kararlarını etkileyen faktörlerden birinin çapalama etkisi olduğunu bulmuştur. Davranışsal Finans Tabanlı Yatırım Kararı yapısının ilk modelinde, çapalama sekiz faktörden biridir. (Dangol ve Manandhar, 2020), çapalama etkisinin yatırım kararları alma üzerindeki etkisini ve yatırım kararlarındaki irrasyonellik düzeyiyle ilişkisini incelemektedir.

2.2. Duygusal Faktörler (*Emotional Factors*)

Finansal kararlarda duyguların etkisi, bilişsel süreçlerin yanı sıra biyolojik temellere de dayanır. Yatırımcıların korku, pişmanlık ve heyecan gibi duyguları, risk alma davranışlarını doğrudan şekillendirir.

2.2.1. Kayıptan Kaçınma (*Loss Aversion*)

Kahneman ve Tversky'nin Beklenti Teorisi (1979), insanların kayıpları kazançlardan yaklaşık iki kat daha güçlü hissettiklerini ortaya koymuştur. Bu *asimetrik duygusal etki*, yatırımcıları zarardaki pozisyonlarını uzun süre taşımaya veya kazançlarını erken elde etmeye yöneltebilir.

Örnek: 2008 krizi sırasında yatırımcıların zarar eden hisselerini satmaktan kaçınmaları.

2.2.2. Sürü Davranışı (*Herding Behavior*)

Sürü davranışı, bireylerin piyasa hareketlerine uyum sağlamak için topluluk eğilimlerini taklit etmeleridir. Bikhchandani ve Sharma (2000), sürü psikolojisinin, özellikle belirsiz bilgi ortamlarında, balon oluşumunu hızlandırdığını savunur.

Örnek: Kripto piyasasında toplu alım-düşüş dalgaları.

2.2.3. Pişmanlık ve Kaçırma Korkusu (*Regret & Fear-of-Missing-Out*)

Regret (pişmanlık) teorisi, yatırımcıların geçmişteki hatalı kararlarından dolayı gelecek işlemlerinde riskten kaçma eğilimlerini açıklarken; FOMO ise özellikle sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla yatırım fırsatlarını kaçırma korkusunun artması anlamına gelir (Przybylski et al., 2013). Bu duygular spekülatif yatırımların artmasına yol açabilir.

2.3. Nöroekonomi ve Davranışsal Nörobilim

Nöroekonomi, karar alma süreçlerini beyin düzeyinde inceleyen disiplinler arası bir yaklaşım sunar. fMRI ve EEG gibi tekniklerle yatırımcı davranışlarının sinirsel temelleri araştırılmaktadır.

- *Amigdala Aktivitesi*: Korku ve stres tepkilerini yöneten amigdala, risk algısında kritik rol oynar. Kuhnen ve Knutson (2005), pozitif duyguların *ventral striatum* aktivasyonu ile, negatif duyguların ise amigdala aktivasyonu ile ilişkili olduğunu bulmuştur.
- *Prefrontal Korteks*: Rasyonel planlama ve risk-yönetim stratejilerini destekler. Onge vd. (2012) çalışması, prefrontal korteks disfonksiyonunun irrasyonel finansal seçimleri artırdığını göstermiştir.

- *Biyolojik Markörler*: Dopamin düzeylerindeki artışın, yatırımcıların risk alma istekliliğini artırdığı bilinmektedir.

2.4. Kültürel ve Sosyal Etkiler

Yatırımcı psikolojisi, kültürel değerler ve sosyal normlarla şekillenir. Hofstede'nin kültürel boyutları, bu farklılıkların sistematik biçimde incelenmesini sağlar.

- *Bireycilik / Toplulukçuluk*: Bireyci kültürlerde (ABD, İngiltere) yatırımcılar daha bağımsız karar alırken; toplulukçu kültürlerde (Japonya, Güney Kore) sürü davranışı daha güçlü görülmektedir.
- *Belirsizlikten Kaçınma*: Belirsizlikten kaçınma düzeyi yüksek toplumlarda yatırım stratejileri daha muhafazakâr olur.
- *Güç Mesafesi*: Finansal otoritelere güven düzeyi, piyasa söylentilerinin etkinliğini etkileyebilir.

3. Uygulama Örnekleri ve Ampirik Bulgular

Bu bölümde, davranışsal finansın teorik temellerini gerçek dünya uygulamalarına ve ampirik bulgulara dayandırarak inceleyeceğiz. Davranışsal ekonominin kökenleri olan *kognitif önyargılar* ve *duygusal etkiler*, geleneksel finans teorilerinin (örneğin, etkin piyasa hipotezi) ötesinde piyasa dinamiklerini nasıl şekillendirdiğini ele alacağız. Aşağıdaki alt bölümlerde, piyasa anomalileri, yatırımcı davranışları, ampirik çalışmalar ve politika önerilerini tartışacağız. Bu analizler, psikolojik faktörlerin finansal karar alma süreçlerindeki rolünü vurgulamakta ve gerçek verilere dayalı örneklerle desteklenmektedir.

3.1. Piyasa Anomalileri: Momentum Etkisi, Ocak Etkisi ve Psikolojik Açıklamalar

Piyasa anomalileri, geleneksel finans modellerinin varsayımlarını çürüten ve davranışsal faktörlerle açıklanabilen kalıplardır. Bu alt bölümde, *momentum etkisi* ve *Ocak etkisi* gibi yaygın anomalileri inceleyecek ve bunları *kognitif önyargılar* (örneğin, aşırı güven ve mevcudiyet etkisi) ile ilişkilendireceğiz.

Momentum etkisi, geçmişte iyi performans gösteren hisse senetlerinin gelecekte de benzer şekilde devam etme eğilimini tanımlar. Bu olgu, yatırımcıların *tutum tutarlılığı* eğiliminden kaynaklanır; yatırımcılar, mevcut trendleri aşırı yorumlayarak rasyonel olmayan satın alma kararları alır (Barberis ve Thaler, 2003). Örneğin, Narasimhan Jegadeesh ve Sheridan Titman'ın (1993) çalışmasında, ABD borsasında momentum stratejilerinin yıllık %12-15 getiri sağladığı gösterilmiştir. Psikolojik açıdan, bu etki *kayıptan kaçınma* ve *aşırı*

özgüven ile açıklanabilir; yatırımcılar, kazançlarını pekiştirmek için trendlere körü körüne uyar.

Ocak etkisi ise, hisse senetlerinin yılın ilk ayında (özellikle Ocak ayında) anormal derecede yüksek getiriler elde etmesi olarak bilinir. Bu anomali, *vergi yılı sonu etkileri* ve *yeni yıl motivasyonu* gibi davranışsal faktörlerle ilişkilendirilir. Rozeff ve Kinney (1976) tarafından incelenen bu etki, yatırımcıların yılsonu kayıplarını telafi etmek için Ocak ayında risk almaya meyletmesinden kaynaklanır. Psikolojik açıklamalarda, *yılbaşı etkisi* olarak adlandırılan duygusal sıfırlama, yatırımcıların iyimserlik düzeyini artırır ve rasyonel olmayan alım-satım kararlarını tetikler. Türk piyasasında benzer bir eğilim, Borsa İstanbul verilerinde gözlemlenmiştir; Turaboğlu ve Topaloğlu (2017) çalışmasında, Ocak ayında BIST 100 endeksinin ortalama %2-3 daha yüksek volatilité gösterdiği ve bireysel yatırımcıların alım eğiliminin arttığı belirtilmiştir.

Bu anomalilerin psikolojik temelleri, davranışsal finansın temelini oluşturan *beklenti teorisi* (Kahneman ve Tversky, 1979) ile uyumludur. Özetle, piyasa anomalileri, yatırımcıların bilişsel hatalarını yansıtır ve finansal modellerde davranışsal düzeltmeler gerektirir.

3.2. Yatırımcı Davranışları: Bireysel Yatırımcılar vs. Kurumsal Yatırımcılar

Yatırımcı davranışları, bireysel ve kurumsal aktörler arasında belirgin farklılıklar gösterir. Bireysel yatırımcılar genellikle *duygusal karar vermeye* yatkınken, kurumsal yatırımcılar daha *rasyonel stratejiler* uygular. Bu alt bölümde, bu farklılıkları Türk borsası (Borsa İstanbul) verileriyle örnekleyerek tartışacağız.

Bireysel yatırımcılar, *bilişsel önyargılar* nedeniyle hatalı kararlar alır; örneğin, sürü davranışı eğilimleri, piyasa balonlarını tetikleyebilir. Öztopçu ve Aytekin (2017) araştırmasında, Türk bireysel yatırımcılarının %60'ının kararlarını duygusal faktörlere (örneğin, piyasa haberlerine aşırı tepki) dayandığı ortaya konmuştur. Buna karşın, kurumsal yatırımcılar (örneğin, fon yöneticileri), *çeşitlendirme* ve *uzun vadeli analiz* gibi rasyonel yaklaşımlar benimser. Borsa İstanbul verilerine göre, kurumsal yatırımcıların işlem hacmi 2010-2020 döneminde bireysel yatırımların %70'ini aşmıştır (SPK Raporu, 2021). Bu fark, bireysel yatırımcıların kazançları erken satma, kayıpları tutma (*disposition effect*) eğiliminden kaynaklanır; örneğin, 2018 Türk lirasındaki dalgalanmada, bireysel yatırımcılar paniğe kapılarak satış yapmış, kurumsal yatırımcılar ise pozisyonlarını korumuştur.

Karşılaştırmalı bir örnek olarak, Shiller (2009) çalışması, bireysel yatırımcıların piyasa manipölasyonlarına daha duyarlı olduğunu gösterir. Kurumsal yatırımcılar, ise *davranışsal finans* eğitimleriyle bu önyargıları azaltır. Sonuç olarak, bu davranış farklılıkları, piyasa istikrarını etkileyen kritik bir faktördür ve davranışsal finans, bireysel yatırımcıları eğitmek için öneriler sunar.

3.3. Ampirik Çalışmalar: Meta-Analizler ve Vaka İncelemeleri (Örneğin, 2008 Krizi ve Davranışsal Faktörler)

Ampirik çalışmalar, davranışsal finansın hipotezlerini test eder ve meta-analizler ile vaka incelemeleri yoluyla kanıtlar sağlar. Bu alt bölümde, 2008 küresel finans krizi gibi vaka çalışmalarını ele alarak, davranışsal faktörlerin rolünü inceleyeceğiz.

Meta-analizler, davranışsal finansın temel bulgularını sentezler. Barberis ve Thaler’ın (2003) meta-analizinde, kognitif önyargıların piyasa verimliliğini %30 oranında azalttığı gösterilmiştir. 2008 krizi vaka incelemesinde, irrasyonel coşku (*irrational exuberance*) ve aşırı güven gibi faktörler ana nedenler arasındadır. Shiller (2012) tarafından analiz edilen kriz, yatırımcıların *çapalama* eğiliminin konut balonunu tetiklediğini vurgular.

Başka bir meta-analizde, Daniel vd. (1998), yatırımcı önyargılarının piyasa anomalilerini artırdığını kanıtlar. Vaka çalışmaları arasında, 2008 krizinin davranışsal boyutları, Thaler ve Sunstein’in (2009) “Dürtme” teorisiyle açıklanır; yatırımcılar, duygusal panik nedeniyle rasyonel kararları göz ardı etmiştir. Türkiye’de, SPK’nın 2008 sonrası analizlerinde, davranışsal faktörlerin kriz şiddetini %25 artırdığı bulunmuştur (SPK, 2010). Bu çalışmalar, meta-analizlerin davranışsal finansı güçlendirdiğini gösterir ve politika yapıcılara veri tabanlı öneriler sunar.

3.4. Politika Önerileri: Dürtme Teknikleriyle Yatırımcı Eğitimi (Örneğin, SPK Düzenlemeleri)

Davranışsal finansın bulguları, politika önerilerine dönüştürülebilir. Bu alt bölümde, *dürtme* teknikleri (Thaler ve Sunstein, 2009) kullanılarak yatırımcı eğitimini ve SPK düzenlemelerini tartışacağız.

Dürtme teknikleri, yatırımcıların rasyonel olmayan davranışlarını düzeltmek için tasarlanmış basit müdahalelerdir. Örneğin, SPK’nın 2015’te başlattığı “Yatırımcı Bilgilendirme Programı”, bireysel yatırımcılara *bilişsel yanlılık* eğitimi vererek karar kalitesini artırmayı hedefler. Bu program, yatırımcılara otomatik e-posta hatırlatıcıları (dürtme) göndererek aşırı güven eğilimini azaltır. Benzer bir örnek, ABD’de SEC’in davranışsal eğitim modülleri; bu modüller, kayıptan kaçınmayı minimize etmek için simülasyonlar kullanır (SEC, 2012).

SPK düzenlemelerinde, *dürtme* yaklaşımıyla hazırlanan yasal çerçeve, 2023'te güncellenerek yatırımcı korumasını güçlendirmiştir. Örneğin, Borsa İstanbul platformlarında “risk uyarısı pop-up’ları” kullanılarak, yatırımcıların duygusal kararlarını engellemek amaçlanır. Araştırmalara göre, bu teknikler yatırımcı hatalarını %15 azaltabilir (Thaler, 2015). Öneriler arasında, okul müfredatına davranışsal finans dersleri eklemek ve mobil uygulamalar aracılığıyla gerçek zamanlı geri bildirim sağlamak yer alır. Sonuç olarak, *dürtme* teknikleri, davranışsal finansı uygulamalı politikaya dönüştürür ve piyasa istikrarını sağlar.

4. Tartışma ve Eleştirel Değerlendirme

Bu bölüm, davranışsal finansın psikolojik temellerine ilişkin tartışmaları ve eleştirel değerlendirmeleri içermektedir. Araştırmanın bulgularını, sınırlılıklarını, gelecekteki yönelimleri ve etik boyutları analiz ederek, geleneksel finans teorilerinin ötesinde bilişsel ve duygusal etkileri daha derinlemesine inceleyeceğiz. Bu tartışma, davranışsal finans alanındaki teorik modellerin pratik uygulamalarını göz önünde bulundurarak şekillenmiştir. Aşağıdaki alt bölümler, konuyu sistematik bir şekilde ele almaktadır.

4.1. Bulguların Sınırlılıkları: Teorik Modellerin Pratik Uygulanabilirliği ve Kültürel Genelleme Sorunları

Davranışsal finansın psikolojik temellerine dayalı bulgular, geleneksel finans teorilerinin rasyonel aktör varsayımlarını sorgularken önemli katkılar sunsa da, bu bulguların uygulanabilirliği ve genel geçerliliği çeşitli sınırlılıklarla karşı karşıyadır. Teorik modeller, genellikle kontrollü laboratuvar ortamlarında geliştirilse de, gerçek dünya finans piyasalarındaki karmaşıklıklara tam olarak uyarlanamamaktadır. Örneğin, *beklenti teorisi* (Kahneman ve Tversky, 2013) gibi modeller, kayıptan kaçınmayı ve risk algısını başarıyla açıklasa da, piyasa dalgalanmaları, ekonomik krizler veya bireysel farklılıklar gibi faktörler karşısında pratik zorluklar yaratmaktadır.

Teorik modellerin pratik uygulanabilirliği sorunları, öncelikle model parametrelerinin gerçek zamanlı verilere uyarlanmasındaki zorluklardan kaynaklanmaktadır. Akademik çalışmalar, yatırımcıların bilişsel önyargılarını (örneğin, *çapalama* etkisi) simüle ederken idealize edilmiş senaryolar kullanır; ancak, finans kurumlarında bu modelleri entegre etmek, veri eksikliği, hesaplama gücü gereksinimleri ve değişken piyasa dinamikleri nedeniyle zorlayıcıdır. Örneğin, bir yatırım bankasının davranışsal önyargıları tahmin etmek için *davranışsal portföy teorisi* (Shefrin ve Statman, 2000) modelini uygulaması,

teorinin varsayımlarının gerçek piyasa verilerine uymaması halinde hatalı kararlara yol açabilir.

Kültürel genelleme sorunları ise, davranışsal finansın bulgularının evrensel olmadığını vurgulamaktadır. Batı odaklı çalışmalar, bireylerin karar verme süreçlerini genellikle bireyci kültürler bağlamında analiz ederken, toplulukçu kültürlerde (örneğin, Asya ülkelerinde) duygusal ve bilişsel etkilerin farklılaşabileceğini göz ardı edebilir. Araştırmalar, *kültürel önyargı*'nın finans kararlarında etkili olduğunu göstermektedir; örneğin, Çin'de kayıptan kaçınmanın ABD'ye kıyasla daha yüksek olması, Kahneman ve Tversky'nin çalışmalarının doğrudan genellenemeyeceğini kanıtlamıştır (Weber ve Hsee, 1998). Bu sınırlılık, finansal eğitim programlarının kültürel çeşitliliği dikkate almadan tasarlanması durumunda, yanlış uygulamalara neden olabilir.

Bu sınırlılıkların eleştirel değerlendirilmesi, davranışsal finansın teorik modellerini güçlendirmek için yeni yaklaşımlar gerektirir. Araştırmacılar, saha deneyleri (*field experiments*) yoluyla modelleri gerçek piyasa koşullarında test etmelidir. Örneğin, *doğal deneyler* (örneğin, ekonomik kriz dönemleri) kullanılarak teorik varsayımlar doğrulanabilir. Sonuç olarak, bu sınırlılıklar, davranışsal finansın psikolojik temellerini daha kapsayıcı hale getirmek için multidisipliner yaklaşımları teşvik etmektedir.

4.2. Gelecek Araştırmalar: DeneySEL Çalışmalar ve Yapay Zekâ (YZ) Entegrasyonu (Makine Öğrenmesiyle Önyargı Tahmini)

Gelecekteki araştırmalarda, davranışsal finansın psikolojik temellerini genişletmek için deneySEL çalışmalar ve yapay zekâ (YZ) entegrasyonu kritik öneme sahiptir. DeneySEL çalışmalar, kontrollü ortamların ötesine geçerek, gerçek zamanlı veri toplama ve analiz yöntemleriyle davranışsal modelleri test etme potansiyeli sunmaktadır. YZ entegrasyonu ise, makine öğrenmesi tekniklerini kullanarak önyargı tahmini ve karar verme süreçlerini otomatikleştirebilir, böylece teorik modellerin pratik uygulamalarını geliştirebilir.

DeneySEL çalışmaların önceliği, davranışsal finansın bilişsel ve duygusal etkilerini daha geniş örneklem gruplarında incelemektir. Örneğin, kontrollü deneyler (*laboratory experiments*) yerine saha deneyleri yaparak, yatırımcıların piyasa şartlarındaki gerçek tepkilerini analiz etmek mümkündür. Kahneman'ın *beklenti teorisi* üzerinde yapılan bir uzantı olarak, gelecek araştırmalar nöroekonomi yöntemlerini (örneğin, fMRI taramaları) entegre ederek, duygusal tepkilerin beyin aktiviteleriyle ilişkisini araştırabilir (Camerer vd., 2004). Bu tür çalışmalar, davranışsal önyargıların (örneğin, *aşırı özgüven* veya *sürü davranışı*) piyasa volatilitesi üzerindeki etkilerini niceliksel olarak ölçebilir.

YZ entegrasyonu, özellikle makine öğrenmesiyle önyargı tahmini alanında devrim yaratma potansiyeli taşımaktadır. Makine öğrenmesi modelleri (örneğin, sinir ağları veya rastgele ormanlar), büyük veri setlerinden çıkarılan desenleri kullanarak yatırımcı önyargılarını tahmin edebilir. Örneğin, Thaler'ın *dürtme teorisi* (Thaler ve Sunstein, 2009) ile birleştirilen bir YZ sistemi, finansal karar verme platformlarında kişiselleştirilmiş müdahaleler sağlayabilir. Bir hipotetik uygulama olarak, bir makine öğrenmesi modeli, sosyal medya verilerinden türetilen duygu analiziyle duygusal önyargısını öngörerek, yatırımcılara gerçek zamanlı uyarılar verebilir. Araştırmalar, bu entegrasyonun etkinliğini göstermiş; örneğin, Lo'nun YZ tabanlı davranışsal modelleri (Lo, 2017), piyasa tahminlerinde %20'ye varan iyileştirmeler sağlamıştır.

Gelecekte, YZ'nin etik kullanımı göz önünde bulundurularak, davranışsal finans araştırmaları multidisipliner ekiplerle (ekonomi, bilgisayar bilimi ve psikoloji) yürütülmelidir. Önerilen adımlar şunlardır:

- *Veri toplama ve etiketleme*: Büyük veri kümelerini kullanarak önyargı örneklerini eğitmek.
- *Model geliştirme*: Makine öğrenmesi algoritmalarını (örneğin, derin öğrenme) davranışsal teorilerle bütünleştirmek.
- *Test ve doğrulama*: Deneysel saha çalışmalarıyla model doğruluğunu değerlendirmek.
- *Uygulama ölçeklendirmesi*: Finans teknolojisi (*fintech*) şirketleriyle iş birlikleri kurarak, YZ tabanlı araçları ticarileştirmek.

Bu yaklaşımlar, davranışsal finansın psikolojik temellerini YZ ile güçlendirerek, daha öngörülü ve etkili finansal stratejiler geliştirebilir.

4.3. Etik Boyutlar: Davranışsal Finansın Manipülasyon Riskleri

Davranışsal finansın psikolojik temelleri, yatırımcıların bilişsel ve duygusal zayıf noktalarını aydınlatırken, aynı zamanda etik boyutları da beraberinde getirmektedir. Özellikle manipülasyon riskleri, bu alandaki uygulamaların potansiyel zararlarını vurgulamaktadır. Etik değerlendirmeler, davranışsal modellerin kötüye kullanımını önlemek için gerekli yasal ve ahlaki çerçeveleri tanımlamalıdır.

Manipülasyon riskleri, davranış etkileme tekniklerinin (örneğin, *nudging*) yanlış yönlendirilmesiyle ortaya çıkabilir. Kahneman ve Tversky'nin çalışmalarında tartışılan çerçeveleme etkisi (*framing effect*), finansal ürünlerin sunumunda etik ihlallere yol açabilir; örneğin, bir banka, kayıptan kaçınmayı kullanarak müşterileri riskli yatırımlara yönlendirebilir (Tversky ve Kahneman, 1981). Bu tür manipülasyonlar, bireylerin rasyonel karar verme hakkını ihlal eder ve eşitsizlikleri artırabilir. Araştırmalar, davranışsal finansın finansal

danışmanlıkta kötüye kullanımını belgelemektedir; örneğin, Thaler'in *dürtme* kavramının, reklam kampanyalarında gizli manipülasyon aracı olarak kullanılması etik tartışmaları tetiklemiştir (Sunstein, 2014).

Kültürel ve sosyal bağlamda etik boyutlar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha karmaşıktır. Davranışsal modellerin genelleştirilmesi, farklı sosyo-ekonomik grupların sömürülmesine yol açabilir; örneğin, düşük gelirli bireylerin aşırı güven önyargısı, yüksek faizli kredilere yönlendirilerek istismar edilebilir. Etik çerçeveler, bu riskleri yönetmek için şunlara odaklanmalıdır:

- *Finansal düzenlemelerin güçlendirilmesi*: Düzenleyici kurumlar (örneğin, SEC veya TCMB), YZ tabanlı davranışsal araçların şeffaflığını zorunlu kılmalıdır.
- *Ahlaki eğitim ve farkındalık*: Araştırmacılar ve uygulayıcılar, etik ilkeleri davranışsal finans eğitimine entegre etmelidir.
- *Risk değerlendirme mekanizmaları*: Manipülasyon potansiyelini ölçen araçlar geliştirilerek, etik ihlaller önlenir.

Sonuç olarak, davranışsal finansın etik boyutları, psikolojik temellerin sorumlulukla kullanılmasını gerektirir. Gelecek araştırmalar, etik YZ uygulamalarını teşvik ederek, manipülasyon risklerini minimize edebilir.

SONUÇ

Bu çalışma, davranışsal finansın psikolojik temellerini ele alarak, geleneksel finans teorilerinin rasyonel varsayımlarının ötesinde, bilişsel ve duygusal etkenlerin yatırım kararları ve piyasa dinamikleri üzerindeki derin etkisini sistematik biçimde incelemiştir. Aşağıda, çalışmanın ana bulgularını özetleyerek, teorik ve pratik sonuçlarını tartışacak, sınırlılıkları ele alacak, gelecek araştırmalar için önerilerde bulunacak ve davranışsal finansın geniş kapsamlı önemini vurgulayacağız.

Davranışsal finans, yatırımcıların karar alma süreçlerini yalnızca rasyonel fayda ençoklamasıyla açıklamanın yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Geleneksel modeller gibi Etkin Piyasalar Hipotezi (EMH) ve Sermaye Varlıklarını Fiyatlama Modeli (CAPM), yatırımcıları tam bilgili ve rasyonel aktörler olarak varsayar (Fama, 1970; Sharpe, 1964). Ancak, Kahneman ve Tversky'nin öncülük ettiği çalışmalar (1974, 1979), bireylerin bilişsel kısa yollar, aşırı güven önyargısı, kayıptan kaçınma ve sürü davranışı gibi psikolojik faktörlerden etkilendiğini göstermiştir. Bu çalışma, bu temelleri derinlemesine inceleyerek, davranışsal finansın finansal piyasalardaki rolünü aydınlatmıştır.

Öncelikle, literatür taraması, davranışsal finansın tarihsel gelişimini klasik teorilerden (örneğin, Simon'un (1957) sınırlı rasyonalite kavramı) davranışsal yaklaşımlara (Thaler'in (2008) dürtme teorisi) geçişini vurgulamıştır. Bilişsel

psikoloji, sosyal psikoloji ve nöroekonomi gibi disiplinlerin entegrasyonu, finansal modelleri zenginleştirmiş; örneğin, beklenti teorisi (Kahneman ve Tversky, 1979), yatırımcıların kazançları ve kayıpları asimetric biçimde değerlendirdiğini kanıtlamıştır. Duygusal faktörler, piyasa balonları ve krizlerin tetikleyicisi olurken (Shiller, 2000), nöroekonomik bulgular (örneğin, amigdala aktivitesi), risk algısını beyinsel seviyede açıklamıştır (Kuhnen ve Knutson, 2005).

Uygulama örneklerinde, piyasa anomalileri (momentum etkisi, Ocak etkisi) psikolojik etkenlerle ilişkilendirilmiştir. Örneğin, momentum etkisi, yatırımcıların geçmiş performanslara aşırı güvenmesiyle açıklanabilir (Jegadeesh ve Titman, 1993). Ampirik çalışmalar, bireysel yatırımcıların kurumsallara göre daha fazla bilişsel hataya düştüğünü göstermiştir; Türk piyasasında, Borsa İstanbul verileri, bireysel yatırımcıların duygusal tepkiler nedeniyle portföy performansını düşürdüğünü ortaya koymuştur (Odabaşı ve Yılmaz, 2015). Politika önerileri kapsamında, dürtme teknikleri (Thaler ve Sunstein, 2008), yatırımcı eğitimini güçlendirerek, SPK düzenlemelerinde uygulanabilir hale gelmiştir.

Tartışma bölümünde, davranışsal finansın teorik modeller, kültürel farklılıklar ve gerçek dünya uygulamalarındaki zorluklar (örneğin, Weber ve Hsee, 1998) gibi sınırlılıklarını ele aldık. Gelecek araştırmalar, YZ entegrasyonu ile önyargı tahmini üzerinde odaklanmalı; etik boyutlar ise manipülasyon risklerini minimize etmek için vurgulanmalıdır. Bu bulgular, davranışsal finansı yalnızca akademik bir alan değil, aynı zamanda pratik bir araç haline getirmektedir.

Davranışsal finansın psikolojik temelleri, finans bilimini dönüştürmektedir. Teorik açıdan, geleneksel modellerin rasyonellik varsayımlarını sorgulayarak, finansal karar verme süreçlerini daha gerçekçi biçimde modellemek mümkün hale gelmiştir. Örneğin, beklenti teorisi, yatırımcıların kayıplara karşı iki kat daha duyarlı olduğunu göstererek (Kahneman ve Tversky, 1979), risk yönetimi stratejilerini yeniden şekillendirmiştir. Bu, EMH'nin katı yapısını esneterek, piyasa anomalilerini açıklamakta etkili bir çerçeve sunar (De Bondt ve Thaler, 1985).

Pratik yansımalar ise, yatırımcı eğitimi, portföy yönetimi ve piyasa düzenlemeleri gibi alanlarda belirgindir. Türkiye’de, gelişmekte olan piyasalarda davranışsal faktörler, ekonomik istikrarsızlıkları artırabilir; örneğin, 2008 krizi sırasında bireysel yatırımcıların panik satış davranışı, Borsa İstanbul’un değer kaybını hızlandırmıştır. Bu bağlamda, dürtme teknikleriyle hazırlanan eğitim programları, yatırımcıları bilişsel önyargılardan uzaklaştırarak, daha rasyonel kararlar almalarını teşvik edebilir. SPK’nın davranışsal finans odaklı politikaları,

bu riskleri azaltmada kritik rol oynar ve finansal danışmanlıkta etik standartları yükseltir.

Ayrıca, kültürel etkenler dikkate alınmalıdır; Hofstede'nin kültürel boyutları (2001), bireyci vs. toplulukçu toplumların yatırım davranışlarını etkilemektedir. Türkiye'de yüksek belirsizlikten kaçınma skoru, muhafazakâr stratejileri teşvik ederken, sürü davranışını da artırabilir. Bu yansımalar, akademisyenler için yeni modeller geliştirme fırsatı sunar ve politika yapıcılar için, ekonomik krizlere karşı dirençli sistemler tasarlamada yol gösterir.

Her ne kadar bu çalışma davranışsal finansın psikolojik temellerini kapsamlı biçimde ele alsada, belirli sınırlılıklar bulunmaktadır. İlk olarak, teorik modellerin pratik uygulanabilirliği, kontrollü deney ortamlarından gerçek piyasa koşullarına geçişte zorluklar yaratmaktadır. Örneğin, beklenti teorisi, idealize edilmiş senaryolarda etkili olsa da, ekonomik belirsizlikler ve bireysel farklılıklar (yaş, cinsiyet, deneyim), model tahminlerini etkileyebilir (Barber ve Odean, 2001). Bu sınırlılık, veri eksikliği ve kültürel genelleme sorunlarından kaynaklanır.

İkinci olarak, metodolojik kısıtlar, ampirik verilerin güvenilirliğini azaltabilir. Literatürde, meta-analizler davranışsal önyargıları %30 oranında piyasa verimliliğini düşürdüğünü gösterse de (Barberis ve Thaler, 2003), bu analizler genellikle retrospektif verilere dayanır ve gerçek zamanlı dinamikleri yakalayamaz. Ayrıca, nöroekonomik yöntemler (fMRI) pahalı ve erişilebilir olmadığından, örneklem çeşitliliği sınırlıdır.

Üçüncü olarak, etik sınırlılıklar, davranışsal finansın manipülasyon potansiyelini vurgular. Çerçeveleme etkisi gibi teknikler, finansal ürünlerin pazarlanmasında kötüye kullanılabilir (Tversky ve Kahneman, 1981), bu da eşitsizlikleri artırır. Bu sınırlılıklar, çalışmanın bulgularını daha ihtiyatlı yorumlamayı gerektirir ve gelecek araştırmalarda ele alınmalıdır.

Gelecekteki çalışmalar, davranışsal finansın psikolojik temellerini genişleterek, yeni metodolojiler ve teknolojilerle entegre etmelidir. Deneysel çalışmalar, saha çalışmaları yoluyla gerçek piyasa verilerini kullanabilir; örneğin, nöroekonomi ve YZ'nin birleşimi, yatırımcı önyargılarını tahmin etmekte etkili olabilir (Lo, 2017). Makine öğrenmesi modelleri (örneğin, derin öğrenme), sosyal medya verilerinden türetilen duygu analizleriyle, aşırı güven gibi önyargıları otomatik olarak tespit edebilir ve dürtme müdahaleleri sağlayabilir.

Özellikle Türkiye'de, kültürel faktörleri merkeze alan araştırmalar gereklidir. Yeni çalışmalar, Türk yatırımcıların belirsizlikten kaçınma eğilimini inceleyerek, Borsa İstanbul verileriyle davranışsal modelleri test edebilir. Adım adım öneriler şöyle sıralanabilir:

- i. *Veri toplama ve analiz:* Büyük veri kümelerini kullanarak, YZ tabanlı önyargı tahmin modelleri geliştiriniz (örneğin, rastgele orman algoritmaları).
- ii. *Kültürel entegrasyon:* Hofstede boyutlarını dikkate alan deneysel tasarımlar oluşturun, örneğin Asya ve Batı pazarlarını karşılaştırınız.
- iii. *Etik odaklı araştırmalar:* Manipülasyon risklerini minimize etmek için, YZ uygulamalarında şeffaflık mekanizmaları tasarlayınız.
- iv. *Multidisipliner işbirlikleri:* Ekonomi, psikoloji ve bilgisayar bilimi uzmanlarını bir araya getirerek, bütünleşik modeller geliştiriniz.

Bu öneriler, davranışsal finansı daha öngörülü hale getirerek, global finansal sistemlerin iyileştirilmesine katkı sağlayacaktır. Örneğin, YZ entegrasyonu, piyasa tahminlerinde %20'ye varan iyileştirmeler sunabilir (Camerer vd., 2005), ancak etik çerçeveler mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Davranışsal finansın psikolojik temelleri, finans bilimini psikoloji, nörobilim ve kültürel çalışmalarla bütünleştirerek, yatırımcıları ve piyasaları daha iyi anlamamızı sağlar. Bu çalışma, rasyonel modellerin sınırlarını aşarak, finansal kararların bilişsel ve duygusal boyutlarını vurgulayarak, akademik literatüre ve pratik uygulamalara değerli katkılar sunmuştur. Geniş kapsamlı önemi, küresel ekonomik istikrarı artırmak, yatırımcı eğitimini güçlendirmek ve eşitsizlikleri azaltmak bakımından belirgindir. Örneğin, davranışsal faktörler göz ardı edildiğinde, piyasa balonları gibi riskler artar; oysa *dürtme* teknikleriyle hazırlanan politikalar, bireyleri korumada etkili olabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma, davranışsal finansı bir paradigma kayması olarak konumlandırarak, finansal sistemleri daha insani ve gerçekçi hale getirme potansiyelini ortaya koymuştur. Gelecekte, bu alandaki araştırmalar, etik ve teknolojik gelişmeleri dikkate alarak, sürdürülebilir finans stratejileri geliştirebilir. Davranışsal finans, yalnızca teorik bir alan değil, aynı zamanda daha adil ve dirençli bir ekonomik dünya için bir araçtır.

Kaynaklar

- Anderson, C. A., Lepper, M. R., & Ross, L. (1980). Perseverance of social theories: The role of explanation in the persistence of discredited information. *Journal of the Personality and Social Psychology*, 39(6), 1037.
- Barber, B. M., & Odean, T. (2000). Trading Is Hazardous to Your Wealth: The Common Stock Investment Performance of Individual Investors. *The Journal of Finance*, 55(2), 773-806.
- Barber, B. M., & Odean, T. (2001). Boys will be boys: Gender, overconfidence, and common stock investment. *The Quarterly Journal of Economics*, 116(1), 261-292.
- Barberis, N., & Thaler, R. (2003). *A Survey of Behavioral Finance*. Handbook of the Economics of Finance, 1, 1053-1128.
- Bell, D. E. (1982). Regret in decision making under uncertainty. *Operations Research*, 30(5), 961-981.
- Bikhchandani, S., & Sharma, S. (2000). *Herd Behavior in Financial Markets*. IMF Staff Papers, 47(3), 279-310.
- Camerer, C. F., Loewenstein, G., & Rabin, M. (Eds.). (2004). *Advances in Behavioral Economics*. Princeton University Press.
- Camerer, C., Loewenstein, G., & Prelec, D. (2005). Neuroeconomics: How neuroscience can inform economics. *Journal of economic Literature*, 43(1), 9-64.
- Chang, E. C., Cheng, J. W., & Khorana, A. (2000). An Examination of Herd Behavior in Equity Markets: An International Perspective. *Journal of Banking & Finance*, 24(10), 1651-1679.
- Costa, D. F., Carvalho, F. D. M., & Moreira, B. C. D. M. (2019). Behavioral economics and behavioral finance: a bibliometric analysis of the scientific fields. *Journal of Economic Surveys*, 33(1), 3-24.
- Damasio, A. R. (1994). *Descartes' error: Emotion, reason, and the human brain*. Putnam.
- Dangol, J., & Manandhar, R. (2020). Impact of Heuristics on Investment Decisions: The Moderating Role of Locus of Control. *Journal of Business and Social Sciences Research*, 5(1), 1-14.
- Daniel, K., Hirshleifer, D., & Subrahmanyam, A. (1998). Investor psychology and security market under- and overreactions. *Journal of Finance*, 53(6), 1839-1885.
- De Bondt, W. F. M., & Thaler, R. H. (1985). Does the stock market overreact? *The Journal of Finance*, 40(3), 793-805.

- Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets: A review of theory and empirical work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383–417.
- Friedman, M., & Savage, L. J. (1948). The Utility Analysis of Choices Involving Risk. *The Journal of Political Economy*, 56(4), 279-304.
- Gigerenzer, G., & Goldstein, D. G. (1996). Reasoning the fast and frugal way: Models of bounded rationality. *Psychological Review*, 103(4), 650-669.
- Glaser, M., & Weber, M. (2010). Overconfidence. *Behavioral Finance: Investors, Corporations, and Markets*, 241-258.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. Sage Publications.
- Hsu, Y.-L. (2022). Financial advice seeking and behavioral bias. *Finance Research Letters*, 46, 102505.
- Jain, J., Walia, N., & Gupta, S. (2020). Evaluation of behavioral biases affecting investment decision making of individual equity investors by fuzzy analytic hierarchy process. *Review of Behavioral Finance*, 12(3), 297–314.
- Jegadeesh, N., & Titman, S. (1993). Returns to Buying Winners and Selling Losers: Implications for Stock Market Efficiency. *Journal of Finance*, 48(1), 65-91.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263–291.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (2013). Prospect theory: An analysis of decision under risk. In *Handbook of the fundamentals of financial decision making: Part I* (pp. 99-127).
- Karakuş, T. F. (2022). Yatırımcı davranışında bilişsel önyargılar ve hevristikler. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16), 57-70.
- Kaustia, M. (2010). Disposition effect. *Behavioral Finance: Investors, Corporations, and Markets*, 169-189.
- Kuhnen, C. M., & Knutson, B. (2005). *The Neural Basis of Financial Risk Taking*. *Neuron*, 47(5), 763–770.
- Lintner, J. (1975). The valuation of risk assets and the selection of risky investments in stock portfolios and capital budgets. In *Stochastic optimization models in finance* (pp. 131-155). Academic Press.
- Lo, A. W. (2017). *Adaptive Markets: Financial Evolution at the Speed of Thought*. Princeton University Press.
- Lo, A. W., & Repin, D. V. (2002). The psychophysiology of real-time financial risk processing. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 14(3), 323–339.

- Loomes, G., & Sugden, R. (1982). Regret theory: An alternative theory of rational choice under uncertainty. *The Economic Journal*, 92(368), 805-824.
- Lord, C. G., Ross, L., & Lepper, M. R. (1979). Biased assimilation and attitude polarization: The effects of prior theories on subsequently considered evidence. *Journal of the Personality and Social Psychology*, 37(11), 2098.
- Nickerson, R. S. (1998). *Confirmation Bias: A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises*. *Review of General Psychology*, 2(2), 175–220.
- Odean, T. (1998a). Are Investors Reluctant to Realize Their Losses? *The Journal of Finance*, 53(5), 1775-1798.
- Odean, T. (1998b). Volume, volatility, price, and profit when all traders are above average. *The Journal of Finance*, 53(6), 1887-1934.
- Onge, J. R. S., Stopper, C. M., Zahm, D. S., & Floresco, S. B. (2012). Separate prefrontal-subcortical circuits mediate different components of risk-based decision making. *Journal of Neuroscience*, 32(8), 2886-2899.
- Öztopçu, D., & Aytakin, S. (2017). Bireysel Yatırım Kararlarının Davranışsal Finans Açısından Değerlendirilmesi ve Balıkesir İlinde Bir Uygulama. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (61), 456-476.
- Pak, T.-Y., & Chatterjee, S. (2016). Aging, overconfidence, and portfolio choice. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 12, 112-122.
- Przybylski, A. K., Murayama, K., DeHaan, C. R., & Gladwell, V. (2013). Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out. *Computers in human behavior*, 29(4), 1841-1848.
- Rozeff, M. S., & Kinney, W. R. (1976). Capital Market Seasonality: The Case of Stock Returns. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 379-402.
- Russo, J. E., Medvec, V. H., & Meloy, M. G. (1996). The distortion of information during decisions. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 66(1), 102–110.
- Sharpe, W. F. (1964). Capital asset prices: A theory of market equilibrium under conditions of risk. *The Journal of Finance*, 19(3), 425–442.
- Shefrin, H., & Statman, M. (2000). Behavioral Portfolio Theory. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 35(2), 127-151.
- Shiller, R. J. (2000). *Irrational Exuberance*. Princeton University Press.
- Shiller, R. J. (2009). *The New Financial Order: Risk in the 21st Century*. Princeton University Press.
- Shiller, R. J. (2012). *The Subprime Solution: How Today's Global Financial Crisis Happened, and What to Do about It*. Princeton University Press.

- Shiller, R. J., Fischer, S., & Friedman, B. M. (1984). Stock prices and social dynamics. *Brookings papers on economic activity*, 1984(2), 457-510.
- Simon, H. A. (1957). *Models of man: social and rational; mathematical essays on rational human behavior in society setting*. New York: Wiley.
- SPK. (2021). *Sermaye Piyasası Kurulu Faaliyet Raporu*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
- Stracca, L. (2002). Behavioural finance and aggregate market behaviour: Where do we stand? *Discussion Papers in Economics*, 02(10).
- Stracca, L. (2004). Behavioral finance and asset prices: Where do we stand? *Journal of Economic Psychology*, 25(3), 373–405.
- Thaler, R. H. (Ed.). (2005). *Advances in behavioral finance, Volume II*. Princeton University Press.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases: Biases in judgments reveal some heuristics of thinking under uncertainty. *Science*, 185(4157), 1124-1131.
- Subramaniam, A., & Velnampy, T. (2017). The Role of Behavioural Factors in the Investment Decisions of Household Investors. *International Journal of Accounting and Financial Reporting*, 7(1), 392.
- Sunstein, C. R. (2014). *Why Nudge? The Politics of Libertarian Paternalism*. Yale University Press.
- Taber, C. S., & Lodge, M. (2006). Motivated skepticism in the evaluation of political beliefs. *American Journal of Political Science*, 50(3), 755–769.
- Thaler, R. H. (1985). Mental accounting and consumer choice. *Marketing Science*, 4(3), 199-214.
- Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2009). *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. Yale University Press.
- Turaboğlu, T. T., & Topaloğlu, T. N. (2017). Bir Etkin Piyasa Hipotezi Kavramı Olarak Anomaliler: Borsa İstanbul (BİST) Üzerinden Aylara İlişkin Anomalilere Yönelik Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 216-230.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*, 185(4157), 1124–1131.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1981). The Framing of Decisions and the Psychology of Choice. *Science*, 211(4481), 453-458.
- Vieira Cano, M. (2008). Nuevos paradigmas del pensamiento economico: Un llamado a la interdisciplinariedad. *Ciencias Estratégicas*, 16(20), 335–350.
- Waweru, N. M., Munyoki, E., & Uliana, E. (2008). The effects of behavioural factors in investment decision-making: a survey of institutional investors

operating at the Nairobi Stock Exchange. *International Journal of Business and Emerging Markets*, 1(1), 24-41.

Weber, E. U., & Hsee, C. (1998). Cross-Cultural Differences in Risk Perception, but Cross-Cultural Similarities in Attitudes towards Risks. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 77(1), 122-149.

5. Bölüm

Ekonomik Kalkınmaya Yeni Katkılar: Kadın Sosyal Girişimciliği

Başak Gül AKAR¹

Giriş

Girişimcilik, üretim faktörlerini bir araya getirip fırsatları değerlendirerek kârı maksimize eden bir organizasyon yaratmaktan çok daha fazlasıdır. Girişimcilik, akademi, kuruluşlar, hükümet, sanat, bilimsel araştırma, öğrenim kurumları ve genel toplum gibi çeşitli alanlarda görülebilir. Böyle bir anlayışın sosyal bir biçimi olan sosyal girişimcilik, sosyal girişimcilerin, özellikle kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda, toplumsal değer yaratma amacıyla yürüttükleri bir süreçtir. Ortaya çıkan kuruluşlara sosyal girişimler denir. Bunlar okullar, toplum merkezleri, vakıflar, dernekler, sivil toplum kuruluşları, gönüllüler ve karşılıklı yardım ve dayanışma kuruluşları şeklinde olabilir. Bu girişimler veya kuruluşlar hem psikososyal hem de ekonomik açıdan toplumun gelişmesinde ve ilerlemesinde merkezi bir rol oynamaktadır (Özdevecioğlu ve Cingöz, 2015). Sosyal girişimcilik, sosyal ve ekonomik olguların iç içe geçtiği, toplumsal bir değer yaratmayı önceliklendirerek, toplumsal düzene ve kalkınmaya fayda sağlayacak yeni perspektifler geliştiren bir girişim modelidir. Ortak ve yerel hareketlerle sürdürülebilir kalkınma ve ilerlemeyi hedefleyen sosyal girişimler, ekonomik kazançtan ziyade toplumsal başkalaşım ve faydaya önem veren, uzun vadede toplumun desteğini de elde ederek sosyal ve toplumsal sorunların çözümüne odaklanan yapılardır (İrmiş ve Boz, 2023). Günümüz dünyasında, iklim krizi, açlık, cinsiyet eşitsizliği, kirlilik ve gıda israfı gibi küresel zorluklar hem hükümetleri hem de girişimcileri sosyal fayda yaratma hedefiyle harekete geçmeye sevk etmiştir. Bu ortamda, sosyal girişimler, sürdürülebilir iş modelleri aracılığıyla sosyal sorunları ele alan hizmetler sunmak üzere kurulmaktadır. Misyon odaklı bu kuruluşlar, gelir elde ederek ve kârlarını yeniden yatırıma dönüştürerek sürdürülebilirliği koruyarak ölçülebilir sosyal etkiler elde etmeyi amaçlamaktadır (Çelik, 2023). Sosyal girişimcilik, piyasa temelli çözümlerle toplumsal dezavantaj ve eşitsizlikleri gidermeyi amaçlamaktadır. Gönüllü, kâr amacı güden veya gütmeyen kuruluşları harekete geçirerek ekonomik ve sosyal hedefleri bir araya getirerek toplumsal sorunları çözmeye çalışmaktadır. Bu yaklaşım, toplumsal

¹ Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, Kozan İşletme Fakültesi, Adana, Türkiye, bgakar@cu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7258-4402>

bütünleşme ve istihdama yönelik kamu politikalarını tamamlamaktadır (Şemşit ve Taş, 2020).

Öte yandan, girişimcilik cinsiyetle de ilgili değildir. Ve fakat kadınların erkek meslektaşlarına göre sürekli olarak daha fazla engelle karşı karşıya kalması rahatsız edici bir gerçektir. Kadın sosyal girişimciler başlangıçta küçük meslekler ve faaliyetlerle başlarlar, yerel düzeyde ifade edilen ancak ulusal ve uluslararası öneme sahip konuları hedeflerler, örneğin istihdam yaratma, inovasyon ve yaratıcılık, diğer kadınları girişimci olmaya teşvik etme, kendi kendine yeterlilik veya yoksul insanlara yardım etme vb. Kadın girişimciler, yenilikçi ve yaratıcı yönelim, liderlik nitelikleri, öz ve sosyal farkındalık, fırsatları belirleme becerisi, risk alma kapasitesi gibi olağanüstü yetenek ve yeterliliklere sahiptir ve mevcut pazar ihtiyaçlarını karşılamak için mal ve hizmet üretimi yoluyla kaynakları ticarileştirme becerisine sahiptir (Agarwal ve ark., 2020). Bu şekilde kadınların dahil olduğu sosyal girişimcilik, ekonomik kalkınmayı sadece büyümeyle (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla-GSYH artışı) değil, aynı zamanda kaliteyle (kapsayıcılık, sürdürülebilirlik, eşitlik) ilişkilendirerek daha sağlam, adil ve uzun soluklu bir kalkınma modeline kapı açmaktadır. Kadınlar, sosyal sorunları çözerek ekonominin önündeki yapısal engelleri ortadan kaldırmada kilit rol oynamaktadır.

Çalışma bu anlamda “kadın”ın özne olduğu her arenadaki kaçınılmaz katkısını çok yönlü bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır, zira kadını tek bir eylemle ifade etmek güçtür. Ancak fiillerinin sonuçları büyüktür, etkisi ömürlüktür ve nesilden nesile aktarılabilir. Bu manada sosyal girişimci kimliğinde bir kadından söz ediliyorsa onun da yaptığı işi nasıl derinleştireceği, anlam katacağı, ticari olarak güçlendireceği ve nihayetinde de bir kalkınma, kalkındırma şekline dönüşeceği aşikardır. Bu hatları ile konunun neyi yansıttığını yakalayabileceğiniz kapsamlı bir giriş sonrası sosyal girişimciliğin pek çok disiplin için oynadığı rol de dahil edilerek ekonomik büyüme ve sosyal girişimcilik ilişkisinde kadın vurgusu ile birlikte kadının sosyal girişimcilik alanında nasıl güçlendirilebileceği Dünya literatürü ile genişletilip, nihayetinde Türkiye’de kadın sosyal girişimcilik meselesinde nerede olduğumuz sorgulanacak ve politika önerileri ve sonuç kısmı ile de çalışma tamamlanmış olacaktır.

Ekonomik Kalkınma-Sosyal Girişimcilik İlişkisi: Kadın Gücü

Sosyolojik bir bakış açısıyla, sosyal girişimcilikle ilgili literatür dört ana noktayı vurgulamaktadır. İlk olarak, temel misyon tartışmalıdır; sosyal girişimciler ekonomik kazançlardan çok sosyal değeri önceliklendirir ve Weber'in hedef odaklı ve değer odaklı eylemlerini harmanlar. İkincisi, sosyal ilişkilere odaklanması, ağlar ve güven yoluyla sosyal sermayeyi kullanması ve geliştirmesi nedeniyle sosyolojik olarak önemlidir. Üçüncüsü, sosyal girişimcilik Marx'ın sınıf çatışmasını azaltarak,

dezavantajlı grupları destekleyerek ve kaynak dağılımını etkileyerek sosyal sorunları ele alabilir. Son olarak, kaynakların yeniden dağıtımını ve aşağıdan yukarıya değişimi savunur ve altruistik kapitalist doğasına rağmen potansiyel olarak bir sosyal hareket haline gelebilir (Sentürk ve Mengü, 2019). Günümüzde, karmaşık sosyal ve çevresel sorunları ele almak, geleneksel yöntemlerin ötesinde yenilikçi ve sürdürülebilir yaklaşımlar gerektirmektedir. Yoksulluk, eşitsizlik, iklim değişikliği ve eğitimdeki eşitsizlikler gibi sorunlar, hükümetleri ve sivil toplumu zorlamaktadır. Sosyal girişimcilik, sosyal etki ile finansal sürdürülebilirliği harmanlayan yaratıcı bir çözüm olarak işlev görmektedir. Kâr önemli olmakla birlikte, sosyal girişimciler anlamlı bir değişim ve uzun vadeli çözümler için motivasyonla öncelikle toplumsal faydalara odaklanmaktadır. Etik ve ekonomik açıdan sürdürülebilir seçenekler sunmak için iş stratejilerini sosyal misyonlarla birleştirmektedirler. Günümüzde, sosyal girişimcilik daha adil, sürdürülebilir ve müreffeh bir gelecek inşa etmek için hayati öneme sahiptir (Işık ve Özer Topaloğlu, 2025).

Sosyal girişimcilik, özellikle Türkiye'de, sosyal ve girişimcilik unsurlarını yüzyıllık bir tarihle birleştirerek tanınırlık kazanmıştır. Sosyal girişimciler, özellikle sivil toplum kuruluşlarının artan ihtiyaçlarla mücadele ettiği bir ortamda, sosyal değer yaratmak için toplumsal sorunları yaratıcı bir şekilde ele almaktadır. Sosyal girişimcilik, çeşitli yaklaşımlarla kalıcı sosyal etki yaratmayı amaçlayan çeşitli projelerle gelişmektedir. Ticari girişimcilerden farklı olarak, benzer zorluklarla karşılaşsalar da sosyal misyonlara odaklanmaktadır. Avrupa ülkeleri, devlet ve piyasa arasında üçüncü bir alan olarak sosyal girişimciliğin uzun bir geleneğine sahiptir ve gönüllü kuruluşlar toplumsal sorunları ele almaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, sosyal ekonominin önemi artmıştır. Avrupa Birliği (AB), finansal ve sosyal politikalar yoluyla sosyal girişimciliği teşvik etmektedir, ancak bunun benimsenme düzeyi ülkeden ülkeye değişmektedir (Sönmez ve ark., 2014; Şemşit ve Taş, 2020).

Sosyal girişimcilik, sosyal sorunların farkında olan ve bunları çözmeyi amaçlayan yenilikçi kuruluşları içermektedir. Sosyal girişimciler, kâr amacı gütmeyen sosyal değişim yaratarak topluluklarına önemli katkılar sağlamaktadırlar. Bu anlamda, küreselleşmeyle daha da kötüleşen yoksulluk, hükümetlerin veya özel sektörün yetersiz kaldığı alanlarda çözüm arayan birçok sosyal girişimcinin odak noktasıdır. Yoksulluk konusundaki bakış açıları, sosyal bir misyonları olması, yenilikçi ve becerikli olmaları ve kurumsal sürdürülebilirliği sağlamaları nedeniyle önemlidir (Kümbül, 2011). Ayrıca Fernández-Guadaño ve Martín-López (2023)'in Sosyal Rol Teorisi'ni temel alarak, girişimcilerin sosyal girişimciliği tercih etmelerini belirleyen faktörleri, cinsiyete dayalı farklılıklara özel dikkat göstererek belirledikleri çalışmaları, kadınların erkeklere göre sosyal girişimcilik kurma olasılığının daha yüksek olduğunu ve yalnızca mesleki statü (yönetici düzeyinde) ve

önceki iş deneyimi değişkenlerinin önemli olduğunu doğrulamaktadır. Bu bağlamda, sosyal girişimciliğin bir ülkenin ekonomik büyümesi için önemi giderek daha fazla kabul görmektedir. Son zamanlarda, kurumlar ve ekonomi literatürü, sosyal girişimciliği Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin (SDG'ler) itici gücü olarak daha fazla öneme sahip görmektedir. Ekonomi literatürü, kadınların sosyal girişimciliğin doğasında bulunan sosyal hedeflerden daha fazla motive olduğunu doğrulamıştır.

Sosyal girişimcilik, piyasa yapılarının sorunlarını ele almak için gıda, barınma, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi temel ihtiyaçları sağlamak da dahil olmak üzere, sosyal sorunlara yenilikçi ve kalıcı çözümler üretme sürecini tanımlamaktadır. Bu çabalar, sosyal sorunları azaltmakta ve ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Hayırseverliğin ötesinde, yoksulluk döngüsünü kırmak için sürdürülebilir ve pratik yaklaşımları vurgulamaktadır. Bu bağlamda, toplumu etkileme, sürdürülebilir kalkınmayı destekleme ve ekonomik ve sosyal büyümeyi dengeleme potansiyeli, yoksulluğu çözmek için yol gösterici niteliktedir (Kalyoncu ve Demirtaş, 2020; Birinci, 2025).

Sosyal girişimcilik, sosyal iş modelleri ve girişimler aracılığıyla sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eden girişimcilik ekosisteminin hayati ve büyüyen bir parçasıdır. Okullar, vakıflar ve dernekler gibi kâr amacı gütmeyen kuruluşlar sosyal ve psikolojik ihtiyaçları karşılamaktadır. Bu artış İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da başlamış ve küresel olarak yayılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), üçüncü sektör olarak görülen sosyal girişimcilikte liderdir, onu Japonya ve Almanya izlemektedir. Amacı kâr elde etmek değil, işsizliği azaltmak ve sosyal dayanışmayı teşvik etmektir (Taş ve Şemşek, 2017). Öte yandan Kalyoncu ve Demirtaş (2020)'ın OECD ülkeleri için sosyal girişimcilik-yakınsama ve ekonomik büyüme ilişkisini ele aldıkları modelde, sosyal girişimciliğin sadece yardımseverlik faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilen kaynak eşleme uygulamalarından ibaret olmadığı, ek olarak; sermaye sağlama, işletme geliştirme, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi çeşitli alanlarda faaliyetlerin de söz konusu olduğu görülmektedir.

Kümbül (2011), yenilikçi sosyal girişimcilik uygulamalarının sivil toplum liderlerini sosyal girişimciler olmaya yönlendirdiğini öne sürmektedir. Bunun temel bileşenlerinden biri, gelir, işgücü ve alan kullanımı gibi 'kaynak edinimi'dir. Binalar gibi fiziksel varlıklardan yoksun ortamlar, özellikle topluma fayda sağlayabilecek atıl alanlar, sosyal girişimciliği teşvik etmektedir. “Sosyal inovasyon”u benimsemek, liderlerin kaynakları etkili bir şekilde kullanmalarını sağlayarak, kuruluşlarının sürdürülebilirliğini ve hedef grupların sorunlarını ele almalarını desteklemektedir. Benzer şekilde, Birinci (2025), sosyal girişimciliğin yoksulluğun önlenmesine yardımcı olduğunu, refahı teşvik ettiğini ve istihdam ve katma değer yoluyla sosyal uyumu desteklediğini savunmaktadır. İnovasyon ve sürdürülebilirliği

vurgulayan bu model, yoksulluğun ortadan kaldırılması için bir eylem planı olarak düşünülebilecektir.

Tüm bu stratejik hamlelerin ortasında, bilgi toplumu ile birlikte insani gelişme ilerledikçe, kadınların emeği, sosyal statüsü ve cinsiyet eşitsizliği küresel olarak giderek daha fazla ilgi görmektedir. Uluslararası ekonomide cinsiyet ayrımcılığı, evrensel bir sorun olarak geniş çapta incelenmiştir. 1990'dan bu yana, neoliberal politikalar, özellikle küreselleşme, düşük gelirli, dezavantajlı grupları etkilemiş, yoksulluğu ve yoksulluğun kadınlaşmasını artırmıştır. Kadınların girişimciliği, bu eğilimlere karşı koymanın bir yolu olarak giderek daha fazla incelenmektedir. Kadınların girişimciliği ile kapsayıcı kalkınma arasındaki bağlantı, 2000'li yıllardan bu yana öne çıkmıştır. Bilgi toplumunda inovasyon ve girişimcilik arasındaki bağlantı, sosyal faydalar konusunda tartışmalar başlatmıştır. Kâr amacı gütmeyen sosyal girişimcilik, kadınların katılımını ve girişimciliğini desteklemektedir. Kapsayıcı politikalar, kadınların girişimciliğini teşvik etmek için temel bir role sahiptir ve bu politikaların önemli bir parçası olabilir. Kadınların girişimciliği, erkek egemen normlara meydan okuyarak ekonomik ve sosyal ilerlemeyi teşvik etmektedir. Stereotipler ve sınırlı kaynaklar gibi engellere rağmen, kadın girişimciler dayanıklılık ve inovasyon göstererek toplulukları dönüştürmektedir. Kadınların girişimciliği daha geniş sosyal ve ekonomik değişimi yansıtırken, devam eden zorluklar politika yapımcıların, kuruluşların ve araştırmacıların eşitsizlikleri ele alan ve kadınların potansiyelini ortaya çıkaran kapsayıcı ortamlar yaratmasını gerektirmektedir (Tunç, 2023; Borquist ve Bruin, 2019).

Kadınları Sosyal Girişimci Olarak Güçlendirmek

Neoliberal politikaların etkisiyle küreselleşme, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini artırmış ve yoksulluğu kadınlaştırmıştır. Kadın girişimciliği ve kapsayıcı politikalar, kadınların rolünü güçlendirmek ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri ve yoksulluğu azaltmak için ortaya çıkmaktadır. Girişimcilik bu anlamda, büyümeyi yönlendirmesi ve işsizliği azaltması sebebiyle bir ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınması için merkezi bir konumdadır. Bu da girişimcilerin belirlenmesi ihtiyacını vurgulamaktadır. Kadınlar, özellikle kırsal alanlarda, yaşamlarını ve topluluklarını iyileştirmek için çok çalıştıkları sosyal ve ekonomik yaşamda önemli bir rol oynamaktadır. Çabalar, özellikle kırsal alanlarda, kadınların öncelikleri etrafında örgütlenmesini desteklemelidir. Kadın girişimcilerin ekonomik ve sosyal faydaları geleceğe dönük bir bakış açısıyla değerlendirilmelidir (Tunç, 2023; Sayın ve Ergin, 2018). Bir örnek teşkil etmesi bakımından, sürdürülebilir yerel kalkınmayı teşvik eden sosyal girişimler olarak sosyal sorumluluğa dayanan kadın kooperatifleri,

kadınları ekonomik ve sosyal olarak güçlendirmeyi hedefleyerek küresel ve ulusal düzeyde önem kazanmaktadır (İrmiş ve Boz, 2023).

Han (2024), Çin'deki genç kadın sosyal girişimcilerin işlerini cinsiyet kimlikleriyle uyumlu hale getirmek için iş şekillendirmeyi nasıl kullandıklarını araştırmıştır. Çin'in sosyal piyasa ekonomisi içinde anlamlı işler ve kişisel değerler arayan bu kadınlar, cinsiyet eşitliği, sürdürülebilirlik ve gençlerin gelişimi odaklı üç ana şekillendirme türü kullanmaktadır: i) Görev Şekillendirme: Kadınlar, kişisel değerlerini ve tutkularını yansıtacak şekilde iş görevlerini uyarlayarak genellikle ek sorumluluklar üstlenmektedir. ii) İlişkisel Şekillendirme: Platform, kadınların cinsiyet kimliklerini onaylamalarına, benzer düşünen kişilerle bağlantı kurmalarına ve kişisel gelişimlerini ve sosyal ilerlemelerini desteklemelerine yardımcı olmaktadır. iii) Bilişsel Şekillendirme: Kadınlar, kârlılığı yeniden yorumlayarak, sosyal misyonları finansal istikrarla dengelemekte ve damgalanmış finansman kaynaklarından kaçınmaktadırlar. Bulgular, tüm kadınların anlamlı işler yoluyla kimliklerini şekillendirdiklerini, özellikle de istihdamda kalmak için ilişkisel ve bilişsel stratejileri birlikte kullandıklarını göstermektedir. Sosyal girişimcilik, kadınların kişisel değerlerini işleriyle uyumlu hale getirmelerine olanak tanımakta ve bu da postfeminist “kendini bir girişim olarak görmek” fikrini yansıtmaktadır.

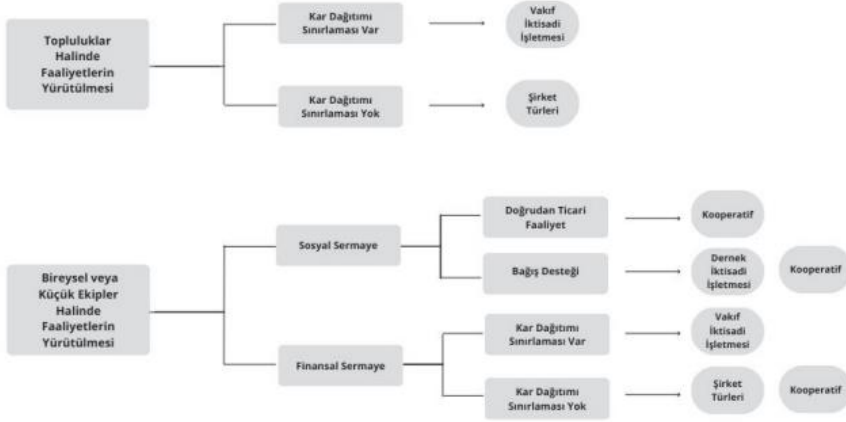
Tayyeb ve Paulet (2025), kadınların sosyal girişimciliğini analiz ederek farklı ortamlardaki motivasyonları, zorlukları, finansman erişimini ve başarı öykülerini incelemektedir. Kadınlar sosyal etki ve toplum kalkınması gibi ortak hedeflere sahip olsalar da deneyimleri bağlama özgü zorluklar nedeniyle farklılık göstermektedir. Temel bulgulardan biri, kadınların sınırları aşan ortak bir girişimcilik motivasyonu ile hareket etmeleridir. Ancak, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde kısıtlayıcı politikalar, kültürel normlar, sınırlı ağlar ve yetersiz altyapı gibi cinsiyete özgü engellerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Finansmana erişim öncelikli bir konu olmakla birlikte zordur ve genellikle büyümeyi ve etkiyi sınırlamaktadır. Bu engellere rağmen, kadın girişimciler direnç ve uyum yeteneği göstererek misyonlarını sürdürmek için engellerin üstesinden gelmektedirler. Rosca ve ark. (2020), belirsiz Piramidin Tabanı ortamlarında kadın girişimcilerin sosyal girişimciliğe nasıl katıldığını görmek için çoklu vaka çalışması yaklaşımı kullanarak Hindistan ve Kolombiya'dan dört firmayı inceledikleri çalışmalarında, kadın sosyal girişimcilerin sosyal sorunlardan oldukça motive olduklarını ve girişim yaratmaya yönelik farklı yaklaşımlar sergilediklerini bulmuşlardır. Motivasyon ve fırsat belirleme sırasında girişimciler, Kolombiya'daki bebek ölümleri veya Hindistan'daki sağlık sorunları gibi kişisel veya profesyonel deneyimlerden kaynaklanan belirli boşluklara veya sorunlara yanıt olarak girişimler yaratarak nedensel bir yaklaşım izleme eğilimindedir. Kadın girişimciler, muhtemelen artan empati gibi feminist özellikler nedeniyle, kadınları doğrudan etkileyen sosyal sorunlardan ilham

almaktadırlar. Özellikle kadınların sosyal statüsünün düşük olduğu gelişmekte olan ekonomilerde, kadınlar kişisel kaynaklara ve ağlara güvendiklerinden aile desteği çok önemlidir. Ancak, ölçeklendirme ve ortaklık aşamalarında sosyo-kültürel engellerin üstesinden gelmede zorluklarla karşılaşılır. Ancak motive edici bir bulgu olarak, Colovic ve Mehrotra (2020), yerel bir sendika ve sosyal hareket örgütünün (Self Employed Women's Association-SEWA), serbest meslek sahibi kadınların yaşam koşullarını iyileştirmek için resmi kurumların eksiklikleriyle nasıl mücadele ettiğini inceledikleri çalışmalarında, kadınların kaynak kısıtlı ortamlarda başarılı sosyal girişimcilik yapabileceği, girişimciliğin kadınları güçlendirmede güçlü bir araç olduğu ve yerel düzeyde motive, kararlı ve eğitilmiş liderliğin başarının anahtarı olduğu gösterilmektedir. Ayrıca, "kontrol" yerine "güçlendirme" mantığının sosyal girişimci girişimlere yerleşmiş olduğu ve marjinal grupların kendi güçlenmelerinin planlanmasına dahil olmalarının önemini desteklemektedir.

Jyoti ve ark. (2025)'a ait çalışmadan da görüleceği üzere, kadın girişimciler sosyal, ekolojik ve ekonomik hedefler arasında denge kurdukları için sürdürülebilir girişimcilik için çok önemlidir. Girişimci brikolajın (mevcut kaynakları yaratıcı bir şekilde bir araya getirerek yenilik yapmak) öz yeterlilik ve sürdürülebilirlik ile ilişkisinin, tutumun moderatörlüğünde incelendiği çalışmada, 300 kadın girişimciden elde edilen veriler, brikolajın öz yeterlilik ve sürdürülebilirlik arasında aracılık ettiğini ve tutumun bu bağlantıyı daha da etkilediğini göstermektedir. Motive olmuş kadınlar kişisel gelişimlerini sürdürmekte, destekten yararlanmakta ve ekonomik refaha katkıda bulunmaktadır. Güçlenmiş kadınlar hayatı verimli bir şekilde yöneterek toplumu olumlu yönde etkilemektedir. Yaratıcılık ve etkinlik, işletmelere ve ekonomiye fayda sağlamaktadır. Ayrıca eğitim, öz farkındalık ve teşvikler iş-yaşam dengesini, yaşam standartlarını, ekonomik büyümeyi, toplumsal ilerlemeyi ve ulusal refahı iyileştirebilecektir.

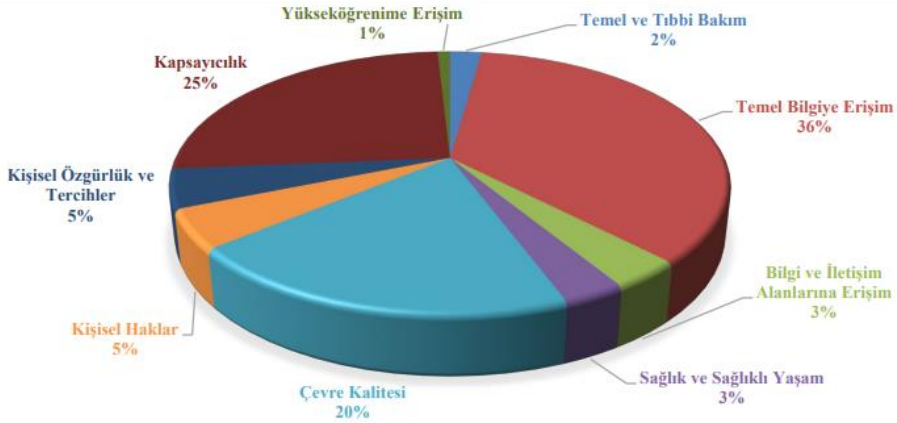
Türkiye’de Sosyal Girişimcilik ve Kadın Sosyal Girişimcilik Örnekleri

Aktaş ve Akdeve (2024), Türkiye’de sosyal girişimcilik için yasal bir tanım bulamamış ve bu durum girişimcilerin örgütsel yapıları için mevcut tüzel kişileri kullanmalarına yol açmıştır. British Council Türkiye tarafından yapılan araştırma (2019-içinde Aktaş ve Akdeve, 2024), sosyal girişimcilerin %28,7'sinin kooperatif, %18,6'sının limited şirket ve şahıs şirketi, %14'ünün dernek, %13,2'sinin anonim şirket ve %3,1'inin vakıf olarak faaliyet gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Şekil 1. Türkiye’de Sosyal Girişimcilerin Yasal Örgütlenme Seçenekleri
Kaynak: Aktaş ve Akdeve, 2024

İlaveten, Esen (2023), Ashoka Türkiye Bursiyerleri (1980’de kuruldu), British Council Türkiye raporu (2019 - Esen, 2023), Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı web sitesi, bloglar, akademik çalışmalar, haber kaynakları ve Google üzerinden ulaşılan tüm sosyal girişimler dahil olmak üzere Türkiye’deki sosyal girişimleri 2022 yılında analiz etmiştir. Şekil 2, sosyal gelişim endeksindeki temalara göre dağılımlarını göstermektedir.

Şekil 2. Sosyal Girişimlerin Sosyal Gelişim Endeksindeki Temalara Göre Dağılımı
Kaynak: Esen, 2023

Şekil 2'den görüleceği üzere, temel bilgiye erişim, kapsayıcılık ve çevre kalitesi sosyal girişimcilikteki öncelikli konuları temsil etmektedir.

Çelik (2023), sürdürülebilir kalkınma hedefleri, özellikle de gıda atıkları kapsamında Sorumlu Üretim ve Tüketim'e odaklanan bir Türk girişimi olan Fazla Gıda A.Ş.'yi incelemektedir. Vaka çalışması, iş fikrini, modelini, finansmanını, yenilikçi sosyal girişim yaklaşımını, etkisini ve sürdürülebilirliğe katkısını incelemektedir. Şirket, başlangıçta kapsamlı lojistik için teknolojiden yararlanarak gıda israfını önlemek amacıyla atık yönetimi desteği sağlamıştır. Çeşitli finansal kaynaklar elde etmiş ve yatırımcı desteği ve yarışmalar sayesinde başarıya ulaşmıştır. Girişimcilik ekosistemi, kuluçka, hızlandırıcılar, melek yatırımcılar, risk sermayesi ve devlet ve üniversite desteği dahil olmak üzere çeşitli büyüme fırsatları sunmaktadır. Fazla Gıda A.Ş., yerel ve küresel yatırım çekerek sosyal girişimler için başarıya örnek teşkil etmiştir. Aktaş ve Akdeve (2024), Türkiye'de sosyal girişimciliği yasal ve politika çerçeveleri kapsamında inceleyerek mevzuatın etkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Vaka çalışmaları ve belge analizi kullanarak, Mevzuat Bilgi Sistemi, Kalkınma Planları ve kooperatifler, vakıflar ve derneklerle ilgili yasalar gibi sistemler de dahil olmak üzere sosyal girişimcilik faaliyetlerinin mevcut durumunu ve geçmişini incelemiştir. Bulguları, son on yılda politika belgelerinde yer alan sosyal girişimciliğin, zayıf yasal çerçeve nedeniyle azaldığını göstermektedir. Son zamanlarda kooperatifler çok sayıda sosyal girişimcilik faaliyeti başlatmış ve Ticaret Bakanlığı sosyal kooperatifleri desteklemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) sosyal kooperatifleri ve girişimciliği mevzuata dahil etmek için bir komisyon kurulmuştur. Genel olarak Türkiye, "sosyal kooperatif" kavramı aracılığıyla sosyal girişimcileri yasal sisteme entegre etme konusunda ilerleme kaydetmektedir.

İrmiş ve Boz (2023), Denizli'deki kadın kooperatiflerini inceleyerek sekiz kooperatifi ve sosyal girişimcilerini belirlemiştir. Belediye başkanları ve belediyeler tarafından desteklenen bu kooperatifler, kurucularının sosyal ve ekonomik misyonlarını vurgulamasıyla ekonomik ve sosyal güçlenmeyi teşvik ederek sosyal girişimler olarak hizmet vermektedir. Devlet desteği ve hibeler kuruluşuna yardımcı olurken, düşük sermaye, sınırlı finansman, pazarlama sorunları ve deneyimsizlik gibi zorluklar sürdürülebilirliği tehdit etmektedir. Öneriler arasında finansmanın iyileştirilmesi, kamu alımları tercihleri, reklam ve sosyoekonomik etki ve kapasitelerini artırmak için ulusal ağlarla bağlantı kurulması yer almaktadır. Sayın ve Ergin (2017), Türkiye ve dünyayı girişimcilik, kırsal kalkınma ve kadınlar açısından inceledikleri çalışmalarında kadın girişimcilerin karşılaştığı zorlukları, başarı öykülerini ve kırsal alanlardaki sorunları ele almaktadır. Kadın girişimcileri kırsal kalkınma fırsatlarına dönüştürmek için önerilerde bulunarak, tarım ve turizmde girişimciliğin ve yerel kaynakların etkili kullanımının önemini

vurgulamaktadır. Sosyal ve ekonomik kalkınmayı desteklemek için Türkiye, kadın girişimci sayısını artırmalı, mevcut kadın girişimcileri güçlendirmeli ve onları küresel ölçekte birbirine bağlamalıdır. Bu kapsamda özel krediler sağlamak, bürokratik engelleri azaltmak, eğitim ve danışmanlık hizmetleri sunmak ve dijital teknolojilere erişimi genişletmek yer almaktadır. Beğendik (2023), Cumhuriyet döneminde Mardin'de turizm, şehir pazarlaması ve sürdürülebilirliğin sosyal girişimcilikle nasıl ilişkili olduğunu incelemiştir. Örnekler arasında okuma yazma bilmeyen kadınların ekonomik bağımsızlık kazanmalarına yardımcı olmak, turizmle ekonomiyi canlandırmak, yeni işletmeler açmak, mültecileri sabun yapımına dahil etmek ve Mardinlilerin yaşamlarında değişikliklere yol açan atadan kalma tohum projeleri başlatmak yer almaktadır. "İnsanların hayatlarını değiştirmek", kişilik özellikleri aracılığıyla sosyal girişimciliği etkileyen bir alt kod olarak ortaya çıkmaktadır.

Öztürkoglu ve Gençtürk (2019), İzmir'deki Bornova Kadın Girişim Üretim ve İşletme Kooperatifi'ni inceleyerek sosyal girişimcilerin inovasyon ve pazar yönetiminde karşılaştıkları zorluklara odaklanmışlardır. Ürün çeşitliliği ve inovasyonu temel konular olarak belirlemiş ve sosyal girişimcilikteki önemlerini vurgulamışlardır. İnovasyon, örgütsel çerçevelerde hizmet ve süreç iyileştirmelerini içermektedir. Üyeler, pazar ihtiyaçlarını karşılamak ve iletişim ve hizmete odaklanmak için kooperatif kültürlerine güvenmekte, ancak eğitimsel ve finansal kısıtlamalar ilerlemeyi engellemektedir. Rekabetçi bir sektörde, gelişmeleri izlemek ve finansal ve yönetim becerilerini güçlendirmek merkezi bir öneme sahiptir. Sınırlı sosyal medya kullanımı ise erişimi kısıtlamaktadır. Yönetim kurulu yapısını iyileştirmek ve üyeleri ürün tasarımı, teşhir, fiyatlandırma, tanıtım ve dağıtım gibi rollere atamak satışları ve çekiciliği artırabilmektedir. Sivil toplum kuruluşları, kamu kuruluşları ve üniversitelerle iş birlikleri, inovasyonu teşvik etmek ve kadın sosyal girişimcilik kooperatifleri hakkında farkındalık yaratmak için çok önemli bir konumdadır.

Büyükaslan ve Kızıldağ (2017)'a ait çalışmada incelenen kadın sosyal girişimciler, literatürde belirtilen ortak özelliklere sahiptir. Benzer zorluklar ve travmalarla karşılaşmış olsalar da kariyer aşamaları farklılık göstermektedir. Benzer olumsuz kişisel olaylar yaşamışlar ve 1986 ile 2006 yılları arasında kurulan kurumları, kadınların ekonomik bağımsızlık kazanmalarına, farkındalık kazanmalarına ve destek sunmalarına yardımcı olmayı amaçlamıştır. Eğitim zorlukları, şiddet, taciz, ayrımcılık, iş gücü engelleri, yoksulluk, göç ve terörizm gibi faktörler, bu girişimcilerin ortaya çıkışına katkıda bulunmuştur. Bu kadınlar, hedef ve motivasyonları mevcut literatürle uyumlu olacak şekilde, esas olarak diğer kadınlara yardım etmeye odaklanmışlardır. Tunç (2023) bu bağlamda, kadın girişimciliğini artırmak için inovasyona odaklanan ve ulusal ve şirket düzeyinde

sosyal girişimciliği destekleyen kapsayıcı bir kalkınma yaklaşımına vurgu yapmaktadır. Mikro kredi, özellikle finansal kapsayıcılık kapsamında, kadın yoksulluğunun önlenmesinde etkili bir politika işlevi görmektedir. Çalışma, kadın girişimciliği ile kapsayıcılık arasındaki bağlantıyı vurgulayarak, küreselleşmeyle birlikte yoksulluğun feminizasyonu ile mücadele etmek için sosyal girişimcilik ve mikro finansı öne çıkarmaktadır. Mikro kredi, finansal erişim yoluyla kısa vadeli yoksulluğun azaltılmasını ve güçlendirilmesini sağlasa da kadınların eğitim ve gelir açısından uzun vadeli sosyal statülerini önemli ölçüde iyileştirmemektedir. Kadın girişimciliği değerli bir insan sermayesi yatırımıdır; bu nedenle, yoksulluğu önlemek ve güçlenmeyi teşvik etmek için sosyal girişimcilik, kadınların eğitimine yapılan yatırımlarla tamamlanmalıdır.

Saraç ve Gürkan (2023), Samsun'da kadın sorunları üzerine çalışan sosyal girişimcileri, nitel yöntemler kullanarak, yarı yapılandırılmış bir form aracılığıyla üç girişimciyle derinlemesine görüşmelerle sosyolojik bir bakış açısıyla incelemektedir. Katılımcılar, sosyal girişimciliği toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle mücadele olarak görmekte ve eğitim yoluyla kadın istihdamını iyileştirmeye yönelik projelere ve aktivizme odaklanmaktadır. Sosyal girişimciliği kâr amacı gütmeyen bir girişim olarak görmekte ve kendilerini toplumsal refah için çalışan kişiler olarak görmektedirler. Bu girişimcilerin yolculukları isteksizlikle başlamış olsa da çevrelerindeki toplumsal sorunlardan ilham almışlardır. Biricik (2020) ise spor yöneticiliği öğrencileri ve spor yöneticiliği adayları arasında sosyal girişimcilik düzeylerini çeşitli değişkenlere göre incelemiş ve 2019-2020 eğitim yılında Spor Yöneticiliği Bölümü'nden 52'si kadın, 130'u erkek olmak üzere toplam 182 öğrenci rastgele seçilmek üzere gerçekleştirdiği analiz ile cinsiyet karşılaştırmasına göre kadınların erkeklerden daha yüksek sosyal girişimcilik puanlarına sahip olduğunu göstermiştir.

Politika Önerileri ve Sonuç

Dünya çapında kadın girişimciliğine olan ilginin artmasına rağmen, kadınların girişimcilik yoluyla hayatlarını nasıl değiştirebilecekleri veya ömür boyu aktivistlerin liderliğindeki taban örgütlerinin kadınların girişimcilik yoluyla güçlenmelerine nasıl yardımcı oldukları hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır. İş dünyası, sivil toplum kuruluşları ve kamu sektörü arasındaki iş birlikleriyle desteklenen bu girişimler, toplumsal gelişimin temellerinden biridir. Bu yöndeki yatırımların artışı, sosyal girişimcilik konusunda eğitim faaliyetlerinin yaygınlaşması ve farkındalık düzeyinin artması, sosyal girişimcilik ekosistemini güçlendirerek daha fazla kişinin sosyal girişimci olmasına imkân sağlayacaktır (Colovic ve Mehrotra, 2020; Işık ve Özer Topaloğlu, 2025).

Türkiye'de de kaynak planlamasını, küresel finans sistemlerine uyumu ve girişimcilik ilkeleriyle uyumlu stratejik insan kaynağı kullanımını ele alan bir yapıya ihtiyaç duyulmaktadır. Sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler ve özel şirketlerin kurucu olarak yer alabileceği bu yapı, girişimciliği ve sosyal faydaları bir araya getirmektedir. Sivil toplum, kamu kurumları ve yerel yönetimlerin karar alma, esneklik ve kaynaklara erişim konusundaki kısıtlamalarını azaltan alternatif bir yapı geliştirmek, Türkiye'nin sosyal girişimcilik kapasitesini artıracaktır. İngiltere, Belçika, Çek Cumhuriyeti ve Avusturya'da görüldüğü gibi, sosyal girişimciliği desteklemek için kâr amacı gütmeyen şirketlere yönelik mevzuatın geliştirilmesi önemlidir (Aktaş ve Akdeve, 2024). Esen (2023), Türkiye'deki sosyal girişim faaliyetlerinin çoğunlukla "Refahın Temel Bileşenleri"ne odaklandığını ortaya koymuştur. Toplumsal kalkınmayı desteklemek için "Çevresel Kalite" ve "Fırsat" ile ilgili faaliyetlerin artırılması gerekmektedir. Türkiye'nin bireysel haklar, özgürlükler ve kapsayıcılık gibi "Fırsat" kategorisindeki ilerlemesi, özellikle "Kişisel Haklar" ve "Kapsayıcılık" alanlarındaki düşüşlerle dünya ortalamasının altındadır. Buna rağmen, "Refahın Temel Bileşenleri" alanında daha aktif faaliyetler yürütülmekte olup, bu da eksiklikleri ve "Fırsat" alanlarına daha fazla odaklanma ihtiyacını göstermektedir. Girişimcilere bu gözden kaçan alanlara odaklanmaları tavsiye edilmektedir. Son küresel gelişmeler, özellikle yerel, ulusal ve uluslararası zorluklarla mücadele etmek için sektörler arası iş birliğinin önemini vurgulamaktadır. Sosyal girişimciler, uluslararası olanlar da dahil olmak üzere sektörler arası sorunları ele almalı ve ihtiyaçları karşılamalıdır. Sosyal girişimcilik, kamu, kâr amacı gütmeyen ve özel sektörlerde teşvik edilmeli ve özel şirketler, büyümeyi teşvik etmek ve sosyal sorunları ele almak için "kurumsal sosyal sorumluluk" ile birlikte "kurumsal sosyal girişimciliği" de benimsemelidir. Üniversitelerde sosyal girişimcilik eğitimlerinin yaygınlaştırılması ve sosyal kitle fonlamasının Türkiye platformlarında görünürlüğünün artırılması, sosyal girişimciliği daha da teşvik edecek ve bu kavramın kavramsallaştırılmasına ve yaygınlaştırılmasına yardımcı olacaktır (Koç ve Çatalçam, 2023). Sosyal girişimcilerin sürdürülebilirlik için satış, bağış, aidat ve sponsorluk gibi çeşitli finansman kaynaklarına ihtiyaçları vardır. Kaynak olarak aile, kurumlar ve STK'lar gibi sosyal ağlardan yararlanılmaktadır. Türkiye'de daha fazla sosyal girişime destek olmak, yoksulluk, çevre ve kadın hakları gibi konuları ele alabilecektir. Farkındalığı artırmak için üniversiteler, STK'lar ve medya aracılığıyla tanıtım çalışmaları yapılmalıdır (Kılıç Kırılmaz, 2014). Türkiye'deki sosyal girişimcilerin karşılaştığı zorluklar, ticari girişimcilerin karşılaştığı zorluklarla benzerlik göstermektedir. Finansal destek, hibe ve teşvikler geliştirmek her ikisine de fayda sağlayabilecektir. Sosyal girişimler sosyal sorunları ele almakta, istihdam yaratmakta ve ekonomik değer katmaktadır (Sönmez vd., 2014). Büyümeye rağmen, bölgesel eşitsizlikler

kadınları etkilemekte ve daha fazla kadın girişimcinin cinsiyet eşitsizliği, toplumsal baskılar, şiddet, ayrımcılık ve erişim sorunları konusunda farkındalık yaratmasını gerektirmektedir (Büyükaslan ve Kızıldağ, 2017).

Rosca ve ark. (2020), gelişmekte olan pazarlardaki kamu politikaları için hükümetlerin kadın sosyal girişimcilere yönelik özel destek hizmetlerini finanse etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca, büyük şirketleri veya devlet kurumlarını kadın liderliğindeki sosyal işletmelerle çalışmaya teşvik etmek için sübvansiyonlar veya vergi teşvikleri sağlanmalı, böylece kadın girişimciler desteklenerek Piramidin Tabanı toplulukları için sosyal etki en üst düzeye çıkarılmalıdır; bu girişimler, kadın girişimcilerin çalkantılı ortamlarda başarılı olmasına yardımcı olma potansiyeline sahiptir ve kadınların farklılıkları politik önlemlerde dikkate alınmalıdır. Colovic ve Mehrotra (2020), uygulayıcılar için, çalışma, kolektif güç için örgütlenmenin ve karar alma süreçlerine katılımın önemini vurgulayarak olumlu toplumsal değişime dair içgörüler sunmaktadır. Politika yapımcıların, özellikle kayıt dışı kadın çalışanları temsil eden, SEWA benzeri üye temelli örgütleri destekleyen ve kayıtlı/kayıt dışı çalışanlara koruma sağlayan politikalar tasarlayarak melez ekonomiyi teşvik etmeleri gerektiği sonucuna varılmaktadır.

Sahraporpi ve Bandi (2021) ise konuya farklı bir perspektiften yaklaşarak, HPS'nin (Husk Power Systems) Bihar'daki kadınlara resmi istihdam sağladığını ancak kadınların kalıcı güçlenmesine yol açmadığını savunmaktadır. Kesişimsel bir yaklaşım, sosyal girişimlerin kast, cinsiyet, sınıf ve yerel güç sistemleri gibi köklü eşitsizlikler üzerindeki sınırlı etkisini ve enerji operasyonlarını etkilediğini göstermektedir. Resmi istihdam, çoğunlukla tarımda veya mevsimlik işlerde çalışan kadınlar için genellikle 'seçeneksiz'dir. Kazanılan beceriler devredilemez, ancak yapılan iş takdir edilir. Enerji erişimi ve istihdam tek başına kast, sınıf ve din tarafından şekillendirilen algıları değiştiremez. Buna göre, özellikle kadınların eğitimini ve istihdamını destekleyen adil geçiş politikaları olmak üzere çok düzeyli hükümet politikalarına olan ihtiyacı vurgulanmakta ve sosyal girişimcilere aşırı güvenme konusunda uyarılmaktadır. Enerji yoksulluğunun üretim tarafının enerji adaleti çerçevelerine entegre edilmesini, sosyal eşitsizliklerin dahil edilmesini ve kadınların katılımının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Tam da bu noktada Tahir ve ark. (2018)'nın sorguları esasen aşılması gereken ana engeli vurgulamaktadır. Tahir ve ark. (2018), Pakistan'daki Banzir Gelir Destek Programı-'the Banzir Income Support Program-BISP'"ın kadınların kalıp yargılara meydan okumasına ve cinsiyet ilişkilerini değiştirmesine nasıl yardımcı olduğunu incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, BISP aile gelirini artırsa da kadınlar çoğunlukla dolaylı faydalanıcılar olarak kalmışlar; genellikle erkeklere fon aktarmışlar veya onlarla iş ortaklığı yapmışlardır. Bazı kadınlar kendi işlerini kurmuşlar, ancak bu durumun geleneksel cinsiyet rollerini değiştirmedeği veya onları sosyal veya finansal olarak

güçlendirmedeği görülmüştür. Zhang ve ark. (2025)'a ait çalışma aile desteğinin yeşil bilgi ile kadınların girişimcilik başarısı arasındaki ilişkiyi önemli ölçüde moderatör ettiğini göstermektedir. Aile desteği, özellikle yeşil bilgi ile kadınların girişimcilik başarısı arasındaki ilişkiyi önemli ölçüde düzenleyen (moderatör eden) bir faktördür. Yüksek aile desteği alan kadınların yeşil bilgi edinmede ve sürdürülebilir işlerde liderlik yapmada daha başarılı olduğu görülmektedir. Ayrıca, aile desteği olan kadın girişimciler, yenilikçi iş yetenekleri geliştirmekte ve girişimciliği daha başarılı yönetmektedirler.

Bu bakış açıları, iktisadi kalkınma kadar önemli olan başka bir gelişmeyi daha tekrar tekrar gün yüzüne çıkarmaktadır: Sosyal kalkınma ve alt yazınında elbette sosyal girişimcilik... Görüleceği üzere, maalesef mesele hiçbir zaman kadınların kabiliyetleri, zekâları, potansiyelleri veya duygularında herhangi bir kusur olması değildi; ana problem sistemseldi. Öyle ki, daha ana rahminde başlayan bir süreçten söz ediyoruz. Kodlardan...Erkeğe ve kadına verilen kodlar ve rollerden...Temelde değişmesi gereken ilk unsur budur...Kadın-erkek diye bir ayırmadan ziyade önce insan yetiştirebilmek ve öyle de kalabilmek...

Kaynakça

- Agarwal, S., Lenka, U., Singh, K., Agrawal, V., & Agrawal, A.M. (2020). A qualitative approach towards crucial factors for sustainable development of women social entrepreneurship: Indian cases. *Journal of Cleaner Production*, 274, 123135. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.123135>.
- Aktaş, Ü. N., & Akdeve, E. (2024). Türkiye’de sosyal girişimcilik ve gelişim süreci. *Öneri Dergisi*, 19(61), 164-185. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.1414236>
- Beğendik, B. (2023). Cumhuriyet tarihi boyunca Mardin ilinin şehir pazarlaması ve sürdürülebilirlik kavramlarının gelişimi ve sosyal girişimcilik ile ilişkisi, *Kent Akademisi Dergisi*, 16(Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Türkiye), 407-437. <https://doi.org/10.35674/kent.1353538>
- Biricik, Y. S. (2020). Spor yöneticisi adaylarının sosyal girişimcilik düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 22(3), 109-119.
- Birinci, M. (2025). Sosyal hizmet, sosyal girişimcilik ve yoksulluk ilişkisi: Sosyal girişimcilik yoksulluğa bir çözüm mü? *Toplumsal Politika Dergisi*, 6(1), 124-149.
- Borquist, B.R., & de Bruin, A. (2019). Values and women-led social entrepreneurship. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 11(2), 146-165. <https://doi.org/10.1108/IJGE-08-2018-0093>.
- Büyükaslan, H. D., & Kızıldağ, D. (2017). Dönüşüm ajanı olarak kadın sosyal girişimcilerin profilleri üzerine bir araştırma. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(-IASOS Özel Sayısı-), 47-64. <https://doi.org/10.12780/usaksosbil.372522>
- Colovic, A., & Mehrotra, S. (2020). Lifelong activism and women’s entrepreneurship: how a social movement organization improves conditions for self-employed women in India. *European Business Review*, 32(5), 937-958. <https://doi.org/10.1108/EBR-09-2019-0215>.
- Çelik, A. A. (2023). Sosyal girişimcilik kavramı ve Türkiye girişimcilik ekosisteminde bir sosyal girişim örneği: Fazla Gıda A.Ş. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 1026-1058. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.1317368>
- Esen, D. (2023). Türkiye’deki sosyal girişimcilik faaliyetlerinin Sosyal Gelişme Endeksi bağlamında içerik analizi ile incelenmesi. *KOCATEPEİİBFD*, 25(1), 92-109. <https://doi.org/10.33707/akuiibfd.1259193>
- Fernández-Guadaño, J., & Martín-López, S. (2023). Gender differences in Social Entrepreneurship: Evidence from Spain. *Women's Studies International Forum*, 96, 102663. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2022.102663>.

- Han, L. (2024). Crafting gender into meaningful work: experiences of women engaging in social entrepreneurship in China. *Gender in Management*, 39(7), 997-1013. <https://doi.org/10.1108/GM-03-2023-0079>.
- Işık, Ö., & ve Özer Topaloğlu, E. (2025). Sosyal girişimcilik – içinde *Eryeşil, K. ve Aslan, A. (Ed). Girişimcilikte Çeşitlilik ve Dönüşüm: Kurumsal, Sosyal, Kültürel ve Teknolojik Yaklaşımlar (1. Baskı, ss.57-68). Özgür Publications. DOI: https://doi.org/10.58830/ozgur.pub859. License: CC-BY-NC 4.0*
- İrmiş, A., & Boz, N. (2023). Bir sosyal girişimcilik örneği olarak kadın kooperatifleri. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(3), 2088–2124. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.23.08.2159>
- Jyoti, J., Dash, G., Rani, A., Kour, S., & Nasser, L.K. (2025). Self-efficacy and women sustainable entrepreneurship in an emerging economy: Role of bricolage and attitude in the era of open innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 11(3), 100572. <https://doi.org/10.1016/j.joitmc.2025.100572>.
- Kalyoncu K., & Demirtaş, C. (2020). OECD ülkelerinde yapılan sosyal girişimcilik (yardımlaşma) faaliyetlerinin yakınsama ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38, 149-162.
- Kılıç Kırılmaz, S. (2014). Sosyal girişimcilik boyutlarına kuramsal bir bakış. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 55-74.
- Koç, E., & Çatalçam, M. (2023). Sosyal girişimcilik ve gönüllülük. *JINENIS*, 2(2), 142–162. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8163808>
- Kümbül, G. B. (2011). Yoksullukla mücadelede sosyal girişimcilik: Ashoka üyelerinden sosyal yenilikçi örnek uygulamalar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(3), 79-111.
- Özdevecioğlu, M., & Cingöz, A. (2015). Sosyal girişimcilik ve sosyal girişimciler: Teorik çerçeve. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32, 81-95.
- Öztürkoğlu, Y., & Gençtürk, S. (2019). Sosyal girişimcilik için inovasyonun etkisi: Kadın kooperatiflerinde bir örnek uygulama. *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies*, 11, 135-143. DOI : [10.26728/ideas.171](https://doi.org/10.26728/ideas.171)
- Rosca, E., Agarwal, N., & Brem, A. (2020). Women entrepreneurs as agents of change: A comparative analysis of social entrepreneurship processes in emerging markets. *Technological Forecasting and Social Change*, 157, 120067. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120067>.
- Sahrakorpi, T., & Bandi, V. (2021). Empowerment or employment? Uncovering the paradoxes of social entrepreneurship for women via Husk Power Systems in

- rural North India. *Energy Research & Social Science*, 79, 102153. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102153>.
- Sayın, H. C., & Ergin, B. Z. (2018). Ekonomik kalkınma ve büyüme için bir fırsat olarak kadın girişimciler. *GSI Journals Serie B: Advancements in Business and Economics*, 1(1), 15-29.
- Saraç, S., & Gürkan, S. (2023). Sosyal girişimciliği kadın bağlamında yeniden düşünmek: Samsun'dan girişimci örnekleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 99-116.
- Senturk, M., & Mengu, E. (2019). Sosyolojik açıdan sosyal girişimcilik. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 355-369. <https://doi.org/10.26650/JECS2019-0057>
- Sönmez, A., Arıker, Ç., & Toksoy, A. (2016). Dünya'da ve Türkiye'de sosyal girişimciliğin gelişimi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17(37 Girişimcilik Özel Sayısı), 102-121.
- Şemşit, S., & Taş, İ. (2020). Avrupa Birliği'nde sosyal girişimcilik. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 16(1), 103-118.
- Tahir, M.W., Kauser, R., Bury, M., & Bhatti, J.S. (2018). Individually-led' or 'female-male partnership' models for entrepreneurship with the BISP support: The story of women's financial and social empowerment from Pakistan. *Women's Studies International Forum*, 68, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2018.01.011>.
- Taş, H.Y., & Şemşek, İ. (2019). Türkiye ve Dünya'dan sosyal girişimcilik örnekleri ve istihdama katkıları. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(16), 480-497.
- Tayyeb, S.M., & Paulet, E. (2025). Analysis of women's social entrepreneurship in underdeveloped, emerging and developed economies: A multicultural exploratory study. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 19(4), 913-940. <https://doi.org/10.1108/JEC-04-2024-0070>.
- Tunç, M. (2023). Kalkınmada kadın girişimciliği ve kapsayıcılık. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi*, 4,(1), 96-110.
- Zhang, Y., Wang, H., Zheng, K., & Yang, W. (2025). Empowering women's entrepreneurship: The role of green knowledge, innovation, and family support. *Journal of Innovation & Knowledge*, 10(1), 100639. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2024.100639>.

6. Bölüm

Gelir Dağılımı Kavramı, Türleri ve Ölçüm Yöntemleri

Türker BATMAZ¹

GİRİŞ

Geçmişten günümüze gelirin yaratım, dağıtım ve bölüşüm süreci sadece ekonomistlerin değil toplumun her kesiminin ilgilendiği bir konu olmuştur. Ekonomik büyüme sürecinin lokomotif olan gelirin yaratım aşaması ve beraberinde getirdiği refah kavramı bu konu hakkında birçok teoriyi ortaya çıkarmıştır. Ancak gelir dağılımının ekonomik büyüme içindeki yeri ve önemi hakkındaki tartışmaların günümüzde hala devam ettiği görülmektedir (Karaman, 1995: 154).

1980'li yıllar dünya ekonomisinde mal, hizmet ve sermaye piyasalarında liberalizasyon sürecinin hız kazandığı ve küreselleşme kavramının ortaya çıktığı dönem olarak tanımlanmaktadır. Ortaya çıkan bu yeniden yapılanma süreci özellikle gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş olan ülkeler arasındaki borç yükünü ve gelir dağılımındaki eşitsizliği de artırmıştır. Değişen makroekonomik dengeler özellikle geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelere yoksulluğun artmasına, eğitim düzeyinin düşmesine, yetersiz ve sağlıksız beslenmeye, işsizlikle birlikte çocuk işgücünün istihdamdaki payının artmasına, sosyal barışın ortadan kalkmasına, ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Gelir dağılımı mekanizmasını adil ve efektif bir şekilde işletmek ülkedeki toplumsal yapının devamlılığı açısından oldukça önemli bir konudur. Ekonomik büyümeyle gelen zenginliğin toplumun her tabakasına adil bir şekilde dağıtımı sadece bireylerin yaşam kalitesinin artmasını değil; söz konusu ekonomik büyümenin sürdürülebilir olmasını da sağlamaktadır. Buradan hareketle gelirin dağıtım sürecinin adil olması büyüme ve kalkınmanın vazgeçilmez bir parçası olduğu kadar etik bir sorumluluk anlayışını da beraberinde getirmektedir.

1.Kavram Olarak Gelir ve Gelir Dağılımı

Gelir, belirli bir dönem içerisinde gerçek veya tüzel kişilerin üretim aşamasından tüketim aşamasına kadar geçen süreçte meydana gelen değişimin

¹ Doç. Dr. Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.
ORCID: 0000-0002-0360-6302

ekonomiye yönelik parasal akışını ifade etmektedir (Bayraklı, 2000:2). Seyidoğlu (2002), geliri belirli bir dönem içerisinde (1 yıl) kişi, grup veya şirketler tarafından gerçekleştirilen bir parasal akım olarak tanımlamaktadır. DPT (2001)'de ise gelir; belirli bir dönemde gerçekleştirilen üretim ve hizmet süreçleri sonucunda elde edilen parasal veya nesnel getirilerin toplamı olarak tanımlamaktadır. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi gelir kavramı, ekonomik birimlerin mal ve hizmet üretim sürecine katılmalarını ve üretim sürecine yapmış oldukları katkı karşılığında elde etmiş oldukları getiri olarak tanımlanmaktadır. Özetle ekonomik anlamda gelir; üretim faktörlerinin (emek, sermaye, doğal kaynaklar ve müteşebbis) üretime dahil olması karşılığında ettikleri ücret, faiz, rant ve kâr ile özetlenmektedir (Tinbergen, vd., 1988:2).

Belirli bir dönem içerisinde üretime yapılan katkı sonucunda elde edilen parasal değer olarak tanımlanan gelir kavramı aynı zamanda faaliyet gelirleri ve faaliyet dışı gelirlerini de kapsamaktadır. Faaliyet gelirleri arasında; maaşlar, ücretler, yevmiye ve müteşebbis gelirleri yer alırken; faaliyet dışı gelirleri ise, menkul kıymetler geliri, gayrimenkul gelirleri ve karşılıksız gelirlerden oluşmaktadır (TÜİK: 2016:3). Ayrıca ekonomik açıdan bir gelirin oluşabilmesi için; kişi tarafından elde edilmiş olması, üretim faktörlerinin üretime dahil edilmesi, ekonomik gücün para ile ifade edilen artışının sağlanması ve gelirin tasarruf edilebilir veya harcanabilir özelliklere sahip olması gerekir (Bayraklı, 2000: 2-3). Milli gelir ise, bir ülkede belirli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplam parasal değerlerini ifade etmektedir (Bocutoğlu ve Berber, 2013).

Gelir dağılımı, bir ülkede belirli bir dönemde yaratılmış olan gelirin fertler, hane halkları veya üretim faktörleri arasında dağılımı olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca gelir dağılımında, ekonominin mevcut yapısı, büyüme hızı ve istihdam hacmi büyük önem arz etmektedir (Karataş, 2019:54-56). Gelir dağılımına etki eden sosyal politikalar ise üç grupta toplanmış olup bunlar; vergi ve parasal düzenlemeler sonucunda gerçekleştirilen gelir aktarımları, zenginliğin yaygınlaşmasına yönelik izlenen politikalar ve sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılması şeklinde açıklanmaktadır (Koray ve Topcuoğlu, 1987:133-134).

2. Gelir Dağılımı Türleri

2.1. Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Üretim faktörlerinin milli gelirin oluşumuna yapmış oldukları katkı oranında milli gelirden almış oldukları payı açıklayan kavramdır (Aktan ve Vural, 2002: 19). Temelde üretime katkı yapan üretim faktörlerinden emek, üretime yapmış olduğu katkı karşılığında ücret geliri elde ederken, sermaye; faiz geliri, doğal kaynak; rant geliri ve müteşebbis/girişimci ise; kâr adı altında üretimden payını almaktadır.

Fonksiyonel gelir dağılımı gelirin sosyo-ekonomik gruplar ve sınıflar arasında dağılımını göstermektedir. Ancak bu dağılım kendi içerisinde birtakım eşitsizlikleri de barındırmaktadır. Örneğin, emeğini arz ederek ücret geliri elde eden işçiler; kalifiye-kalifiye olmayanlar, sendikalı-sendikaya tabi olmayanlar, beyaz yakalı-mavi yakalı olanlar şeklinde ayrıma tabi tutulduklarından dolayı kendi içerisinde ayrışmalar söz konusudur.

Fonksiyonel gelir dağılımı milli gelirin sosyal sınıflar arasında ne şekilde dağıtıldığını gösteren en uygun gelir dağılımı türü olarak kabul görmektedir. Ancak toplumdaki sosyal yapının karmaşık ve çok yönlü olmasından dolayı (küçük-büyük esnaf, sanayi-tarım işçisi, beyaz yakalı-mavi yakalı vb.) sosyal sınıfların milli gelirden almış oldukları pay net olarak belirlenemez.

2.2. Kişisel Gelir Dağılımı

Kişisel gelir dağılımı kavramını daha iyi anlayabilmek için önce milli gelirin tanımını yapmamız gerekir. Milli gelir (MG), bir ekonomide bir yıllık dönem içinde üretim faktörlerinin prodüktif hizmetler karşılığında elde etmiş oldukları gelirler toplamıdır (Bocutoğlu, 2015: 38-39). Milli gelirin tanımından da anlaşılacağı gibi, bir ekonomide bir yıllık dönemde emek, sermaye, doğal kaynaklar ve müteşebbisin elde etmiş olduğu; ücret, faiz, rant ve kâr sadece asli gelirleri kapsayıp aktarma gelirleri kapsam dışında tutmaktadır.

$$MG=SMH- (T_1- Sub)$$

MG: Milli gelir,

SMH: Safi milli hasıla,

T₁: Vasıtalı vergiler,

Sub: Sübvansiyon.

Kişisel gelir dağılımı bir ülkede yaratılan milli gelirin, ülkedeki nüfusu oluşturan bireyler arasında nasıl paylaşıldığını gösteren dağılımdır. Bu dağılım yapılırken sosyal sınıf farklılığı gözetenmeksizin biriken hasıla kişiler arasında eşit olarak dağıtılmaktadır.

Kişisel milli gelir:

$$KBDMG = GSMH / \text{Toplam Nüfus}$$

KBDMG: Kişi başına düşen milli gelir,

GSMH: Gayri safi milli hasıla.

Ülkelerin refah seviyelerinin göstergesi olarak kabul edilen KBDMG, son yıllarda ülkeleri ekonomik gelişmişlik bakımından birbirleriyle karşılaştırmada sıkça kullanılan göstergelerden birisidir. Bu ölçüm yönteminde en düşük gelire sahip %20'lik kesimle, en yüksek gelire sahip olan %20'lik kesimin milli gelirden almış oldukları paylar karşılaştırılmaktadır. İki taraf arasındaki farkın büyük olması halinde söz konusu ülkede kişisel gelir dağılımı eşit bir şekilde dağıtılmamıştır sonucuna varılmaktadır (Aktan ve Vural, 2002a).

2.3. Sektörel Gelir Dağılımı

Bir ülkede belirli bir dönemde (1 yıl içinde) yaratılan toplam gelirin üretim sektörlerine göre dağılımını ifade etmektedir. Sektörel gelir dağılımı; tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin ulusal gelire söz konusu dönem itibariyle ne oranda katkıda bulunduklarını göstermektedir (DPT, 2001: 19-20). Sektörel gelir dağılımı aynı zamanda bir ülkenin gelişmişlik düzeyini gösteren bir kriter olarak da görülmektedir.

Gelişmiş-sanayileşmiş olan ülkelerde sanayi ve hizmet sektörlerinin milli gelirden almış oldukları paylar oldukça yüksek oranlarda iken; geri kalmış-gelişmekte olan ülkelerde ise milli gelir içinde tarım sektörü oldukça yüksek paya sahiptir. Emek yoğun ve sermaye yoğun üretim şekillerinin ülkelere göre dağılımı incelenirken bu oranlardan yararlanılmaktadır.

Yıllara göre ekonominin gelişim seyrini inceleyebilme fırsatı sunan sektörel gelir dağılımı; bir ülkenin endüstrileşme sürecinde hangi konumda olduğunu, küreselleşmenin etkisiyle hızla gelişen yeni teknolojiye entegre olup olmadığını ve hangi sektörler öncelik vermesi gerektiğini göstermektedir. (Kuştepe ve Halaç, 2004:147).

2.4. Coğrafi-Bölgesel Gelir Dağılımı

Gerek gelişmiş-sanayileşmiş, gerekse geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin hemen hepsi gelişmişlik açısından önemli farklılıklar gösteren bölgelere sahiptirler. Coğrafi (bölgesel) gelir dağılımı, ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan kişilerin ülkede yaratılan milli gelirden aldıkları payları gösteren orandır.

Gelirin bölgeler arasındaki dağılımının farklılaşması iklim koşulları, ulaşım, alt yapı, bölgenin sahip olduğu yer altı-yer üstü doğal zenginlikleri, toprağın verimliliği, bölgeye yönelik geçmişten günümüze hükümetlerin izlemiş oldukları politikalar gibi pek çok faktörden kaynaklı olabilmektedir. Kişisel gelir dağılımında olduğu gibi, coğrafi (bölgesel) gelir dağılımında da bu oran gelişmiş-sanayileşmiş olan ülkeler arasında nispeten daha düşük düzeylerde gerçekleşirken; geri kalmış ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki oldukça yüksektir. (Türk, 1989:279-280).

2.5. Eğitim Durumuna Göre Gelir Dağılımı

Bir ülkede gelir dağılımını etkileyen en önemli unsurlardan birisi kuşkusuz eğitim seviyesidir. Dolayısıyla bir ülkede gerçekleştirilen eğitim yatırımlarıyla birlikte eğitimin kalitesi ve bu kalitenin ülkenin her bölgesinde eşit olarak dağıtılıp dağıtılmadığı gelir dağılımını doğrudan etkileyen faktörler arasındadır. (Akça ve Ela, 2012:252-253).

Eğitim düzeyine göre gelir dağılımı, belirli bir dönemde bir ekonomide üretilen toplam hasılanın, o ekonomide yaşayan bireylerin sahip oldukları eğitim seviyelerine göre aldıkları payı ifade etmektedir. Bu kavram, okur-yazar olup herhangi bir okul mezunu olmayan bireylerden başlayarak; ilköğretim, ortaokul, lise ve dengi okul mezunları ile lisans ve lisansüstü (yüksek lisans ve doktora) derecelere sahip bireyler arasında gelirin nasıl ve ne ölçüde dağıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, söz konusu dağılımın orta ve uzun vadede nasıl bir değişim gösterdiğini analiz etmeye olanak tanımaktadır. (DPT: 37).

2.6. Meslek Gruplarına Göre Gelir Dağılımı

Meslek gruplarına göre gelir dağılımı, bir ekonomide belirli bir dönemde (genellikle bir yıl içinde) yaratılan toplam gelirin, bu geliri oluşturan farklı meslek grupları arasında nasıl paylaştırıldığını ifade etmektedir. Bu gruplar; bilimsel ve teknik uzmanlar, serbest meslek sahipleri, hizmet, tarım ve sanayi sektörlerinde faaliyet gösteren bireyler ile iktisaden aktif görünmeyip gelir elde edenleri kapsamaktadır (DPT, agm., s.38).

Söz konusu dağılım, yıllar itibarıyla meslek gruplarının gelirden aldığı payların değişimini ortaya koyarak, politika yapımcılar için teşvik edilmesi gereken meslek gruplarına dair ön bilgi sunmaktadır. Bu sayede, nüfus içinde yüksek istihdam oranına sahip ancak düşük gelir düzeyinde bulunan gruplara yönelik sübvansiyon ve destek mekanizmaları zaman kaybetmeden geliştirilebilmektedir. Gerek gelişmiş ülkelerde gerekse gelişmekte olan ekonomilerde, kişi başına gelir açısından en yüksek payı genellikle girişimciler ve üst düzey yöneticiler alırken; en düşük payın tarım sektöründe çalışanlar ile hizmet sektöründe yer alan teknik olmayan meslek gruplarına ait olduğu gözlemlenmektedir.

2.7. Sosyal Gruplara Göre Gelir Dağılımı

Klasik iktisat düşüncesinin öncülerinden Adam Smith'in de vurguladığı üzere, ekonomik faaliyetler sonucunda ortaya çıkan gelirin nasıl paylaşıldığı, ekonomik ve toplumsal dengelerin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak tarihsel süreçte olduğu gibi günümüzde de söz konusu gelirin bireyler, toplumsal gruplar ya da üretim faktörleri arasında adil olmayan biçimlerde dağıldığı gözlemlenmektedir (Kubar, 2011:229).

Toplumda bireyler, sosyal gruplar ve üretim faktörleri arasında gözlemlenen gelir dağılımındaki eşitsizlik; eğitim, sağlık, beslenme gibi temel hizmetlere erişim başta olmak üzere, ücretli çalışanlar, küçük esnaf ve sanatkârlar, kendi hesabına çalışanlar, işverenler ve emekliler gibi çeşitli sosyal kesimleri doğrudan etkilemektedir (Watkins, 2006: 271–273). Gelirin adaletsiz paylaşımı, aynı zamanda fırsat eşitsizliğini de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, gelirden daha yüksek pay alan bireyler nitelikli eğitim ve sağlık hizmetlerinden daha fazla yararlanma imkânına sahipken, düşük gelirli kesimler bu olanaklardan yeterince faydalanamamaktadır. Ayrıca, bazı bireylerin ailelerinden devraldıkları servet sayesinde ekonomik avantaj elde etmeleri, buna karşılık diğer bireylerin benzer bir mirasa sahip olmamaları, gelir dağılımındaki bozulmanın bir başka belirleyici unsuru olarak öne çıkmaktadır (Demir, 2014: 52–53).

Toplumda bireyler, meslek grupları ve sosyal sınıflar arasında ortaya çıkan gelir dağılımı eşitsizliklerini ortadan kaldırmak veya en aza indirmek, devletin temel görevlerinden birisidir. Devlet, bu amaç doğrultusunda gelir dağılımını düzenleyici çeşitli iktisadi araçlara sahiptir. Bu araçlar arasında, gelirin elde edilme sürecine yönelik alınan önlemler ve gelir eşitsizliğine neden olan faktörlerin tespitiyle birlikte gerçekleştirilen kamu müdahaleleri yer almaktadır. Devlet, sahip olduğu mali gücü kullanarak, yaratılan toplam gelirin bireyler, sektörler ve sosyal gruplar arasında hangi yöntemlerle ve oranlarda dağıtılacağını kamu harcamaları ve kamu gelirleri aracılığıyla belirleyebilmektedir. Ayrıca doğrudan ve dolaylı teşvik mekanizmaları ile gelir transferleri yoluyla da gelir dağılımındaki dengesizliklerin giderilmesine katkı sağlayabilmektedir (Koç, 2019: 61–62). Sosyal gruplara göre gelir dağılımı ise aşağıda belirtildiği şekilde sınıflandırılmaktadır.

2.7.1. Ücretli ve Maaşlılar

Ücret, üretim faktörlerinden biri olan emeğin üretim sürecine sağladığı katkının karşılığı olarak yapılan ödemeyi ifade etmektedir. Bu kapsamda emek, yalnızca fiziksel (bedensel) değil, aynı zamanda zihinsel (fikri) biçimde de arz edilebilmektedir. Borçlar Kanunu, Sosyal Güvenlik Mevzuatı ve ilgili diğer yasal düzenlemelere göre ücret; bir kimseye, yaptığı iş karşılığında işveren veya üçüncü kişiler tarafından sağlanan ve para ile ödenen tutar olarak tanımlanmaktadır. Maaş ise, kamu sektöründe görev yapan bireylere sundukları hizmetin karşılığında (fiziki ya da fikri) aylık olarak yapılan ödemelerdir (TÜRMOB, 4857 Sayılı İş Kanunu).

Ücretli ve maaşlı çalışanlar genel olarak işçiler, memurlar ve diğer kamu görevlileri şeklinde üç ana gruba ayrılmaktadır. Emeğini arz ederek ücret geliri elde eden bireyler için standart bir ölçüm kriteri bulunmamakla birlikte; memurlar ve kamu görevlilerine yapılacak maaş ödemeleri, bireylerin eğitim düzeyleri, sahip oldukları nitelikler ve üstlendikleri görevlerin önemi ile niteliğine göre yasal

düzenlemeler çerçevesinde belirlenmektedir. Bu durum, ücret ve maaşlar arasında yapısal farklılıkların oluşmasına neden olmaktadır.

2.7.2. Küçük Esnaf ve Sanatkârlar

Günümüzde küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ'ler), tarihsel süreç boyunca varlık gösteren ve belirli meslekleri icra eden esnaf ve sanatkârları da kapsayan ekonomik birimler olarak tanımlanmaktadır. Sanayileşmenin küresel ölçekte yaygınlaşmasıyla birlikte, KOBİ'ler yalnızca sayısal büyüklükleri açısından değil; aynı zamanda toplam istihdam, yaratılan katma değer, yatırım hacmi, vergi katkısı ve kredi kullanım oranları bakımından da ulusal ekonomilerde stratejik bir öneme sahiptir. Nitekim yapılan araştırmalar, dünya genelinde işletmelerin yaklaşık %95–99'unun KOBİ niteliğinde olduğunu; istihdamın %40–80'inin, gayrisafi millî hasılanın (GSMH) %30–70'inin, yatırımların %30–60'ının ve toplam ihracatın %10–40'ının bu işletmeler tarafından gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır (Özdemir vd., 2007: 173).

KOBİ'lerin tanımı ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte, Türkiye'de bu tanım ve sınıflandırma, “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik” çerçevesinde yapılmaktadır. Buna göre, KOBİ; yıllık çalışan sayısı 250'den az olan ve yıllık net satış hasılatı ya da mali bilançosu 25 milyon yeni Türk lirasını aşmayan işletmeleri kapsamaktadır. Aynı yönetmelik doğrultusunda işletmeler şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

1. Mikro işletmeler: 1–9 çalışan,
2. Küçük işletmeler: 10–49 çalışan,
3. Orta büyüklükteki işletmeler: 50–249 çalışan. Bu sınıflandırmaya göre söz konusu işletmeler KOBİ olarak kabul edilmektedir (T.C. Resmî Gazete, Sayı: 25997, 18 Kasım 2005).

KOBİ'lerin ülke ekonomilerindeki payı ise ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre değişkenlik göstermektedir. Gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelerde bu oran %95–98 arasında seyrederken, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde %99,8'e kadar çıkabilmektedir. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, KOBİ'lerin toplam istihdam içindeki payı %76,7 düzeyindeyken, toplam katma değer üretimindeki payları yıllar itibarıyla küçük dalgalanmalar göstermekle birlikte yaklaşık %38 seviyesindedir.

2.7.3. Kendi Hesabına Çalışanlar

Kendi hesabına çalışma kavramı, farklı bağlamlarda çeşitli anlamlar taşıması nedeniyle hem teorik düzeyde anlaşılması güç hem de ampirik olarak ölçülmesi zor bir istihdam biçimi olarak değerlendirilmektedir. Literatürde bu kavram, bir yandan üretim sürecinin tüm aşamalarını takip eden, dağıtım kanallarını geliştiren ve yeni

gelişmeleri izleyerek ortaya çıkan fırsatları değerlendiren girişimci bireyleri kapsarken; diğer yandan işsiz bireylerden yalnızca gelir elde etme yönüyle ayrılan kişiler için de kullanılabilir (Earle, 1998: 1).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 1993 yılında gerçekleştirilen 15. Uluslararası Çalışma İstatistikleri Konferansı'nda (ICSE-93) istihdam statülerini altı ana grupta sınıflandırmıştır. Bu gruplar; işçiler, işverenler, kendi hesabına çalışanlar, üretici kooperatif üyeleri, yardımcı aile işçileri ve sınıflandırılmayan statüdeki işçiler şeklinde tanımlanmıştır (ILO, 1997: 1228).

Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (EUROSTAT) ise kendi hesabına çalışmay; doğrudan kendi adına çalışan, işçi istihdam eden ya da etmeyen ve yaptığı iş karşılığında herhangi bir ücret geliri almaksızın üretim faaliyetlerine katkı sağlayan tüm aile bireylerini kapsayan bir istihdam biçimi olarak tanımlamaktadır (Duggan, 1998: 3).

2.7.4 İşverenler

İş sözleşmesine dayanarak, kendilerine ait olan bir iş yerinde (o iş yerine bağımlı olarak) işçi çalıştıran gerçek veya tüzel kişiye veya tüzel kişiliğe sahip olmayan kurum ve kuruluşlara işveren denmektedir (İş Kanunu, m.2/1).

2.7.5 Emekliler

Yaşlılık, yetişkinliğin bir uzantısı olarak yaşam süresinin ilerleyen dönemlerinde fiziksel ve ruhsal değişimlerin yoğun bir şekilde görüldüğü bir evre olarak tanımlanmaktadır.

Kavram olarak; belirli bir yaşa ve çalışma süresini tamamlayan bireylerin, düzenli bir çalışmayı sonlandırarak; belirli bir maaş ya da gelir karşılığında iş hayatından çekilip dinlenme dönemine girdiği durumdur (www.sgk.gov.tr).

2.8. Cinsiyete Göre Gelir Dağılımı

Cinsiyete göre gelir dağılımı, bir ekonomide üretime katkı sağlayan bireylerin elde ettikleri gelirlerin kadınlar ve erkekler arasında hangi oranlarda ve nasıl paylaştırıldığını ifade eden bir kavramdır. Bu dağılım, uzun vadede farklı sektörlerde istihdam edilen kadın ve erkekler arasındaki gelir farklarının zaman içindeki değişimini ortaya koymaktadır. Ayrıca, toplam nüfus içerisinde kadınların istihdamdaki oranı hakkında da bilgi sunarak, toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında ekonomik katılım düzeylerini değerlendirmeye olanak tanımaktadır.

3. Gelir Dağılımını Belirlemeye Yönelik Ölçütler

Gelir dağılımı eşitsizliği, ekonomik kalkınma ve toplumsal refahın sürdürülebilirliği açısından temel bir gösterge niteliği taşımaktadır. Literatür

incelendiğinde, yalnızca ülkeler arasında değil, aynı zamanda bir ülkenin farklı coğrafi bölgeleri arasında da gelir dağılımında ciddi dengesizliklerin mevcut olduğu açıkça görülmektedir. Bu tür eşitsizlikler, üretim ve tüketim kalıplarındaki farklılıkların yanı sıra, toplumun tutum ve davranış biçimlerinden kaynaklanan bölüşüm adaletsizliklerini de içeren çok boyutlu bir olguyu temsil etmektedir (Atkinson, 1983; Sen, 1973).

Gelir dağılımı eşitsizliği kavramı, belirli bir ülke ya da o ülkenin alt coğrafi birimlerinde yaşayan nüfus gruplarının milli gelirden aldıkları paylar arasındaki farkı ifade etmektedir. Bu fark, ekonomik kaynakların toplum kesimleri arasında ne derece adil bir biçimde dağıtıldığını ortaya koymakta ve sosyal politika yapıcılarını açısından önemli bir değerlendirme aracı sunmaktadır (Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Komisyonu Özel İhtisas Raporu, 2025).

Eşitsizlik kavramı, çoğu zaman yoksulluk ve refah (gönenç) kavramlarıyla birlikte ele alınmakta olup, bu üç olgu sosyal bilimler literatüründe en çok araştırılan ve tartışılan konular arasında yer almaktadır. Yoksulluk, bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayamama durumunu; refah ise bireylerin yaşam kalitesini ve ekonomik güvenliğini; eşitsizlik ise bu iki kavramın dağılımındaki adaletsizlikleri ifade etmektedir. Bu bağlamda, gelir dağılımı eşitsizliği hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ekonomik fırsatlara erişim açısından kritik bir rol oynamaktadır.

Gelir dağılımındaki eşitsizliğin ölçülmesine yönelik olarak literatürde sezgisel ve matematiksel temellere dayanan çeşitli yöntemler geliştirilmiştir (Cowell, 1995). Bu yöntemler arasında Gini katsayısı, Lorenz eğrisi, Theil endeksi, Atkinson endeksi ve varyans gibi istatistiksel araçlar yer almaktadır. Ancak bazı ölçüm tekniklerinin, özellikle şekil duyarlılığı yüksek olanların, gelir ölçeğinden bağımsız hareket edememesi nedeniyle yanıltıcı sonuçlar üretebildiği gözlemlenmiştir. Örneğin, varyans yöntemi, gelir düzeyindeki iki katlık artışı, eşitsizlik ölçümünde dört katlık bir artış olarak yansıtabilmektedir. Bu durum, ölçüm araçlarının seçimi konusunda dikkatli olunması gerektiğini ve tek bir yönteme dayalı analizlerin sınırlı kalabileceğini göstermektedir (Doğanoğlu ve Gülcü, 2001: 47-48).

Sonuç olarak, gelir dağılımı eşitsizliğinin ölçümünde kullanılan yöntemlerin hem teorik hem de uygulamalı düzeyde değerlendirilmesi, sosyal politika geliştirme süreçlerinde daha sağlıklı ve kapsayıcı kararlar alınmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, en çok kullanılan ölçüm yöntemleri aşağıda alt başlıklar halinde sistematik biçimde ele alınarak açıklanacaktır.

3.1. Değişim Aralığı

Değişim aralığı ölçüt yöntemi; bir toplumdaki bireylerin en yüksek düzeyde gelir elde edenler ile en düşük düzeyde gelir elde edenlerin karşılaştırmasını yapan bir ölçüm yöntemidir. Diğer bir ifade ile bu yöntem; maksimum gelir elde edenler ile minimum gelir elde edenler arasındaki farkın aritmetik ortalamaya bölümü ile hesap edilen bir ölçüm yöntemidir.

Bu ölçüm yöntemi sadece serideki iki uç değeri (maksimum gelir elde edenler-minimum gelir elde edenleri) dikkate alıp, arada kalan diğer gelir gruplarını dikkate almaması eşitsizlik ölçüsü olarak eleştirilen bir yöntem olmasına neden olmuştur.

Değişim aralığının formülü şöyledir;

$$A = \left(\frac{MaxY_i - MinY_i}{Y} \right)$$

A: Değişim aralığını,

Y: Ortalama geliri,

MaxY_i: Maksimum hane gelirini,

MinY_i: Minimum hane gelirini ifade etmektedir.

Yapılan hesaplamalar sonucunda;

A= 0 çıkmış ise bunun anlamı; tüm gelir eşit dağıtılmıştır,

A= n çıkmış ise; n kişilik bir gruptaki tüm gelirleri bir kişi almaktadır. Ancak A genellikle 0 ıla n arasında bir değer almakta olup; iki uç nokta arasında yer alan dağılım hakkında yeterince bilgi vermemektedir (Aktan ve Vural, 2002a: 31-32).

3.2. Göreli Ortalama Mutlak Sapma

Bu ölçüt yönteminde; toplumu oluşturan bireylerin her bir gelir düzeyinin ortalama gelirden mutlak farklarının toplamı alındıktan sonra, elde edilen toplam değerin toplam gelire oranlaması yapılmaktadır.

$$GOMS = \left(\frac{\sum_{i=1}^n |Y_i - \mu|}{\mu - n} \right)$$

Y_i= Bireysel geliri,

μ = Ortalama geliri,

n: Sayıda yer alan gelir ortalama gelir ile karşılaştırır.

Yapılan hesaplamalar sonucunda; sonuç 0 çıkmış ise; yaratılan gelirin eşit bir şekilde dağıtılmıştır. Bu yöntemde sonuç 0'a yaklaştıkça gelir dağılımındaki eşitsizlik minimum düzeye inmiş anlamını gelmektedir. Ancak bu ölçüm yöntemi sonucunda ortalamanın altında veya üstünde bulunan kişilerin gelir transferlerinin yapılması durumunda etkilenmemesi bu ölçüm yönteminin yetersiz kaldığı noktayı oluşturmaktadır (Allison, 1978:868).

3.3.Görelî Varyans

Görelî Varyans ve (Göreceli Varyans) terimleri bazen birbirinin yerine kullanılmaktadır. Görelî Varyans (R.V) bir hata ölçüsü birimidir. Bir veri noktasının veya veri noktaları kümesinin ne kadar değişebileceğini göstermektedir. Görelî varyansın evrensel bir tanımı olmayıp literatür incelendiğinde farklı tanımlarla karşılaşılmaktadır (www.statisticshowto.com/relative-variance).

Varyans, bir ülkedeki gelir dağılımını karşılaştırmak amacıyla kullanılan bir ölçüt yöntemi olup, esas itibarıyla mutlak farkların karelerini toplayarak ortalama uzaklaşan farkları göstermektedir (Sen, 1973). Bu yöntem istatistiklerde çok resmi olmayan terimler dışında sık kullanılan bir yöntem değildir. Ancak varyans ölçü birimi ile gelir transferlerinin eşitsizlik üzerindeki etkisi dikkate alınmaktadır.

$$V = \frac{\sum_{i=1}^n |Y_i - Y|^2}{n}$$

V: Varyans,

Y_i : Hane gelirini,

Y: Ortalama geliri,

n: Kişi sayısını göstermektedir.

Varyans, ortalama gelir düzeyine bağlı olup; formülde görüldüğü gibi kare alma unsurunu bünyesinde barındırmaktadır. Bu sebeple görelî varyans, bir ülkedeki gelir dağılımının aritmetik ortalamasının karesi bulunarak hesaplanmış olur.

Görelî varyans ölçütü; bağımsızlık şartını sağladıktan sonra, standart sapmanın aritmetik ortalamaya bölünmesiyle bulunan değişkenlik katsayısının karesine eşit hale gelir.

$$GV = \frac{\sum_{i=1}^n (Y_i - \mu)^2}{n\mu^2}$$

Görelî varyansın bir üst değeri olmayıp, ölçütün değeri arttıkça bir ülkedeki gelir dağılımının da o denli arttığı anlamına gelmektedir. Ayrıca bu ölçüt yönteminde yüksek gelir grubunda bulunanların gelir transferlerine karşı daha duyarlı oldukları görülmektedir (TÜSİAD, 2000:179-181).

3.4. Yüzdelik Hane halkı- Fert Grupları ve Yüzde Paylar Analizi

Yüzde Paylar Analizi, bireylerin veya hane halkı gruplarının bir ekonomide yaratılan toplam gelirden aldıkları payların yüzdelik dilimlere göre karşılaştırılmasını esas alan bir ölçüm yöntemidir. Kişisel gelir dağılımının analizinde sıklıkla başvurulmuş bu yöntem, gelir eşitsizliğinin boyutlarını ortaya koymak amacıyla en yüksek gelir grubunun toplam gelirden aldığı pay ile aynı grup içerisindeki en düşük gelir grubunun payını karşılaştırarak değerlendirme yapmaktadır (Özdemir, 2017).

Bu yöntemin temelinde, hane halklarının kullanılabilir gelirleri ile hanede yaşayan bireylerin eşdeğer hane halkı gelirleri esas alınarak yapılan sıralama yer almaktadır. Sıralama, gelir düzeyine göre küçükten büyüğe doğru gerçekleştirilmektedir. Ardından, bu sıralama doğrultusunda nüfus çeşitli gruplara ayrılmaktadır. Örneğin, nüfus 20 gruba bölünerek ilk %5'lik dilim oluşturulabilir; ya da 10 gruba bölünerek %10'luk, 5 gruba bölünerek %20'lik dilimler elde edilebilir. Her bir dilimin toplam gelirden aldığı pay, yüzde (%) cinsinden hesaplanarak gelir dağılımındaki eşitsizlik düzeyleri analiz edilir.

Bu yaklaşım, gelir dağılımının farklı kesimler arasında nasıl bölüştüğünü görselleştirmeye olanak tanır ve özellikle en alt ve en üst gelir gruplarının ekonomik sistem içerisindeki konumlarını karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye imkân sağlar. Böylece, gelir eşitsizliğinin hangi düzeyde gerçekleştiği ve hangi grupların görece daha dezavantajlı konumda olduğu belirlenebilir. Bu yöntem, sosyal politika geliştirme süreçlerinde hedef grupların tespiti ve müdahale alanlarının belirlenmesi açısından önemli bir analitik araç olarak kullanılmaktadır.

3.5. Theil İndeksi

Theil İndeksi, bilgi kuramında yer alan entropi kavramından esinlenerek Henry Theil tarafından geliştirilmiş bir ölçüm aracıdır. Başlangıçta ekonomik sistemlerde bilginin aktarımı sırasında meydana gelen kayıpların nicel olarak değerlendirilmesi amacıyla tasarlanmış olan bu indeks, zamanla gelir dağılımı eşitsizliklerinin ölçümünde yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır (Theil, 1967: 298). Özellikle mikro ve makro düzeydeki gelir farklılıklarının analizi açısından güçlü bir araç sunan Theil İndeksi hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki eşitsizliklerin ayrıştırılmasına olanak tanımaktadır.

Theil İndeksi (T), gelir dağılımındaki eşitsizliklerin hem grup içi hem de gruplar arası düzeyde ölçülmesini mümkün kılan bir istatistiksel yöntemdir. Bu bağlamda, belirli bir nüfusun alt gruplara ayrılmasıyla her bir grubun toplam eşitsizliğe katkısı hesaplanabilir. Grup içindeki bireyler arasında gözlenen eşitsizlikler ile gruplar arasında ortaya çıkan farklılıkların toplamı, literatürde "Genelleştirilmiş Entropi Sınıfı" olarak adlandırılmaktadır. Öte yandan, yalnızca grup içi farklılıkların neden olduğu eşitsizlik düzeyi ise "Saf Eşitsizlik" kavramı ile ifade edilmektedir (Taştan ve Akar, 2013: 22–23).

Theil İndeksi iki temel bileşenden oluşur: Grup içi eşitsizlikleri ölçen bileşen (T^w) ve gruplar arası eşitsizlikleri değerlendiren bileşen (T^b). Her iki bileşen de 0 ile 1 arasında değer alır; bu değerler eşitsizlik düzeyinin nicel ifadesini sunar. T^w değeri, grupların kendi içlerindeki gelir dağılımı farklılıklarını; T^b değeri ise gruplar arasında gözlenen gelir düzeyi farklarını temsil eder. Bu ayrıştırma, eşitsizlik kaynaklarının daha ayrıntılı biçimde analiz edilmesine olanak tanır ve sosyal politika geliştirme süreçlerinde hedefe yönelik müdahalelerin tasarlanmasına katkı sağlar.

Sonuç olarak, Theil İndeksi entropi temelli yapısı sayesinde gelir eşitsizliğinin hem yapısal hem de dağılımsal boyutlarını ayrıştırarak değerlendirme imkânı sunan güçlü bir araçtır. Özellikle bölgesel, sektörel veya demografik temelli eşitsizlik analizlerinde kullanımı, eşitsizliklerin nedenlerini ve dinamiklerini daha derinlemesine anlamaya yardımcı olmaktadır.

$$T^w = \sum_{i=1}^n \left\{ \left(\frac{1}{n} \right) \cdot \left(\frac{Y_i}{\mu} \right) \cdot \ln \left(\frac{Y_i}{\mu} \right) \right\}$$

n: Kişi sayısını,

i: Birey İndeksini,

Y_i : İ Bireylerinin gelirini,

μ : Popülasyonun ortalama gelirini ifade etmektedir.

Hesaplama sonucunda toplam nüfus içinde yer alan tüm bireyler eşit gelire sahip ise; $T= 0$ sonucuna ulaşılır. Burada T 'nin alabileceği minimum değer 0; maksimum değer ise 1'dir. Eğer bir birey yaratılan tüm geliri alıyorsa bu durum mutlak eşitsizlik anlamına gelmekte olup T 'nin değeri 1'i gösterir. Ancak yapılan ölçümler T değerinin 0 ila 1 arasında esneklik gösterdiği yönündedir. Gruplar arası Theil İndeksi formülü ise şöyledir;

$$T^B = \sum_i^n \left\{ \left(\frac{P_i}{P} \right) \cdot \left(\frac{Y_i}{\mu} \right) \cdot \ln \left(\frac{Y_i}{\mu} \right) \right\}$$

i: Grup indeksini,

P_i: İ Grubunun popülasyonunu,

P: Toplam popülasyonu,

Y_i: İ Grubunun ortama gelirini,

μ: Tüm popülasyonun ortalama gelirini göstermektedir.

Theil İndeksi, birden fazla gruba ait gelir dağılımındaki dengesizliğin ölçülmesinde kullanılabilir olsa da hesaplamalarda kullanılan grup sayısı sabit olmalıdır. Aksi taktirde hesaplamadan doğru sonuç elde edilemez. Bu yöntemin olumsuz yönü; farklı grup sayısı içeren çalışmalar için karşılaştırma yapmaya olanak vermemesidir. Ancak bu endeks alt grupların gruplar arası eşitsizliğe hangi oranda katkı yaptığını araştırarak analiz yapılmasına olanak tanımaktadır (Taştan ve Akar, agm., s:17-49).

3.6. Kuznets ve Ters U Etkisi

Simon Kuznets, 1971 yılında Nobel Ekonomi Ödülü'ne layık görülen Rus asıllı bir ekonomist ve istatistikçidir. Kendisi tarafından geliştirilen ve literatürde "Kuznets Eğrisi" ya da "Ters U Etkisi" olarak adlandırılan yaklaşım, ekonomik büyüme ile gelir dağılımı eşitsizliği arasındaki dinamik ilişkiyi açıklamaya yönelik önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Kuznets, 1955 yılında yayımladığı "Economic Growth and Income Inequality" başlıklı makalesinde, ekonomik büyümenin erken evrelerinde gelir eşitsizliğinin artma eğiliminde olduğunu; ancak belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaşıldığında bu eşitsizliğin azalmaya başlayacağını ileri sürmüştür (Kuznets, 1955). Bu yaklaşım, büyüme sürecinin yapısal dönüşümlerle birlikte gelir dağılımında önce bozulma, ardından iyileşme yönünde bir seyir izlediğini ifade eden ters yönlü bir ilişkiyi temsil etmektedir.

Kuznets'in bu teorik çerçeveyle birlikte geliştirdiği "Kuznets Katsayısı", gelir dağılımındaki eşitsizliğin ölçümüne yönelik bir göstergedir. Bu katsayı, sektörlere göre sınıflandırılmış Lorenz eğrisi temel alınarak hesaplanmakta olup, yalnızca iki sektörlü ekonomik yapılar için geçerlidir (Özmucur, 1996: 5). Katsayının hesaplanmasında, her bir sektörün toplam hasıla içerisindeki payı ile o sektörde istihdam edilen işgücünün toplam işgücü içindeki oranı karşılaştırılmaktadır. Bu karşılaştırma, sektörel verimlilik farklarını ve dolayısıyla gelir eşitsizliğini ortaya koymaktadır.

Örneğin, bir ülkede tarım sektörünün toplam hasıla içindeki payının %25, bu sektörde istihdam edilen işgücünün ise toplam işgücünün %5'ini oluşturduğunu varsayalım. Bu durumda ortaya çıkan %20'lik fark, tarım sektöründe çalışan bir işçinin üretkenliğinin ülke ortalamasına göre ne ölçüde farklılaştığını göstermektedir. Bu fark, işçi başına düşen üretim düzeyinin, sektörel istihdam oranı ile hasıla payı arasındaki ilişki üzerinden hesaplanarak gelir eşitsizliğinin düzeyini nicel olarak ifade etmektedir.

Sonuç olarak, Kuznets Eğrisi ve Kuznets Katsayısı, ekonomik büyüme süreçlerinin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini analiz etmek için kullanılan önemli araçlardır. Bu kavramlar, özellikle kalkınma ekonomisi ve eşitsizlik literatüründe yapısal dönüşümlerin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini değerlendirmek açısından temel bir referans noktası oluşturmaktadır. Bu tabloya göre Kuznets;

$$K = 0.15 \times [(0.25/0.5) - 1] = 0.20$$

Kuznets Katsayısı 0 ile 1 arasında bir değere sahiptir. Hesaplaması yapılan sektörün ortalaması ülke ortalamasına eşit çıkmış ise katsayı 0 olur. Ülkede yaratılan toplam hasılanın (MG)'in sadece bir sektörde üretilmesi halinde katsayı 1'e eşit olur (Özdemir, 2017). Kuznets tarafından ortaya konan Ters U Eğrisinin şekli ve katsayının hesap edilmesi ise (Şekil 1)'de görüldüğü gibidir.

Şekil 1: Kuznets Ters U Eğrisi

$$K = Y_i \left[\left(\frac{x_i}{y_i} \right) - 1 \right]$$

X_i : İ sektörünün üretimdeki payı

Y_i : İ sektörünün istihdamdaki payı.

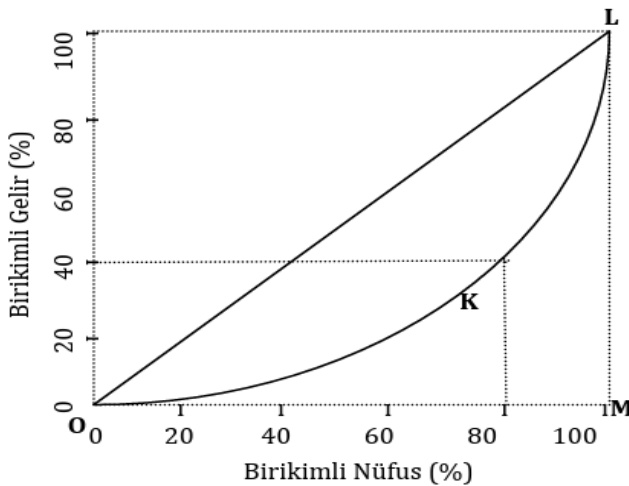
Kuznets tarafından ortaya konan fonksiyonel gelir dağılımı hesaplama yöntemi; gelirin sadece sektörel faaliyetlerden oluştuğu varsayımına dayanan politikalarını göz önünde bulundurmadağı için eleştirilere maruz kalmıştır (Karluk, 2009).

3.7. Lorenz Eğrisi

Lorenz Eğrisi, Amerikalı istatistikçi Max Lorenz tarafından 1955 yılında geliştirilmiş olup, gelir dağılımı eşitsizliğini ölçmek amacıyla kullanılan temel grafiksel araçlardan biridir. Bu eğri, belirli bir dönemde bir ülkede yaratılan reel gelirin, o ülkede yaşayan nüfus grupları arasında ne derece eşitlikçi biçimde dağıldığını görselleştirmektedir (Kakwani, 1980: 30–31).

Lorenz Eğrisi, genellikle tam eşitlik doğrusuyla birlikte sunulur. Bu doğrultuda, tam eşitlik doğrusu, gelir dağılımının tüm bireyler arasında tamamen eşit olduğu varsayımını temsil eder. Eğri, bu doğrudan ne kadar saparsa, gelir dağılımındaki eşitsizlik düzeyi o denli artar. Özellikle Lorenz Eğrisi'nin eğimi, yatay eksenle birikimli nüfusa doğru aşağı yönlü sarktıka, gelir dağılımının daha adaletsiz olduğu anlaşılır. Buna karşılık, eğrinin tam eşitlik doğrusuna yaklaşması, gelir dağılımının daha dengeli ve eşitlikçi olduğunu gösterir (Özdemir, agm., s. 44).

Bu bağlamda, Lorenz Eğrisi yalnızca gelir eşitsizliğini görselleştirmekle kalmaz; aynı zamanda Gini katsayısı gibi nicel ölçütlerin hesaplanmasına da temel teşkil eder. Eğrinin tam eşitlik doğrusundan sapma derecesi, Gini katsayısının büyüklüğüyle doğru orantılıdır ve bu katsayı, gelir dağılımındaki eşitsizliğin özet bir göstergesi olarak kullanılır.

Kaynak: Elveren, A. Y. (2013).

Gelir dağılımı eşitsizliğinin ölçümünde yaygın olarak kullanılan araçlardan biri olan Lorenz Eğrisi, bir toplumda bireylerin birikimli nüfus yüzdesi ile birikimli gelir yüzdesi arasındaki ilişkiyi grafiksel olarak ortaya koyar. Bu eğrinin yatay eksene ne ölçüde yaklaştığı, yani eğrinin ne kadar "serpildiği", gelir dağılımındaki eşitsizliğin derecesini belirleyen temel unsurlardan biridir. Söz konusu sapma, Gini Katsayısı ile nicel olarak ifade edilir.

Gini Katsayısı, bir ülkede ya da toplumda milli gelirin bireyler arasında ne derece eşit dağıldığını ölçen bir göstergedir. Bu katsayı, Lorenz Eğrisi ile tam eşitlik doğrusu arasında kalan alanın toplam alana oranı şeklinde hesaplanır. Katsayının değeri 0 ile 1 arasında değişmekte olup, 0 değeri tam eşit gelir dağılımını, 1 değeri ise mutlak eşitsizliği ifade eder. Dolayısıyla, Gini Katsayısının 1'e yaklaşması, gelir dağılımında adaletin sağlanmadığını; 0'a yaklaşması ise gelir dağılımının daha eşitlikçi olduğunu göstermektedir (Özdemir, agm..., s. 45).

3.8. Pareto Optimumu/Katsayısı

Pareto Katsayısı, 19. yüzyılın sonlarında İtalyan iktisatçı Vilfredo Pareto tarafından geliştirilmiş olup, gelir ve servet dağılımı analizlerinde temel bir ölçüt olarak kullanılmaktadır. Pareto, çeşitli ülkelerdeki gelir vergisi verilerini dönemselsel olarak incelemiş ve bu veriler arasında belirli bir düzenin varlığını tespit etmiştir (Pen, 1971: 234–235).

Pareto'nun katkılarından biri olan Pareto Optimumu, bir ekonomide mevcut kaynakların bireyler arasında etkin ve dengeli biçimde dağıtılıp dağıtılmadığını değerlendiren teorik bir çerçevedir. Bu yaklaşıma göre, eğer gelir dağılımı tam anlamıyla dengeli ise, bir bireyin refah düzeyini artırmak, başka bir bireyin refahını azaltmadan mümkün değildir. Dolayısıyla, üretim ve tüketim arasında ideal bir denge sağlanmadıkça kaynakların eşit ve etkin biçimde dağıtılması mümkün olmamaktadır (Özdemir, agm..., 2017).

Gelir dağılımındaki eşitsizliği ölçmek amacıyla Pareto tarafından geliştirilen Pareto α katsayısı, toplumda rastgele seçilen bireylerin gelir düzeyleri ile bu bireylerden daha yüksek gelire sahip olanlar arasındaki sabit ilişkiyi ifade eder. Bu katsayı, özellikle gelir ve servet dağılımının üst kesimlerini analiz etmekte etkili bir araçtır (Pen, agm..., s. 235).

Pareto analizi, gelir dağılımının yüzdelik dilimlerle incelenmesinde sıkça başvurulan yöntemlerden biridir. Örneğin, toplumun %20'lik kesiminin toplam gelirin %80'ine sahip olması durumu, Pareto'nun 80/20 kuralı olarak bilinen dağılım modelinin temelini oluşturur. Bu model, toplam nüfus ile toplam gelir arasındaki karşılaştırmaya dayanmakta olup, diğer eşitsizlik ölçütlerinde olduğu

gibi 0 ile 1 arasında değişen katsayılarla ifade edilir. Alfa (α) değerinin pozitif olması gerekmekte olup, bazı durumlarda 1'in üzerine çıkabilmektedir. Böyle bir durumda, toplumun toplam gelirinin sınırlı bir kesimde yoğunlaştığı anlaşılır. Ayrıca, Pareto endeksinin büyümesi, yüksek gelire sahip bireylerin toplum içindeki oranının azaldığını göstermektedir (Özdemir, agm..., s. 48).

$$N_y = A \cdot y^\alpha$$

N_y : Gelirleri y seviyesi veya üstünde olanları,

A: Sabit bir katsayıyı (Pareto Katsayısını),

y : Gelir seviyesini göstermektedir (Davis, 1963: 402).

Gelir dağılımını ölçmeye yönelik diğer ölçüm yöntemleri arasında; Pearson Çarpıklık Katsayısı, Değişim Katsayısı, Logaritmik Standart Sapma, Elteto-Firigyes Eşitsizlik Ölçüm Yöntemi, Dalton Eşitsizlik Ölçüm Yöntemi, Atkinson İndeks, Sıklık Fonksiyonu, Hareketlilik Matrisi, Yüzdelik Hanehalkı/Fert Grupları ve Yüzde Paylar Analizi, Jan Pen Gecit Töreni gibi ölçüm yöntemleri de mevcuttur. Bu yöntemler günümüzde çok sık kullanılmadığı için çalışmada yer verilmemiştir.

4.SONUÇ

Ekonomi biliminin temel tartışma alanlarından biri, üretim süreciyle birlikte yüksek düzeyde gelir yaratılması iken, diğeri bu gelirin toplum bireyleri arasında nasıl adil ve eşit biçimde dağıtılacağıdır. Bu ikili yapı, yalnızca ekonomik büyüme ve kalkınma hedefleri açısından değil, aynı zamanda sosyal adaletin tesisi, toplumsal huzurun korunması ve demokratik kurumların sürdürülebilirliği açısından da kritik öneme sahiptir. Gelirin adil dağılımı, ekonomik faaliyetlerin yönünü belirleyen ve sosyal eşitlik ilkeleriyle doğrudan ilişkili olan yapısal bir olgudur.

Adil ve dengeli gelir dağılımını sağlayan ülkelerde; ekonomik krizler, sosyal patlamalar, terör, anarşi, işsizlik ve yoksulluk gibi toplumsal istikrarsızlıkların görülme olasılığı oldukça düşüktür. Bu bağlamda gelir dağılımı, yalnızca ekonomik bir gösterge değil, aynı zamanda toplumsal refahın ve siyasal istikrarın da belirleyicisi olarak değerlendirilmelidir. Özellikle gelişmekte olan ve düşük gelirli ülkelerde kişisel gelir dağılımının zayıf olması, toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmekte ve sosyal patlamalara zemin hazırlamaktadır. Bu ülkelerde gelir eşitsizliğinin artması, ekonomik büyümenin kapsayıcı olmaktan uzaklaştığını ve refahın sınırlı bir kesimde yoğunlaştığını göstermektedir.

Yoksulluk, günümüzde evrensel bir sorun olarak varlığını sürdürmekte olup, son on yılda Türkiye özelinde de gelir dağılımındaki dengesizlikleri derinleştirerek nüfusun geniş kesimlerini doğrudan etkilemiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve uluslararası kuruluşların verileri, gelir eşitsizliğinin hem bölgesel hem de sektörel düzeyde belirginleştiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, sosyal yardımların etkinliği, istihdam politikalarının kapsayıcılığı ve vergi sisteminin adaleti gibi kamu politikalarının yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Sonuç olarak, gelir dağılımında yaşanan eşitsizlik, günümüzün en önemli ekonomik ve sosyal problemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar Gini katsayısı, Lorenz eğrisi, Palma oranı ve Pareto katsayısı gibi çeşitli ölçüm yöntemleriyle bu eşitsizlik oranları belirlenmeye çalışılsa da tekil göstergelerle sorunun bütüncül biçimde anlaşılması mümkün olmamaktadır. Üstelik bu eşitsizlik, küresel düzeyde her yıl artış göstermekte ve yoksul nüfusun mutlak sayısını yükseltmektedir.

Bu bağlamda, gelir dağılımı dengesizliğiyle karşı karşıya olan ülkelerin en temel sorumluluğu, eşitsizliği minimize edecek, sürdürülebilir ve kapsayıcı sosyal politikalar geliştirmektir. Bu politikalar; eğitimde fırsat eşitliği, istihdamda erişilebilirlik, sosyal güvenlikle kapsayıcılık ve vergide adalet ilkeleri etrafında şekillenmelidir. Böylece yalnızca ekonomik refah değil, aynı zamanda bireyler arasında fırsat eşitliği ve sosyal barış da tesis edilmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akça, H. & Ela, M. (2012). Eğitim ve gelir dağılımı ilişkisi: Türkiye değerlendirmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 241-259.
- Aktan, Ç. C. & Vural, İ. Y. (2002a), Gelir dağılımında Aadalet(siz)lik ve gelir eşit(siz)liği: terminoloji, temel kavramlar ve ölçüm yöntemleri, yoksullukla mücadele stratejileri. Coşkun Can Aktan (ed.), *Hak-İş Konfederasyonu Yayınları*, Ankara.
- Allison, P. D. (1978). Measures of inequality. *American sociological review*, 865-880.
- Atkinson, A.B. (1983). The economics of inequality. 2nd Edition, *Clarendon Press*, Oxford.
- Bayraklı, H. H. (2000). Gelir vergisi kanununda gelir kavramı ve sapmalar. *Mevzuat dergisi*, 3(36), <https://www.mevzuatdergisi.com/2000/12a/02.htm>
- Bayraklı, H. H. (2000). Gelir vergisi kanununda gelir kavramı ve sapmalar. *Mevzuat dergisi*, 3(36), 1-10.
- Bocutoğlu, E. & Berber, M. (2013), Makro iktisada giriş, 2.Baskı. *Murathan Yayınevi*, Bursa.
- Bocutoğlu, E., (2015). Makro iktisat, teori ve politikalar. *Ekin Basım Yayın Dağıtım*, 12.Baskı. Bursa.
- Cowell, F. A., & Jenkins, S. P. (1995). How much inequality can we explain? A methodology and an application to the United States. *The Economic Journal*, 105(429), 421-430.
- De Wolff, P., & Linden, J. V. D. (1988). Jan Tinbergen: A quatitative economist. *Review of Social Economy*, 46(3), 312-325.
- Demir, İ.C. (2014), Kamu maliyesi, *Limit Yayınları*, Afyon.
- Doğanoğlu, F., & Gülcü, A. (2001). Gelir eşitsizliği ölçümünde kullanılan yöntemler. *Cumhuriyet Üniversitesi*. 2(1). 47-65.
- DPT (2001). Gelir dağılımının iyileştirilmesi ve yoksullukla mücadelede özel ihtisas komisyonu raporu, *VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- DPT (2001). Gelir dağılımının iyileştirilmesi ve yoksullukla mücadelede özel ihtisas komisyonu raporu. *VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- DPT, 8.BYKP, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan8.pdf>.
- Duggan, C. (1998). Self-employment in the UK and Ireland. *In International Conference on Self-Employment in Canada*. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download>.
- Earle, J., & Sakova, Z. (1998). Self-Employment in Transitional Economies. *In Intemational Conference on Self-Employment in Canada*.

- Elveren, A. Y. (2013). Gelir dağılımı çalışmaları için bir alternatif: Texas Üniversitesi eşitsizlik projesi veri setleri. *Anadolu University Journal of Social Sciences/Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2). 35-42.
- ILO (1997), Yearbook of Labour Statistics, 56th Issue, Geneva.
- İş Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4857&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Kakwani, N.C. (1980). Income inequality and poverty, *Oxford University Press*, UK.
- Karaman, İ. (1995). Dünya'da ve Türkiye'de gelir dağılımı. *Yeni Türkiye Dergisi*, (6),154-159.
- Karataş, M. (2019). Gelir dağılımının teorik yapısı. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*. 8(21). ISSN: 2147-3668.
- Karluk, R. (2009). Uluslararası Ekonomi, *Beta Yayınevi*, İstanbul.
- Koç, Ö. E. (2019). Sosyal devlet ve sosyal bütçe perspektifinden Türkiye’de sosyal harcamalar. *Güncel Sosyal ve Mali Sorunlara Yönelik Seçme Yazılar İçinde*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Koray M. & A. Topçuoğlu (1987). Sosyal Politika. *Karınca Matbaacılık*. İzmir.
- Kubar, Y. (2011). Bir iktisat politikası olarak gelir dağılımı: Türkiye örneği (1994-2007) analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 227-247.
- Kuştepe, Y. & Halaç U. (2004). Türkiye’de genel gelir dağılımının analizi ve iyileştirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(4).
- Kuznets, S. (1955). International differences in capital formation and financing. In *Capital formation and economic growth*. Princeton University Press.19-111.
- Özdemir, M.Ç. (2017), Gelir eşitsizliği ölçüm yöntemleri, gelir dağılımı ve yoksulluk içinde, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Özdemir, S., Ersöz, H., & Sarıoğlu, H. (2007). Küçük girişimciliğin artan önemi ve KOBİ'lerin Türkiye ekonomisindeki yeri. *Istanbul University, In Journal of Social Policy Conferences*. 173-230.
- Özmucur, S. (1996). Türkiye’de gelir dağılımı, vergi yükü ve makroekonomik göstergeler. *Boğaziçi Üniversitesi Yayınları*. İstanbul.
- Pen, J. (1971). Income distribution, facts, theories, policies, translated from the Dutch by Treors. Preston, New York, Washington. Praeger Publishers.
- Sen, A.K. (1973). On economic inequality, *Oxford University Press*, London.
- Seyidoğlu, H. (2002). Ekonomik terimler ansiklopedik sözlük. 3. Baskı, *Güzem Can Yayınları*. İstanbul.
- Statistics How To. www.statisticshowto.com/relative-variance

- T.C. Resmî Gazete, (2005). Sayı: 25997,
<https://resmigazete.gov.tr/fihrist?tarix=2005-11-18>
- Taştan, H. & M.Akar (2013). Türkiye imalat sanayiinde bölgesel ve sektörel ücret eşitsizliği. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 63(1),17-49.
- Theil, H. (1973). A new index number formula. *The review of economics and statistics*, 498-502.
- TÜİK (2016), Hane halkı gelir ve yaşam koşulları araştırması.
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21584>
- Türk, İ. (1989). Maliye politikası, 8. Bs., Sevinç Yayınevi. Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2025). Gelir dağılımı özel ihtisas komisyonu raporu, *On İkinci Kalkınma Planı*, Ankara.
- TÜRMÖB, 4857 Sayılı İş Kanunu. <https://www.turmob.org.tr/mevzuat/Pdf/17837>.
- TÜSİAD: Türkiye’de bireysel gelir dağılımı ve yoksulluk: AB ile karşılaştırma, İstanbul, TÜSİAD- T/ 2000-12, Aralık 2000.
- Watkins, K. (2006). Human Development Report 2006-Beyond scarcity: Power, poverty and the global water crisis. *UNDP Human Development Reports*.

7. Bölüm

Afetlere Karşı Dirençliliği Tartışmak: Kastamonu Üniversitesi Hidrometeorolojik Afetlere Karşı Kentsel Dirençlilik Çalıştayı ve Değerlendirilmesi

Bekir TAŞTAN¹, Ekrem MUTLU²

Özet

Afetler günümüzde en çok ölümlere ve yaralanmalara sebep olan olaylar arasında yer almaktadır. Afet yönetimi afet öncesinde risk, afet sırasında acil durum ve sonrasında kriz yönetimi gibi süreçleri koordineli ve hiyerarşik bir yapıda çözmek için yapılması gerekli unsurları belirtir. Dirençlilik afet öncesi risk yönetimi bünyesinde zarar azaltma çalışmalarını desteklemek için yapısal reformların yapılmasını hedefler ve toplumun afetin olumsuz sonuçlarına direnebilme gücünü geliştirmeyi destekler. Çalışmada afetlere karşı dirençlilik çalışmalarını desteklemek için Kastamonu Üniversitesi'nde 14-16 Mayıs 2025 tarihleri arasında akademisyenler, kamu kurumları ve sivil toplum temsilcileri ve alanında uzman kişilerin katkılarıyla gerçekleştirilen çalıştay ve çalıştayda ele alınan konular, öneriler ve katkılar değerlendirilmiştir. Bu önerilerin hayata geçirilmesi afet farkındalığının artmasına ve afete karşı dirençli kentlerin tesis edilmesine katkıda bulunacaktır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Coğrafya Bölümü, Kuzeykent Kampüsü, Kastamonu/Türkiye, ORCID No: 0000-0002-3957-7371

² Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Coğrafya Bölümü, Kuzeykent Kampüsü, Kastamonu/Türkiye, ORCID No: 0000-0002-6000-254X

1. Giriş

Afet; Birleşmiş Milletler Afet Risk Azaltımı Ofisi (UNDRR, 2017) tanımlamasına göre; bir sistem, toplum ya da topluluğun belirli bir zaman diliminde afet tehlikesinden dolayı maruz kalabileceği can kaybı, yaralanmaların olasılıksal olarak belirlenen potansiyelidir. Bu tanımlamaya göre aslında afetler oluşabilecek belirli bir potansiteli belirtmektedir. Bu potansiyel durum afet tehlikesinin etkisi altında gelişebilir. Böylelikle afet belirli bir neden değil bir sonucu ortaya çıkartma amacı güder. Afetlerin ortaya çıkmasında afeti doğuran olayın etkisinin boyutu etkilidir. Az bir zararla ortaya çıkan, ya da etki altına aldığı alanın boyutu küçük olan bir tehlike afete neden olmaz. Daha çok bu tür gelişmeler afet boyutunda değerlendirilmez.

Afetlerin ortaya çıkardığı veya çıkarabileceği zararların en aza indirilmesi veya tamamen ortadan kaldırılması için yapılacak faaliyetlerin belirli bir düzen içinde yapılması gereklidir. Gelişigüzel yapılan faaliyetlerin etkisi çok sınırlıdır ya da kısa süreli olur. Afetlerin negatif etkilerini en aza indirmek için yapılan bu organize faaliyetlere afet yönetimi adı verilmektedir. Afet yönetimi süreçleri bütün kurum ve kuruluşları işe koşan onların aralarındaki eş güdümü sağlayan afet yönetimi süreçlerini planlayan aktivitelerdir.

Dünya nüfusunun hızla artması sonucu doğal kaynaklar her geçen gün azalmaktadır. Nüfusun artışı neticesinde tarım alanları işgal edilmekte veya yerleşim alanlarına dönüştürülmektedir. Buralarda gelişigüzel şekilde gerçekleştirilen yapılaşmalar neticesinde altyapı unsurları, yapısal alanlar afetlere maruz hale gelmektedir. Üstelik bu alanlarda hızlı betonlaşma nedeniyle aşırı yağışlar hemen akışa geçerek nehir yataklarında debinin hızlıca artmasına sebep olmakta ve buralarda sel ve taşkın olayları süratli bir şekilde gelişmektedir. Kentler iklim değişikliği etkilerine karşı da savunmasızdır. Aşırı sıcaklar, taşkın ve kuraklık gibi iklim kaynaklı riskler de buralar da fazlalaşmaktadır (SBB, 2023). İklim değişikliği beraberinde bir çok belirsizlikleri de getirmektedir. Bu belirsizlikler ve afetlerin etkisiyle kentlerde sosyal ve ekonomik kırılganlıklar artmaktadır. Neticede afetlere karşı dirençlilik sorunu ortaya çıkmaktadır (Coşkun ve Hepcan, 2022). Dirençli şehirleri nasıl oluşturabiliriz? Sorusu uzun zamandır bilimsel olarak cevaplanmak istenen sorular arasındadır. Bu sorunun çözülebilmesi için aslında dirençliliği etkileyen etkenleri tartışmak ve onları incelemek gerektiği açıktır. Dirençlilik afet tehlikesine maruz durumda olan bir sistemin, topluluğun veya toplumun risk yönetimi vasıtasıyla yapısal ve işlevsel unsurlarının korunması ve onarılması dahil tehlikenin etkilerin karşı koyması, direnmesi, onları absorbe etmesi veya onlara uyum sağlama yetenekleridir (UNDRR, 2017). Dirençli kentler afetlerin olumsuz etkilerini en aza indirebilen, afet etkisiyle ortaya çıkan durumlara adapte olabilen kentlerdir. Kentlerde afetin

negatif etkisine açık olan risk elemanlarının maruziyet durumunun ayrıntılı bir şekilde belirlenmesiyle kırılmalıklar tespit edilip onların eliminasyon işlemleri başlamış olur. Çalışmanın birinci bölümünde afetlerin doğası incelenmiştir. 2. Bölümde kentsel dirençliliğin unsurlarına değinilmiştir. 3. Bölümde ise 14-16 Mayıs 2025 tarihleri arasında ulusal boyutta akademisyenlerin, kurum temsilcilerinin ve öğrencilerin katılımıyla gerçekleştirilen çalıştay ve sonuçları tartışılmıştır.

2. Afetlerin Özellikleri

Afetler belirli doğal ya da beşeri nedenlerle ortaya çıkan, insanlara ve mal varlıklarına olumsuz etkiye bulunan, toplumun kendi başına çıkamayacağı negatif sonuçlar ortaya çıkaran olaylara denmektedir (Kadioğlu, 2008). Bazı afetler doğal etkenlerle bazıları ise insani ve teknolojik nedenlerle ortaya çıkar. Deprem, tsunami, heyelan doğal kökenli afetlere örnek olarak gösterilebilirken, patlamalar, kazalar insani ve teknolojik kökenli afetlere örnek olarak verilebilir. Bazı afetlerin etkisi daha küçük ölçektedir. Bazıları ise çok büyük alanları etkiler. Sel, deprem, kuraklık, yangın, savaş, ormansızlaştırma ve salgınlar büyük çaplı afetlere örnek verilebilir (Taştan, 2021). Afetler aslında bir olayın nedenini değil sonucunu ifade eder. Tehlikeli olay gerçekleştiğinde afetler ortaya çıkar. Herhangi bir küçük olay afet olarak nitelendirilemez. Afetlerin etkisiyle gelişen olaylar çok büyük alanları etkiler. Bir çok insan afetlerin etkisiyle yaralanır, hayatını kaybeder veya yaşam alanlarını terk eder. Bu yönüyle afetler etkisi uzun süren çeşitli olaylar silsilesini yaratır. Geçtiğimiz iki yüzyıl boyunca sanayi inkılabının etkisiyle insan nüfusunun da aşırı biçimde artması sonucu doğal kaynakların gelişigüzel olarak tüketilmesi çok hızlanmıştır. Teknolojik ve beşeri aktivitelere bağlı olarak her geçen gün atmosfere daha fazla karbondioksit, metan, kükür dioksit, sülfür dioksit gibi sera gazları verilerek atmosferdeki gaz oranları kirleticiler lehine değişmektedir. Bunun sonucunda atmosferde, denizlerde ve toprakta kirleticilerin oranı artarak iklim değişikliğinin etkileri hızlanmaktadır. Deniz suyu seviyesindeki artışlar, küresel ortalama sıcaklıkların artması, buzul erimeleri, biyoçeşitlilikteki azalmalar, meteorolojik, iklim kaynaklı ve hidrolojik kökenli afetlerin oluşum sayılarında ve şiddetlerinde artışları beraberinde getirmiştir (Kadioğlu, 2008). İklim değişikliği afetlerin aralarındaki etkileşimi de artırmaktadır. Örneğin herhangi bir kasırgadan sonra kıyı alanlarında kıyı selleri yaşanmakta, akarsuların debilerindeki artış sellenmeleri ortaya çıkarmakta ve taşkınların meydana gelişlerine sebebiyet vermektedir.

İklim değişikliği, doğal kaynakların gelişigüzel biçimde tüketilmesi, nüfus artışına bağlı olarak kentsel alanların tarım alanlarına kurulması gibi etkenlerle günümüzde afetlere karşı maruz durumda olan insan ve insanların sahip olduğu

mal varlıkları sayısı artmıştır. Zaten afetlere karşı oldukça hassas olan bu unsurlarla afetlerin etkileşime girmeleri nedeniyle zarar görebilirlik düzeyleri de artmıştır. Afetlerin aynı zamanda ve mekanda birbiriyle etkileşim içine girmeleri veya birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkması çoklu afetleri ortaya çıkarmaktadır. Çoklu afet tehlikesi birden fazla afet tehlikesini ve zarar görebilirliğini konu edinmektedir. Çoklu afet durumunda afetler birbirini etkilemekte bir afet bir diğerinin büyüklüğünü değiştirebilmektedir. Çoklu tehlikeler iki farklı şekilde ortaya çıkar. Birinci şekilde bir afet tehlikesiyle başka bir afet tehlikesi tesadüfî olarak bir arada görülür. Mesela depremle fırtınanın aynı yerde aynı zamanda ortaya çıkışı gibi. İkincil tehlike ilişkisinde ise bir tehlikenin eğilimi bir diğer tehlike tarafından değiştirilir. Örnek olarak çıkış tarafından orman tabakası kışın zarar görürse ilerleyen aylarda daha büyük magnitütlü kaya düşmesi veya heyelan olayı ortaya çıkabilir (Kappes vd., 2012).

Afetlerin bu şekilde gelişmesi afetlere karşı maruz durumda olan risk elemanlarının zarar görebilirlik durumlarını artırmaktadır. Zarar görebilirlik topluluk veya sistemin afetin olumsuz etkisine karşı maruz durumda olan her türlü niteliğidir. Bu nitelikler fiziksel unsurlardan, sosyo ekonomik ve çevresel unsurlara kadar farklılaşabilir. Afetlere karşı gelme, onların ortaya çıkarabileceği zararlı etkilere karşı stratejiler geliştirebilme dirençlilikle alakalıdır. Dirençlilik bir sistemin topluluğun veya toplumun afet tehlikelerine maruz durumda olduğunda onların etkilerine karşı koyabilmesi, onları elimine edebilmesi veya onlara uyum sağlayabilmesi, dönüşebilme veya toparlanma yeteneği, yeniden tesis etme gücü olarak tanımlanmaktadır (UNDRR, 2025). Dirençliliğin geliştirilmesi neticesinde afetlere karşı koyma gücü artar. Kırılğanlıklar azalır ve afetlerle başa çıkabilme kapasitesi gelişir.

3. Hidrometeorolojik Afetlere Karşı Kentsel Dirençliliğin Geliştirilmesi Çalıştayı

İklim değişikliği günümüzde küresel ve yerel boyutta en önemli tehditlerden birisi haline gelmiştir. Bu tehdidin etkisiyle ortaya çıkan sel, taşkın, kuraklık gibi hidrometeorolojik afetler şehirlerin fiziksel, ekonomik ve sosyal unsurlarını etkilemektedir. Batı Karadeniz Bölümü aşırı yağışlardan, sel ve su baskınlarından etkilenen bir topografyaya sahiptir. Kastamonu İli de etkilenen bu alanlardan biridir. İlde bulunan Küre Dağları'nın varlığı kıyı ile iç kesimler arasında doğal bir bariyer olarak rol üstlenmektedir. Deniz etkisiyle oluşan orografik sistemler kıyıdağı dağların yüksek kesimlerine ulaşınca jeomorfolojik niteliklerin de etkisiyle hızlıca sele dönüşerek önemli afet olaylarına dönüşmektedir. 2021 yılının Ağustos ayında da benzer bir afet gelişerek bir çok yerleşim biriminde sel ve su taşkınlarına sebep olmuştu. Bu yerleşmeler arasında Bozkurt, İnebolu, Cide,

Abana gibi ilçeler bulunuyordu. Bozkurt'ta gerçekleşen sel ve taşkın afeti ise bütün hepsinden daha fazla olumsuz sonuçlar ortaya çıkardı. Bu afetin etkilerini anlamak ve afetlere karşı dirençliliği tartışmak amacıyla Kastamonu Üniversitesi Coğrafya Bölümü öncülüğünde yürütücülüğünü yaptığımız “Hidrometeorolojik afetlere karşı kentsel dirençlilik çalıştay” 14-16 Mayıs 2025 tarihleri arasında Kastamonu Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiştir (Şekil-1).

Şekil 1 Kastamonu Üniversitesi merkez kütüphanesinde gerçekleştirilen çalıştay açılışından bir görünüm

Çalıştay, gerçekleşen bu afetlerin sonrasında ortaya çıkan bölgesel riskler, kırılganlıkları ortaya çıkarmak ve çözüm yollarını tartışmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Çalıştay, afet yönetimi alanında akademisyenleri, kamu kurumlarında çalışan görevlileri ve yerel yönetimleri bir araya getiren çok disiplinli ve çok aktörlü bir platform oluşturmuştur. Çalıştaya yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde siyasi ve sivil toplum kuruluşlarından temsilciler de katılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Hidrometeorolojik Afetlere Karşı Kentsel Dirençlilik Çalıştayına Katılan Kurumlar

Kurum / Kuruluş Adı	Temsil Düzeyi
Kastamonu Valiliği	Vali Yardımcısı düzeyinde
AFAD Genel Müdürlüğü	Ulusal düzey temsil
AFAD Kastamonu İl Müdürlüğü	İl düzeyi temsil
Kastamonu Belediyesi	Belediye başkanlığı ve teknik personel
Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü	İl düzeyi temsil
Milli Parklar Kastamonu Şube Müdürlüğü	Bölgesel düzey temsil
Kastamonu İl Milli Eğitim Müdürlüğü	İl düzeyi temsil
Siyasi Parti Temsilcileri	İl teşkilat düzeyi
Sivil Toplum Kuruluşları (STK)	Bölgesel / Yerel temsil

Hidrometeorolojik Afetlere Karşı Kentsel Dirençlilik Çalıştay, 14–16 Mayıs 2025 tarihleri arasında Kastamonu Üniversitesi ev sahipliğinde, ulusal ve yerel düzeyde birçok kurumun katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Üç gün süren etkinlik, konferanslar, bilimsel oturumlar ve saha gezilerinden oluşmuştur (Program için bakınız Tablo-2).

14 Mayıs 2025 tarihinde gerçekleştirilen ilk gün oturumları, Kastamonu Üniversitesi Merkez Kütüphane Sezai Karakoç Salonu’nda yapılmıştır. Açılış konuşmalarının ardından düzenlenen konferanslarda, Prof. Dr. Ali Ümran Kömüşçü “İklim Değişikliği ve Batı Karadeniz’e Yönelik Olası Etkileri” başlıklı sunumunu yapmış; Prof. Dr. Hüseyin Turoğlu ise “Sel-Taşkın Tehlikesine Karşı Dirençlilik Perspektifinde Bozkurt (Kastamonu)” konusunu işlemiştir.

15 Mayıs 2025 tarihinde yapılan oturumlar, “Afet Tehlike Değerlendirmesi ve Afet Yönetimi” başlığı altında yürütülmüştür. Oturum başkanlığını Prof. Dr. Ali Ümran Kömüşçü yapmış; bu kapsamda Prof. Dr. Ali Ümran Kömüşçü, Dr. Mehmet Akif Taş, Dr. Bekir Taştan, Dr. Ozan Arif Kesik, Şakir Nergiz ve Ali Temizer sunumlarını gerçekleştirmiştir.

Aynı gün öğleden sonra “Kentsel Dirençlilik Oturumları” kapsamında, Prof. Dr. Miraç Aydın ve Dr. Suat Tüfekçi moderatörlüğünde iki paralel oturum düzenlenmiş; iklim değişikliği ve hidrometeorolojik afetler bağlamında kentsel dirençlilik tartışılmıştır. Gün, Mahmutbey Camii gezisi ile tamamlanmıştır.

16 Mayıs 2025 tarihinde, çalıştayın son günü olan Bozkurt ve Abana Afet Bölgeleri Teknik Gezisi gerçekleştirilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2 Bozkurt ve Abana’da yapılan teknik geziden bir görünüm. Bozkurt gezisinde belediye başkanı Muammer Yanık ve belediyedeki uzmanlarla bir araya gelerek Bozkurt sel afeti ve afet sonrası yapılan iyileştirme çalışmaları hakkında bilgi alınmıştır.

Tablo 3. Hidrometeorolojik Afetlere Karşı Kentsel Dirençlilik Çalıştayı Programı (14–16 Mayıs 2025)

Tarih / Saat	Etkinlik / Oturum	Konuşmacı / Katılımcı	Yer
14 Mayıs 2025			
13:30–14:00	Kayıt	–	Kastamonu Üniversitesi Merkez Kütüphane Sezai Karakoç Salonu
14:00–15:00	Açılış Konuşmaları	–	Aynı salon
15:15–16:00	Konferans 1: İklim Değişikliği ve Batı Karadeniz’e Yönelik Olası Etkileri	Prof. Dr. Ali Ümran KÖMÜŞCÜ (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)	–
16:00–16:45	Konferans 2: Sel-Taşkın Tehlikesine Karşı Dirençlilik Perspektifinde Bozkurt (Kastamonu)	Prof. Dr. Ali Ümran KÖMÜŞCÜ (İstanbul Üniversitesi)	–
19:30	Gala Yemeği	–	Cem Sultan Bedesteni

15 Mayıs 2025	Afet Tehlike Değerlendirmesi ve Afet Yönetimi Oturumu Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ali Ümran KÖMÜŞÇÜ		Kastamonu Üniversitesi Merkez Kütüphane Cemil Meriç Salonu
09:00– 09:30	10–11 Ağustos 2021 Batı Karadeniz Taşkınlarının Hidrometeorolojik Değerlendirmesi	Prof. Dr. Ali Ümran KÖMÜŞÇÜ (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)	–
09:30– 10:00	ArcGIS PRO’da Taşkın Simülasyonu Denemesi: Seyhan Nehri Örneği	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif TAŞ (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)	–
10:00– 10:30	FastFlood Programı Kullanarak Sel ve Taşkın Simülasyonu: Bozkurt Ezine Çayı Örneği	Dr. Öğr. Üyesi Bekir TAŞTAN (Kastamonu Üniversitesi)	–
10:30– 11:00	Ara	–	–
11:00– 11:20	Engellilerin Afet Alanlarına Erişilebilirlik Analizinde Değerlendirilen Ölçütler	Arş. Gör. Dr. Ozan Arif KESİK (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)	–
11:20– 11:40	Kastamonu Valiliği AFAD İl Müdürlüğü İyileştirme Çalışmaları	Şakir NERGİZ (AFAD İl Müdürlüğü, İyileştirme Planlama ve Risk Azaltma Şube Müdürü)	–
11:40– 12:00	Kastamonu İl Milli Eğitim Müdürlüğü Afet Eğitimi Çalışmaları	Ali TEMİZER (Kastamonu İl Milli Eğitim Müdürlüğü)	–
13:30– 14:00	Kayıt	–	Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Derslik 202 ve 207
14:00– 15:15	İklim Değişikliği Bağlamında Kentsel Direncilik Oturumu (Derslik 202) Moderatör: Prof. Dr. Miraç AYDIN Hidrometeorolojik Afetler Bağlamında Kentsel Direncilik Oturumu (Derslik 207)	–	–

	Moderatör: Dr. Suat TÜFEKÇİ		
17:00–19:00	Mahmutbey Camii Gezisi	–	Mahmutbey, Kastamonu
16 Mayıs 2025	Bozkurt ve Abana 2021 Yılı Afet Bölgeleri Teknik Gezisi	–	–
09:00	Abana’ya Hareket	–	Kastamonu
11:00–12:00	Abana’da Afetten Etkilenen Alanlara Gezi	–	Abana
13:30–15:30	Bozkurt’ta Afet Alanlarına Gezi ve İyileştirme Çalışmaları Hakkında Bilgi Alma	–	Bozkurt

Katılımcılar, afetin etkilediği alanlarda yapılan iyileştirme çalışmalarını yerinde incelemiş, yerel yöneticilerden bilgi almışlardır.

Teknik gezi, afet sonrası süreçte geliştirilen dirençlilik uygulamalarının ve bölgesel iyileştirme politikalarının sahada gözlemlenmesine olanak sağlamıştır. Sonuç olarak, çalıştay programı, iklim değişikliğinin bölgesel etkilerini bilimsel ve uygulamalı yönleriyle ele almış; akademisyenler, kamu kurumları ve yerel yönetimleri bir araya getirerek Kastamonu örneğinde kentsel dirençlilik için çok paydaşlı bir işbirliği modeli oluşturmuştur.

3.1. Oturumlar ve başlıca tartışma konuları

Çalıştayın ilk gününde Prof. Dr. Ali Ümran Kömüşcü “İklim değişikliği ve Batı Karadeniz’e etkileri isimli bir konferans vermiş. Bu konferansta Batı Karadeniz’deki yağış rejimindeki değişiklikler ve sel sıklığındaki artışı değerlendirmiştir (Şekil 3).

Prof. Dr. Hüseyin Turoğlu ise Bozkurt seli ile ilgili verdiği konferansta taşkınların morfolojik nedenlerini ve yapılaşma kökenli riskleri analiz etmiştir (Şekil 4).

15 Mayıs tarihinde iki farklı masayla yapılan çalıştay oturumlarında aşağıda verilen başlıklarda akademisyenler, kurum çalışanları düşüncelerini ifade etmiş ve çalıştay kararları alınmıştır. Bu başlıklar aşağıda verilmiştir.

a) Kurumsal ve hukuki sorunlar

- Su kanununun bulunması afet yönetiminde eksiklik yaratmaktadır.
- İmar uygulamalarının çevreyle uyumlu olmaması nedeniyle yerel ölçekte riskler artmaktadır. Kontrolsüz ve denetimsiz olarak su kullanımı, yer altı su kuyularının açılması yer altı su dengesini bozmaktadır. Bu alanlarda obruklar oluşarak insanları ve canlıları tehdit etmektedir.

b) Eğitim ve toplumsal farkındalık

- Afetlerle mücadele etmek için eğitimin önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu amaçla çevre bilincinin yeni yetişen nesillere verilmesi gerektiği bu konuda yapılacak çalışmaların ana okulundan itibaren yapılmasının bir gereklilik olduğu belirtilmiştir.
- Çevre ve afet eğitiminin yalnızca teorik bilgilerle sınırlı kalmaması, bunun yanında uygulamaların eğitim ve etkinliklerle desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir.
- İlköğretim Sosyal Bilgiler derslerinde çevre ve afet konularına daha fazla yer verilmesi, okul öncesinden itibaren farkındalık çalışmalarının başlatılması önerilmiştir.

c) Erken uyarı sistemleri ve çoklu tehlike yönetimi

- Kastamonu'daki Karaçomak Barajı'nda sediment birikiminin taşkın riskini artırmaktadır. Erken uyarı sistemleri çoklu tehlikeleri ele alacak şekilde kurulmalıdır.
- İklim değişikliğine uyum sağlama stratejilerinin geliştirilmesi gereklidir.

d) Doğal kaynak yönetimi ve ekolojik planlama

- Tarım, su ve toprak yönetiminin birbirinden ayrı düşünülmemesi gerekmektedir.
- Orman alanlarının korunması, kadastral problemlerin çözülmesi ve kırsal yerleşimin bu alanlara baskısının azaltılması gereklidir.
- Kentlerin doğayla uyumlu büyümesinin esas alınması, rant temelli imar anlayışının terk edilmesi gereklidir.

e) İletişim, veri paylaşımı ve bilimsel izleme

- İklim değişikliği eylem planları il bazında güncel olarak tutulmalıdır. Sayısal haritalar düzenli olarak yayımlanmalıdır.
- Üniversiteler yerel yönetimlerle veri temelli işbirlikleri yürütmeli ve risk haritaları toplumla paylaşılmalıdır.
- Afetlerle mücadele, iklim değişikliğine uyum stratejileri çerçevesinde Kastamonu pilot çalışma alanı olarak belirlenmeli ve bu kapsamda akademi-kamu işbirliğiyle izleme sistemleri kurulmalıdır.

f) Kurumsal ve yönetsel düzeyde alınan kararlar

- Afetlerle mücadelede kurumlar arası koordinasyon güçlendirilmelidir. İl bazında bulunan müdürlükler sürekli birbiriyle iletişim halinde olmalı ve bilgi ve veri paylaşımı standartlaştırılmalıdır.
- Su kanununu eksikliği en kritik mevzuat açığı olarak tespit edilmiştir. Suyun yönetimini içeren bütüncül bir su ve toprak kanunu hazırlanmalıdır.

- Belediyelerin imar uygulamalarında çevresel etkiler gözetilmemektedir. Yerel yönetimlere afet risk yönetimi konusunda daha fazla yetki tanınması önerilmiştir.
- Çevreyle ilgili tedbirler yalnızca idarecilere bırakılmamalıdır. Toplum ve akademi birlikte sorumluluk üstlenmelidir.
- Afetlerle ilgilenen farklı kurumların yetki alanları birleştirilerek “Afet ve iklim yönetimi bakanlığı” kurulmalıdır.

g) Mevzuat, denetim ve hukuki düzenlemeler

- Katılımcılar mevcut yasal alt yapının çevre koruma açısından yetersiz olduğunu belirtmiş, çevreyi kirletmenin yaptırıma tabi olması gerektiğini vurgulamıştır.
- Çevreyi koruma sorumluluğunun vatandaşın insiyatifine bırakılmaması, bunun için yasal tedbirlerin zorunlu hale getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.
- Denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi ve plansız yapılaşmanın önlenmesi için etkin kontrol sistemlerinin kurulması gerekliliği belirtilmiştir.

h) Nüfus, kentleşme ve planlama politikaları

- Hızlı nüfus artışı kentlerin plansız biçimde büyümesine neden olmakta ve bu durum afet risk maruziyetlerinin artmasına yol açmaktadır.
- Kentsel büyüme hususunda doğayla uyumlu planlama ilkeleri benimsenmelidir.
- Kırsal yerleşim alanları kontrolsüzce genişlemekte ve bunun sonucunda çevresel bozulmalar artmaktadır.

i) Enerji, sanayi ve emisyon yönetimi

- İklim değişikliğine neden olan emisyon kaynaklarının azaltılması amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı artırılmalıdır.
- Sanayi atıklarının su kaynaklarına karışmasının önlenmesi için yeni denetim standartları oluşturulmalıdır.
- Yerel ölçekte karbon ayak izi hesaplama ve izleme sistemlerinin kurulması önemli bir hedef haline getirilmelidir.

j) Kültürel ve toplumsal dirençliliğin geliştirilmesi

- Yerel halkın afet sonrası iyileşme süreçlerine katılımı teşvik edilmelidir.
- Kastamonu’nun kültürel mirası korunmalı ve afet sonrası kimlik koruma temalı bir yaklaşım geliştirilmelidir.
- Sivil toplum kuruluşları afet farkındalığı kampanyalarında aktif olarak rol almalı ve gönüllülük tabanlı dirençlilik ağları kurulmalıdır.

4. Sonuç ve öneriler

14-16 Mayıs 2025 tarihleri arasında Kastamonu Üniversitesi'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen “Hidrometeorolojik afetlere karşı kentsel dirençlilik” isimli çalıştay oldukça verimli geçmiştir. Çalıştaya Türkiye’de farklı üniversitelerde görev yapan bir çok akademisyen, Kastamonu İli’nde farklı kurumlarda çalışan görevliler, AFAD genel müdürlüğünden bir çok uzman ve öğrenciler katılmıştır. Çalıştayın ilk gününde kurum ve kuruluşların temsilcileri afetlere karşı dirençlilik hususundaki konuşma yapmıştır ve iki ana konferansla çalıştay açılışı devam etmiştir. Prof. Dr. Ali Ümran Kömüşcü iklim değişikliğinin Batı Karadeniz’e etkisi konulu konferansını gerçekleştirmiştir. Sonrasında Prof. Dr. Hüseyin Turoğlu Bozkurt selinin nedenlerini jeomorfolojik açıdan değerlendirilmiştir. Çalıştayın ikinci gününün sabahında AFAD genel müdürlüğü daire başkanı ve uzmanlar AFAD’ın afet kurtarma, önleme ve afet sonrası gerçekleştirilen çalışmalarda rolü ve önemi, AFAD’ın yapısı hususunda konuşmalarını gerçekleştirmiştir. Ayrıca afet risk değerlendirmeleri için yapılan en yeni teknolojik unsurlar, çalışmalar değerlendirilmiştir. Kastamonu İl Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesinde yapılan afet çalışmaları tanıtılmış ve Kastamonu AFAD İl Müdürlüğünün afet hususunda yaptığı çalışmaları anlatılmıştır.

İkinci gün öğleden sonra iki oturumlu çalıştay masaları oluşturulmuş ve hidrometeorolojik afetlere karşı kentsel dirençliliğin sağlanmasında etkili olan hususlar değerlendirilmiştir. Çalıştayda afet risk yönetiminin artık yalnızca mühendislik ve fiziksel önlemlerle sınırlandıramayacağı gerçeği dile getirilmiştir. İklim, çevre, toplum, yönetim ve ekonomi eksenleri birbirine bağlıdır. Politika üretiminde çok disiplinli ve çok aktörlü bir yaklaşım artık zorunludur. Dirençliliğin geliştirilmesi için yapısal önlemlere ilaveten sosyal ve yönetsel kapasitenin de geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Afet yönetiminde görevli kurumlar arasında veri, bilgi ve yetki paylaşımında hala ciddi boşluklar bulunmaktadır. AFAD, belediyeler, çevre ve şehircilik birimleri, DSİ, orman teşkilatı ve akademi arasında sürekli iletişim kuracak bir ortak dijital koordinasyon sistemi gerekliliği öne çıkmaktadır. Bu eksiklik afet öncesi erken uyarı sistemlerinden afet sonrası iyileştirme süreçlerine kadar tüm aşamalarda etkililiğin azalmasına sebep olmaktadır.

Sel ve taşkın gibi afetlerinin ortaya çıkmasında yalnızca meteorolojik faktörler değil su, toprak ve arazi kullanımındaki yanlışlıklar da etkili olmaktadır. Türkiye’de uzun zamandır hayata geçirilemeyen “Su kanunu” tasarısı ivedi olarak yasalaştırılmalıdır. Tarımsal üretim, orman planlaması ve şehirleşme süreçlerinin bir bütün olarak ele alındığı ekosistem temelli arazi yönetimi modeline geçilmelidir.

Bozkurt İlçesi'nde 2021 yılının ağustos ayında gerçekleşen afet üzerinden hareketle plansız kentleşmenin afet risklerini ve kayıplarını artırdığı görülmektedir. Üçüncü gün Bozkurt ve Abana'da sel ve taşkın alanlarında yapılan gözlem ve teknik incelemelere bağlı olarak yeni kentsel alanların gelişiminde;

- Su yollarına müdahale edilmemesi,
- Dere yataklarının yapılaşmaya açılmaması,
- Geçirimsiz yüzey oranının azaltılarak sünger kentleri yaklaşımının benimsenmesi,
- Doğa temelli çözümlerin şehir planlamasında öncelikli hale getirilmesi,
- Afet sonrası iyileştirme ve yeniden inşa faaliyetlerinde tüm tehlikeleri göz önüne alan, doğal ve jeomorfolojik yapıyla uyumlu ve afet risklerini azaltacak çalışmalara yer verilmesi gerektiği belirlenmiştir.

Eğitim afet çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Afet bilinci yalnız kriz anlarında değil hayatın her aşamasında ele alınmalıdır. Okul müfredatlarında afet farkındalığı konularına yer verilmelidir. İlkokuldan itibaren çevre ve doğa sevgisini güçlendiren projeler başlatılmalıdır. Sivil toplum kuruluşları afet farkındalık eğitimlerinde daha aktif rol yapmalıdır. Toplum temelli afet yönetimi anlayışına geçilmelidir.

Afetlerin önlenmesi ve afet sırasında acil durum çalışmaları için erken uyarı sistemleri geliştirilmelidir. Bölgesel çapta çoklu afet izleme altyapıları kurulmalıdır. Bu altyapılara hem vatandaşlar hem de kurumlar erişebilmelidir.

Kastamonu'da bulunan kültürel miras alanları afetlere karşı korunmalıdır. Kültürel miras yerel kimliği güçlendiren ve dirençliliği sağlayan bir unsurdur.

Üniversiteler, yerel yönetimler ve kamu kurumları afet yönetiminde sürekli iş birliği halinde olmalıdır.

Afetlere karşı dirençliliğin geliştirilmesi için yapısal reformlar tek başına yeterli olmamaktadır. Bunun yanında kültür, bilgi ve kurumlar arası işbirliği de gereklidir. Afet yönetimi politikaları katılımcı, veri temelli, kültürel değerlere duyarlı ve çevreyle uyumlu bir sistem inşasına dayanmalıdır.

5. Kaynaklar

- Coşkun Hepcan, Ç. (2022). Doğa temelli çözümler ve kentsel dirençlilik. Çevre Şehir ve İklim Dergisi, 1(2), 19-40.
- Kadioğlu, M. (2008). Modern, bütünlük afet yönetiminin temel ilkeleri. afet zararlarını azaltmanın temel ilkeleri, Der. Kadioğlu, M. ve Özdamar, E., ss. 1-34. Ankara: JICA Türkiye Ofisi Yayınları.
- Kappes, M. S., Keiler, M., von Elverfeldt, K., and Glade, T. (2012). Challenges of analyzing multi-hazard risk: a review. *Natural hazards*, 64(2), 1925-1958.
- SBB (2023), On İkinci Kalkınma Planı 2024-2028, (Ankara: SBB).
- Taştan, B. (2021). Bütünlük afet risk maruziyetine yönelik coğrafi veri modelinin belirlenmesi. Yayımlanmamış doktora tezi. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR). 2017. The Sendai Framework Terminology on Disaster Risk Reduction. "Disaster". Erişim tarihi: 21.10.2025 <https://www.undrr.org/terminology/disaster>.

8. Bölüm

Türkiye'nin Finans Merkezi: İstanbul İli Finans ve Bankacılık Sektörü Tahlili

Burcu KILINÇ SAVRUL¹, Günay KOYUNCU²

GİRİŞ

Finansal sistem, bir ekonominin tasarruflarının üretken yatırımlara aktarılmasında, kaynak tahsisinin etkinliğinde ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğinde temel bir işlev üstlenir. Finansal piyasaların genişliği ve erişilebilirliği, sadece makroekonomik istikrarı değil, aynı zamanda bölgesel kalkınmayı da belirlemektedir. Bu nedenle iller düzeyinde finansal göstergelerin incelenmesi, Türkiye ekonomisinin mekansal yapısındaki finansal eşitsizlikleri anlamak açısından kritik öneme sahiptir.

Türkiye’de finansal gelişmişlik, tarihsel olarak Marmara, Ege ve İç Anadolu bölgelerinde yoğunlaşmış; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ise finansal dışlanma eğilimi sürmüştür. Bu farklılaşma, bankacılık şube yoğunluğu, kredi hacmi, mevduat düzeyi ve finansal okuryazarlık oranları gibi göstergeler üzerinden izlenmektedir. Finansal sistemin merkezileşmesi, özellikle İstanbul’un ülkenin finansal merkezi haline gelmesine neden olmuştur. İstanbul, yalnızca Borsa İstanbul, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve büyük ölçekli bankaların genel merkezlerine ev sahipliği yapmakla kalmayıp, aynı zamanda fintech³ ve yatırım bankacılığı faaliyetlerinin merkez üssü durumundadır.

Ancak bu merkezileşme eğilimi, bölgesel dengesizlikleri artırma riski taşımaktadır. Finans sektörünün GSYİH içindeki payı batı illerinde doğu illerine göre ortalama üç kat fazladır. Bu fark finansal sistemin kapsayıcılığını sınırlamaktadır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da krediye erişim, şube yoğunluğu ve tasarruf eğilimi göstergeleri, ülke ortalamasının oldukça

¹Prof.Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, kilincburcu@hotmail.com, 0000-0001-7114-0084

²Dr.Öğr.Gör. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çan Meslek Yüksekokulu, gozdemir@comu.edu.tr, 0000-0002-36 26-744X.

³Fintech, finans ve teknoloji terimlerinin birleşimi ile ifade edilen finansal teknolojidir. Fintech, özel yazılımlar ve algoritmalar kullanarak hem işletmelerin hem de tüketicilerin finansal faaliyetlerini daha hızlı ve iyi yönetmesine yardımcı olmak için kullanılır. Mobil bankacılık, sigorta, kripto para, sanal gerçeklik gibi hizmetler Fintech, kapsamındadır.

altındadır. Bu durum, finansal katılım ve bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi daha görünür kılmaktadır.

Finansal gelişme göstergeleri yalnızca sermaye birikimi veya bankacılık yoğunluğu açısından değil, aynı zamanda toplumsal refah, gelir dağılımı ve bölgesel dayanıklılık açısından da anlam taşır. Finansal hizmetlere erişimin artması, girişimciliği teşvik ederek yerel üretkenliği güçlendirirken; yetersiz erişim, ekonomik kırılganlığı derinleştirir. Türkiye özelinde, kişi başı mevduat, kişi başı kredi ve şubeye düşen nüfus gibi göstergeler, finansal derinliğin mekansal dağılımını ölçmede önemli araçlar olarak kabul edilmektedir.

Çalışma, Türkiye’de iller bazında finans ve bankacılık sektörünün güncel durumunu çok boyutlu bir biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada finans sektörünün GSYİH içindeki payı, toplam sektör içindeki oranı, kişi başına mevduat, tasarruf mevduatı, kredi hacmi ve banka şube erişimi gibi göstergeler sistematik olarak karşılaştırılmıştır. İstanbul ili bu analizde ayrı bir odak noktası olarak ele alınmıştır, zira ülke finansal sisteminin yaklaşık üçte biri bu ilde yoğunlaşmaktadır. Çalışma, bölgesel finansal gelişmişlik farklarını sayısal veriler üzerinden ortaya koymakta, aynı zamanda politika yapıcılar için finansal kapsayıcılığı güçlendirecek öneriler sunmayı hedeflemektedir.

Bu kapsamda çalışma, Türkiye’nin iller düzeyinde finansal kapasitesini çıkararak; finansal yoğunlaşma, bölgesel eşitsizlik ve bankacılık erişimi arasındaki nedensel ilişkileri tartışmaktadır. Böylelikle, finansal merkezleşmenin ülke kalkınma dengeleri üzerindeki etkisi hem bilgi ve analiz yoğun hem de politika düzeyinde değerlendirilmektedir. Elde edilen bulgular, finans sektörünün yalnızca ekonomik büyümenin değil, mekansal adaletin de belirleyicisi olduğunu göstermektedir.

1. LİTERATÜR

Angın, Güner ve Kılınçarslan (2025), finansal hizmetlerin erişilebilirliğinin, kadınların ekonomik hayata katılımı ve bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi açısından belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Arslan (2025), bölgesel finansal dengesizliklerin sadece ekonomik değil, dış politika stratejileri üzerinde dahi belirleyici rol oynadığını vurgulamaktadır.

Guliyeva (2025), devlet destekli KOBİ finansmanlarının özellikle az gelişmiş bölgelerde kredi kullanımını artırmada sınırlı etkili olduğunu belirtmektedir.

Özyıldırım, S. & Önder, Z. (2008), bankacılık faaliyetlerinin bölgesel çıktı büyümesine etkisini incelemiş; merkezden uzak bölgelerde bankacılığın daha zayıf olduğunu ve bu durumun ekonomik büyümeyi etkilediğini belirtmişlerdir.

Meydan B., Ulucan, A. & Atici, K. B. &.(2021), Türkiye'nin 81 ili için finansal sistem verilerini kullanarak bölgesel gelişmişlik düzeylerini analiz etmiştir. Özellikle az gelişmiş illerde bankacılık verilerinin kalkınmayla güçlü ilişkisi olduğunu bulmuşlardır.

Karaçoban A., Saltık, Ö., & Değirmen, S. (2023), Türk bankacılık sektöründe finansal inovasyonların bölgesel büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Gelişmiş illerde inovatif ürünlerin kullanım oranı yüksekken, geri kalmış bölgelerde bu oran düşük kalmaktadır.

Bozkurt, İ. & Karakuş, R. (2020), Türkiye'de iller bazında finansal kapsayıcılığı ölçmüş ve mekansal farklılıkların nedenlerini analiz etmişlerdir. Ev sahipliği, eğitim, gelir düzeyi gibi sosyoekonomik değişkenlerle finansal hizmetlere erişim arasında güçlü bağ bulunmuştur.

Esen, Ş. B. (2024), 1970'lerden 2000'lere Türkiye'de bankacılık sisteminin iller düzeyinde ekonomik kalkınmadaki rolünü analiz etmişlerdir. Bölgesel bankacılığın eksikliği, ekonomik dengesizlikleri artırmaktadır.

Birkan, A. O. & Akdogu, S. K. (2016), Türkiye'de 1988-2013 yılları arasında finansal aracılık hizmetlerinin coğrafi dağılımını incelemiş; büyükşehirlerle küçük iller arasında belirgin farklılıklar saptamışlardır.

Yorulmaz, R. (2012), Türkiye ve AB ülkeleri arasında finansal kapsayıcılığı karşılaştırmış, özellikle kırsal bölgelerde bankacılık hizmetlerinin sınırlılığını Türkiye için temel sorun olarak vurgulamışlardır.

Gezici, F., Kacar, S. M., & Walsh, B. Y. (2017), banka kredilerinin iller bazında verimlilik ve ekonomik performans üzerindeki etkisini incelemişler; finansal sistemin iller arası dengesizlikleri derinleştirdiğini belirtmişlerdir.

2.FİNANS SEKTÖRÜ İLLER KARŞILAŞTIRMASI: İSTANBUL İLİ TAHLİLİ

İstanbul, Türkiye'nin tarihsel olarak finansal merkezi konumundadır. Borsa İstanbul, büyük bankaların genel merkezleri, portföy yönetim şirketleri, sigorta kurumları ve fintech girişimleri İstanbul'da yoğunlaşmıştır. Bu kurumların operasyonel merkezlerinin burada bulunması, GSYİH içinde finansın payını çok yükseltmektedir. İstanbul, yabancı bankaların ve çok uluslu finans kuruluşlarının Türkiye operasyonlarını yönettiği bir merkezdir. Bu durum, küresel sermaye akımlarını İstanbul merkezli kılarak il düzeyinde finansal faaliyetleri yoğunlaştırmaktadır.

Türkiye'deki banka şubelerinin, yatırım şirketlerinin, leasing-factoring firmalarının çok büyük bölümü yine İstanbul'dadır. Ayrıca, girişim sermayesi, kitle fonlama, dijital banka gibi alternatif finansman kaynakları da burada gelişmektedir.

İstanbul'un demografik ve ekonomik büyüklüğü, bireysel bankacılık işlemlerinin (kredi, mevduat, POS, sigorta) hem yoğun hem de çeşitli olmasına neden olmaktadır. İstanbul, fintech girişimlerinin yoğunlaştığı bir inovasyon ekosistemine sahiptir. Özellikle dijital bankacılık ve ödeme sistemleri, İstanbul merkezli firmalar üzerinden gelişmektedir.

Finans sektörünün GSYİH içindeki payı, bir ilin gayrisafi yurtiçi hasılası (GSYİH) içerisinde finansal hizmetler ve sigortacılıkla ilişkili ekonomik faaliyetlerin ne ölçüde yer kapladığını gösterir. Bu oran; bankacılık, sigorta, finansal aracılık, sermaye piyasaları gibi faaliyetlerin il ekonomisi içindeki önemini ortaya koyar.

Tablo 1: Finans Sektörünün GSYİH İçerisindeki Payı: İstanbul İli Tahlili

	İller	Finans Sektörü Değeri (Bin TL 2022)	Finans Sektörü/GSYİH
1	İstanbul	291826489	0,0639
2	Trabzon	2670910	0,0319
3	Giresun	1175526	0,0305
4	Ankara	40061841	0,0301
5	Çorum	1494934	0,0280
6	Samsun	4339054	0,0279
7	Tokat	1240037	0,0264
8	Erzurum	1787087	0,0264
9	Yozgat	1019478	0,0260
10	Gümüşhane	320772	0,0246
11	Ordu	1579049	0,0246
12	Rize	905700	0,0242
13	Sinop	531607	0,0240
14	İzmir	23195360	0,0239
15	Adana	7280342	0,0236
16	Amasya	887707	0,0235
17	Isparta	1310361	0,0234
18	Burdur	865837	0,0233
19	Aydın	3329356	0,0232
20	Kars	490055	0,0226
21	Artvin	611372	0,0221
22	Edirne	1345687	0,0220
23	Sivas	1601266	0,0220
24	Ardahan	222177	0,0211
25	Denizli	3477010	0,0211
26	Nevşehir	752397	0,0209
27	Bartın	419594	0,0206
28	Antalya	10327421	0,0204
29	Tunceli	228628	0,0203

30	Malatya	1535810	0,0202
31	Afyonkarahisar	1693174	0,0199
32	Eskişehir	3193110	0,0193
33	Kastamonu	929348	0,0191
34	Kırşehir	606191	0,0189
35	Karabük	574017	0,0188
36	Balıkesir	3486783	0,0185
37	Diyarbakır	2384122	0,0185
38	Çankırı	502023	0,0182
39	Kayseri	3847114	0,0182
40	Muğla	3500490	0,0182
41	Elazığ	1069734	0,0177
42	Bursa	10701379	0,0176
43	Konya	5497112	0,0171
44	Uşak	938236	0,0171
45	Adıyaman	846238	0,0169
46	Mersin	5146180	0,0166
47	Çanakkale	1687682	0,0165
48	Van	971595	0,0158
49	Ağrı	432871	0,0151
50	Iğdır	280521	0,0150
51	Kütahya	1190037	0,0147
52	Bitlis	345191	0,0145
53	Kırklareli	1061125	0,0143
54	Bolu	855659	0,0142
55	Niğde	585736	0,0142
56	Bayburt	115108	0,0139
57	Gaziantep	4297715	0,0139
58	Zonguldak	1279277	0,0137
59	Kocaeli	8500029	0,0137
60	Hatay	2659048	0,0135
61	Aksaray	778290	0,0134
62	Bilecik	627493	0,0133
63	Manisa	3180815	0,0129
64	Erzincan	440929	0,0125
65	Kırıkkale	563960	0,0122
66	Sakarya	2059127	0,0122
67	Yalova	652656	0,0113
68	Karaman	447219	0,0111
69	Düzce	655792	0,0110
70	Şanlıurfa	1497066	0,0108
71	Kahramanmaraş	1534011	0,0108
72	Kilis	187168	0,0108
73	Siirt	273564	0,0104
74	Tekirdağ	2964177	0,0104

75	Osmaniye	583471	0,0099
76	Bingöl	203248	0,0091
77	Hakkari	210742	0,0091
78	Batman	446177	0,0086
79	Şırnak	385323	0,0080
80	Muş	226576	0,0077
81	Mardin	648039	0,0073

Kaynak: www.bddk.org.tr; <https://www.tbb.org.tr>.

İstanbul ilinin finans sektörü değeri 291,8 milyar TL’dir (bin TL cinsinden). Finans sektörünün GSYİH içindeki payı: %6,39’dur. 81 il arasında açık ara il 1. sıradadır. Bu oran, İstanbul’un finans sektörü yoğunlaşmasında lider olduğunu göstermektedir. Türkiye ortalamasının yaklaşık %1,5–2 civarında olduğu varsayıldığında, İstanbul bu oranın yaklaşık 3 ila 4 kat üzerinde konumlanmaktadır. 2. sıradaki il Trabzon (%3,19) İstanbul’un yarısı kadardır. 4. sıradaki Ankara (%3,01), İstanbul’un %47 altındadır. Ortalama tahmini Türkiye geneli için bu oran ~%1,7’dir. İstanbul bu değerin ~3,75 kat üzerindedir. En düşük oranlı il Mardin ilidir (%0,0073). İl İstanbul’un ~875 kat altında bulunmaktadır.

Borsa İstanbul, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İstanbul Şubesi, kamu ve özel bankaların genel müdürlükleri, sigorta şirketleri ve aracı kurumların büyük çoğunluğu İstanbul’dadır. Ulusal ve uluslararası sermaye piyasası işlemlerinin, yatırım fonlarının ve portföy yönetimi şirketlerinin faaliyet alanı İstanbul’da yoğunlaşmıştır. Ataşehir’de inşa edilen İstanbul Finans Merkezi Projesi (İFM), İstanbul’u küresel bir finansal merkez yapma hedefiyle tasarlanmıştır ve bu hedef doğrultusunda ciddi bir altyapı, regülasyon ve insan kaynağı birikimi oluşmaktadır. Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırımların büyük bölümü İstanbul kaynaklı şirketler ve temsilcilikler aracılığıyla yönlendirilmektedir. İstanbul’daki finans sektörü; sadece bankacılık değil, aynı zamanda nitelikli ve yatırım bankacılığı, fintech, leasing, factoring, sigorta analitiği gibi katma değeri yüksek hizmetleri de içermektedir.

İstanbul’daki Finansal Teknoloji FinTech girişimlerinin regülasyon uyumluluğu, Ar-Ge teşvikleri ve küresel ölçeklenebilirliği artırılmalıdır. İFM’nin sadece yerli finans kurumlarına değil, Körfez, Avrupa ve Asya finans çevrelerine de cazip hale getirilmesi için vergi indirimleri, yeşil pasaport hakkı ve tahkim mekanizmaları desteklenmelidir. İstanbul’un finans sektörü, karbon-nötr yatırımlar, ESG⁴ kriterlerine uygun fonlar, yeşil tahviller gibi alanlarda

⁴ESG kriterleri, bir kurumun veya yatırımın Çevreye etkisi (E), Topluma karşı sorumlulukları (S), Şeffaf ve etik yönetimi (G) açılarından değerlendirilmesini sağlar. Bankalar, şirketlere kredi verirken ESG risklerini dikkate alır. Yatırımcılar, sadece karlılık değil, ESG skorları yüksek şirketlere yönelir. Şirketler, kurumsal

bölgesel liderlik üstlenmelidir. İstanbul'da, özellikle İFM bünyesinde kurulacak finans akademisi ile ulusal çapta nitelikli finans profesyoneli yetiştirme kapasitesi artırılmalıdır. İstanbul'un finansal ürün çeşitliliği, KOBİ'lere, girişimcilere ve hane halkına daha kapsayıcı hale getirilmelidir. Dijital bankacılık altyapısı bu amaçla genişletilmelidir.

İstanbul, Türkiye'de finans sektörünün GSYİH içindeki payı açısından tek başına belirleyici rol oynamaktadır. 291 milyar TL'yi aşan finans sektörü değeriyle, ikinci sıradaki ilin yaklaşık 7 katı, en düşük ilin ise 2.500 katı üzerinde finansal kapasite üretmektedir. Bu üstünlüğün sürdürülebilir kılınması için dijitalleşme, uluslararası yatırımcı çekme ve sektörel derinleşme stratejileri kararlılıkla uygulanmalıdır.

Tablo 2: Finans Sektörünün Toplam Sektör İçerisindeki Payı:
İstanbul İli Tahlili

	İller	Finans Sektörü/Toplam Sektör
1	İstanbul	0,0714
2	Trabzon	0,0357
3	Giresun	0,0341
4	Ankara	0,0337
5	Çorum	0,0313
6	Samsun	0,0312
7	Tokat	0,0295
8	Erzurum	0,0295
9	Yozgat	0,0290
10	Gümüşhane	0,0275
11	Ordu	0,0275
12	Rize	0,0270
13	Sinop	0,0268
14	İzmir	0,0267
15	Adana	0,0264
16	Amasya	0,0263
17	Isparta	0,0262
18	Burdur	0,0261
19	Aydın	0,0259
20	Kars	0,0252
21	Artvin	0,0246
22	Edirne	0,0246

sürdürülebilirlik raporlarında ESG performanslarını sunar. Sadece kar odaklı değil, sürdürülebilir ve sorumlu yatırımları teşvik eder. Özellikle iklim ve sosyal krizler karşısında, finansal riskleri azaltır. TCMB 2023 Finansal İstikrar Raporu, bankaların çevresel riskleri dikkate alarak kredi portföylerini çeşitlendirmesi gerektiğini belirtmiştir. Ziraat Bankası, İş Bankası, Garanti BBVA gibi büyük bankalar, Sürdürülebilirlik Raporları yayımlamaktadır ve kredi süreçlerine ESG analizleri entegre etmektedir. BIST Sürdürülebilirlik Endeksi (şimdi: BIST ESG Endeksi) 2014'te kurulmuştur. Arçelik, Şişecam, Garanti BBVA, Sabancı Holding gibi ESG performansı güçlü olanlar örnek şirketlerdir.

23	Sivas	0,0246
24	Ardahan	0,0236
25	Denizli	0,0235
26	Nevşehir	0,0233
27	Bartın	0,0230
28	Antalya	0,0228
29	Tunceli	0,0226
30	Malatya	0,0226
31	Afyonkarahisar	0,0222
32	Eskişehir	0,0216
33	Kastamonu	0,0213
34	Kırşehir	0,0211
35	Karabük	0,0210
36	Balıkesir	0,0207
37	Diyarbakır	0,0207
38	Çankırı	0,0204
39	Kayseri	0,0203
40	Muğla	0,0203
41	Elazığ	0,0198
42	Bursa	0,0196
43	Konya	0,0191
44	Uşak	0,0191
45	Adıyaman	0,0188
46	Mersin	0,0185
47	Çanakkale	0,0184
48	Van	0,0176
49	Ağrı	0,0169
50	Iğdır	0,0168
51	Kütahya	0,0164
52	Bitlis	0,0162
53	Kırklareli	0,0160
54	Bolu	0,0159
55	Niğde	0,0158
56	Bayburt	0,0155
57	Gaziantep	0,0155
58	Zonguldak	0,0153
59	Kocaeli	0,0153
60	Hatay	0,0151
61	Aksaray	0,0150
62	Bilecik	0,0148
63	Manisa	0,0144
64	Erzincan	0,0140
65	Kırıkkale	0,0136
66	Sakarya	0,0136
67	Yalova	0,0126

68	Karaman	0,0124
69	Düzce	0,0123
70	Şanlıurfa	0,0120
71	Kahramanmaraş	0,0120
72	Kilis	0,0120
73	Siirt	0,0116
74	Tekirdağ	0,0116
75	Osmaniye	0,0111
76	Bingöl	0,0102
77	Hakkari	0,0101
78	Batman	0,0096
79	Şırnak	0,0090
80	Muş	0,0086
81	Mardin	0,0081

Kaynak: www.bddk.org.tr; <https://www.tbb.org.tr>.

Finans Sektörü/Toplam Sektör oranı, bir ilin tüm ekonomik faaliyetleri (sanayi, tarım, hizmetler vs.) içinde finansal hizmetlerin kapladığı oranı ifade eder. Bu oran, ilin ekonomik yapısında finans sektörünün ağırlığını ve ekonominin ne derece finansallaştığını ortaya koyar.

İstanbul'un Finans/Toplam Sektör payı %7,14'dür. İl Türkiye genelinde 1. sıradadır. İl 2. sıradaki Trabzon'un (%3,57) tam iki katıdır. En düşük oranlı il olan Mardin'e (%0,81) göre İstanbul yaklaşık 9 kat daha yüksektir. 3. sıradaki Giresun (%3,41), ilden %52 daha düşüktür. 4. sıradaki Ankara ise (%3,37), ilden %52 daha düşüktür. Türkiye ortalaması ise yaklaşık ~%2,0'dir. Türkiye ortalaması İstanbul iline göre yaklaşık 3,5 katıdır. En düşük il Mardin'dir. İlin oranı %0,81'dir. İstanbul ili, ilin yaklaşık ~9 kat üzerindedir.

Karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, ilk 10 ilin finans sektörü ortalaması yaklaşık %3,94 seviyesindedir. Dolayısıyla, İstanbul'un finansal yoğunluğu bu ortalamanın yaklaşık 1,9 katı düzeyindedir. Bu çarpan, İstanbul'un sektörel çeşitlilikten ziyade, özellikle finans sektörü merkezli bir ekonomik yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

İstanbul'da hizmet sektörü ağırlıklı ekonominin en stratejik parçası finansal hizmetlerdir. Bankacılık, sigortacılık, yatırım şirketleri ve sermaye piyasası kuruluşları burada merkezlidir. Türkiye'deki finansal kuruluşların %70'inden fazlası İstanbul merkezlidir. Borsa İstanbul'un ve Takasbank'ın etkisi büyüktür. Tüm sermaye piyasası işlemleri, vadeli işlemler, repo-tahvil işlemleri İstanbul üzerinden yürütülmekte; bu da katma değeri yüksek bir finansal değer üretmektedir. Ülke genelinde yaratılan ekonomik değerlerin önemli bir kısmı, finansal hizmetlere konu olduktan sonra İstanbul'da kayda geçmekte ve burada

vergiye tabi tutulmaktadır. Bu, sadece ekonomik değil aynı zamanda istatistiksel merkezileşme sorununu da beraberinde getirmektedir.

Ankara (%3,37), kamu bankaları ve düzenleyici kurumların merkezi olmasıyla finans sektöründe güçlü bir ikinci merkezdir ancak İstanbul'un yarısı kadar bile değildir. Trabzon (%3,57) ve Giresun (%3,41), sürpriz bir biçimde üst sıralarda yer almaktadır. Bu illerde kısıtlı sektör çeşitliliği nedeniyle finans sektörünün görece önemi artmıştır. İzmir (%2,67) Türkiye'nin üçüncü büyük metropolü olmasına rağmen, ilin finansal sektörünün ekonomideki ağırlığı İstanbul'un yaklaşık %37'si seviyesindedir.

İstanbul üzerindeki finansal yükü hafifletmek ve bölgesel kalkınmayı teşvik etmek adına, Ankara, İzmir ve Bursa gibi şehirlerde ikincil finans merkezleri geliştirilmelidir. Finans sektörünü düşük yoğunluklu illere yönlendirmek için vergi indirimi, yatırım fonu eş finansmanı ve istihdam teşviki sunulmalıdır. Özellikle finans sektörü payı düşük olan Doğu ve Güneydoğu illerinde, finansal ürünlerin kullanımı artırılarak talep yönlü genişleme sağlanmalıdır. İstanbul'un FinTech liderliği artırılmalı; aynı zamanda diğer büyükşehirlerde finansal teknoloji kümeleri oluşturularak sektör derinleştirilmelidir. İstanbul Finans Merkezi sadece fiziki altyapıyla değil, hukuki düzenlemeler, uluslararası tahkim merkezi, İngilizce mevzuat uyumu gibi unsurlarla da desteklenmelidir.

Ağrı, Hakkari, Mardin gibi finansal payı düşük illerde mobil bankacılık, mikro kredi ve yerel yatırım platformları desteklenmelidir. Finansal okuryazarlık programları yerel müfredatlara dahil edilerek bireysel yatırım ve kredi kullanım bilinci yaygınlaştırılmalıdır. Bölgesel finansal kümeler, kalkınma ajansları ve belediyeler aracılığıyla desteklenmelidir.

İstanbul, finans sektörünün toplam sektör içindeki payı açısından Türkiye'nin ekonomik temelini oluşturmaktadır. %7,14'lük oran, ülke genelinde açık ara liderlik anlamına gelmektedir. Bu oran, bazı illerdeki toplam sanayi payından daha yüksektir. Ancak bu merkeziliğin sürdürülebilirliği için bölgesel dengeleme, sektörel çeşitlilik ve dijital dönüşüm stratejileri büyük önem taşımaktadır.

3.BANKACILIK SEKTÖRÜ İLLER KARŞILAŞTIRMASI: İSTANBUL İLİ TAHLİLİ

Şubeye Düşen Nüfus göstergesi, bir bankacılık şubesine ortalama kaç kişinin düştüğünü gösterir. Bu oran, finansal hizmetlere erişim düzeyi, bankacılık altyapısının yaygınlığı ve nüfusa oranla şube dağılımı hakkında kritik bilgi sunar. Düşük değer, daha yüksek hizmet erişimi anlamına gelir.

Tablo 3: Şubeye Düşen Nüfus: İstanbul İli Tahlili

	İller	Banka Şube Sayısı 2023	Şubeye Düşen Nüfus 2023
1	Şırnak	22	25345
2	Şanlıurfa	91	23847
3	Van	54	20902
4	Batman	31	20467
5	Ağrı	25	20425
6	Muş	20	19960
7	Hakkari	15	18355
8	Mardin	48	18132
9	Bitlis	21	16856
10	Diyarbakır	110	16408
11	Adıyaman	40	15879
12	Siirt	21	15776
13	Bingöl	18	15697
14	Kilis	10	14791
15	Kahramanmaraş	81	14536
16	Osmaniye	39	14343
17	Hatay	124	13597
18	Iğdır	15	13572
19	Niğde	27	13534
20	Malatya	63	12898
21	Elazığ	47	12585
22	Gaziantep	179	12033
23	Düzce	36	11253
24	Aksaray	39	11103
25	Erzurum	68	11025
26	Kütahya	54	10753
27	Kars	26	10570
28	Bayburt	8	10530
29	Ordu	74	10313
30	Tokat	58	10283
31	Yalova	29	10218
32	Kırıkkale	28	9894
33	Karaman	27	9660
34	Samsun	144	9503
35	Mersin	205	9348
36	Bartın	22	9243
37	Sakarya	117	9231
38	Zonguldak	64	9195
39	Manisa	160	9176
40	Adana	250	9096

41	Sivas	70	9070
42	Kırşehir	27	9056
43	Tekirdağ	130	8788
44	Konya	263	8731
45	Afyonkarahisar	87	8592
46	Uşak	44	8533
47	Amasya	40	8456
48	Çorum	62	8453
49	Karabük	30	8401
50	Yozgat	50	8368
51	Kocaeli	249	8349
52	Kayseri	174	8284
53	Giresun	56	8051
54	Kırklareli	46	8029
55	Bolu	40	8020
56	Erzincan	30	7974
57	Balıkesir	158	7959
58	Eskişehir	115	7883
59	Isparta	57	7812
60	Bursa	413	7735
61	Ardahan	12	7706
62	Bilecik	30	7622
63	Sinop	29	7613
64	Burdur	36	7605
65	Aydın	155	7408
66	Edirne	56	7405
67	Trabzon	112	7303
68	Denizli	145	7285
69	Gümüşhane	20	7227
70	Nevşehir	43	7209
71	Çanakkale	79	7080
72	Rize	49	7020
73	Kastamonu	54	7002
74	Tunceli	13	6489
75	İzmir	705	6329
76	Çankırı	31	6315
77	Antalya	428	6280
78	Ankara	1000	5782
79	Muğla	182	5759
80	Artvin	32	5293
81	İstanbul	3006	5292

Kaynak: www.bddk.org.tr; <https://www.tbb.org.tr>.

İstanbul'un şube sayısı 3.006 ve şubeye düşen nüfus sayısı 5.292 kişidir. Türkiye genelinde 81 il içinde 1. sıradadır. En yüksek hizmet erişimine sahip il konumundadır. Bu sayı, Türkiye genelinde ortalama 13.000 kişi başına bir şube olduğu varsayımıyla karşılaştırıldığında, İstanbul'un finansal şubelere erişim oranının ulusal ortalamanın yaklaşık 2,46 kat daha iyi olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle, İstanbul'da kişi başına düşen finansal altyapı, Türkiye'nin ortalama erişim düzeyinin oldukça üzerindedir. En kötü il Şırnak'dır (25.345 kişi/şube). İlde İstanbul'dan ~4,8 kat daha düşük hizmet erişimi söz konusudur. Bu çarpan farkı, bölgesel finansal hizmet erişimindeki yapısal eşitsizliği bilimsel olarak somutlaştırmaktadır. Ankara (5.782) İstanbul'dan sadece %9 daha fazladır. İzmir (6.329) İstanbul'dan %19 daha yüksektir. Muğla (5.759) ili ise yaklaşık %9 fark ile İstanbul'a oldukça yakındır.

İstanbul, Türkiye'nin finansal kalbi olarak banka genel merkezlerinin, bölge müdürlüklerinin ve çok sayıda alt birimin konuşlandığı şehirdir. Ticaret, turizm, sanayi ve uluslararası yatırım faaliyetlerinin merkezde toplanması, finansal hizmetlere olan talebi sürekli yüksek tutmakta ve daha fazla şube açılmasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye'nin en yüksek nüfusuna sahip ili olmasına rağmen, orantılı olarak çok sayıda şube bulunması, hizmete erişimdeki kolaylığı göstermektedir. Mobil bankacılık yaygınlaştı da İstanbul'daki ekonomik çeşitlilik ve gelir dağılımı farklılıkları, fiziksel şube ihtiyacını ortadan kaldırmamıştır.

Şırnak (25.345 kişi/şube) ili bankacılık altyapısı en zayıf ildir. İstanbul'a göre nüfus başına düşen şube sayısı ~5 kat daha azdır. Şanlıurfa, Van, Batman, Ağrı gibi iller, özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da hizmet erişimi bakımından ciddi yapısal sorunlar yaşamaktadırlar. Ankara ve Muğla, İstanbul'a oldukça yakın hizmet seviyesindedir. Ancak İstanbul yine de liderliği korumaktadır.

İstanbul'da fiziksel şubelerin yerini alabilecek dijital müşteri hizmeti merkezleri, sanal banka temsilcileri teşvik edilmelidir. Şube yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde yapay zeka destekli otomasyon sistemleriyle işlem yükü azaltılmalıdır. Şube dağılımında sadece iş merkezlerine değil, sosyoekonomik açıdan dezavantajlı semtlere erişim sağlanmalıdır.

Doğu ve Güneydoğu illerinde şube açan bankalara vergi indirimi, kira desteği gibi teşvikler sağlanmalıdır. Şubeleşme maliyetinin yüksek olduğu bölgelerde mobil bankacılık araçları ve gezici temsilcilik sistemi ile erişim artırılmalıdır. Şubeleşmenin düşük olduğu bölgelerde talep yaratılması için eğitim programları teşvik edilmelidir. Şube açmanın ekonomik olmadığı bölgelerde mobil bankacılık araçları (mobil şube otobüsü, köy gezici temsilcisi)

kullanılmalıdır. Kırsalda küçük işletmelere özel finansal hizmetler sunabilecek yerel banka ofisleri kurulmalıdır. Büyükşehirlerde şube yoğunluğu mikro bölge bazında analiz edilerek, alt gelir gruplarına hizmet sunabilecek semtlerde şube planlaması yapılmalıdır. Bankacılığa dair algı ve kullanım farklarını kapatmak için yerel halkla odak grup çalışmaları ve mikro kredi deneyimleri başlatılmalıdır.

İstanbul, banka şube yoğunluğu ve hizmet erişimi bakımından Türkiye’deki mutlak lider konumunu sürdürmektedir. 5.292 kişi başına 1 şube düşen yapısı, Avrupa standartlarında bir erişim anlamına gelir. Ancak bu liderliğin sürdürülebilir olması ve Türkiye geneline yayılabilmesi için hizmet açığı bulunan bölgelerde hedefe yönelik finansal altyapı politikalarının geliştirilmesi önemlidir. İstanbul’da banka şube erişimi, yalnızca demografik büyüklükle değil, ekonomik faaliyet düzeyi ve finansal ürün çeşitliliğiyle de ilişkilidir. Ancak Şırnak gibi illerde görülen düşük erişim düzeyi, ülkesel finansal kapsayıcılık hedeflerinin altında kaldığını göstermektedir. Şubeye düşen kişi sayısının bu kadar farklılık göstermesi, Türkiye’nin finansal sisteminde mekansal adalet sorununa işaret eder. Bu nedenle, şubeye erişim göstergesi sadece bankacılık değil, aynı zamanda bölgesel kalkınma, sosyal eşitlik ve ekonomik adalet politikalarının ayrılmaz bir parçası olarak ele alınmalıdır.

3.1.Mevduat Miktarları İller Analizi

Kişi başına banka mevduatı, bir ilin toplam banka mevduatının o ildeki nüfusa bölünmesiyle elde edilir. Bu gösterge, il bazında tasarruf eğilimi, gelir düzeyi, finansal katılım oranı ve ekonomik dinamizm gibi makroekonomik faktörlere yön verir.

Tablo 4: Kişi Başına Banka Mevduat: İstanbul İli Tahlili

	İller	Kişi Başına Banka Mevduat (bin TL) 2023
1	İstanbul	301
2	Ankara	290
3	Muğla	133
4	İzmir	128
5	Antalya	117
6	Kocaeli	102
7	Bursa	98
8	Edirne	90
9	Denizli	90
10	Aydın	85
11	Adana	83
12	Çanakkale	83

13	Hatay	81
14	Eskişehir	79
15	Tekirdağ	78
16	Kırklareli	77
17	Yalova	77
18	Mersin	76
19	Balıkesir	75
20	Trabzon	73
21	Kayseri	72
22	Uşak	71
23	Tunceli	70
24	Manisa	65
25	Gaziantep	65
26	Isparta	64
27	Aksaray	64
28	Zonguldak	64
29	Burdur	63
30	Nevşehir	62
31	Karaman	61
32	Konya	61
33	Kırşehir	61
34	Kastamonu	59
35	Çorum	58
36	Bartın	58
37	Samsun	56
38	Kahramanmaraş	56
39	Giresun	54
40	Artvin	54
41	Bolu	53
42	Sakarya	53
43	Karabük	52
44	Malatya	51
45	Rize	50
46	Bilecik	50
47	Sinop	50
48	Afyonkarahisar	49
49	Erzincan	48
50	Sivas	47
51	Niğde	46
52	Ordu	45
53	Elazığ	44
54	Yozgat	41

55	Düzce	41
56	Amasya	40
57	Ardahan	39
58	Iğdır	38
59	Çankırı	38
60	Adıyaman	38
61	Diyarbakır	36
62	Osmaniye	36
63	Kütahya	36
64	Kırıkkale	34
65	Kars	33
66	Tokat	31
67	Gümüşhane	31
68	Batman	30
69	Erzurum	29
70	Bingöl	28
71	Kilis	28
72	Mardin	28
73	Siirt	27
74	Şanlıurfa	24
75	Bayburt	24
76	Van	22
77	Bitlis	22
78	Şırnak	21
79	Hakkari	19
80	Muş	18
81	Ağrı	18

Kaynak: www.bddk.org.tr; <https://www.tbb.org.tr>.

İstanbul'da kişi başına mevduat miktarı 301.000 TL'dir. Türkiye genelinde en yüksektir. Türkiye ortalaması yaklaşık ~70.000TL'dir. İstanbul'un kişi başına mevduatı, Türkiye ortalamasının yaklaşık 4,3 katı düzeyindedir. En düşük iller olan Muş ve Ağrı (18), İstanbul'un ~16,7 kat altında kalmaktadırlar. İstanbul, kişi başına düşen tasarruf düzeyi açısından hem mutlak değer hem de göreceli kıyas bakımından diğer tüm illeri açık farkla geride bırakmaktadır.

İstanbul, Türkiye'nin en yüksek kişi başı GSYİH'ye sahip ili olup, bu durum doğrudan tasarruf kabiliyetini artırmaktadır. Bankacılık sistemine katılım oranı yüksektir; bireysel yatırım, vadeli mevduat, döviz hesabı gibi ürünlerde yoğun kullanım vardır. İstanbul, şirket merkezlerinin ve uluslararası yatırımların yoğunlaştığı yer olup, bu da şirket hesaplarında yüksek mevduat hacmi

yaratmaktadır. İlin yüksek gelir grubuna ait bireylerin yoğunlaştığı bölge olması, toplam mevduatın dağılımını yukarı çekmektedir.

İstanbul'daki mevduat fazlası, üretken yatırımlara yönlendirilmeli, start-up fonları, sanayi AR-GE teşvikleri gibi araçlar desteklenmelidir. Yüksek mevduat, gelir eşitsizliğiyle birlikte değerlendirilmeli, gelir adaleti odaklı mali politikalar geliştirilmelidir. Mevduatın belirli bir sınıfta toplanması yerine, finansal okuryazarlıkla geniş tabanlı tasarruf modelleri oluşturulmalıdır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde finansal okuryazarlık kampanyaları desteklenerek tasarruf eğilimi artırılmalıdır. Mevduat düzeyi düşük illerde gelir dağılımı eşitsizliğini azaltmaya yönelik politikalar (vergi iadesi, sosyal yardımlar) uygulanmalıdır. Bankalar, düşük gelirli bireylerin küçük miktarlarda tasarruflarını değerlendirebileceği mikro-mevduat ürünleri geliştirmelidir. Yatırım ve tasarruf kültürü zayıf olan illerde küçük işletmeler için banka iş birlikli tasarruf modelleri desteklenmelidir. İstanbul'daki yüksek mevduat birikiminin bölgesel yatırımlara kanalize edilmesi için vergi teşvikiyle yönlendirme sistemleri oluşturulmalıdır. Kamu destekli tasarruf kampanyaları (örneğin çocuk hesabı, kadınlara özel hesaplar) ile mevduat teşvik edilmeli, tarım ve KOBİ kredileri ile doğrudan ekonomik birimlere gelir yaratıcı mekanizmalar sağlanmalıdır.

İstanbul, kişi başı mevduat düzeyinde ekonomik güç, finansal merkez olma özelliği, yüksek gelir düzeyi gibi faktörlerle tüm illeri geride bırakmıştır. En düşük gelirli illere göre fark 16 katın üzerindedir. Bu ciddi fark, finansal eşitsizlik ve tasarruf uçurumunun da güçlü bir göstergesidir. Bu nedenle, Türkiye'de bölgesel kalkınma politikaları artık sadece üretim değil, finansal güçlenme ve tasarruf kapasitesi ekseninde de şekillendirilmelidir.

Tablo 5: Kişi Başı Toplam Mevduat: İstanbul İli Tahlili

	İller	Kişi Başı Toplam Mevduat 2023
1	İstanbul	389590
2	Ankara	359373
3	Muğla	174998
4	İzmir	164184
5	Antalya	160490
6	Kocaeli	140954
7	Bursa	127247
8	Yalova	121787
9	Denizli	114775
10	Aydın	107116
11	Eskişehir	105913
12	Edirne	105486

13	Tunceli	101918
14	Çanakkale	99692
15	Balıkesir	98971
16	Tekirdağ	97387
17	Uşak	97247
18	Aksaray	96303
19	Kayseri	96171
20	Kırklareli	94716
21	Trabzon	94584
22	Nevşehir	93510
23	Kırşehir	93397
24	Adana	91879
25	Mersin	90828
26	Hatay	90704
27	Karaman	89247
28	Isparta	86311
29	Kastamonu	83713
30	Karabük	83581
31	Burdur	82300
32	Gaziantep	81995
33	Konya	81629
34	Zonguldak	81035
35	Bartın	75143
36	Manisa	74434
37	Çorum	72884
38	Sakarya	70692
39	Rize	70460
40	Giresun	70380
41	Samsun	69964
42	Bolu	69626
43	Afyonkarahisar	67074
44	Sivas	65545
45	Elazığ	65421
46	Sinop	64953
47	Artvin	64832
48	Erzincan	64765
49	Malatya	63643
50	Kahramanmaraş	63542
51	Yozgat	62542
52	Bilecik	58403
53	Çankırı	56797
54	Ordu	55294

55	Düzce	53405
56	Niğde	52756
57	Kütahya	52644
58	Amasya	50363
59	Gümüşhane	48081
60	Kırıkkale	46698
61	Iğdır	45732
62	Adıyaman	40971
63	Ardahan	39750
64	Tokat	39698
65	Osmaniye	39103
66	Bingöl	38663
67	Bayburt	36928
68	Diyarbakır	34551
69	Kars	34110
70	Erzurum	33970
71	Kilis	32440
72	Batman	31168
73	Siirt	29523
74	Mardin	28276
75	Bitlis	21499
76	Van	21116
77	Şanlıurfa	20643
78	Şırnak	20152
79	Hakkari	19344
80	Muş	18459
81	Ağrı	18051

Kaynak: www.bddk.org.tr; <https://www.tbb.org.tr>.

Kişi başı toplam mevduat göstergesi, bir ilin toplam banka mevduatının o ilin nüfusuna oranlanmasıyla hesaplanır. Bu gösterge finansal varlık birikimi, gelir düzeyi, tasarruf eğilimi, ekonomik refah ve finansal derinlik gibi makroekonomik göstergelerin yerel düzeyde analiz edilmesini sağlar.

İstanbul'da kişi başına toplam mevduat 389.590 TL'dir. İl sıralamada 81 il arasında 1. sıradadır. Türkiye ortalaması yaklaşık ~85.000 TL'dir. İstanbul'un kişi başı toplam mevduatı, Türkiye ortalamasının yaklaşık 4,6 katı düzeyindedir. En yakın izleyicisi Ankara'nın 359.373TL'lik seviyesiyle aradaki fark da anlamlıdır. İstanbul'un değeri Ankara'dan %3,1 daha yüksektir. En düşük Ağrı ili (18.051 TL) İstanbul'un 21,6 kat altındadır.

İstanbul, Türkiye GSYİH'sinin yaklaşık %30'unu tek başına üretmekte; bu da doğrudan finansal varlık birikimini desteklemektedir. İstanbul, şirket

merkezlerinin toplandığı il olup, kurumsal hesapların toplam mevduatın önemli bir kısmını oluşturması mevduat rakamlarını yukarı taşımaktadır. Sermaye piyasalarına ve finansal araçlara erişim yüksek; bireylerin yatırım portföyleri de bankacılık sistemine bağlı mevduatlarda görünür olmaktadır. Dövizle endeksli hesaplar ve yabancı yatırımcıların hesaplarının İstanbul'da yoğunlaşması kişi başı ortalamayı ciddi oranda yükseltmektedir. Yüksek gayrimenkul gelirleri ve servet etkisi, likit finansal araçlara yönelimi desteklemektedir.

İstanbul'daki mevduat birikimi, konut balonu, enflasyonist baskılar ve spekülasyon sermaye girişleri nedeniyle kırılgandır. Bu nedenle makro ihtiyati önlemler alınmalıdır. İstanbul'da üst %10'luk gelirin toplam mevduatın %70'ini elinde tutması gibi eşitsizlikler için servet vergisi veya finansal şeffaflık politikaları gündeme alınmalıdır. Yüksek mevduat tutarının üretken yatırıma yönlendirilmesi için, girişim sermayesi, yeşil tahvil, sosyal yatırım fonları desteklenmelidir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kişi başı mevduat düzeyleri, İstanbul'a kıyasla dramatik şekilde düşüktür (21 kat fark). Bu nedenle bu bölgelerde tasarruf artırıcı politikalar (örneğin, otomatik katılımlı mikro tasarruf hesapları) teşvik edilmelidir. Ağrı, Şırnak, Muş gibi illerde finansal eğitim ve mikro tasarruf modelleri yaygınlaştırılmalıdır. Kamu bankaları, düşük mevduatlı bölgelerde daha yüksek faizli tasarruf ürünleri ile finansal katılımı arttırabilecektir. Bankaların bu bölgelerde mobil şube, dijital şube veya PTT iş birlikleriyle tasarruf toplama imkanları artırılmalıdır. İstanbul'da toplanan mevduatın bir kısmı bölgesel kalkınma fonlarına aktarılmalı ve bu fonlar aracılığıyla düşük gelirli illere yeniden yatırım yapılmalıdır. Kişi başı mevduatı düşük illerde, hanehalkı gelirlerini artırıcı doğrudan destekler (çocuk yardımı, kadın istihdamı destekleri) ile tasarruf kapasitesi yükseltilmelidir. Mevduatın yoğunlaştığı iller dışındaki bölgelerde banka dışı tasarruf alışkanlıkları azaltılarak bireylerin finansal sisteme dahil olmaları sağlanmalıdır. Kamu istihdamı, tarım destekleri ve yerel sanayi yatırımları artırılarak gelir düzeyleri yükseltilmeli, böylece mevduat kapasitesi büyütülmelidir.

İstanbul'un kişi başı toplam mevduatı, en yakın ili olan Ankara'ya göre bile yaklaşık %8 daha fazla; Türkiye genel ortalamasına göre ise yaklaşık 4,6 kat yüksektir. En düşük il olan Ağrı ile karşılaştırıldığında fark 21 katın üzerindedir. Bu durum, ekonomik refahın mekansal yoğunlaşması, tasarruf eşitsizliği ve finansal sistemin bölgesel dağılımındaki adaletsizlikleri net biçimde ortaya koymaktadır. Bu nedenle, hem finansal içerme, hem de tasarruf kapasitesini tabana yayma amacıyla makroekonomik düzeyde bölgesel finansal kapsayıcılık politikaları geliştirilmelidir.

Tablo 6:Kişi Başı Tasarruf Mevduatı: İstanbul İli Tahlili

	İller	Kişi Başı Tasarruf Mevduatı 2023 (TL)
1	İstanbul	194675
2	Muğla	149395
3	Ankara	125783
4	İzmir	119627
5	Antalya	118237
6	Tunceli	93334
7	Edirne	89043
8	Aydın	87839
9	Yalova	86383
10	Uşak	84659
11	Çanakkale	84594
12	Balıkesir	82780
13	Denizli	82375
14	Kırklareli	81732
15	Aksaray	79957
16	Eskişehir	79953
17	Trabzon	78318
18	Bursa	78182
19	Nevşehir	77010
20	Kırşehir	76942
21	İsparta	72779
22	Mersin	71117
23	Karaman	69836
24	Zonguldak	68067
25	Tekirdağ	67116
26	Hatay	66809
27	Adana	66803
28	Kayseri	66112
29	Burdur	65738
30	Kocaeli	63431
31	Bartın	63034
32	Giresun	62118
33	Bolu	57830
34	Rize	57168
35	Sinop	56884
36	Erzincan	56260
37	Yozgat	55799
38	Sivas	55329
39	Artvin	54418
40	Manisa	54212

41	Konya	54111
42	Çorum	54022
43	Afyonkarahisar	53498
44	Sakarya	53461
45	Samsun	52978
46	Karabük	52744
47	Malatya	52171
48	Çankırı	48424
49	Ordu	48247
50	Elazığ	48010
51	Kastamonu	46908
52	Bilecik	44633
53	Gümüşhane	42953
54	Amasya	41940
55	Gaziantep	41713
56	Kütahya	41704
57	Niğde	40408
58	Düzce	40283
59	Kırıkkale	39419
60	Kahramanmaraş	39118
61	Iğdır	38314
62	Ardahan	33728
63	Tokat	33161
64	Adıyaman	31286
65	Bingöl	31161
66	Osmaniye	29573
67	Bayburt	28778
68	Kars	27823
69	Erzurum	25055
70	Diyarbakır	24490
71	Kilis	22843
72	Batman	21525
73	Mardin	21255
74	Van	16063
75	Şanlıurfa	15217
76	Siirt	15007
77	Bitlis	14988
78	Ağrı	13298
79	Muş	13123
80	Hakkari	11507
81	Şırnak	11163

Kaynak: www.bddk.org.tr; <https://www.tbb.org.tr>.

Kişi başı tasarruf mevduatı, bir ilin tasarruf hesaplarındaki toplam mevduat tutarının o ilin nüfusuna bölünmesiyle elde edilir. Bu gösterge, yerel ekonomik refah, gelir düzeyi, bireysel finansal birikim ve tasarruf kapasitesi hakkında bölgesel düzeyde bilgi sunar. Aynı zamanda ekonomik eşitsizliklerin yine mekansal dağılımı açısından önemli bir ölçüttür.

İstanbul'da Kişi Başı Tasarruf Mevduatı 194.675 TL'dir. 81 il arasında sıralamada yine 1. sıradadır. Türkiye ortalaması yaklaşık ~55.000 TL'dir. İstanbul'un kişi başı tasarruf mevduatı, Türkiye ortalamasının yaklaşık 3,5 katı düzeyindedir. En düşük Şırnak (11.163 TL) İstanbul'un 17,4 kat altındadır. İstanbul'da yaşayan bir birey, Şırnak'taki bir bireye kıyasla 17 kat daha fazla tasarruf biriktirmiştir.

İstanbul'da hem beyaz yaka istihdamı hem de yüksek ücretli sektörler (finans, teknoloji, uluslararası ticaret) baskındır. Bu, doğrudan bireysel tasarruflara yansımaktadır. İstanbul, bankacılık hizmetlerine en kolay erişilen şehir olmakla birlikte, aynı zamanda finansal okuryazarlık düzeyi en yüksek iller arasındadır. Bu da bireylerin likit birikimlerini tasarruf hesaplarında tutma oranını artırmaktadır. Yatırım yapan bireylerin ve şirketlerin hesapları İstanbul'da yoğunlaştığı için toplam tasarruf tutarı artmakta; bu da kişi başına ortalamayı yukarı çekmektedir. İstanbul'da gayrimenkul satışlarından elde edilen birikimlerin finansal sisteme yönelmesi de tasarruf hesaplarını beslemektedir. İstanbul'a yerleşen yüksek gelirli göçmen nüfusun da banka sistemine dahil ettiği döviz ve tasarruf birikimleri, rakamları ciddi şekilde etkilemektedir.

İstanbul'daki tasarruf birikimi, risk sermayesi fonları, girişim yatırımları, sürdürülebilirlik tahviller gibi üretken sermayeye yönlendirilmelidir. Yüksek tasarruf rakamları, toplumun yalnızca üst gelir dilimlerinde toplanıyorsa, gelir dağılımı adaletsizliği artacaktır. Politika yapıcılar bu verileri mikro düzeyde analiz etmelidirler. Yatırım ve tasarruf alanında oluşan bilgi yoğunluğu, finansal spekülasyon risklerini doğurmaktadır. Bu nedenle BDDK ve SPK koordinasyonu ile finansal risk farkındalığı kampanyaları yapılmalıdır.

Kişi Başına Tasarruf Mevduatı en düşük değer Şırnak'ındır. İstanbul, Şırnak'a göre yaklaşık 25,4 kat daha yüksek tasarruf yoğunluğuna sahiptir. Bu durum, yalnızca gelir farkını değil; aynı zamanda finansal katılım ve tasarruf davranışları arasındaki bölgesel farklılıkları yansıtmaktadır. Hakkari, Muş ve Ağrı illeri, yine çok düşük değerlere sahiptir. Bu illerin İstanbul'a göre tasarruf mevduatı %6'nın bile altına düşmektedir. Bu fark, hem gelir düzeyindeki yapısal eşitsizlikleri, hem de finansal sisteme katılım uçurumunu net gözler önüne sermektedir.

Düşük tasarruf düzeyine sahip illerde, faiz avantajlı otomatik tasarruf hesapları, vergi teşvikli bireysel emeklilik ürünleri gibi araçlar yaygınlaştırılmalıdır. İstanbul dışındaki bölgelerde finansal bilinçlendirme kampanyaları düzenlenmeli, bireyler tasarruf ürünleri konusunda teşvik edilmelidir. Düşük tasarruf oranı sadece gelir eksikliği değil, aynı zamanda finansal kültür eksikliği göstergesidir. Yerel dillerde finansal okuryazarlık eğitimleri yapılmalıdır. Sosyal yardımlar, banka kanalıyla ve tasarrufa yönlendirici şekilde sunularak bireylerin sistem içinde kalıcı hale gelmeleri sağlanmalıdır. Bireylerin bankalarda mevduat tutabilmeleri için şartlı nakit transferi, bölgesel tasarruf destek hibeleri uygulanmalıdır. Tasarruf düzeyi, bölgesel gelir ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle tasarrufları artırmak için bölgesel kalkınma ve istihdam politikaları da eş zamanlı uygulanmalıdır. Şube açılması mümkün olmayan yerlerde mobil bankacılık eğitimi, mobil POS, dijital cüzdan kullanımı teşvik edilmelidir.

İstanbul, kişi başına düşen tasarruf mevduatında açık ara lider olup, Türkiye ortalamasının yaklaşık 3,5 katı; en düşük ilin ise 17 katı düzeyindedir. Bu veri, bölgesel finansal eşitsizliğin sadece gelir değil, birikim yapabilme kapasitesi üzerinden de ne denli yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Şırnak ile İstanbul arasındaki fark, yalnızca ekonomik değil; aynı zamanda finansal adalet ve bölgesel eşitlik sorununa işaret etmektedir. Finansal kapsayıcılığı ve gelir adaletini hedefleyen mikro ve makro düzeyde politikaların geliştirilmesi acil bir gerekliliktir. Tasarrufların bölgesel çeşitliliği, ulusal ekonomik istikrarın dayanıklılığı açısından kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, bu göstergeye dayalı politikalar yalnızca ekonomik büyümeyi değil; aynı zamanda finansal kapsayıcılık ve sosyal adaleti merkeze almalıdır.

3.2.Sektörlere Verilen Kredi Miktarları İller Analizi

Kişi başı kredi, bir ilin toplam kullanılan kredi hacminin o ilin nüfusuna bölünmesiyle elde edilir. Bu gösterge, bir ildeki bireylerin ve kurumların krediye erişimi, kredi kullanma eğilimi, ve bankacılık sistemiyle entegrasyon düzeyi hakkında önemli veriler sunar. Aynı zamanda tüketim gücü, yatırım isteği ve banka kaynaklı likiditeye bağımlılık hakkında da fikir verir.

Tablo 7: Kişi Başı Kredi: İstanbul İli Tahlili

	İller	Toplam Kredi 2023	Kişi Başı Kredi 2023 bin TL
1	Ankara	813822887	173
2	İstanbul	1797023340	143
3	Denizli	102124302	119
4	Gaziantep	176704038	117
5	Antalya	217975232	101
6	Hatay	98003706	85
7	Muğla	63961374	72
8	Yalova	16957677	69
9	Kahramanmaraş	49893634	60
10	İzmir	209461191	57
11	Kırşehir	11409560	57
12	Konya	96395482	54
13	Edirne	18352359	51
14	Trabzon	33251070	50
15	Adana	84905373	49
16	Bursa	121883742	48
17	Karaman	9227030	44
18	Kocaeli	70397667	43
19	Aydın	38777153	41
20	Rize	11577855	40
21	Karabük	8590074	40
22	Osmaniye	16474159	39
23	Aksaray	13163385	39
24	Ardahan	2802048	37
25	Kayseri	41987033	37
26	Nevşehir	9056386	36
27	Zonguldak	17718905	36
28	Balıkesir	38009345	35
29	Çorum	15136596	35
30	Uşak	10696131	34
31	Kırklareli	10989578	34
32	Mersin	51264542	34
33	Manisa	39166386	33
34	Samsun	36442201	33
35	Niğde	9457793	32
36	Bolu	8671614	32
37	Giresun	12168657	31
38	Eskişehir	23186786	31
39	Burdur	7084027	30
40	Yozgat	10305470	30

41	Tekirdağ	27435780	30
42	Amasya	7915095	28
43	Çanakkale	12506242	26
44	Çankırı	4408222	26
45	Elazığ	12302842	26
46	Afyonkarahisar	14896976	25
47	Ordu	15621912	24
48	Kars	5031817	24
49	Mardin	14337953	24
50	Kastamonu	7503043	23
51	Erzurum	12450901	22
52	Sakarya	18742729	21
53	Isparta	7768964	21
54	Diyarbakır	26171536	21
55	Bilecik	3887234	21
56	Şanlıurfa	28458700	21
57	Düzce	6513564	20
58	Erzincan	3883712	19
59	Tokat	9692774	19
60	Tunceli	1467077	19
61	Sivas	9856581	19
62	Kırkkale	4352110	18
63	Malatya	10305980	17
64	Artvin	2526940	17
65	Adıyaman	7578482	17
66	Batman	7246306	16
67	Siirt	3624934	15
68	Bayburt	976937	14
69	Iğdır	2000328	13
70	Sinop	2515623	13
71	Kütahya	6193948	13
72	Bitlis	3148188	13
73	Bartın	2159214	12
74	Gümüşhane	1455627	12
75	Kilis	1252024	11
76	Muş	2860948	10
77	Van	7368738	9
78	Şırnak	3424059	9
79	Ağrı	2740733	8
80	Bingöl	1624693	8
81	Hakkari	1124389	5

Kaynak: www.bddk.org.tr; <https://www.tbb.org.tr>.

Kişi Başı Kredide lider iller İstanbul ve Ankara'dır. Ankara 173 bin TL ile 1. sırada; İstanbul 143 bin TL ile 2. sıradadır. Ankara nüfusa oranla kredi hacmi bakımından Türkiye'nin en yüksek değerine sahip ildir. İstanbul Türkiye'de açık ara en fazla kredi kullandırılan ildir. Ancak kişi başına düşen kredi miktarı Ankara'dan yaklaşık %17 daha düşüktür. En düşük değerli iller Hakkari, Bingöl, Ağrı, Şırnak ve Van'dır. Bölgesel kredi erişimsizliği söz konusudur. Bu veriler, özellikle doğu ve güneydoğu illerinde finansal sistemden uzak durulduğunu ve krediye erişimin sınırlı olduğunu açıkça göstermektedir.

İstanbul ve Ankara, Türkiye'nin ticaret, hizmet, kamu yönetimi, bilişim, finans ve yüksek teknoloji merkezleri konumundadır. Kurumsal firmaların merkezleri buralarda bulunur; bu da kurumsal kredilerin büyük kısmının bu illerde açılmasına yol açar. Türkiye'deki en yaygın bankacılık şube ve hizmet ağı bu iki ilde bulunur. İstanbul aynı zamanda Borsa İstanbul, BDDK, TCMB (kısmi İstanbul yapısı) gibi kurumlara ev sahipliği yapmaktadır. Büyükşehirlerde yaşayan bireylerin tüketim kalıpları daha yüksektir. İstanbul ve Ankara'daki bireyler, kredi kartı, konut kredisi ve ihtiyaç kredisi gibi finansal araçları daha aktif şekilde kullanmaktadır. Hem İstanbul hem Ankara, çok sayıda büyük ölçekli şirketin, holdingin, ihracatçının ve sanayi kuruluşunun merkezidir. Bu firmaların çektiği ticari ve yatırım kredileri kişi başı krediyi yukarı çekmektedir.

İstanbul'daki yüksek kredi büyüklüğü, sistemik risk yaratabilecektir. Bu nedenle BDDK, bölgesel bazlı kredi sınırlamaları veya ihtiyat akçeleri politikalarını değerlendirmelidir. İstanbul'daki işletme kredileri tüketim yerine yatırımlara kanalize edilmelidir. Girişimcilik kredileri, AR-GE destekli krediler artırılmalıdır. Bireylerin krediye erişimi sadece skorla değil, gelir istikrarı, sosyal katkı ve çevresel etki gibi göstergelerle birlikte değerlendirilmelidir.

Doğu ve güneydoğudaki illerde düşük faizli bölgesel kalkınma kredileri ve kooperatif bankacılığı desteklenmelidir. Kredi kullanımının düşük olduğu bölgelerde yine borçlanma yönetimi, risk bilinci ve bireysel finans planlaması konularında yaygın eğitim verilmelidir. Bankaların dijital ve fiziksel şube erişimini artıracak altyapı destekleri verilmelidir. Kredi kullanamayan birey ve işletmeler için teminat destekli kredi sistemleri (KOSGEB, TKDK) yaygınlaştırılmalıdır. Bankalara, düşük penetrasyonlu illerdeki krediler için vergi indirimi veya kamu garantisi sağlanmalıdır. Kredi altyapısının olmadığı yerlerde mobil uygulama tabanlı mikro kredi sistemleri uygulanmalıdır. Kadın girişimciler ve tarım kooperatifleri bu sürece dahil edilmelidir.

İstanbul ve Ankara, kişi başı kredi kullanımında Türkiye ortalamasının çok üzerindedir. Ancak bu liderlik, Türkiye'deki bölgesel kredi eşitsizliğini de açık biçimde ortaya koymaktadır. En alttaki illerle İstanbul arasındaki kredi farkı neredeyse 30 kata ulaşmaktadır. Bu durum, hem ekonomik kapasite farkını hem de finansal katılım uçurumunu göstermektedir. Türkiye'nin sürdürülebilir ve kapsayıcı

büyüme hedefi için bölgesel kredi adaletinin sağlanması temel önceliklerden biri olmalıdır. İstanbul, Türkiye'nin kredi hacmi bakımından hem bireysel hem de kurumsal düzeyde en önemli merkezlerinden biridir. Ancak Ankara'nın İstanbul'u geçmesi, merkezi yönetim kurumlarının, kamu kuruluşlarının ve üst düzey bürokratik yapıların kredi talebini etkilediğini göstermektedir. İstanbul'un kredi pozisyonu, aynı zamanda gelir eşitsizliği, finansal risk dağılımı ve borçlanma kültürü ile birlikte değerlendirilmelidir. Krediye erişimdeki bölgesel eşitsizlikler, yalnızca bankacılık sistemiyle değil yatırım cazibesi, eğitim düzeyi ve girişimcilik kapasitesi ile doğrudan ilişkilidir.

SONUÇ

Finansal sistem, bir ekonominin istikrarı, yatırım kapasitesi ve büyüme sürdürülebilirliği açısından temel belirleyici konumdadır. Türkiye'de iller düzeyinde finans ve bankacılık göstergeleri, mekansal dengesizliklerin yalnızca üretim ve gelir alanında değil, finansal katılım ve sermaye birikimi boyutunda da belirgin olduğunu göstermektedir. Analiz bulgularına göre, Türkiye'nin batısında finansal derinlik yüksek, doğusunda ise sınırlı düzeydedir. Bu durum, bölgesel kalkınma farklılıklarının finansal sistemde yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır.

Kişi başına mevduat, tasarruf mevduatı, kredi hacmi ve banka şube erişimi gibi göstergeler birlikte değerlendirildiğinde, Marmara, Ege ve İç Anadolu bölgelerinin finansal sistemle güçlü bir entegrasyona sahip olduğu görülmektedir. Buna karşın Doğu ve Güneydoğu Anadolu illeri, hem finansal erişim hem de finansal ürün kullanımı açısından dezavantajlı durumdadır. Bu fark, gelir düzeyi, sanayi yoğunluğu, finansal okuryazarlık ve kurumsal kapasite gibi yapısal faktörlerle doğrudan ilişkilidir. Batı illerinde kişi başına mevduat doğu illerine göre 3-4 kat fazladır. Bu durum, finansal merkezleşmenin mekansal eşitsizlikleri derinleştirdiğini doğrulamaktadır.

Finans sektörü göstergelerinin GSYİH içindeki payı, il ekonomilerinin finansallaşma düzeyini göstermektedir. Verilere göre İstanbul'un finans sektörü payı Türkiye ortalamasının yaklaşık dört katı düzeyindedir. Bu oran, İstanbul'un yalnızca ulusal değil, bölgesel ölçekte de finansal merkez olma özelliğini pekiştirmektedir. Ankara ve İzmir gibi büyük şehirler finansal yoğunlukta ikinci merkezlerdir. Buna karşın Mardin, Hakkari ve Şırnak gibi illerde finans sektörü payının %1'in altında kalması, finansal dışlanmanın yapısal bir sorun haline geldiğini göstermektedir.

Bankacılık göstergeleri açısından, şubeye erişim farkı, yalnızca demografik yoğunlukla değil, bankacılık altyapısının yayılım hızı ve finansal talep kapasitesiyle de ilgilidir. Benzer biçimde kişi başına kredi ve mevduat göstergeleri, Türkiye'de finansal sermayenin mekansal olarak belirli illerde biriktiğini göstermektedir. İstanbul'da kişi başı toplam mevduat, en düşük il olan Ağrı'ya göre 21 katın

üzerindedir. Bu farklılık, hem gelir hem tasarruf eşitsizliğini finansal sistem içinde yeniden üretmektedir.

Türkiye genelinde finansal yoğunlaşmanın batı lehine olması, ulusal ölçekte finansal adalet ve kapsayıcılık politikalarının önemini artırmaktadır. Kamu otoriteleri, düşük finansal oranlara sahip illerde bankacılık hizmetlerini yaygınlaştırmak amacıyla mobil şubeler, mikro kredi uygulamaları ve dijital cüzdan altyapılarını desteklemelidir. Ayrıca tasarruf oranı düşük bölgelerde vergi indirimi, mikro tasarruf hesapları ve bireysel emeklilik teşvikleri uygulanmalıdır. Bu tür politikalar, finansal derinliği tabana yayarak makroekonomik istikrarı güçlendirecektir.

İstanbul özelinde elde edilen bulgular, kentin finansal sistem içindeki mutlak ağırlığını açıkça ortaya koymaktadır. İstanbul, toplam finans sektörü değeri ile Türkiye'nin finansal faaliyetlerinin merkezidir. Kişi başına mevduat, tasarruf mevduatı ve toplam mevduat göstergelerinde il açık farkla birinci sıradadır. Finans sektörü payı, Avrupa'daki bazı finans başkentleriyle karşılaştırılabilir bir yoğunluğu ifade etmektedir. İstanbul'un bu konumu, Borsa İstanbul, Takasbank, portföy yönetim şirketleri ve fintech ekosisteminin aynı mekanda kümelenmesiyle daha da güçlenmiştir. Bununla birlikte, yüksek finansal merkezleşmenin riskleri de göz ardı edilmemelidir. Finansal kırılganlık, gelir uçurumları ve aşırı sermaye yoğunlaşması, ekonomik sürdürülebilirliği tehdit edebilmektedir.

Dolayısıyla Türkiye'nin finansal gelişim stratejisi, İstanbul'un küresel rekabet gücünü korurken, bölgesel kapsayıcılığı da artıracak biçimde iki eksenle ilerlemelidir. Bir yandan İstanbul Finans Merkezi aracılığıyla uluslararası sermayeyi çekmek, yeşil finansman ve fintech inovasyonlarını geliştirmek gerekirken; diğer yandan düşük finansal yoğunluklu illerde bankacılık erişimini, finansal okuryazarlığı ve tasarruf kapasitesini artırmak gerekmektedir. Bu ikili yaklaşım, hem ekonomik büyüme hem de bölgesel eşitlik hedeflerinin uyumlu biçimde ilerlemesini sağlayacaktır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin finansal sistemine ilişkin iller bazlı göstergeler, İstanbul merkezli güçlü bir finansal yapı ile doğu illerinde belirgin bir finansal yetersizlik arasında derin bir fark bulunduğunu göstermektedir. Bu fark, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve kurumsal bir kalkınma sorunudur. Finansal kaynakların ülke genelinde daha dengeli dağıtılması, finansal politikaların güçlendirilmesi ve bölgesel sermaye piyasalarının teşvik edilmesi, sürdürülebilir kalkınmanın ön koşuludur. İstanbul'un ulusal ekonomideki ağırlığı, Türkiye'nin küresel finans sektöründe rekabetçi konumunu desteklemektedir. Ancak uzun vadede bu liderliğin kalıcı olabilmesi, finansal derinliğin tüm coğrafyaya yayılmasıyla mümkündür.

KAYNAKÇA

- Angın, M., Güner, E., & Kılınçarslan, P. (2025). AI strategies for financial inclusion and gender equality in MENAT: Evidence from Egypt, Turkey, and the UAE. *Global Finance Journal*.
- Arslan, S. (2025). Bölgelerarası dengesizliği gidermenin Türk dış politikasına etkisi. *Turkish Studies-Economics Finance Politics*, Volume 20 Issue 3:1179-1209
- Birkan, A. O., & Akdogu, S. K. (2016). The geography of financial intermediation in Turkey: 1988–2013. *The Annals of Regional Science*, 57, 31-61.
- Bozkurt, İ., & Karakuş, R. (2020). Provincial Financial Inclusion in Turkey: Measurement and Its Spatial Determinants. *Ege Academic Review*, 20(2), 101-124.
- Esen, Ş. B. (2024). The Role of Banking System In Provincial Economic Development: A Study of Türkiye, from the 70s to the 2000s. *Marmara Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 46(1), 233-247.
- Gezici, F., Kacar, S. M., & Walsh, B. Y. (2017). Regional and structural analysis of the manufacturing industry in Turkey. *The Annals of Regional Science*, 59, 209–230.
- Guliyeva, A. (2025). State support for entrepreneurship in Azerbaijan, 2020–2025: Policies, programs, and outcomes. *Porta Universorum*. Vol. 1 No. 7, 94-103.
- Karaçoban, A., Saltık, Ö., & Değirmen, S. (2023). Regional Economic Growth and Financial Innovation: Perspectives from the Turkish Banking Sector. *Sosyoekonomi*, 31(56), 47-84.
- Mahmoodi Chenari, H., & Jensi, Z. (2025). Explaining the concept of land commodification and its spatial manifestation in the Caspian Region: A case study of Western Gilan Province. *Journal of Rural and Urban Research*.
- Meydan B., Ulucan, A., & Atici, K. B. (2021). Evaluation of regional development with banking and finance data. *Journal of Urban and Regional Analysis*, 13(1), 125–144.
- Özyildirim, S., & Önder, Z. (2008). Banking activities and local output growth: Does distance from centre matter? *Regional Studies*, 42(2), 229-244.
- Yorulmaz, R. (2012). Financial inclusion and economic development: A case study of Turkey and a cross-country analysis of the EU, *Master's thesis, Clemson University*, 5/1352.

9. Bölüm

Kruvaziyer Turizminin Gelişimi, Dinamikleri ve Potansiyeli: Türkiye Özelinde Öneriler

Davut UYSAL¹

Özet

Kruvaziyer turizmi, son yıllarda en hızlı gelişen ve ekonomik açıdan en yüksek katma değer üreten turizm türlerinden birisi olarak dikkat çekmektedir. Ulaşım, konaklama, eğlence ve deneyim unsurlarını bir bütün olarak sunması, kruvaziyer turizmini kara temelli turizm türlerinden ayırmakta ve kendine özgü bir dinamik kazandırmaktadır. Türkiye açısından bakıldığında, bu sektör yalnızca turistik bir faaliyet alanı değil, aynı zamanda liman kentlerinde istihdam, ticaret, altyapı gelişimi ve kültürel tanıtım açısından önemli bir ekonomik araçtır. Kruvaziyer turizmi, ülkelerin uluslararası imajını güçlendirirken kültürlerarası etkileşim, yerel ekonomiye canlılık ve sürdürülebilir turizm çeşitliliği yaratma potansiyeli taşımaktadır. Bununla birlikte, çevresel sürdürülebilirlik, limanların altyapılarının güçlendirilmesi, dijital pazarlama stratejilerinin etkin kullanımı ve risk yönetimi konuları, bu potansiyelin kalıcı ve dengeli bir biçimde değerlendirilmesi için temel önceliklerdir. Bu kitap bölümü, kruvaziyer turizminin gelişimi, dinamikleri, ekonomik ve sosyo-kültürel etkileri, çevresel boyutları, destinasyon yönetimi, pazarlama yaklaşımları ve risk unsurlarına odaklanmakta ve aynı zamanda Türkiye bağlamında sürdürülebilir büyüme ve rekabet gücü bağlamında uygulanabilir öneriler sunmayı amaçlamaktadır. Bu sayede Türkiye'nin Doğu Akdeniz bölgesinde önde gelen kruvaziyer destinasyonlarından biri haline gelmesine katkı sunmak amaçlanmaktadır.

Keywords: Kruvaziyer turizmi, kültürel miras, destinasyon yönetimi, sürdürülebilir turizm

¹ Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, İzmir/Türkiye, Eposta: davutuyisal@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6241-4407

1. Giriş

Kruvaziyer turizmi, turizm endüstrisinin en hızlı büyüyen alanlarından birisidir. Genel bir tanımla, deniz yoluyla yapılan seyahatleri ve bu seyahatlerde gemi içerisinde sunulan konaklama, yeme-içme, eğlence ve rekreasyon hizmetlerini kapsayan bir turizm türü olarak tanımlanmaktadır (Papathanassis & Beckmann, 2011). Kruvaziyer turizmi yalnızca bir ulaşım aracı olmanın ötesinde, tüketicilere başlı başına bir mobil tatil köyü deneyimi ve konforu sunmaktadır (Sun, Feng & Gauri, 2014). Tarihi açıdan bakıldığında, kruvaziyer turizminin köklerinin 19. yüzyılın sonlarına uzandığı görülmektedir. Bu dönemde, özellikle İngiltere ve Almanya merkezli bazı şirketler tarafından düzenlenen Atlantik okyanusu geçişleri zaman içerisinde eğlence ve tatil amaçlı kruvaziyer seyahatlere dönüşmüştür (Wood, 2000). 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise artan küreselleşme, bireylerin artan gelir düzeyi ve teknoloji alanında yaşanan hızlı gelişmelerin etkisiyle kruvaziyer turizmi büyük kitleleri çeker hale gelerek kitleselleşmiş ve günümüzün en ayrıcalıklı turizm türlerinden birisi haline gelmiştir (Coggins, 2014; Kester, 2003; Papathanassis, Lukovic & Vogel, 2012; Su & Qi, 2020).

Kruvaziyer turizminin önemi her geçen gün artmaktadır. Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO) verilerine göre, her yıl yaklaşık 30 milyondan fazla turist kruvaziyer seyahatlerine katılmaktadır ve bu rakam her geçen yıl hızlı artış göstermektedir (UNWTO, 2022). Kruvaziyer endüstrisi, özellikle Karayipler, Akdeniz ve Uzak Doğu gibi bölgelerde turizm hareketliliğini çeşitlendirmekte ve aynı zamanda destinasyonların küresel turizm pazarındaki rekabet gücünü artırmaktadır (Rodrigue & Notteboom, 2013). Kruvaziyer turizmi ile normal yani kara temelli turizm arasındaki ilk temel farklar burada ortaya çıkmaktadır. Kara temelli turizm genellikle turistlerin tek bir destinasyona ziyaretine odaklanırken, kruvaziyer turizmi tüketicilere birden çok destinasyona ziyaret olanağı sunmaktadır. Ayrıca, kara temelli turizmde turistlerin konaklama ve ulaşım olanakları ayrı ve detaylıca planlanırken, kruvaziyer turizmi bu unsurları tek bir paket halinde birleştirerek tüketiciye sunmaktadır (Kwortnik, 2008). Bu nedenle kruvaziyer turizmi, küresel turizm içinde rekabet artırıcı ve tamamlayıcı bir rol oynamaktadır.

2. Kruvaziyer Turizminin Gelişimi

Kruvaziyer turizmin kökeninin 19. Yüzyılın ortalarına kadar uzanmakta olduğu daha önce ifade edilmişti. Bu dönemde Atlas Okyanusu'nu aşan yolcu gemileri, öncelikli olarak ulaşım amaçlı kullanılmış, ancak zaman içinde gemi seyahatlerinin zengin sınıflar arasında popüler hale gelmesiyle bu seyahatlere katılmak bireyler için bir tatil ve statü göstergesi haline gelmiştir (Coye &

Murphy, 2007). Özellikle 1840’larda Cunard Line ve sonrasında White Star Line gibi şirketler bu sektörde öncü rol üstlenmişler ve yolcu taşımacılığını lüks hizmetlerle birleştirerek kruvaziyer turizme ilk adımlarını atmışlardır (Wood, 2000). 20. Yüzyılın başında ise bu seyahatler daha sistematik hale gelmiş, Titanic ve Lusitania gibi meşhur gemiler dönemin deniz seyahatlerinin simgeleri haline gelmişlerdir (Brida & Zapata, 2010). II. Dünya Savaşı’nın son bulması sonrasında havayolu taşımacılığının gelişmesiyle okyanus üzerinde işleyen gemi seyahatleri sayı olarak gerilemiş ama mevcut gemiler seyahatin kendisini tatil haline getiren kruvaziyerlere dönüşerek günümüzdeki kruvaziyer turizmin temellerini atmışlardır (Kester, 2003).

Farklı kıtalarda kruvaziyer gemi destinasyonlarının tarihi gelişimi farklılık göstermektedir. Karayipler, özellikle 1960’lardan itibaren kruvaziyer endüstrisinin merkezi haline gelmiştir ve günümüzde dünya kruvaziyer turistlerin yaklaşık üçte birini çekmektedir (Rodrigue & Notteboom, 2013). Akdeniz havzası ise tarihi ve kültürel miras unsurları sayesinde Karayipler’in ardından en önemli ikinci kruvaziyer turizm bölgesi konumuna gelmiştir (Papathanassis, 2017). Uzak Doğu’da ise kruvaziyer turizminin gelişimi görece daha geç olmuş, 1990’lı yıllardan başlayarak Singapur, Hong Kong ve Şangay gibi limanlarla ivme kazanmıştır (Sun, Feng & Gauri, 2014).

Kültürel mirasın kruvaziyer turizminin gelişimine olan etkisi oldukça büyük olmuştur. Kruvaziyer rotaları çoğunlukla UNESCO Dünya Mirası listesinde bulunan liman kentleri veya yakın çevresindeki kültürel cazibe merkezleri üzerinden planlanmaktadır (Hall, 2001). Örneğin, Akdeniz’de Rodos ve Venedik gibi duraklar, Türkiye’de Efes Antik Kenti; Karayipler’de ise tarihi sömürge limanları, yolculara sadece eğlence değil, beraberinde kültürel deneyim de sunmaktadır (Gibson, 2006). Bu bağlamda kruvaziyer turizminin ülkelerdeki kültürel mirasın korunması, tanıtılması ve uluslararası dolaşımı açısından önemli bir işlev gördüğü rahatlıkla ifade edilebilir.

3. Kruvaziyer Turizminin Kara Temelli Turizmden Farkları

Kruvaziyer turizmi seyahat biçimi ve deneyim boyutu noktasında kara temelli turizmden ayrılmaktadır. Kruvaziyer turizmi, geleneksel kara temelli paket turlardan farklı olarak seyahat edeni birer konaklayan gezgin haline dönüştüren bir ürün olarak tanımlanmaktadır. Yani kruvaziyer turizmde seyahat edilen gemi bir ulaşım aracıdır ama aynı zamanda turizm deneyiminin merkezinde bir rol üstlenmektedir (Dowling & Weeden, 2017; Papathanassis & Beckmann, 2011). Böyle bir sistem turistlerin “deneyim” beklentilerini yeniden biçimlendirmektedir. Yani gezi sadece varılan liman ve limanın bulunduğu şehirlerde geçirilen süre değil, aynı zamanda gemide yaşanan sosyal

etkileşimler, etkinlikler ve hizmet atmosferidir. Bu konuya yönelik yapılan araştırmalar, geminin fiziksel ve sosyal ortamının (mimari düzen, etkinlik programları, personel-misafir etkileşimi vb.) misafirlerin duygusal tepkileri ve anlam üretimi üzerinde belirleyici olduğunu göstermiştir. Bu nedenle kruvaziyer deneyiminin “mobil deneyim mekânı” olarak değerlendirilmesi önerilmektedir (Kwortnik, 2008; Mahadevan, 2017).

Kruvaziyer turizmin kara temelli turizmden farklılaştığı ikinci nokta ise konaklama, yeme-içme ve eğlencenin gemi içinde sunulmasıdır. Kruvaziyer ürünü misafirlere konaklama, yeme-içme, eğlence, perakende ve ulaşım gibi olanakları tek bir paket halinde sunarak hizmetler arası tam bir bütünleşme sağlar. Dolayısıyla gemi normalde kara temelli turizmde farklı zaman ve mekanlarda hayata geçirilen birden fazla ekonomik fonksiyonu aynı anda yürütür hale gelmektedir (Dowling & Weeden, 2017). Bu bütünleşme gemi işletmecisine müşteri deneyiminin merkezi olma ve ikincil gelir kaynakları (onboard spending: içecek paketleri, özel restoranlar, casino, fotoğraf, spa, shore-excursions satışları vb.) yaratma imkânı sağlamaktadır. Literatürde gemi içi gelirlerin (onboard revenues) bilet gelirlerine kıyasla giderek daha önemli hale geldiği ve kruvaziyer gemi seyahatlerinde operatörlerin kârlılığında belirleyici bir unsur olduğu vurgulanır (Cruise Lines International Association, 2024; Vogel, 2011). Bu ikincil gelir stratejisi, kruvaziyer gemi turizmini kara temelli turizmden bu yönüyle ayırmaktadır. Kara temelli turizmde konaklama ve aktiviteler çoğunlukla farklı sağlayıcılar tarafından sunulurken, kruvaziyerde bu faaliyetler gemi operatörün kontrolü altında paketlenir, fiyat ve erişim mekanizmaları gemi içinde düzenlenir ve yönetilir (Dowling & Weeden, 2017).

Kruvaziyer turizmi ile kara temelli turizmin farklılaştığı üçüncü bir nokta ise çoklu destinasyon deneyimi ve tek destinasyon odaklı turizm boyutundadır. Kruvaziyer turizminin en ayırt edici özelliklerinden biri çoklu liman ve durak ziyaret içeren yapısıdır. Sektörde pazarlama açısından “itinerary” ürünün kendisidir. Turist satın aldığı seyahat aralığı içinde birden çok limanı ziyaret eder, dolayısıyla destinasyon deneyimi dağınık ve zaman ise kısıtlıdır (Rodrigue & Notteboom, 2013). Bu durum, destinasyon yönetimi ve ekonomi açısından iki temel sonuca yol açar (Rodrigue & Notteboom, 2013; Larsen & Wolff, 2016):

1. Kruvaziyer ziyaretler genellikle kısa süreli (non-overnight) ziyaretler olduğundan turist harcamaları, konaklamalı ziyaretlere göre farklı dağılım gösterir,
2. Kruvaziyerler destinasyonları “itinerer ağ” içinde konumlandırır. Başka bir ifade ile kruvaziyer endüstrisi destinasyonlardan ziyade güzergâhları satma eğilimindedir ve limanlar bu ağ içinde farklı roller üstlenir.

Literatürde yapılan ampirik çalışmalar, kruvaziyer ziyaretçilerinin limanlardaki ortalama harcama ve etkileşimlerinin, ziyaretin tipi (homeport vs. transit), yolcu profili ve limanın sunabildiği shore-excursion olarak adlandırılan ve gemi müşterilerinin limanda kalındığı süre boyunca yolculara sunulan gezi olanaklarına göre değiştiğini göstermektedir (Abeal-Vázquez, Moss & Teira-Fachado, 2024; Banos & Tovar, 2021). Bu nedenle kruvaziyer odaklı destinasyon yönetimi, tek nokta destinasyon planlamasından farklı ilkelerin dikkate alınmasını gerektirir.

Kruvaziyer turizm ile kara temelli turizm arasındaki bir başka fark ise zaman ve mekân esnekliği boyutuyla ilgilidir. Kruvaziyer turizmi, zaman ve mekân ilişkisini sıkılaştırır ama aynı zamanda yeniden düzenler. Gemi, yolcuya “hareket halinde konaklama” imkanı sağlayarak bir yandan çok sayıda mekâna kısa sürede erişim imkânı sağlar ve aynı zamanda liman ziyaretlerinde turistlerin zamansal sınırlarını (sıkı gemi takvimleri, kısıtlı shore-time) dayatır (Harvey, 1990; Rodrigue & Notteboom, 2013; Urry, 1990). Bu iki etki iki pratik sonuç doğurur (Kwortnik, 2008; Weeden, Lester & Thyne, 2011);

1. Ziyaretlerin yüzeysel fakat çok sayıda deneyim sunması (örneğin “gör-geç” turizmi ve hızlı shore-excursions),
2. Gemi içi zamanın (eğlence programları, yeme-içme zamanları, etkinlik takvimi) destinasyon içi zaman kadar deneyim tasarımında kritik olmasıdır.

İlgili literatürde bu durum, kruvaziyerin “zamanı yöneten” bir ürün olduğu ve destinasyon paydaşlarının (şehir plancıları, tur operatörleri, seyahat acenteleri, ticaret odaları) bu zaman kısıtlarına uygun, hızlı ve yüksek kaliteli müşteri etkileşim paketleri tasarlaması gerektiği şeklinde yorumlanmaktadır (Banos & Tovar, 2021; Larsen & Wolff, 2016).

Özetlemek gerekirse, kruvaziyer turizmi ve kara temelli turizm arasında ürünün tasarımı, deneyimin mekânsal dağılımı, gelir modeli ve zaman kullanımı açısından önemli farklılıklar vardır. Ancak bu iki tür tamamen rakip değil, çoğu durum birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Kruvaziyerler destinasyonlara kısa süreli talep getirirken, konaklamalı turizm daha derinlemesine yani uzun süreli ziyaret ve harcama potansiyeli sunmaktadır. Akademik çalışmalar ve sektöre yönelik yayınlanan raporlar, destinasyon yönetiminde bu farklılıkların dikkate alınmasının ve politikaların (liman altyapısı, shore-excursion düzenlemeleri, ziyaretçi yönetimi, sürdürülebilirlik önlemleri) bu gerçeklere göre kurgulanmasının gerekliliğini vurgulamaktadır (Cruise Lines International Association, 2024; Papathanassis & Beckmann, 2011; Rodrigue & Notteboom, 2013).

4. Kruvaziyer Turizminin Ekonomik Katkıları

Kruvaziyer turizmi, özellikle liman kentleri için önemli bir gelir kaynağıdır. Kruvaziyer gemilerinin limanlara yanaşması, gemiden karaya inen yolcuların harcamaları ve gemilerin lojistik ihtiyaçlarının ilgili limandan sağlanması sayesinde destinasyon ekonomileri doğrudan kazanç elde eder. Örneğin, Florida-Caribbean Cruise Association (FCCA) tarafından yapılan bir çalışmada, 2017–2018 sezonunda Karayipler ve Latin Amerika'daki 36 kruvaziyer destinasyonunda yolcu ve mürettebat harcamalarının toplam ekonomik katkısının 3.36 milyar ABD doları civarında olduğu belirtilmiştir (FCCA, 2018). Liman kentlerinde kruvaziyer yolcuları, genellikle kısa süreli konaklamalar yapmalarına rağmen, günlük harcama düzeyleri yüksek olduğundan şehir ekonomisine güçlü bir nakit akışı ve döviz girdisi sağlamaktadır (Veronneau & Roy, 2009).

Kruvaziyer turizminin akla gelen bir başka ekonomik katkısı yerel ekonomiler için tedarik zinciri katkısı sağlamasıdır. Kruvaziyer turizm aynı zamanda gemilerin yakıt, yiyecek, içecek ve teknik bakım gibi ihtiyaçlarının yerel tedarikçilerden karşılanması olanağı sağlamasıyla büyük önem taşımaktadır (Brida & Zapata, 2010). Özellikle taze gıda ve lojistik hizmetlerin sağlanması, bölgesel işletmeler için istihdam ve gelir yaratmaktadır. Çeşme, Kuşadası veya Barselona gibi kruvaziyer limanlarında, yerel işletmeler kruvaziyer gemilerinin düzenli ziyaretleri sayesinde kendileri için sürdürülebilir bir müşteri portföyü oluşturabilmektedir (Larsen, Wolff, Marnburg & Ogaard, 2013). Bu açıdan kruvaziyer turizmi, destinasyonlarda normal turizme kıyasla daha entegre bir tedarik zinciri etkisi yaratmaktadır.

Kruvaziyer yolcularının harcama alışkanlıkları normal turistlerden farklılık göstermektedir. Brida, Pulina, Riano ve Zapata-Aguirre (2012) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, kruvaziyer yolcuları genellikle kısa süreli kaldıkları destinasyonlarda alışveriş, turlara katılım ve gastronomi deneyimlerine yoğunlaşmakta, bu da günlük kişi başı harcama düzeyini kara temelli turistlere göre artırmaktadır. Örneğin, Karayipler'de yapılan bir çalışmada kruvaziyer yolcuların kişi başı ortalama harcamasının 100–150 ABD doları arasında değiştiği, buna karşın aynı bölgede konaklayan kara temelli turistlerin günlük harcamasının daha düşük kaldığı görülmüştür (Larsen, Wolff, Marnburg & Ogaard, 2013). Bu durum, kruvaziyer turizminin destinasyonlara sağladığı ekonomik katkının çarpan etkisini artırmaktadır.

5. Kruvaziyer Turizmin Sağladığı Sosyo-Kültürel Etkileşimler

Kruvaziyer turist profili, genellikle orta–üst gelir grubuna mensup, yüksek harcama potansiyeline sahip ve sınırlı sürede çoklu destinasyon deneyimi yaşamak isteyen bireylerden oluşmaktadır (Ehtiyar, 2016). Çoğu kruvaziyer turist, tatillerinde güvenlik, konfor ve hizmet çeşitliliğine büyük önem verir (Papathanassis & Beckmann, 2011). Ayrıca araştırmalar, kruvaziyer turistlerin önemli bir bölümünün ileri yaş grubundan olduğunu, özellikle emeklilerin kruvaziyer seyahatlerini daha çok tercih ettiğini ortaya koymaktadır (Hung & Petrick, 2011). Bu demografik özellik, kruvaziyer turizminin yerel kültürlerle etkileşim biçimlerini de doğrudan etkilemektedir.

Kruvaziyer turizmine yöneltilen en önemli eleştiri kısa süreli liman ziyaretlerinin yerel kültürle etkileşim düzeyini sınırlı tuttuğuna yöneliktir. Yolcular genellikle destinasyonda yalnızca birkaç saat geçirir ve bu süre çoğunlukla alışveriş, kısa şehir turları veya kültürel ziyaretlerle sınırlı kalır (Brida & Zapata, 2010). Bu durum, turistler için derinlemesine kültürel öğrenme ve karşılıklı etkileşim potansiyelini azaltmaktadır. Örneğin, Kuşadası ve İzmir gibi Türkiye’nin önemli kruvaziyer limanlarında yapılan saha araştırmalarında, turistlerin çoğunun yöresel yemekler, el sanatları veya kültürel performanslar gibi “hızlı tüketilebilen” deneyimlere yöneldiği, ancak uzun vadeli kültürel etkileşimin düşük kaldığı görülmektedir (Oğuzbalaban & Kizilirmak, 2019). Dolayısıyla kruvaziyer turizmi, destinasyonlarda toplumların veya bireylerin kültürel değerlerini, geleneklerini, sembollerini ya da yaşam biçimlerini bir show unsuru haline getirmesi anlamına gelen kültürel bir vitrinleşme (Chant & Gandara Chacana, 2023; Mahoney & Collins, 2020) sürecine yol açabilmektedir .

Kara temelli turizm ile kruvaziyer turizmi arasındaki en temel farklardan bir diğeri ise yerel halk ile etkileşim düzeyindedir. Kara temelli turizmde turistler konaklama tesislerinde daha uzun süre kalır ve bundan dolayı yerel topluluklarla gündelik yaşam içerisinde karşılaşma ve kültürel etkileşim fırsatları artar (Urry & Larsen, 2011). Buna karşın kruvaziyer yolcuları, limanlara ve limankentlere kısa süreli ve yoğunlaştırılmış ziyaretler gerçekleştirdiğinden yerel halkla ilişkileri daha yüzeysel kalabilmektedir (Weeden, Lester & Thyne, 2011). Ancak bazı araştırmalar, kruvaziyer turizminin yerel topluluklara farklı kültürlerle tanışma fırsatı sunduğunu ve bu durumun özellikle küçük ölçekli liman kentlerinde pozitif kültürel etkileşim yaratabildiğini ortaya koymaktadır (Larsen, Wolff, Marnburg & Ogaard, 2013).

6. Kruvaziyer Turizm İçin Çevresel ve Altyapısal Boyutlar

Kruvaziyer turizminin sağlıklı gelişebilmesi için güçlü bir liman altyapısı gerekliliği vardır. Günümüz turizm endüstrisinde kruvaziyer gemilerinin boyutlarının büyümesi ve on binlerce yolcuyu aynı anda taşıyabilmesi, limanlarda ileri düzey rıhtım, terminal, lojistik ve güvenlik altyapılarına ihtiyaç doğurmaktadır (Rodrigue & Notteboom, 2013). Ayrıca, yolcu terminali hizmetleri, bagaj kontrol sistemleri, gümrük işlemleri ve ulaşım bağlantılarının (otobüs, tren, havaalanı entegrasyonu) yüksek kapasitede çalışması gerekmektedir (Esteve-Perez & Garcia-Sanchez, 2017). Türkiye’de de Galataport İstanbul’un açılmasıyla birlikte, dünya standartlarında bir terminal altyapısı oluşturulmuş ve Türkiye’nin kruvaziyer destinasyonu olarak rekabet gücü artmıştır (Koca & Erdoğan, 2023).

Kruvaziyer turizmi, normal turizm türlerine kıyasla daha yoğun çevresel etkilere yol açabilmektedir. Büyük kruvaziyer gemileri yüksek miktarda yakıt tüketmekte ve hava kirliliği ve karbon emisyonu yaratmaktadır (Caric, 2010). Özellikle ağır yakıt kullanımı, sülfür oksit (SO_x) ve azot oksit (NO_x) emisyonları ile kıyı kentlerinde ciddi hava kirliliğine sebep olabilmektedir (Zhou, 2022). Ayrıca atık yönetimi önemli bir sorundur. Bir kruvaziyer gemisi günde ortalama lavabo, duş, banyo, çamaşırhane ve mutfak gibi yerlerden gelen atık su kaynaklı 20 bin galon gri su, tuvaletlerden ve bazen tıbbi atık su sistemlerinden gelen, insan dışkısı ve idrarı içeren atık su kaynaklı 4 bin galon siyah su ve tonlarca katı atık üretebilmektedir (Butt, 2007). Buna karşılık kara temelli turizmde çevresel etki daha dağınık ve yerel düzeyde gerçekleşirken, kruvaziyer turizmde etkiler yoğun ve noktasal biçimde hissedilmektedir.

Son yıllarda kruvaziyer endüstrisinde çevresel etkileri azaltmaya yönelik önemli girişimler ortaya çıkmıştır. Özellikle Uluslararası Denizcilik Örgütü’nün (IMO) 2020 yılında uygulamaya koyduğu küresel sülfür sınırı (%0,5) kruvaziyer şirketlerini düşük sülfürlü yakıt ve alternatif enerji kaynaklarına yönlendirmiştir (IMO, 2020). Ayrıca, limanlarda “shore power” (kıyı elektriği) sistemlerinin geliştirilmesi, gemilerin limanda iken motorlarını kapatarak elektrik ihtiyacını kara şebekesinden karşılamasına olanak tanımaktadır (Hall, Gössling & Scott, 2015). Royal Caribbean ve MSC Cruises gibi büyük firmalar, LNG (sıvılaştırılmış doğal gaz) ile çalışan gemiler ve atık geri dönüşüm sistemleri ile çevresel sürdürülebilirliği destekleyen uygulamaları hayata geçirmişlerdir (Johnson, 2002; Tzannatos, 2010). Türkiye’de de Galataport gibi limanlarda çevre dostu altyapı çözümleri (atık alım tesisleri, enerji verimliliği uygulamaları) bu sürecin bir parçası olarak öne çıkmaktadır (Koca & Erdoğan, 2023).

7. Kruvaziyer Destinasyon Yönetimi

Kruvaziyer turizminin bir bölgede başarılı ve sağlıklı bir şekilde gelişebilmesi, yalnızca gemi işletmecilerinin değil, aynı zamanda liman kentlerindeki destinasyon yönetimlerinin etkin planlamalarına, bu planlamalarını uygulamalarına ve sonraki süreçte kontrollerine bağlıdır. Liman şehirlerinde yönetim uygulamaları; altyapı yatırımları, destinasyon imajının güçlendirilmesi ve turistik akışın düzenlenmesi gibi çok boyutlu süreçleri kapsamaktadır (Pallis, 2015). Liman otoriteleri, yerel yönetimler ve özel sektör arasında iş birliği, kruvaziyer gemilerden inen binlerce yolcunun kısa sürede şehre entegre olabilmesi açısından kritik öneme sahiptir (Vaya, García, Murillo, Romaní & Suriñach, 2018).

Kruvaziyer terminallerinde operasyonel süreçler ise yolcu kabulü, bagaj işlemleri, gümrük ve pasaport kontrolü gibi karmaşık lojistik unsurları içermektedir. Günümüz kruvaziyer terminalleri, yolcu memnuniyetini artırmak ve zaman kaybını en aza indirmek için havalimanı standartlarına iyi planlanmış sistematik hizmetler sunmaktadır (Rodrigue & Notteboom, 2013). Ayrıca gemilerin tedarik zinciri ihtiyaçları (yakıt, gıda, içecek, temizlik malzemeleri vb.) da terminal operasyonlarının önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Lekakou, Stefanidaki & Vaggelas, 2011).

Ulaşım, güvenlik ve acil durum yönetimi kruvaziyer turizminin sürdürülebilirliği için temel bileşenlerdir. Kruvaziyer limanlarına erişimi kolaylaştıracak toplu taşıma bağlantıları ve transfer hizmetleri turist deneyimini doğrudan etkilemektedir (Esteve-Perez, Garcia-Sanchez & Munoz-Paupie, 2019). Bunun yanı sıra, güvenlik standartlarının uluslararası düzenlemelere uygun olarak sağlanması, yolcu güvenliği ve destinasyon imajı açısından kritik öneme sahiptir (Tarlow, 2014). Doğal afetler, sağlık krizleri veya gemi kazaları gibi acil durumlarda ise liman yönetimlerinin etkili kriz planları ve hızlı müdahale kapasitesi, destinasyonun güvenilirliğini belirleyen unsurlar arasında yer almaktadır (Butler & Suntikul, 2010).

8. Kruvaziyer Turizminin Pazarlanması ve Dijital Tanıtım Stratejileri

Kruvaziyer turizmi, uluslararası pazarlama ve destinasyon markalaşması açısından güçlü stratejilerin kullanımını gerektiren bir sektördür. Destinasyon markalaşması kavramı, liman kentlerinin sadece altyapılarıyla değil, kültürel kimlikleri ve deneyim odaklı pazarlama faaliyetleriyle de rekabet avantajı elde etmesini sağlamaktadır (Pike & Page, 2014). Özellikle Akdeniz ve Karayipler gibi bölgelerde destinasyonların markalaşma süreçleri, kruvaziyer şirketleriyle yapılan ortak kampanyalar yoluyla desteklenmektedir (Henthorne, 2000). Sosyal medya ve dijital kampanyalar, kruvaziyer turizminin tanıtımında giderek

daha fazla belirleyici hale gelmektedir. Instagram, YouTube ve Facebook gibi platformlarda paylaşılan görseller ve kullanıcı deneyimleri, potansiyel turistlerin seyahat kararlarını etkileyen önemli bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır (Mariani, Di Felice & Mura, 2016). Dijital kampanyalar sayesinde destinasyonlar, geleneksel tanıtım yöntemlerine kıyasla daha geniş ve özellikle genç kitlelere ulaşarak destinasyonlara çekebilmektedirler (Hudson & Thal, 2013).

Ayrıca televizyon dizileri, filmler ve popüler kültür ürünleri, kruvaziyer destinasyonlarının küresel ölçekte tanıtımında etkili birer araç olarak kullanılabilir. “Film tourism” veya “screen tourism” olarak adlandırılan bu olgu, destinasyonların izleyicilerin zihninde olumlu bir imaj kazanmasına katkı sağlamaktadır (Beeton, 2016). Örneğin, Karayipler’de çekilen filmler ve Akdeniz limanlarını konu alan televizyon programları, destinasyonların çekiciliğini artırarak bölgeye olan turistik talebi olumlu yönde etkilemiş ve ziyaret sayısını artırmıştır (Connell, 2012). Bu bağlamda, dijital medya ve popüler kültürün etkin kullanımı, kruvaziyer turizminin sürdürülebilir büyümesinde önemli bir rol oynamaktadır.

9. Kruvaziyer Turizmde Riskler ve Yönetimi

Kruvaziyer turizmde, hava koşulları, yaşanılacak limanın zorlukları ve gemi kazaları en ciddi operasyonel risk faktörleri olarak öne çıkmaktadır. Örneğin rüzgar hızı, yağış miktarı ve görüş mesafesi gibi meteorolojik değişkenler, gemi rotalarını değiştirebilir ve hedef limana ulaşıldığında limanlara yanaşmayı zorlaştırabilir (Sun, Chen, Chen, Wang, Ye & Zou, 2025). Ayrıca, kruvaziyer yolcu gemilerinde yapılan istatistiksel araştırmalar, genel olarak karaya oturma ve kıyı veya başka yapı ile temas tipi kazaların, çarpışma kazalarından daha yaygın olduğunu ortaya koymaktadır (Eliopoulou, Alissafaki & Papanikolaou, 2023). Bu tür kazalar gemilerin yapılarına zarar verebilir, yolcuların güvenliğini tehlikeye atabilir ve liman kentlerinde kruvaziyer gemilere yönelik olumsuz algı oluşturabilir.

Örnek vermek gerekirse, COVID-19 pandemisi ve benzer bazı sağlık krizleri kruvaziyer turizmi sektörünü derinden sarsmıştır. Gemiler, yoğun yolcu trafiği ve sınırlı tıbbi altyapı nedeniyle salgınların yayıldığı alanlara dönüşmüştür. Örneğin pandemi döneminde Diamond Princess gemisinde COVID-19’un hızla yayılması bu riski net bir şekilde ortaya koymuştur (Zhou, Chen, Shi, Kanrak & Ge, 2023). Sağlık krizi yönetimi bağlamında, gemi operatörlerinin önleyici sağlık protokolleri geliştirmeleri ve olası krizlere yönelik kriz planları oluşturması önem kazanmıştır (Li, Wang, Li & Yuen, 2022). Bu tür planlar, temas izleme sistemleri, ön tarama protokolleri ve hızlı karantina

mekanizmalarını içermelidir (Eskafi, Taneja & Ulfarsson, 2022).

Krizlere hazırlıklı olmak adına sigorta, kriz planlaması ve risk azaltma stratejileri hayati öneme sahiptir. Kruvaziyer şirketleri, hem yolcu hem gemi risklerini kapsayan sigorta poliçeleriyle korunmalıdır. Ayrıca, karar destek sistemleri entegre edilmeli, belirsizlik altında gemi kazası senaryoları için çözümler üretilebilmelidir. Xue, Yang, Wang, Li & Hu, 2025) Bayesian karar destek modelleriyle gemi kazalarındaki belirsizlikleri yöneten bir yaklaşım geliştirmiştir. Operasyonel risk yönetimi stratejileri arasında tedarik zinciri risklerinin kontrolü, acil durum tatbikatları ve kriz simülasyonlarını kapsamaktadır (Sakas, Terzi, Kamperos & Kriemadis, 2021). Sonuç olarak, kruvaziyer turizminin sürdürülebilirliği için bu kapsamlı risk yönetimi yaklaşımı olmazsa olmaz bir olgudur.

10. Türkiye’de ve Bölgesinde Kruvaziyer Turizmi Örnekleri

Türkiye, coğrafi konumu itibarıyla Ege ve Akdeniz havzalarında önemli kruvaziyer destinasyonları arasında yer almakta ve özellikle Kuşadası, İzmir, İstanbul ve Antalya limanlarıyla dikkat çekmekte ve popüleritesini her geçen gün artırmaktadır. Kuşadası Limanı, Pamukkale ve Efes gibi dünya çapında bilinen kültürel miras alanlarına yakınlığı sayesinde bölgedeki en yoğun yolcu trafiğine sahip liman olarak bilinmektedir. Akdeniz kıyılarında ise Antalya ve Alanya limanları, doğal güzellikleri ve gelişen liman altyapıları ile kruvaziyer turizmi için güçlü bir potansiyel sunmaktadır (Çelik & Topsakal, 2017). Bununla birlikte, Karadeniz limanları hâlen sınırlı bir gelişim göstermekte olup, bölgesel farklılıklar Türkiye’nin kruvaziyer turizminde çeşitlendirme stratejileri geliştirmesini gerekli kılmaktadır (Bekçi, 2022).

Bölgesel rekabet avantajları bakımından Türkiye, Avrupa ve Orta Doğu pazarlarına hitap edebilmesiyle stratejik bir konumda yer almaktadır. Ayrıca UNESCO Dünya Mirası listesinde bulunan kültürel alanların yoğunluğu, Türkiye’yi kruvaziyer rotaları için cazip kılmaktadır (Bekçi, 2022). Ancak sektörde karşılaşılan bazı zorluklar da vardır. Politik istikrarsızlık, bölgesel güvenlik endişeleri ve liman hizmetlerinin yüksek maliyetleri, kruvaziyer turizminin gelişimini zaman zaman sekteye uğratmaktadır (Koraltürk, 2025). Buna karşılık, artan uluslararası tanıtım çalışmaları, liman modernizasyon projeleri ve Türkiye’nin güçlü kültürel mirası, gelecekteki büyümesi için önemli fırsatlar yaratmaktadır (Koraltürk, 2025).

11. Kruvaziyer Turizminin Stratejik Önemi ve Gelecek Perspektifi

Kruvaziyer turizmi, Türkiye'nin turizm çeşitliliğini artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle İstanbul, Kuşadası, Bodrum ve Antalya gibi liman şehirleri, kruvaziyer gemilerinin uğrak noktaları olarak öne çıkmaktadır. 2025 yılı itibarıyla Türkiye'nin kruvaziyer yolcu sayısının 1.5 milyona yaklaşması, bu alandaki büyümenin bir göstergesidir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2025). Bu artış, Türkiye'nin sadece geleneksel yaz turizmiyle sınırlı kalmayıp, kruvaziyer turizmi, kültürel keşif ve gastronomi gibi farklı turizm türlerini de entegre ederek çeşitlendirmesine olanak tanımaktadır. Kruvaziyer turistlerin, liman şehirlerine geldiklerinde sadece alışveriş yapmakla kalmayıp, aynı zamanda bölgenin kültürel ve tarihi zenginliklerini keşfetmeleri, yerel ekonomilere büyük bir katkı sağlamaktadır (Koca & Erdoğan, 2023).

Türkiye, coğrafi konumu itibarıyla Doğu Akdeniz, Ege ve Karadeniz rotalarının kesişim noktasında yer almaktadır ve bu durum ülkenin kruvaziyer turizmi için stratejik bir avantaja sahip olması sonucunu doğurmaktadır (Turizm Ajansı, 2025). Ancak, bu avantajın sürdürülebilir olması için etkili bir destinasyon pazarlamasına gerek vardır. Son yıllarda, Yunan Adaları ve Mısır gibi rakip destinasyonlar, kruvaziyer turizmi pazarında Türkiye ile rekabet eder konuma gelmişlerdir. Bundan dolayı Türkiye'nin kruvaziyer turizmi alanındaki rekabet gücünü artırmak için liman altyapısının güçlendirilmesi, güvenliğin artırılması ve sürdürülebilirlik odaklı projelerin hayata geçirilmesi önemlidir (Anadolu Ajansı, 2025).

Kruvaziyer turizmi ayrıca geleneksel kara temelli turizmle entegrasyon potansiyeline sahiptir. Liman şehirleri, kruvaziyer turistlerin sadece gemi turlarına katılmalarını değil, aynı zamanda kara turlarına ve konaklamalara da yönlendirilmesini sağlayacak stratejiler geliştirmektedir. Örneğin, İstanbul'da Galataport'un açılmasıyla birlikte kruvaziyer turistlerin şehir içi ulaşım ve konaklama olanaklarına erişimi kolaylaşmıştır (Koca & Erdoğan, 2023). Bu entegrasyon, kruvaziyer turizminin sadece liman şehirlerine değil, çevre bölgelere de ekonomik katkı sağlamasına olanak tanımaktadır. Ayrıca, kara tabanlı turizmle entegrasyon, turistlerin destinasyona olan bağlılıklarını artırarak, uzun vadeli turizm gelirlerinin yükselmesine katkı sağlamaktadır (Turizm Ajansı, 2025).

Kruvaziyer turizmde teknolojik ve yenilikçi yaklaşımlar, sektörde operasyonel verimliliği artırarak yolcu deneyimini dönüştürmektedir. Akıllı gemiler ve dijital çözümler, yolculara kişiselleştirilmiş hizmet sunmak için mobil uygulamalar, giyilebilir cihazlar ve entegre rezervasyon sistemleriyle desteklenmektedir (Kulkov, Hellström, Tsvetkova & Malmberg, 2023). Örneğin, Royal Caribbean'ın *Ocean Medallion* sistemi, yapay zekâ destekli

algoritmalarla yolcu hareketlerini analiz ederek daha hızlı hizmet sunumunu sağlamaktadır (Peresypkina & Golubkova, 2012). Bunun yanında, gemilerde ve işletme süreçlerinde sürdürülebilir enerji kullanımı ve çevre dostu teknolojiler sektörün uzun vadeli başarısı sürdürülebilirliği için önemlidir. LNG (sıvılaştırılmış doğal gaz) ile çalışan gemiler, geleneksel yakıtlara göre %20'ye kadar daha az karbon salımı yapmaktadır (Lamers, Eijgelaar & Amelung, 2015) ve gemilerde atık yönetimi ve deniz ekosistemlerini korumaya yönelik yeni arıtma teknolojilerinin kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır (Santana, 2024).

Dijitalleşmenin yanı sıra, yapay zekâ ve veri analitiği kruvaziyer sektöründe müşteri deneyimini optimize etmede önemli bir araç haline gelmiştir. Büyük veri analizleri, yolcuların tüketim alışkanlıklarını tahmin ederek gemi içi yiyecek-içecek yönetimi ve eğlence programlamalarında operatörlere esneklik sağlamaktadır (Gretzel, Reino, Kopera & Koo, 2015). Ayrıca, yapay zekâ destekli sanal asistanlar ve sohbet botları, yolcuların ihtiyaçlarını anlık olarak karşılayabilmekte, bu da müşteri memnuniyetini artırmaktadır (Mariani & Borghi, 2022). Tüm bu yenilikler, kruvaziyer turizminin sadece bir tatil biçimi olmaktan çıkarak teknoloji destekli bir deneyime dönüşmesini sağlamaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Kruvaziyer turizmi, Türkiye'nin geleneksel kara tabanlı turizm modeline önemli katkılar sağlayan bir turizmi türüdür. 2025 yılı itibarıyla Türkiye, kruvaziyer turizmi alanında tarihi bir rekora imza atarak 1.5 milyon yolcu sayısına aşması beklenmektedir (FTN News, 2025). Bu büyüme, liman altyapısının güçlendirilmesi ve yeni rotaların eklenmesiyle mümkün olmuştur (Travel and Tour World, 2025). Kruvaziyer turistlerin harcama profili, geleneksel turistlerden farklıdır ve genellikle daha yüksek harcama yapma eğilimindedirler (Beydilli & Güven, 2025). Bununla birlikte, kruvaziyer turizminin çevresel etkileri de göz ardı edilmemelidir. Araştırmalar, kruvaziyer gemilerinin günlük olarak yaklaşık bir ton atık ürettiğini ve sera gazı emisyonlarının 12.000 otomobilin emisyonlarına eşdeğer olduğunu ortaya koymaktadır (Sphera, 2025). Bu durum, sürdürülebilir turizm uygulamalarının önemini artırmaktadır.

Bu noktada politika yapımcılar için şu öneriler ileri sürülebilir;

1. Kruvaziyer limanlarının çevresel etkilerini azaltmak amacıyla, atık yönetimi ve enerji verimliliği gibi sürdürülebilir altyapı yatırımlarına öncelik verilmelidir (Cruise Lines International Association, 2025).
2. Kruvaziyer turistlerin yerel ekonomilere katkı sağlaması için, tedarik zincirlerinin güçlendirilmesi ve yerel işletmelerin desteklenmesi gerekmektedir (Homist, 2025).

Akademi için öneriler ise şu şekilde sıralanabilir;

1. Kruvaziyer turizminin ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel etkilerini inceleyen çok disiplinli araştırmaların teşvik edilmesi önemlidir (Beydilli & Güven, 2025).
2. Sürdürülebilirlik ve teknolojik yeniliklerin kruvaziyer turizmi üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların artırılması gerekmektedir (Cruise Lines International Association, 2025).

Ayrıca Türkiye’de kruvaziyer turizminin sürdürülebilir ve rekabetçi bir şekilde gelişmesi için aşağıdaki stratejik adımların atılması önemlidir. Bu adımlar, uluslararası tanıtımdan yerel hizmet kalitesine, altyapı iyileştirmelerinden dijital pazarlamaya kadar geniş bir yelpazeyi kapsamalıdır. Atılması gereken ilk adım kruvaziyer turizminin artırılması için Türkiye'nin yurt dışındaki tanıtım ofislerinin etkinliği artırılmasıdır. Bu ofisler, hedef pazar analizleri yaparak, kruvaziyer şirketleriyle doğrudan iletişim kurmalı ve Türkiye'nin limanlarına olan ilgiyi artırmalıdır. Ayrıca, bu ofisler, Türkiye'nin kruvaziyer turizmi potansiyelini tanıtan materyaller ve broşürler hazırlayarak, potansiyel turistlere ulaştırmalıdır.

Atılması gereken ikinci adım ise liman çevresindeki esnafın, kruvaziyer yolcularına kaliteli hizmet sunabilmesi için eğitimler almasıdır. Bu eğitimler, dil becerileri, kültürel farkındalık ve müşteri ilişkileri gibi konuları kapsamalıdır. Ayrıca, yerel yönetimler ve turizm dernekleri, esnafın hizmet kalitesini denetlemeli ve gerektiğinde sertifikasyon sistemleri oluşturmalıdır. Atılması gereken bir diğer adım ise kruvaziyer gemilerinin Türkiye limanlarına yanaşma maliyetlerini düşürmek için, liman hizmetleri ücretlerinde kademeli indirimler uygulanmasıdır. Örneğin, belirli bir sayıda gemi ziyareti gerçekleştiren şirketlere indirimli tarifeler sunulabilir. Bu uygulama, kruvaziyer şirketlerinin Türkiye limanlarını tercih etmelerini teşvik edecektir.

Kruvaziyer gemilerinin limanlara yanaşması sırasında ödenen ayakbaşı ücretlerinin, ilgili kurumlar tarafından karşılanması düşünülmeli gereken bir başka adımdır. Bu uygulama, gemi şirketlerinin Türkiye limanlarını tercih etmelerini teşvik edecektir. Ancak, bu tür bir uygulamanın ekonomik sürdürülebilirliği ve uzun vadeli etkileri dikkatlice değerlendirilmelidir. Kruvaziyer yolcularının şehir içindeki turistik noktalara yönlendirilmesi için, liman yakınlarında turizm ofisleri kurulmalı ve bu ofisler, yolculara şehir haritaları, turistik bilgiler ve rehberlik hizmetleri sunarak, şehir içi turizmin gelişmesine katkı sağlamalıdır.

Türkiye'nin kruvaziyer turizmi potansiyelini tanıtmak için sosyal medya platformları etkin bir şekilde kullanılmalıdır. Ayrıca, Türk televizyon

dizilerinde Türkiye'nin turistik bölgelerine yer verilerek, bu bölgelerin uluslararası izleyicilere tanıtılması sağlanmalıdır. Bu tür tanıtımlar, turistlerin destinasyon tercihlerinde etkili olacaktır. Kruvaziyer limanlarının altyapı ve hizmet kalitesi, turistlerin memnuniyetini doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle, mevcut terminallerin modernizasyonu, güvenlik önlemlerinin artırılması ve yolcu hizmetlerinin iyileştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, liman çevresindeki ulaşım altyapısının güçlendirilmesi, yolcuların limandan şehir merkezine kolay ulaşımını sağlayacaktır.

Türkiye'nin kruvaziyer limanlarının rekabet gücünü artırmak için, yurt dışındaki limanların hizmet ücretleri ve altyapı olanakları devamlı analiz edilmelidir. Bu analizler, Türkiye limanlarının fiyatlandırma stratejilerini belirlemede ve hizmet kalitesini artırmak için gerekli yatırımları planlamada yardımcı olacaktır. Sonuç olarak, Türkiye'nin kruvaziyer turizmini geliştirmek için yukarıda belirtilen stratejik adımların hayata geçirilmesi önemlidir. Bu adımlar, ülke turizmine ekonomik katkıyı artıracak ve Türkiye'yi dünya çapında cazip bir kruvaziyer destinasyonu haline getirecektir

KAYNAKÇA

- Abeal-Vázquez, J.-P., Moss, S. L., & Teira-Fachado, A. (2024). *The impact of cruise product consumption phases on cruise passenger spending in a non-overnight stay port: Implications for destination managers*. *Tourism and Hospitality*, 5(4), 1182–1198. <https://doi.org/10.3390/tourhosp5040066>.
- Anadolu Ajansı. (2025). Kruvaziyer sektörü bu yıl sürdürülebilirlik ve teknolojik dönüşümle büyüme hedefliyor. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kruvaziyer-sektoru-bu-yil-surdurulebilirlik-ve-teknolojik-donusumle-buyume-hedefliyor/3448034>
- Banos, J. F. & Tovar, B. (2021). *Estimating cruise passengers' expenditure: A censored system approach*. *Tourism Management Perspectives*, 38, 100808.
- Bekci, B. (2022). Cruise tourism directed to natural and cultural landscape areas in the Black Sea Basin. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 7(2), 1-17.
- Beeton, S. (2016). Film-induced Tourism, Channel View Publication, coll. *Aspects of Tourism*.
- Beydilli, E. T. & Güven, Ö. Z. (2025). *Cruise Tourism in the World and in Turkey*. St. Kliment Ohridski University Press Sofia.
- Brida, J. G. & Zapata, S. (2010). Cruise tourism: Economic, socio-cultural and environmental impacts. *International Journal of Leisure and Tourism Marketing*, 1(3), 205–226.
- Brida, J. G., Pulina, M., Riano, E., & Zapata-Aguirre, S. (2012). Cruise passengers' experience embarking in a Caribbean home port: A logistic regression model. *Tourism and Hospitality Research*, 12(3), 145–160.
- Butt, N. (2007). The impact of cruise ship-generated waste on home ports and ports of call: A study of Southampton. *Marine Policy*, 31(5), 591–598.
- Butler, R. & Suntikul, W. (2010). *Tourism and political change*. Goodfellow Publishers.
- Caric, H. (2010). Direct pollution cost assessment of cruising tourism in the Croatian Adriatic. *Financial Theory and Practice*, 34(2), 161–180.
- Chant, E. & Gándara Chacana, N. (2023). Reimagining the Juan Fernández Islands: cruise tourism and the commodification of Nature. *Shima: The International Journal of Research into Island Cultures*, 17(1), 6-23.
- Coggins Jr, A. O. (2014). The globalisation of the cruise industry: a tale of ships. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 6(2), 138-151.
- Connell, J. (2012). Film tourism – Evolution, progress and prospects. *Tourism Management*, 33(5), 1007–1029.
- Coye, R. W. & Murphy, P. J. (2007). The golden age: service management on transatlantic ocean liners. *Journal of Management History*, 13(2), 172-191.

- Çelik, P. & Topsakal, Y. (2017). Akıllı turizm destinasyonları: Antalya destinasyonunun akıllı turizm uygulamalarının incelenmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(3), 149-166.
- Cruise Lines International Association. (2024). *State of the Cruise Industry Report* (CLIA). Cruise Lines International Association.
- Cruise Lines International Association. (2025). *2025 Environmental Technologies and Practices Report*. <https://www.cruising.org/news/new-2025-state-cruise-industry-report-shows-cruising-vibrant-tourism-sector-growing-steadily>
- Dowling, R. K. & Weeden, C. (2017). *Cruise Ship Tourism* (2nd ed.). CABI
- Ehtiyar, V. R. (2016). The rising trend of tourism: Cruise Tourism. *Global Issues and Trends in Tourism*, 335.
- Eliopoulou, E., Alissafaki, A. & Papanikolaou, A. (2023). Statistical Analysis of Accidents and Review of Safety Level of Passenger Ships. *Journal of Marine Science and Engineering*, 11(2), 410.
- Eskafi, M., Taneja, P. & Ulfarsson, G. F. (2022). Cruising under and post the COVID pandemic: Toward realisation of the United Nations' sustainable development goals. *Journal of Marine Science and Engineering*, 10(7), 910.
- Esteve-Perez, J. & Garcia-Sanchez, A. (2017). Strategic positioning analysis of Spanish cruise ports. *Maritime Business Review*, 2(2), 158-170.
- Esteve-Perez, J., Garcia-Sanchez, A. & Muñoz-Paupie, A. (2019). Cruise traffic seasonality patterns in the Western Mediterranean and the Adriatic Sea: A challenge to port operators. *Coastal Management*, 47(4), 362-386.
- FCCA. (2018). *Economic contribution of cruise tourism to the destination economies*. Florida-Caribbean Cruise Association.
- FTN News. (2025). *Turkey reaches record 1.5 million cruise passengers in first eight months of 2025*. <https://ftnnews.com/travel-news/news-from-turkey/turkey-reaches-record-1-5-million-cruise-passengers-in-first-eight-months-of-2025/>
- Gibson, P. (2006). *Cruise operations management*. Routledge.
- Gretzel, U., Reino, S., Kopera, S., & Koo, C. (2015). Smart tourism challenges. *Journal of Tourism*, 16(1), 41-47.
- Hall, C. M. (2001). Trends in ocean and coastal tourism: The end of the last frontier? *Ocean & Coastal Management*, 44(9-10), 601-618.
- Hall, C. M., Gössling, S. & Scott, D. (2015). *The Routledge handbook of tourism and sustainability*. Routledge.
- Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Blackwell.
- Henthorne, T. L. (2000). An analysis of expenditures by cruise ship passengers in Jamaica. *Journal of Travel Research*, 38(3), 246-250.

- Homist. (2025). *Cruise Tourism in Türkiye Set for Record-Breaking Year 2025*. <https://homist.tr/cruise-tourism-in-turkiye/>
- Hudson, S. & Thal, K. (2013). The impact of social media on the consumer decision process: Implications for tourism marketing. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 30(1–2), 156–160.
- Hung, K. & Petrick, J. F. (2011). Why do you cruise? Exploring the motivations for taking cruise holidays and the construction of a cruising motivation scale. *Tourism Management*, 32(2), 386–393.
- IMO. (2020). *IMO 2020 – cutting sulphur oxide emissions*. International Maritime Organisation.
- Johnson, D. (2002). Environmentally sustainable cruise tourism: A reality check. *Marine Policy*, 26(4), 261–270.
- Kester, J. G. C. (2003). Cruise tourism. *Tourism Economics*, 9(3), 337–350.
- Koca, Y. N. & Erdoğan, S. (2023). A study on the determination of the effects of the cruise sector on tourism, economic and socio-cultural structure: Galataport Cruise Port.
- Koraltürk, G. (2025). Determination of Future Trends of Cruise Tourism in Turkey Through Time Series Analysis. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 60(2), 1760-1782.
- Kulkov, I., Hellström, M., Tsvetkova, A. & Malmberg, J. (2023). Sustainable cruise tourism: Systematic literature review and future research areas. *Sustainability*, 15(10), 8335.
- Kwortnik, R. J. (2008). Shipscape influence on the leisure cruise experience. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 2(4), 289–311.
- Lamers, M., Eijgelaar, E. & Amelung, B. (2015). The environmental challenges of cruise tourism: Impacts and governance. In *The Routledge Handbook of Tourism and Sustainability* (pp. 430-439). Routledge.
- Larsen, S. & Wolff, K. (2016). Exploring assumptions about cruise tourists' visits to ports. *Tourism Management Perspectives*, 17, 44–49.
- Larsen, S., Wolff, K., Marnburg, E. & Øgaard, T. (2013). Belly full, purse closed: Cruise line passengers' expenditures. *Tourism Management*, 36, 331–341.
- Lekakou, M., Stefanidaki, E. & Vaggelas, G. K. (2011). The economic impact of cruise on local economies. The case of an island. In the *Athens Tourism Symposium–presentation*.
- Li, Z., Wang, X., Li, X. & Yuen, K. F. (2022). Post COVID-19: Health crisis management for the cruise industry. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 71, 102792.

- Mahoney, I. & Collins, V. E. (2020). The capitalist voyeur: commodification, consumption and the spectacle of the cruise. *Leisure Studies*, 39(2), 280-293.
- Mariani, M. M., Di Felice, M. & Mura, M. (2016). Facebook as a destination marketing tool: Evidence from Italian regional destination management organisations. *Tourism Management*, 54, 321–343.
- Mariani, M. & Borghi, M. (2022). Customers' evaluation of chatbots in tourism and hospitality: Implications for AI service quality. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 34(2), 679–702.
- Oğuzbalaban, G. & Kizilirmak, İ. (2019). Importance-performance analysis of destination attributes in cruise tourism: The case of Kuşadası. *Social Sciences*, 14(6), 3263-3282.
- Pallis, A. A. (2015). Cruise shipping and urban development: State of the art of the industry and cruise ports. *Routledge Handbook of Ocean Management*, 214–228.
- Papathanassis, A. (2017). Cruise tourism management: State of the art. Springer.
- Papathanassis, A., Lukovic, T. & Vogel, M. (2012). *Cruise tourism and society: a socio-economic perspective*. Springer Science & Business Media.
- Papathanassis, A., & Beckmann, I. (2011). Assessing the 'poverty of cruise theory' hypothesis. *Annals of Tourism Research*, 38(1), 153–174.
- Peresyphkina, N. & Golubkova, I. (2012). Innovations in cruise tourism. *Економічні інновації*.
- Pike, S. & Page, S. J. (2014). Destination Marketing Organizations and destination marketing: A narrative analysis of the literature. *Tourism management*, 41, 202-227.
- Rodrigue, J. P. & Notteboom, T. (2013). The geography of cruises: Itineraries, not destinations. *Applied Geography*, 38, 31–42.
- Sakas, D. P., Terzi, M. C., Kamperos, I. D. G. & Kriemadis, A. (2021). Cruise Industry Crisis Risk Management and Recovery Strategies Utilising Crowdsourcing Data. In *International Conference on Business Intelligence & Modelling* (pp. 45-55). Cham: Springer International Publishing.
- Santana, H. (2024). Green innovations to power the cruise industry. *Известия на Съюза на учените-Варна. Серия Икономически науки*, 13(1), 316-323.
- Sphera. (2025). *The cruise ship industry is going green — quick wins in 2025*. <https://sphera.com/resources/blog/the-cruise-ship-industry-is-going-green-quick-wins-in-2025/>
- Sun, X., Feng, X. & Gauri, D. K. (2014). The cruise industry in China: Efforts, progress and challenges. *International Journal of Hospitality Management*, 42, 71–84.
- Urry, J. (1990). *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. Sage.

- Sun, R., Chen, C. D., Chen, M. H., Wang, R., Ye, X. & Zou, S. S. (2025). The impact of meteorological factors on cruise operations. *Transport Policy*, 163, 232-246.
- Su, P., & Qi, L. (2020). A study on the globalisation strategies of China's cruise tourism market under the "Belt and Road" initiative. In *Report on the development of cruise industry in China (2019)* (pp. 171-185). Singapore: Springer Singapore.
- Tarlow, P. (2014). *Tourism security: Strategies for effectively managing travel risk and safety*. Elsevier.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2025). Kruvaziyer turizmi 2025'te tarihi bir rekora koşuyor. <https://basin.ktb.gov.tr/TR-406354/turkiye-kruvaziyer-turizminde-tarihi-bir-rekora-kosuyor.html>
- Travel and Tour World. (2025). *Turkey Witnesses a Massive Boom in Cruise Tourism with One and a Half Million Passengers at the First Eight Months of This Year*. <https://www.travelandtourworld.com/news/article/turkey-witnesses-a-massive-boom-in-cruise-tourism-with-one-and-a-half-million-passengers-at-the-first-eight-months-of-this-year/>
- Turizm Ajansı. (2025). Türkiye, yıl boyunca sürdürülebilir bir kruvaziyer turizmi politikası benimseyerek yeni rekorlara imza atabilir. <https://www.turizmprojedergisi.com/haber-detay/turkiye-yil-boyunca-surdurulebilir-bir-kruvaziyer-turizmi-politikasi-benimseyerek-yeni-rekorlara-imza-atabilir/4756>
- Tzannatos, E. (2010). Ship emissions and their externalities for the port of Piraeus—Greece. *Atmospheric Environment*, 44(3), 400–407.
- Urry, J. & Larsen, J. (2011). *The tourist gaze 3.0*. Sage.
- UNWTO. (2022). *International tourism highlights, 2022 edition*. World Tourism Organisation.
- Vaya, E., García, J. R., Murillo, J., Román, J. & Suriñach, J. (2018). Economic impact of cruise activity: The case of Barcelona. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 35(4), 479–492.
- Veronneau, S. & Roy, J. (2009). Global service supply chains: An empirical study of current practices and challenges of a cruise line corporation. *Tourism Management*, 30(1), 128–139.
- Vogel, M. P. (2009). Onboard revenue: the secret of the cruise industry's success?. In *Cruise sector growth: Managing emerging markets, human resources, processes and systems* (pp. 3-15). Wiesbaden: Gabler.
- Weeden, C., Lester, J.-A. & Thyne, M. (2011). Cruise tourism: Emerging issues and implications for a maturing industry. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 18(1), 26–29.

- Wood, R. E. (2000). Caribbean cruise tourism: Globalisation at sea. *Annals of Tourism Research*, 27(2), 345–370.
- Xue, J., Yang, P., Wang, Z., Li, Q. & Hu, H. (2025). Cause analysis and management strategies for ship accidents: A Bayesian decision support model. *Ocean Engineering*, 320, 120291.
- Zhou, J., Chen, S. L. P., Shi, W. W., Kanrak, M. & Ge, J. (2023). The impacts of COVID-19 on the cruise industry based on an empirical study in China. *Marine policy*, 153, 105631.
- Zhou, J. (2022). *Risk management in the cruise supply chain: an empirical study in China* (Doctoral dissertation, University of Tasmania).

10. Bölüm

Engelli Tüketiciler: Bibliyometrik ve Tematik Bir Analiz

Elif DENİZ¹

ÖZET

Dünya genelinde 1 milyonu aşkın bireyin engelli birey olduğu ve bu bireylerin sayısının gün geçtikçe arttığı bilinmektedir. Engelli bireyler toplumun kırılgan bir kesimini oluşturmakla beraber geçmişten günümüze hayatın içinde yer alan ancak yetersiz destekler sebebiyle haklarının tanınması ve korunması ya da ihtiyaçlarının giderilmesi açısından ikinci planda kalan bir grubu temsil etmektedir. Son 10 yılda küresel arenada engellilik hareketinin hükümetler ve politika yapıcılar gözünde siyasi ve hukuksal değerinin artması bu grubun problemlerine çözüm üretme konusunda teşvik edici bir unsura dönüşmüştür. Siyasi, hukuki ya da sağlık açısından sıklıkla tartışılrsa da engelli bireylerin özellikli, büyük ve potansiyeli yüksek bir tüketici pazarı olarak algılanmaya başlaması engellileri tüketim ve ekonomi perspektifinden de incelenmesi gereken bir tüketici grup olarak öne çıkarmıştır. Bu çalışmada engelli tüketicilere dair yapılan bilimsel araştırmalara odaklanılmış ve literatürde sosyal bilimler, pazarlama ve tüketim açısından bu gruba dair ne tür bilimsel çalışmalar yapıldığı incelenmiştir. Bu amaçla çalışmada nitel bir araştırma deseni benimsenerek bibliyometrik ve tematik analizlerden faydalanılmıştır. Elde edilen bibliyometrik analiz sonuçlarına göre engelli tüketiciler konusunun 2010 yıllarından günümüze artan bir ivmeyle daha çok çalışıldığı ve konunun pazarlama, kapsayıcı tasarım, turizm, erişilebilirlik, moda, giyim, politika üretimi ve sağlık gibi konularla yakından ilişkili olarak ele alındığı görülmektedir. Amerika ve İngiltere bazlı çalışmaların sayıca çokluğu öne çıksa da son yıllarda Uzak Doğu'dan çalışma sayısının arttığı ancak konuyla ilgili sürdürülebilir çalışma kümelerinin gelişmediği söylenebilir. Tematik analiz sonuçlarında göre engellilik ve sağlık, tasarım, sosyal ve ekonomik, politika, araştırma ve coğrafya olmak üzere engelli tüketicilere dair çalışmaların üç ana çalışma teması altında gruplaştığı ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak engelli tüketicilerin önemli bir pazar segmenti olarak görülmeye başlandığı söylene de de bu grubun ihtiyaç ve taleplerine hitap

¹ Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İİBF, Üretim Yönetimi & Pazarlama A.B.D., elif.deniz@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6873-5757

edebilmek için işletmelerin, markaların ve pazarlama uzmanlarının politika yapıcılarla işbirliği içerisinde sayıca çok ve somut uygulamalar ortaya koyması gerekmektedir. Engelli tüketici grubunun hızlı bir biçimde sağlık, teknoloji ve ekonomi kesişiminde gelecek vaat eden ve oldukça özellikli bir pazara dönüşeceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Engellilik, engelli tüketiciler, pazarlama, bibliyometrik analiz, tematik analiz*

1. GİRİŞ

Engellilik konusu dünya genelinde tüm ülkeleri ve toplumları ilgilendiren, hayatın her alanında karşımıza çıkabilen ve insana dair özel, sosyal ve iş hayatının göz ardı edilemez en temel konularından birisidir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) *engelliliği* insan olmanın doğal bir parçası olarak görmekte ve dünya genelinde nüfusun yaklaşık %16'sının, tahmini 1,3 milyar insanın engellilik yaşadığını ve bu sayıların giderek arttığını ifade etmektedir. En önemli engellilik türleri hareket etme, duyma, görme ve bilişsel fonksiyonlarla ilgili türlerdir. 2023-2025 verilerine göre ABD'de nüfusun %14'ü, Birleşik Krallık'ın %24'ü, Çin'in %6'sı, Hindistan'ın %8'i, Türkiye'de ise nüfusun %13'ü engellidir. Engelli bireyin yakın çevresindeki bireyler ve çevresinin erişilebilirlik durumu bu grubun yaşamını etkileyen en önemli bileşenler olarak işaret edilmektedir. BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nde (UNCRPD) engelli kişiler *'çeşitli engellerle etkileşim halinde topluma başkalarıyla eşit bir şekilde tam ve etkili bir şekilde katılımlarını engelleyebilecek uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel veya duyuşsal engelleri olan kişiler'* olarak tanımlanmıştır. UNCRPD tüm engelli bireylerin tüm insan haklarından ve özgürlüklerinden tam ve eşit bir biçimde faydalanmalarını sağlamayı, bunu ve doğuştan gelen onurlarını korumayı teşvik etmeyi amaçlayan ve tüm insanlara seslenen en önemli sözleşmelerden birisidir. Sözleşme aynı zamanda engelli bireylerin sömürü, istismar ve şiddetten nasıl korunacağını, fiziksel çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişilebilirliklerinin nasıl sağlanacağını, eğitim, sağlık, istihdam, sosyal yaşama katılma ve hukukta nasıl temsil edilecekleri gibi konularda desteklenmesi ve verilerin raporlanmasına dair kapsamlı bir rehber niteliği de taşımaktadır (www.who.int, 2025; www.researchondisability.org, 2025; actiondisabilitytrainingconsulting.co.uk, 2025; www.un.org, 2025, ssir.org, 2024; www.changeincontent.com, 2025; aile.gov.tr, 2023).

Bir tüketici grubu olarak ele alındığında engelli bireyler günümüzde tüm dünyada Birleşik Krallık'tan yayılan bir isimlendirme ile *Mor Pound (Purple Pound)* olarak da tanımlanmaktadır. Disability Rights UK adlı sivil toplum kuruluşunu kuran Philip Connolly mor rengi benimseyerek engelli bireylerin harcama gücünden ilk kez 2011 yılında mor pound olarak bahsetmeye başlayarak bunu bir kimlik mücadelesi olarak tanımlamış, kampanyalarında kullanmaya başlamış ve kavramın toplumsal kabulünü desteklemiştir. Sadece ABD ve Avrupa'da tahmini harcanabilir geliri 2,6 trilyon doları aşan engelli bireyler dünyanın en büyük gelişmekte olan pazarının temelini oluşturmaktadır. İngiliz ekonomisi açısından bu değerinin her yıl yaklaşık 273 milyar sterlin olduğu, küresel engellilik pazarının ise aile ve arkadaşlar da dahil edildiğinde 18,3 trilyon dolar olduğu tahmin edilmektedir. Pazarda değer oluşturmada başı çeken

işletmeler ise büyük teknoloji şirketleridir. Apple ve World Economic Forum gibi küresel markalarca desteklenen Valuable 500 gibi senkronize kolektif hareketler işletmelerin engellilik konusunda farkındalıklarının artması ve engelli bireylerin desteklemesi hususunda kapsayıcı işletme kültürünü benimseyerek çeşitli politikalar geliştirip diğer işletmeleri bu politikaları benimsemeye ve sistem değişimi sağlayarak engelli dışlanmasını ortadan kaldırmaya davet etmektedir (Hickey, 2019; Marrins, 2024; www.rod-group.com, 2024; www.thevaluable500.com, 2025).

Bu çalışmada engellilik konusu tüketici kimlikleriyle bir arada ele alınarak engelli tüketici teması ile irdelenmiştir. Engellilik çok boyutlu bir konu olmakla beraber literatürde sağlık, teknoloji, psikoloji, ekonomi, tüketim ve mühendislik gibi pek çok bilim dalı açısından sıklıkla tartışılan bir konudur. Özellikle son 10 yılda engellilerin önemli bir tüketici grubu olarak keşfedilmeye başlanması konuyu bu boyuttan ele alarak inceleyen bilimsel çalışmaların sayısında da bir artışa sebep olmuştur. Bu çalışmada engelli tüketicilere dair yapılan bilimsel araştırmalara dair genel bir inceleme yapmak, konuya bu açıdan bir ışık tutmak için bibliyometrik ve tematik bir analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışma bir literatür taramasıyla başlamış, metodoloji kısmında veri toplama ve yöntem seçimine dair bilgiler aktarılmış, bulgular ve sonuç kısmında ise araştırma konusuna dair genel bir değerlendirme sunulmuştur.

2. LİTREATÜR TARAMASI

Dünya genelinde engelli bireylerin sosyo-ekonomik entegrasyonu konusunda son yıllarda ortaya konulan uygulamalar önemli katkılar ortaya çıkarsa da literatür açısından bakıldığında engelli tüketicilere odaklı çalışmaların oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. Engellilikle ilgili tüketici araştırmalarının başlangıçta tıbbi ve sosyal model odaklı ele alınması söz konusudur. Bu yaklaşımlara göre yetersiz beden odaklılığın (ableism) da etkisiyle engellilik durumu düzeltilmesi gereken bir hal, çevre ile sosyo-politik yapıların edilgen bir nesnesi şeklindedir. Son dönemlerde ise engellilerin uyum ya da bastırma davranışlarını aşmalarına yardımcı olacak psikoduygusal engellilik modelinden daha fazla yararlanılmakta ve bu modelin tüketici kimlikleri üzerindeki etkisi de incelenmektedir. Engelli tüketim ve ya da engelli tüketiciler kendi içinde de çok boyutlu olarak ele alınacak bir konudur (Palmieri vd. 2023; Higgins, 2019).

Tüketim açısından incelendiğinde engelli tüketicilerin yüksek bir tüketici kırılganlığı ile karşı karşıya kaldığı söylenebilir. Bu durum pazarda talep ve ihtiyaçlarını giderecek ürün ve hizmetlere normal bir birey gibi rahatça ulaşamamalarını, gerek fiziksel gerek online pazar yeri etkileşimlerindeki güç dengesizliğini ifade etmektedir. Özellikle görme ve işitme engelli tüketicilerin

dijitalleşen dünyada fiziksel dünyada olduğu kadar erişime sahip olabilmesi için pek çok ülkede engellilere ya da rehabilitasyona dair ilgili yasa ve yönetmeliklerinde web içeriği ve sosyal medya erişilebilirlik yönergeleri yer almaya başlamıştır. Örneğin engelli tüketicilerin erişilebilirlik anlamında ulaşımında sorun yaşaması seyahate dair harcamalarına da yansımakta ve bu sorunlar sosyalleşme, eğitim, sağlık ve istihdama katılımları önünde en büyük engel olarak görülmektedir. Son yıllarda engelli tüketicilerin kullanımına sunulmak üzere özel tasarlanmış araçların üretim ve pazarlanmasında gelişmeler yaşanmakta, elektrikli araçlara olan talepler ise artmaktadır (Raymond vd. 2025; Palmieri vd. 2023).

Sadece Birleşik Krallık'ta engelli tüketici grubunun ihtiyaçlarının karşılanamaması sebebiyle her ay yeme-içme-eğlence sektöründe 163 milyon sterlin, mağazalarda 267 milyon sterlin ve süpermarketlerde 501 milyon sterlin olarak büyük bir ekonomik kayıp yaşandığı bilinmektedir. Erişim problemi sebebiyle bir online web sitesinden ayrılan engelli bireyler sebebiyle oluşan kayıp 17.1 milyar sterline denk gelmektedir. Bu durum engelli tüketicileri damgalanmış, savunmasız veya istenmeyen olarak hissettirmektedir. 2022-2023 yılları arasında bu grubun sadece gezilere yaptığı toplam harcamanın yıllık 14,6 milyar sterlin olduğu tespit edilmiş olup grubun engelli olmayanlara kıyasla daha fazla harcama yaptığı ve daha uzun konakladığı görülmüştür. Ayrıca erişilebilirlik sağlayan işletmelerin bunu sağlamayanlara göre 1,6 kat daha fazla gelir ve 2,6 kat daha fazla ekonomik kar ettiği bilinmektedir. Bu durum engelliler pazarında kazan-kazan anlamında kaçırılan fırsatlara da ayrıca dikkat çekmektedir (www.visitbritain.org, 2023; Higgins, 2019; Hickey, 2019; Marrins, 2024)

Engelli tüketiciler giyim ihtiyaçları açısından incelendiğinde küresel moda sektörünün çözüm sunmada uzun yıllar eksik kaldığı görülmektedir. Adaptif giysi olarak adlandırılan engellilere yönelik giysi üretiminin kapsayıcı moda hareketinin etkisiyle bir ivme kazandığı, 2024'te yaklaşık 1,36 milyar ABD dolarına ulaşan adaptif giyim pazarının 2031'e kadar %7 oranında büyümesi öngörülmektedir. Bu giyim biçimi engellilerin beden imajı, öz saygısı, sosyal etkileşimlerini etkileyen ve özellikle ortopedik engellerine yönelik ihtiyaçlarını fonksiyonel bir biçimde gideren, teknolojik ar&ge'den de beslenen özel tasarımları kapsamaktadır. Adaptif giyim engelli bireyin tıbbi cihazlarını rahatça kullanmasına imkan veren konturlu kesimler ve rahat giyip çıkarmayı destekleyen bağlama sistemlerine sahip olmakta, öte yandan bireyin göstermek istemediği engel hallerini kapatmaya da yardımcı olmaktadır. Tommy Hilfiger, Adidas ve Nike gibi küresel markaların tekerlekli sandalye kullanıcıları ve engelli sporcular için özel seriler ürettiği bilinmektedir (Kim vd. 2025; Poage, 2025).

Konaklama ve turizm sektörü açısından ele alındığında ise engelli turistlerin engelsizlere göre tatillerde daha uzun konakladıkları ve daha çok harcama yaptıkları, erişilebilirlik talep eden bu pazarın %70'inin fiziksel ve ekonomik olarak seyahat imkanına sahip olduğu bilinmektedir. Sektör ulaşım ve konaklama dahil tüm ekosistem açısından erişilebilir hale gelirse 2025 itibariyle 88.6 milyar potansiyel gelir yaratabileceği öngörülmüştür. Bu alandaki en önemli sorunlarda birisi de engelsiz turistlerin engellilere karşı geliştirdiği olumsuz tutumlar sebebiyle ortaya çıkan müşteri uyumsuzluğudur. Engelsizlerin korku, tiksinti, acıma gibi duygular sebebiyle sadece dörtte birinin engelli misafirlerle ortak bir alanda kalmak istediği tespit edilmiştir. Öte yandan sektörün engelli tüketicileri bir turist grubu olarak kapsayıcı bir biçimde ele alma konusunda farkındalığının istenen seviyede olmasa da yükselmeye başladığı ve bu tüketicileri birer gizli paydaş olarak gördüğü söylenebilir. Ancak engelli turistlerin en çok karşılaştığı sorunlar ekosistemdeki engellilik çeşitliliğine dair düşük farkındalık ve entegrasyon, erişilebilirlik kısıtlamaları, bilgi, eğitim ve tecrübesi düşük sektör çalışanlarıyla yaşanan problemler ile engellilik açısından turizm hizmetlerine dair paylaşılan yetersiz bilgi şeklindedir (Tchetchika vd. 2018; Jamin vd. 2024).

Engellilerin tüketici kimliklerini de yakından ilgilendiren engelli haklarının düzenlenmesi ve korunması konusu özellikle son yıllarda politika yapıcılarının çok daha fazla gündemini meşgul etmektedir. Toplumsal ve kolektif bir kırılma olarak ele alınan konu iş ve sosyal yaşamdan dışlanma sorunuyla karşı karşıya olan engellilerin temel haklarını tartışır kılmaktadır. Eğitime ulaşamaması, yoksulluk sınırının altında yaşamak, işgücü piyasasına katılamamak, sosyal damgalama en büyük problemlerin başında gelmekte, grubun harcanabilir gelir ve tüketim biçimlerini de etkilemektedir. Engelli hakları sözleşmeleri bu noktada engellilerin sosyal çevreye entegrasyonu ve toplumsal kırılma ile mücadele etmelerinde önemli bir enstrümana dönüşmektedir. Kesişimsellik ilkesinden de faydalanılarak, hem bireysel anlamda engelli haklarına dair bir savunuculuk ile hem de sistem anlamında politika üretimiyle tüketim de dahil olmak üzere engelli kimliklerini, yaşam deneyimlerini ve bağlamsal faktörleri anlayarak toplumsal fayda geliştirmek gerekmektedir. Engelli hareketinin tüm dünyada siyasi ve hukuksal olarak güçlenmesiyle birlikte engellilerin hukuki bir özne olarak temsili de kavramsallaştırılmaya başlamış, daha adil, katılımcı ve etik uygulamaların gerek hükümetler gerekse politika yapıcılar tarafından hayata geçirilmesine destek vermiştir. Ancak engellilerin her anlamda daha fazla güçlendirilmesine ve desteklenmesine duyulan ihtiyaç artarak devam etmektedir (Martínez-Medina vd. 2022; Brinkman vd. 2023; Joshi ve Sargsyan, 2025).

3. METODOLOJİ

Bu çalışmanın amacı uluslararası literatürde engelli tüketicilere dair ne tür akademik çalışmalar yapıldığını geçmişten günümüze ışık tutacak şekilde incelemek ve çalışılan konu başlıklarının kapsamına ve bibliyometrik açıdan sunduğu eğilime dair genel bir değerlendirme sunarak engellilik ve tüketici davranışları konularının literatürde farklı disiplinlerden tematik kesişim noktalarını ortaya çıkarmaktır. Bu kapsamda engelli tüketiciler hakkında gerçekleştirilen akademik çalışmaları incelemek için sosyal bilimlerde sıkça kullanılan bir araştırma yöntemi olan bibliyometrik analiz ve tematik analizden faydalanılmıştır. Bibliyometrik analiz incelenen konuya dair literatürü sistematik bir biçimde tarayan, literatürü haritalandırıp çalışma konularının yapısal dinamiklerini, dağılım ve etkileşimini inceleyen, tekrarlanabilir ve güvenilir bir araştırma yöntemi olarak öne çıkmaktadır. Tematik analiz ise araştırma konusu kapsamında çalışılanlara dair tema ve alt temaları ortaya çıkartarak konunun farklı disiplinlerce hangi perspektiften ele alınarak çalışıldığına ve çalışılan konulardaki değişim trendlerine yönelik genel bir değerlendirme sunmaktadır (Gomez-Diaz vd. 2018; Donthu vd. 2021; Christou, 2023).

Çalışma ilgili analizlere veri sağlaması açısından literatürün taranması ile başlamıştır. Araştırmanın konusu olan ‘engelli tüketiciler’ sosyal bilimlere dair bir başlıkta yer aldığından çeşitli uluslararası veri tabanları arasında sosyal bilimlere dair en çok yayının yer aldığı bilinen SCOPUS veri tabanı kaynak olarak seçilmiştir. Yayınları taramak için arama terimi İngilizce ve engelliliğe (disability) dair çeşitli kelime varyasyonlarını karşılayacak ‘*’ Boolean operatörü ile “disabl* consumer”- olarak seçilmiş, kapsam ise geniş tutularak geçmişten günümüze tüm çalışma başlıkları, anahtar kelimeler ve özetler şeklinde belirlenmiştir. Taramada 59 yayına ulaşılmıştır ancak analizlerde kullanılmak üzere en az başlık ve özetine ulaşılabilen 56 adet İngilizce akademik yayın seçilmiş, diğerleri hariç bırakılmıştır. Taramalar ile ilgili hariç bırakılma kriterleri de yer almak üzere detaylı bilgiler **Tablo 1.**’de yer almaktadır.

Tablo 1. Literatürün taranma bilgileri

Anahtar kelime (The Boolean operator): "disabl* consumer"	Arama kapsamı: Yayın başlığı, özet, anahtar kelimeler
Yayın yılları: 1978-2025	Kaynak çeşidi: Dergi, konferans bildirisi, kitap, tarama, kitap serileri, ticari dergi
Hariç bırakılanlar: Özeti olmayan ve detayına ulaşılamayan yayınlar, 1 Portekizce makale, 2 Editoryal değerlendirme yazısı,	

Tarama yapıldıktan sonra VOSviewer ile bibliyometrik analizleri (Dereli, 2024) gerçekleştirebilmek için 56 adet akademik yayına dair veriler ‘CSV’ formatında dışarıya aktarılmıştır. Makale sayısının görece az olması sebebiyle az sayıda makaleden daha kapsamlı ve derinlikli analiz sonuçlarına ulaşabilmek için tüm analizlerde minimum makale ve minimum atıf sayıları 0 ve 1 gibi rakamlarda tutulmuş, hesaplama metodu ise tam sayım olarak seçilmiştir. Aktarılan verilerin detayına dair bilgiler **Tablo 2.**’de yer almaktadır.

Tablo 2. Dışarıya aktarılan veri detayları ile ilgili bilgiler

Atıf bilgileri: Yazar(lar), doküman başlığı, yıl, EID, Kaynak başlığı, Sayı-konu-sayfalar, Atıf sayısı, Kaynak & doküman tipi, Yayın aşaması, DOI, Açık erişim	Bibliyometrik bilgi: Üye ortaklar, Seri tanımlayıcılar (ör. ISSN), PubMed ID, Yayıncı, Editör(ler), Orijinal dökümanın dili
Özet & Anahtar kelimeler: Özet, Yazar anahtar kelimeler, Endekslenmiş anahtar kelimeler	Diğer Bilgiler: Dâhil kaynakça

Tematik bir analiz gerçekleştirmek üzere ise veri seti MAXQDA nitel analiz programı yardımıyla analize tabi tutulmuştur. Bu analiz için sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan bir tematik analiz türü olan King vd. (2020)’nin şablon analizinden faydalanılmıştır. Şablon analizi önceden tanımlanmış bir şablon ya da temalar listesi kullanarak veri setini analiz etmekte, tema ve alt temalara dair genel bir çerçeve sunmaktadır. Buna göre öncelikle çalışmaların anahtar kelimeleri analize tabi tutulup ana temalar ortaya çıkartıldıktan sonra bu ana temalara göre çalışmaların özetleri tekrar analize tabi tutulup veri setine dair genel bir tematik analiz ortaya konulmaktadır. Araştırmanın sınırlılıkları olarak ise çalışmanın sadece engelli tüketicilere dair yapılan araştırmalara odaklanması, kaynak olarak tek bir veri tabanının seçilmesi, konunun uluslararası literatürde henüz çok yaygın çalışılmamasından ötürü sınırlı sayıda ve İngilizce olan akademik çalışmanın analiz edilebilmesi, analizlerde sadece bibliyometrik analiz ve şablon analizi bazlı tematik analiz yapılarak diğer analizlere yer verilmemesi sayılabilir. Dolayısıyla sonuçların engellilik üzerine yapılan tüm çalışmalara genellenemeyeceği ve tüm veri tabanlarını kapsamadığı söylenebilir.

4. BULGULAR

4. 1. Temel Tanımlayıcı Analizler

SCOPUS veri tabanından erişilen 56 adet akademik yayına bakıldığında ‘engelli tüketiciler’ konusuna dair ilk çalışmanın 1987 yılında Batavia ve Hammer tarafından yayınlandığı, kaynağın ‘Rehabilitation World’ isimli dergi olduğu, yayında ticari uçakların engelli yolcular için daha konforlu bir hale

getirilmesi için çözülebilecek ekonomik ve mühendislik sorunlarını tartışıldığı görülmektedir. Son çalışmanın ise 2025 yılında Kim ve diğerleri tarafından yayınlandığı, kaynağın 'Fashion and Textiles' isimli dergi olduğu, yayında engellileri kapsayan moda açısından giyim tüketiminde engellilerin karşı karşıya kaldıkları sorunların incelendiği, bu alandaki inovasyon ve araştırma ihtiyacına dikkat çekildiği görülmektedir.

Figür 1.'de görüldüğü üzere konuya dair çalışmaların en çok yapıldığı yıllar 1990, 1996, 2001 olup 2023'te (4) hızlı bir artış yakalanmış ve 2024 (5) en çok yayının yapıldığı yıl olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmaların sırasıyla en çok İşletme ve Yönetim (24), Sosyal Bilimler (18), Tıp (13) ve Mühendislik (12) alanlarında ele alındığı görülmüş ve yayın tipi olarak büyük bir oranda akademik makaleler (43) yayınlanmıştır. Yayınların pazarlama, reklam, tüketici davranışları, tekstil, turizm, ulaşım, çevre, sağlık bilimleri, moda, toplum sağlığı ve politika konularını işleyen akademik dergilerde ele alınması söz konusudur. Toplam 19 ülkenin yayınları arasında sırasıyla en çok Amerika (29), İngiltere (9) ve Fransa'da (4) akademik çalışma yapılmıştır. Çalışmalarda 157 farklı anahtar kelime arasından sırasıyla en çok engellilik (11), engelli tüketiciler (10), insan (7), makale (7), Amerika (4) ve tüketici davranışlarının (4) kullanıldığı görülmüştür. En çok yayın yapan kurum University of Denver (4) ve en çok çalışması olan yazar Burnett, J.J. (3) olarak görülmektedir.

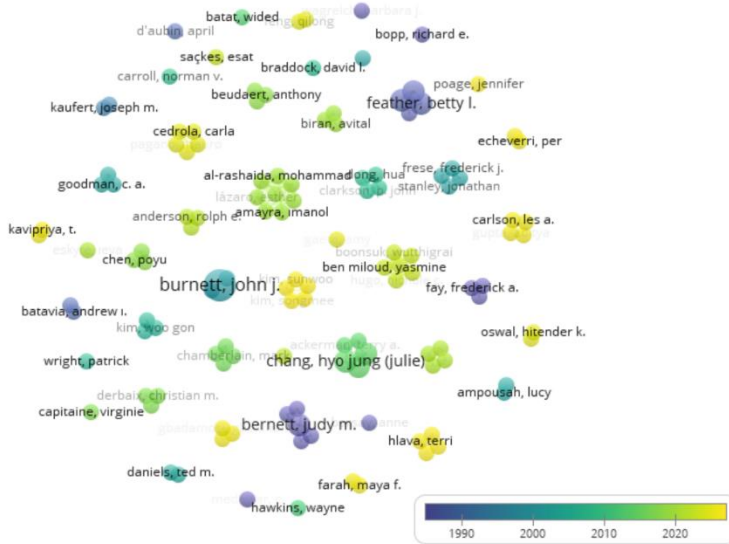
Figür 1. Yayınlar Dair Temel Tanımlayıcı Bilgiler

4.2. Bibliyometrik Analizler

VOSViewer ile gerçekleştirilen bibliyometrik analizlere yazarların birbirleriyle eş-yazarlık ilişkilerine bakılarak başlanmıştır. **Figür 2.**'de ele alındığı üzere üzere engelli tüketiciler hakkında görece sadece 56 çalışma bulunduğundan yazarların genellikle tek ya da çift yazar olarak ya da ikiden fazla yazar ile birer sayıda makale yayınladıkları, toplam 127 yazardan sadece en çok yayın yapan yazarlar olan 4 yayınlı Burnett, J. J (1996 ve 2001 yılı) ile 2 yayınlı toplam 7 yazar bulunmaktadır. 1990'larda Feather, B. I., O'bannon, P. B., Vann, J. W., ile Burnett, J. M.'in, 2010'larda ise Chung, H. J., Hodges, N. N. ile Yurchisin, J.'nin çalışmalarının öne çıktığı zaman tabanlı katman görselleştirmesinde görülmektedir. 4'ten fazla ortak yazarlı çalışma sayısının oldukça düşük olduğu, tek, çift ya da 3 yazarlı çalışmaların görece daha fazla olduğu ancak bu eş-yazarlıkları tekrarlanmadığı, dolayısıyla yazarlar arası işbirliğinin oldukça düşük olduğu söylenebilir.

Figür 2. Eş-yazarlılık İlişkileri

Figür 3.'te solda görüldüğü üzere çalışma sayıları kurumlar açısından analiz edildiğinde 1990'larda 2 çalışma ile Ball State University, 2000'lerde en çok çalışma sayısı 3 ile University of Denver, 2010'larda 2 çalışma ile Texas Tech University, 2020'lerde ise 2 çalışma ile The Hong Kong Polytechnic University haritada öne çıkmaktadır. **Figür 3.**'te sağda görüldüğü üzere çalışma sayıları ülkeler açısından analiz edildiğinde toplam 19 ülke arasında ABD 25 çalışma ile birinci sırada yer alırken onu sırasıyla Birleşik Krallık 9, Fransa 4, Güney Kore

2, Hong Kong 2 ve diğer ülkeler 1 çalışma ile takip etmektedir. ABD merkezli çalışmalar 2000'lerin başında Mısır, 2010'larda Kanada, 2015'lerde Güney Kore, 2020'lerde Hong Kong ile, Birleşik Krallık merkezli çalışmalar 2015'lerde Almanya ve İsrail ile, Fransa merkezli çalışmalar 2015'lerde Belçika ile işbirliğiyle gerçekleştirilmiştir. En yeni çalışmaların İsviçre, Hong Kong, İtalya, Hindistan ve Lübnan merkezli olduğu söylenebilir.

Figür 3. Çalışma sayılarının kurumlar ve ülkeler açısından analizi

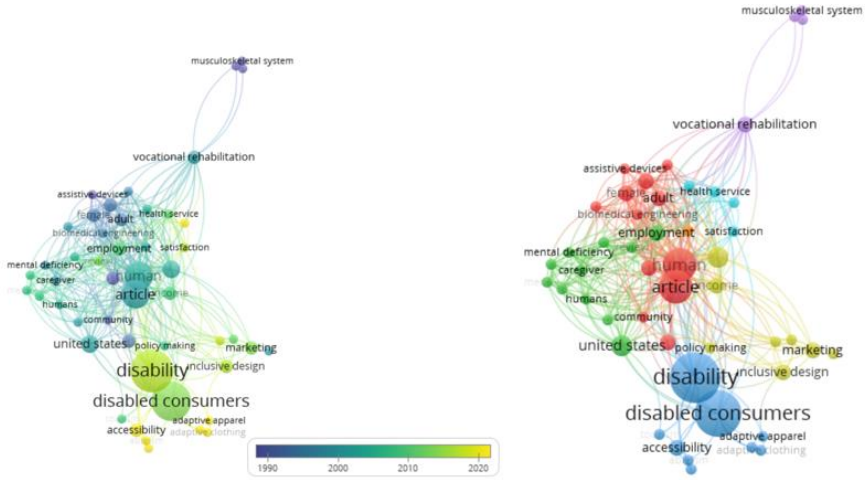
Anahtar kelimelere dair eş-dizimlilik analizi yapılmadan önce veri setinde yer alan 366 adet anahtar kelimeye dair minimum tekrar sayısı en az 2 olarak belirlenmiş böylelikle ortaya çıkan 49 adet anahtar kelimenin her biri için, diğer anahtar kelimelerle birlikte geçen bağlantıların toplam gücü hesaplanmış ve analiz için en yüksek toplam bağlantı gücüne sahip anahtar kelimeler seçilmiştir. **Figür 4.**'te sağda görüldüğü üzere analizde toplam 7 adet kümelenme ortaya çıkmıştır. Ana odak alanında en çok bağlantıya sahip ve en büyük gözüken anahtar kelimeler engellilik (disability), engelli tüketiciler (disabled consumers), insan (human) ve makale (makale) olarak yer almakta ve ağın temelini bu 4 anahtar kelime oluşturmaktadır.

Figür 4.'te solda görüldüğü üzere en yüksek frekanslı engellilik (disability) ve engelli tüketiciler (disabled consumers) konularının 2010 yıllarından günümüze artan bir ivmeyle daha çok çalışıldığı ve konunun pazarlama, kapsayıcı tasarım, turizm, erişilebilirlik, moda, giyim, politika üretimi ve sağlık gibi konularla yakından ilişkili olarak ele alındığı görülmektedir. Figürde sağda görüldüğü üzere en büyük iki kümeden mavi ve kırmızı kümeler balon boyutu büyüklüğü ile yüksek frekansı ve birçok farklı kavramı birbirine bağlayan anahtar kelimelere sahip olmasıyla öne çıkmaktadır. Mavi kümede araştırma odağı ile birinci dereceden ilgili 'engelli tüketiciler (disabled consumers)' konusu erişilebilirlik (accessibility), ayrımcılık (ableism), moda endüstrisi (fashion industry), bir engelli giyim biçimi olan uyarlanabilir giyim (adaptive apparel)

konularıyla yakından bağlantılı olduğu, insan rehabilitasyon mühendisliği (human rehabilitation engineering) ve sağlık hizmetleri (health care) konularıyla da dolaylı olarak ilişkili olduğu görülmektedir. ‘Disability’ konusu ise tüketici hassasiyeti (consumer vulnerability), erişilebilirlik (accessibility), turizm (tourism), politika yapımı (policy making), pazarlama (marketing), kapsayıcı tasarım (inclusive design), uyarlanabilir giyim (adaptive apparel), moda endüstrisi (fashion industry) konularıyla yakın mesleki rehabilitasyon (vocational rehabilitation), sağlık hizmeti (health service), yetişkin (adult), erkek (male), kadın (female) konularıyla dolaylı bir ilişkidir.

Kırmızı kümede ise veri setinde en çok geçen ve en merkezi kavramlardan olan ‘insan (human)’ anahtar kelimesinin engellilik (disability) ve tüketici (consumer) kelimeleriyle çok yakın ve kuvvetli bir ilişkili halinde olduğunu ve diğer tüm konuların doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Haritaya bakıldığında ‘insan’ tek başına değil grupların bir üyesi, hasta, birey ya da tüketici olarak incelenmektedir. ‘İnsan’ kelimesiyle yakın ilişkili olan engelli tüketiciler (disabled consumers), sağlık hizmetleri (healthcare), hasta memnuniyeti (patient satisfaction), pazarlama (marketing), kapsayıcı tasarım (inclusive design) gibi alanlarda çalışmaların insan odaklı yürütüldüğü açıkça görülmektedir. Kırmızı kümede öne çıkan diğer kelime olan ‘makala (article)’ kelimesine bakıldığında ise konunun insan rehabilitasyon mühendisliği (human rehabilitation engineering), işitme cihazı (hearing device), bakım (care), finansal yönetim (financial management), engelli tüketiciler (disabled consumers) ve pazarlama (marketing) konularıyla ilişkili ele alındığı, engelli tüketicilerin ihtiyaç duyduğu çeşitli ürünlere ve bunların tasarımına, finansal yönetim ve pazarlama gibi boyutlara odaklanıldığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan öne çıkan mavi ve kırmızı kümelerle bakıldığında engelli tüketicilere dair araştırmaların giyim, moda, pazarlama, turizm, ürün, tasarım ve mühendislik, sağlık ve bakım konularına yoğunluklu olarak odaklandığı, demografik açıdan ise farklı cinsiyet odaklı çalışmaların öne çıktığı görülmektedir.

Figür 4. Anahtar kelimeler eş-dizimlilik analizi

Anahtar kelimeler eş-dizimlilik analizine göre ortaya çıkan diğer 5 küme ile ilgili özet bilgiler Tablo 3.’te yer almaktadır.

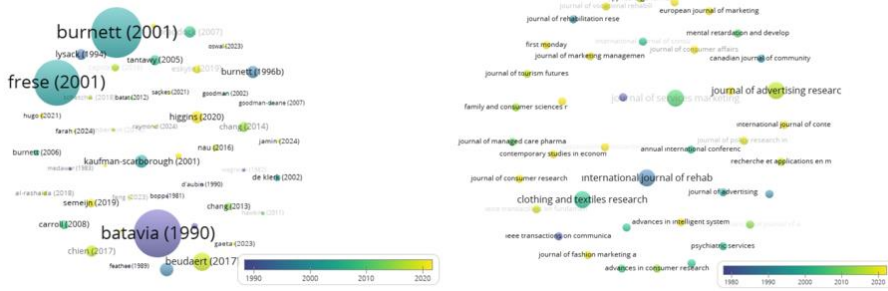
Tablo 3. Anahtar kelimeler eş-dizimlilik analizine göre kümelere dair bilgiler

Yeşil Küme	Kümenin odağı ‘Amerika Birleşik Devletleri (United States)’ kelimesidir. Çalışmalar ABD odaklı olarak sağlık, sosyal hizmetler ve finansal politikalar, yaşlılar ve engelliler için sunulan Medicaid ve Medicare gibi sosyal güvenlik programları, iş gücüne katılım ve zihinsel sağlık sorunları, politika yapımı ve yasal düzenlemeler gibi konuları ele almaktadır.
Sarı Küme	Kümenin odağı ‘tüketici (consumer)’ kelimesidir. Çalışmalar engellilik konusunun tüketici davranışları, gelir ve pazarlama gibi ekonomik ve ticari alanlarla kesişimini, kapsayıcı tasarım, turizm, hasta memnuniyeti, Birleşik Krallık gibi konuları ele almaktadır.
Mor küme	Kümenin odağı ‘kas-iskelet sistemi (musculoskeletal system)’ kelimesidir. Çalışmalar terapi, mesleki rehabilitasyon, engellilik, tüketici kırılganlığı gibi konuların sağlık, sosyal ve ekonomik boyutlarını inceleyen konuları ele almaktadır.
Turkuaz Küme	Kümenin odağı ‘sağlık hizmetleri (health services)’ kelimesidir. Çalışmalar engellilik konusuyla kuvvetli ilişkili olarak engelli hasta memnuniyeti, tüketici, engellilere sunulan sağlık hizmetleri ve rehabilitasyon gibi konuları ele almaktadır.
Turuncu Küme	Kümenin odağı ‘sağlık politikası (health care policy)’ kelimesidir. Çalışmalar engellilik konusuyla kuvvetli ilişkili olarak ve ABD ile bağlantılı bir biçimde sağlık hizmetleri, klinik çalışmalar, rehabilitasyon, tüketici, gelir ve politika gibi konuları ele almaktadır.

Atıf analizlerine geçildiğinde ise analizlerde bir dokümana verilen atıf sayısı minimum 1 olarak seçilmiş, analiz birimi doküman olarak seçildiğinde ortaya çıkan atıflı 46 makaleye dair doküman bazlı atıf analizi gerçekleştirilmiştir. **Figür 5.**'te sol tarafta görüldüğü üzere Burnett, J. J. ve Baker, H. B. 2001 tarihli Journal of Travel Search'te yayınlanan 'Assesing the travel-related behaviors of the mobility-disabled consumer' isimli çalışması 205 atıfla birinci sırada, Batavia, A. I. ve Hammer, G. S. 1990 tarihli Journal of Rehabilitation Research and Development'ta yayınlanan 'Toward the development of consumer-based criteria for the evaluation of assistive devices' isimli çalışması 189 atıfla ikinci sırada, Frese, F. vd. 2001 tarihli Psychiatric Services (Washington, D.C.)'de yayınlanan 'Integrating evidence-based practices and the recovery model' isimli çalışması 180 atıfla üçüncü sırada yer almaktadır. 2020'lerde yayınlanan son tarihli çalışmalar ise Van der Sluis (2025) Journal of Consumer Research - 5 atıf, Salomonson (2024) Journal of Marketing Management – 8 atıf, Farah (2024) Journal of Research in Interactive Marketing - 6 atıf, Jamin (2024) International Journal of Contemporary Hospitality Management – 5 atıf, Raymond (2024) Journal of Advertising Research - 2 atıf olarak görülmekte, son dönem çalışmalardaki trendlere bakıldığında engelli tüketicilere dair pazarlama, reklam, tüketici davranışları ve turizm konuları öne çıkmaktadır.

Figür 5.'te sağ tarafta görüldüğü üzere analiz birimi kaynaklar olarak seçilip her kaynakta en az 1 yayın ve atıf arandığında 40 kaynak arasından Journal of Services Marketing 2 yayın ve 84 atıf, Clothing and Textiles Research Journal 2 yayın ve 34 atıf, International Journal of Rehabilitation Research 2 kaynak ve 24 atıf, Journal of Advertising Research ise 2 yayın ve 13 atıf ile öne çıkmaktadır. Diğer 36 kaynakta sadece birer yayın yer almaktadır. Atıf sıralaması açısından bakıldığında ise 2000'lerde Journal of Travel Research 205 atıf, 1990'larda International Journal of Rehabilitation Research and Development 189 atıf, 2000'lerde Psychiatric Services 180 atıf, 2010'larda Journal of Services Marketing 84 atıf, 2000'lerde Clothing and Textiles Research Journal 34 atıf ile haritada ortaya çıkmaktadır. 2020'li yıllardaki kaynaklara yapılan atıf trendine bakıldığında ise tüketici davranışları, araştırmaları, ilişkileri ve hakları, pazarlama, reklam, turizm, sürdürülebilirlik, moda, mesleki rehabilitasyon ve akıllı sistemler konularına dair yayın yapan kaynaklar öne çıkmaktadır.

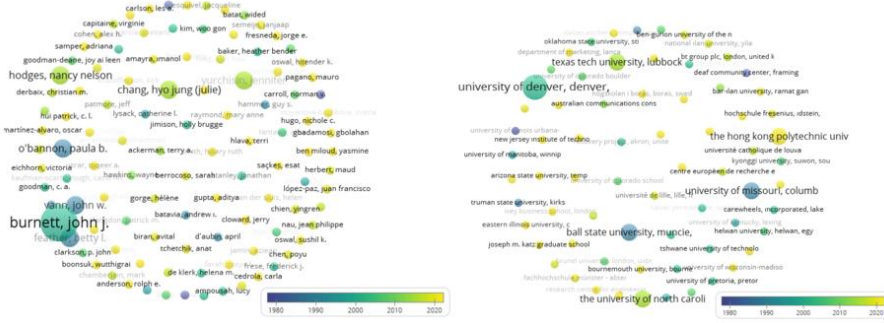
Figür 5. Doküman ve kaynak bazlı atıf analizleri

Figür 6.'da sol tarafta görüldüğü üzere toplam 127 yazardan en az 1 yayını olan yazarlardan en az 1 atıfa sahip olanlar incelenmiş ve 107 yazar sayısı elde edilmiştir. Analize göre toplamda 100 yazarın yalnızca birer yayını mevcuttur. Yayın sayısına göre 4 yayını olan Burnett, J. J. 280 atıf, sırasıyla 2 yayını olan Chang, H. J. 37 atıf, Hodges, N. N. 37 atıf, Yurchisin, J. 37 atıf, Feather, B. I. 13 atıf, O'bannon, P. B. 13 atıf, Vann, J. W. 13 atıf almıştır. Toplam atıf sırasında göre ilk sırada 280 atıf ile Burnett, J. J. yer almaktadır. Sonra sırasıyla 205 atıf ile Baker, H. B., 189 atıf ile Batavia, A. I. ile Hammer, G. S., 180 atıf ile Frese, F. J., Kress, K., Stanley, J. ile Vogel-scibilia, S. E. görülmektedir. En az bir yayın ve atıf ile kurumlar bazlı atıf sayısı incelendiğinde 79 kurumdan 69'u analize dâhil edilmiş, **Figür 6.**'da sağ tarafta görüldüğü üzere yayın sayısı sıralamasına göre 3 yayın ile University of Denver 250 atıf, 2'şer yayın ile Texas Tech University ve The University of North Carolina 37 atıf, 2'şer yayın ile Ball State University ve University of Missouri 13 atıf ile yer almaktadır. Toplam atıf sayısı olarak ele alındığında University of Denver ABD 250 atıf, Daniels College of Business ABD, Recovery Project Akron ABD 180 atıf, Universite de Lille Fransa 50 atıf, Texas Tech University ABD 37 atıf ve The University of North Carolina ABD 37 atıf peşpeşe sıralanmaktadır. ABD bazlı kurumların yayın ve atıf sayısı olarak öne çıktığı görülmektedir. Öte yandan 2020'lerden itibaren kurum bazlı trendlere bakıldığında ise The Hong Kong Polytechnic University Çin, Italian Workers' Compensation, İtalya Department of Marketing Lancaster University Birleşik Krallık, Universidad de Deusto İspanya, Fachhochschule Münster Almanya, Karlstads Universited İsveç, Université Catholique de Louvain Belçika, Bar-Ilan University İsrail, Université Lumière Lyon Fransa, National Ilan University Tayvan, Refresco Benelux Hollanda bazlı farklı sayıda kurum ve ülkenin yer aldığı, atıfların bu açıdan çeşitlendiği anlaşılmaktadır. 19 ülke arasında yayın sayısı sıralamasına göre en çok atıf alan ülkeler 25 yayın ve 649 atıf ile ABD, 9 yayın ve 64 atıf ile Birleşik Krallık, 4 yayın ve 79 atıf ile Fransa, 2'şer yayın olmak üzere 29 atıf ile Kanada, 22 atıf ile Güney Kore ve 4 atıf ile

Hong Kong'dur. Toplam atıf sayısı olarak sıralandığında ise 649 atıf ile ABD, 79 atıf ile Fransa, 64 atıf ile Birleşik Krallık, 29 atıf ile Kanada, 27 atıf ile Tayvan, 22 atıf ile Güney Kore ve Mısır, 19 atıf ile Hollanda, 13 atıf ile Güney Afrika, 11 atıf ile Belçika öne çıkmaktadır.

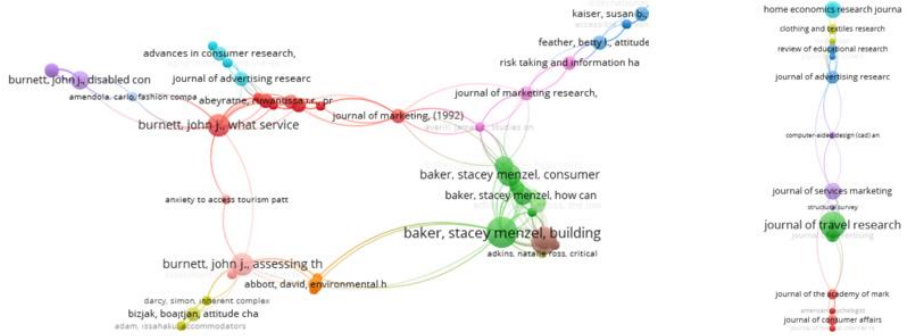
Figür 6. Yazar ve kurum bazlı atıf analizleri

İki farklı makalenin tematik benzerliğini analiz eden, bu makalelerin atıf yaptığı kaynaklara ve ortak kaynakça paylaşım paylaşmadıklarına bakan, literatürdeki yeni popülerleşen konuları ve güncel trendleri ortaya çıkarmaya yarayan bibliyografik eşleşme analizlerinde ise analiz birimi doküman olarak seçildiğinde sınırlılık dokümana en az bir atıf verme şeklinde belirlenmiş, toplam 56 yayından 46'sı analize dahil edilmiştir. **Figür 7.**'de görüldüğü üzere yayınlarda 6 kümelenme ortaya çıkmış olup Burnett (2001) 205 atıf, Beudaert (2017) 50 atıf, Burnett (1996a) 34 ve (1996b) 30 atıf, Kaufman-Scarborough (2001) 32 atıf ve Higgins (2020) 29 atıf ile haritada en çok atıf alan yayınlardır. *Kırmızı* kümelenme turizmde engellilik ve erişilebilirlik, engelliler için ulaşım ve elektrikli araçlar konularına, *yeşil* kümelenme engelli tüketiciler açısından mobilite engellilik, tüketici tecrübeleri, reklam, medya ve seyahat davranışları konularına, *mavi* kümelenme tüketici kırılabilirliği ve buna dair dijital erişilebilirlik ile sosyal medya konularıyla tüketici davranışlarını etkileyen engellilik durumu ipuçlarına dair konulara, *sarı* kümelenme motor ve işitme engelli tüketicilere, engelli tüketicilerin pazar ortamında karşılaştıkları tüketici kırılabilirliği ile psiko-duygusal sorunlarla ilgili konulara, *mor* kümelenme engelli tüketicilerin perakendedeki erişilebilirlik sorunları ile giyime yönelik satın alma davranışlarına dair konulara, *turkuaz* kümelenme ise adaptif pazar ve engelli tüketicilerin giyim tercihleriyle ilgili konulara dair araştırma trendlerinin oluştuğunu göstermektedir. 2016'dan itibaren günümüze kadar erişilebilir pazar ve turizm, engelliler için elektrikli araçlar ve tüketici davranışları konularına yönelik yükselen bir ilgi mevcuttur. Sonraki bibliyografik eşleşme analizinde

Figür 7. Kaynak ve ülke bazlı bibliyografik eşleşme analizleri

Figür 8. Kaynak ve yayın bazlı ortak atıf analizleri

4.3. Şablon Analizi ve Temalar

Şablon analiz için engelli tüketicileri inceleyen ve veri setini oluşturan 56 çalışmanın anahtar kelimeleri incelenmiş, en az 2 kez tekrar eden 49 adet anahtar kelime seçilmiştir. **Tablo 4.**'te bu kelimelerin analiz kapsamında 3 ana tema altında toplandığı görülmüştür.

Tablo 4. Anahtar kelimeler dair temalar

Engellilik ve Sağlık	ableizm (ableism), erişilebilirlik (accessibility), yardımcı cihazlar (assistive devices), bakıcı (caregiver), tüketici hassasiyeti (consumer vulnerability), engellilik (disability), engelli tüketiciler (disabled consumers), engelli insanlar (disabled people), engelli kişi (disabled person), sağlık hizmeti (health care), sağlık hizmeti politikası (health care policy), sağlık servisi (health service), zihinsel yetersizlik (mental deficiency), kas-iskelet sistemi (musculoskeletal system), hasta memnuniyeti (patient satisfaction), engelli bireyler (people with disabilities), fiziksel engellilik (physical disability), memnuniyet (satisfaction), terapi (therapy), mesleki rehabilitasyon (vocational rehabilitation)
Tasarım, Sosyal ve Ekonomik	uyarlanabilir giyim (adaptive apparel), uyarlanabilir giysi (adaptive clothing), biyomedikal mühendislik (biomedical engineering), topluluk (community), tüketici (consumer), istihdam (employment), moda endüstrisi (fashion industry), finansal yönetim (financial management), kapsayıcı tasarım (inclusive design), gelir (income), pazarlama (marketing), sosyal davranış (social behavior), turizm (tourism)
Politika, Araştırma ve Coğrafya	büyük klinik çalışma (major clinical study), politika (policy), politika yapımı (policy making), öncelikli dergi (priority journal), inceleme (review), Birleşik Krallık (United Kingdom), Amerika Birleşik Devletleri (United States)

Analizin devamında bu 3 ana temadan yola çıkılarak 56 çalışmanın özeti analize tabi tutulmuş, alt temalar ve makale özetleri ortaya çıkartılarak tematik analiz tamamlanmıştır. Buna göre çalışmaların *engellilik ve sağlık* ana teması altında rehabilitasyon, haklar ve yaşam deneyimleri alt temalarını, tasarım, sosyal ve ekonomik ana teması altında pazarlama ve tüketici davranışları ile toplumsal algı ve fırsatlar alt temalarını, *politika, araştırma ve coğrafya* ana teması altında politika geliştirme, araştırma metodolojileri ile coğrafi odak alt temalarını incelemektedir. Tematik analizle ilgili bilgiler **Tablo 5.**'te yer almaktadır.

Tablo 5. Tematik analizle ilgili bilgiler

Ana temalar	Alt temalar	Makale özetleri
Engellilik ve Sağlık	<i>Rehabilitasyon ve Tedavi</i>	Yardımcı cihazlar ve bunların kullanıcı katılımıyla değerlendirilmesi, engellilerin istihdama katılımını artırma çabaları ve politika geliştirme, Medicare ve Medicaid gibi programların engelli tüketiciler üzerindeki finansal etkisi, Engelliliğin psikolojik ve duygusal yönleri
	<i>Engelli Hakları ve Savunuculuk</i>	Amerikan Engelliler Yasası'nın (ADA) pazara erişim üzerindeki etkileri ve eksiklikleri, engelli bireylerin kendi yaşamlarını etkileyen kararlara katılımı ve bağımsız yaşam felsefesi, bireylerin çevresindeki ayrımcı politikalar ve uygulamalar
	<i>Engellilerin Yaşam Deneyimleri</i>	Tekerlekli sandalye kullanıcıları gibi belirli grupların deneyimleri, engellilerin topluma entegrasyonu ve yaşam kalitesinin artırılması, duyuşal aşırı yüklenme ve işitme bozuklukları, sağlık teknolojilerinin engelliler için erişilebilirliği
Tasarım, Sosyal ve Ekonomik	<i>Pazarlama ve Tüketici Davranışları</i>	Engellilerin göz ardı edilen bir pazar segmenti olarak ele alınması ve pazarlama stratejileri, uyarlanabilir giyim, web siteleri ve telefon kulübeleri gibi ürün ve hizmetlerin engellilere yönelik tasarımı, engelli tüketicilerin ürün satın alımında yaşadığı riskler ve memnuniyet seviyeleri, tüketici hassasiyeti, stigma ve kimlik oluşumu, sanal gerçeklik ve Metaverse gibi yeni teknolojilerin engelliler üzerindeki etkisi
	<i>Toplumsal Algı ve Fırsatlar</i>	Engellilerin göz ardı edilmesi ve engelsiz insanlara göre tasarım yapılması, engellilerin turizm gibi sektörler için büyük bir ekonomik potansiyel oluşturması, giyim seçiminin kimlik ve özsaygı üzerindeki etkisi, sağlık reklamlarının engelli bireylerin algısını nasıl şekillendirdiği
Politika, Araştırma ve Coğrafya	<i>Politika Geliştirme</i>	Engellilikle ilgili yasa, program ve finansman modellerinin incelenmesi, topluluk tabanlı rehabilitasyon (CBR) ve bağımsız yaşam (IL) modellerinin farklı coğrafyalardaki karşılaştırmalı analizi

	<i>Araştırma Metodolojileri</i>	Odak grupları, anketler, gözlem, modelleme, nitel görüşmeler ve semi-etnografik çalışmalar gibi çeşitli araştırma yaklaşımları, GNSS sinyal analizi gibi spesifik teknikler.
	<i>Coğrafi Odak</i>	Amerika Birleşik Devletleri'ndeki federal programlar, Birleşik Krallık, Avustralya, Mısır, Kanada, Québec, İtalya, Hong Kong ve Hindistan gibi farklı bölgelere odaklanan çalışmalar.

5. SONUÇ

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre engelli tüketicilere dair yapılan bilimsel çalışmaların literatürde yer edinmesinin 1990'lı yıllara yakın başladığı ve ticari uçuşların ele alınmasıyla ulaşım ve seyahat açısından engelli bireylerin problemlerine odaklanıldığı görülmektedir. Takip eden yıllarda ise konular çeşitlenerek farklı boyutlarda ele alınmış ve engelli bireylerin herhangi bir normal birey gibi giymiden, yeme içmeye, ulaşım ve sağlık hizmetlerine kadar pek çok alanda özellikli ürün, hizmet ve destek arayışı içinde olduklarına dair somut bulgular ortaya konulmuştur. Özellikle son yıllarda engelli tüketicilere dair yapılan bilimsel çalışma sayısındaki artış dikkat çekicidir. Pazarlama disipliniyle yakından ilişkili reklam, tüketim, moda ve turizm gibi konuların oldukça öne çıktığı görülmektedir. Amerika ve İngiltere'den konuyla ilgili çok sayıda yayın çıkması ise küresel açıdan bu ülkelerde engellilik konusunda farkındalığın ve engelli tüketicilere dair sunulacak çözüm önerilerine dair çabaların daha yüksek olduğuna dair bir işarettir. Öte yandan engelli tüketicilere dair çalışmalarda İşletme ve Yönetim ile Sosyal Bilimler alanlarında yayınlayan çalışmaların en çok sayıya sahip olması engelli tüketiciler konusun en çok bu boyutlardan ele alındığını, problemlerin ve çözüm yollarının en çok bu alanlarda çözümlenerek şekillendirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Dolayısıyla konu literatürde sadece genel bir sağlık problemi olarak değerlendirilmenin ötesinde bizi insan olmanın temel gereklilikleriyle ilişkili olarak geniş bir sosyal perspektiften incelenmektedir.

Yayınlarla ilgili bibliyometrik analizler incelendiğinde engelli tüketiciler ana teması literatürde neredeyse 35 yıldır tartışılıyor olsa da konuyla ilgili dolayısıyla yazarlar arası işbirliğinin, uzun vadeli ve çok sayıda yayın yapan ya da bu alanda derinlemesine uzmanlaşan araştırmacıların var olmadığını söylemek mümkündür. Bu durum engelli tüketiciler ya da engelli tüketimi üzerinde henüz ayrı bir uzmanlık alanının ve sürdürülebilir çalışma kümelerinin de var olmadığına işaret etmekte, yayın sayısının görece azlığı da bu durumu desteklemektedir. Sürecin başında Amerika ve İngiltere bazlı üniversite ve diğer kurum ve kuruluşlar bazlı çalışma sayıları alanda dominasyon gösterse de son yıllarda Çin ve Hindistan bazlı nüfusu en yoğun ülkelerdeki çalışmalarda olan

hızlı artış Uzak Doğu’da da engelli tüketicilere olan ilgilinin arttığının bir göstergesidir. Çalışmalardaki anahtar kelimeler incelendiğinde engelli tüketiciler konusunun sıklıkla pazarlama, kapsayıcı tasarım, turizm, erişilebilirlik, moda, giyim, politika üretimi ve sağlık konularıyla bir kesişim halinde ele alınarak çalışıldığı görülmektedir. Çalışmalar bakıldığında erişilebilirlik son yıllarda önemli bir başlık olmakla beraber, engelli bireylere özel bir giyim tarzı olan uyarlanabilir giyim ile engelli bireylerin ürün kullanımlarına dair kapsayıcı tasarım biçimi, sağlıklarıyla en yakından ilişkili olan rehabilitasyon hizmetleri ve engelli bireylerin haklarına yönelik olarak politika oluşturma ve tüketici hassasiyeti gibi konuların revaçta olduğu söylenebilir. Ayrıca engelli bireylerin tekil olarak değil bir grubun üyesi, diğerlerinden etkilenen ve onları da etkileyen bir ilişki ekseninde çalışıldığı görülmektedir. Bu durum engelli tüketicilerin en çok bu alanlarda ürün, hizmet ya da destek talep ettiklerine, en çok bu konularda sorun ve engellerle karşı karşıya kaldıklarına işaret etmektedir.

Şablon analizi sonuçlarına bakıldığında çalışmalara dair anahtar kelimeler incelendiğinde 3 ana tema altında çalışma konularının yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu şablondan yola çıkılarak tematik analize tabi tutulan makalelerin özetleri incelendiğinde ise Engellilik ve Sağlık ana temasının altında Rehabilitasyon ve Tedavi, Engelli Hakları ve Savunuculuk ile Engellilerin Yaşam Deneyimleri alt temalarının, Tasarım, Sosyal ve Ekonomik ana temasının altında Pazarlama ve Tüketici Davranışları ile Toplumsal Algı ve Fırsatlar alt temalarının, Politika, Araştırma ve Coğrafya ana temasının altında ise Politika Geliştirme, Araştırma Metodolojileri ile Coğrafi Odak alt temalarının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu sonuçlar açısından incelendiğinde sağlık ile ilgili konularda teknolojik gelişmelerin bu alana yansması, hükümetler tarafından geliştirilen sağlık destek programları ile engellilerin sosyal yaşama entegrasyonunda erişilebilirlik problemini çözecek tüm ürün ve hizmetlerin çalışma odağında olduğu görülmektedir. Tüketici davranışları açısından ele alındığında engelli tüketicilerin oldukça değerli bir pazar segmenti olduğu ancak hak ettiği ilgiyi, ürün ve hizmet sunumunu henüz göremediği, gerek teknoloji entegrasyonu gerekse tasarım hususunda daha çok destek verilmesi gerektiği, toplumsal algıların da şekillendirilmesine ihtiyaç duyulduğu, sağlık, turizm, giyim gibi pek çok sektörden daha fazla çözüm önerisi beklendiği görülmektedir. Politikaların geliştirilmesi açısından ise farklı ülkelerde hedef kitlenin ihtiyaçlarına uygun yasa, politika ve program geliştirilmesi gerektiği, bunlarla ilgili finansal destek mekanizmalarının da güçlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Sonuç olarak engelli tüketiciler konusu özellikle son yıllarda literatürde artan bir biçimde ilgi gören bir konu olmakla beraber bu alanda pek çok farklı disiplinden beslenerek engelli tüketicilerin ihtiyaç duyduğu desteklere ve problemlerine

özüm üretmeye yönelik daha çok sayıda ve sürdürülebilir çalışmaların yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Konunun tek alandan değil ilgili ülkedeki pek çok kurum ve kuruluşun desteği ve işbirliğiyle daha kapsayıcı modellerle çalışılması, özellikle gündelik hayatın temel problemlerine yönelik hızlı ve pratik çözümler sunulması beklenmektedir. Engelli tüketiciler grubunun özellikli ve talepleri yüksek bir pazar segmenti olması sebebiyle işletmelerin, markaların ve pazarlama uzmanlarının bu segmenti daha yakından incelemelerinin problemlerin yerinde tespiti ve doğru ürün ve hizmetlerle çözüm önerilerinin sunulması için yakın gelecekte çok daha önemli hale geleceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Annual Report on People with Disabilities in America: 2025 (2025).
https://www.researchondisability.org/sites/default/files/media/2025-03/annual-report-people-with-disabilities_2025_digital-update-all.pdf
adresinden 14.08.25 tarihinde alınmıştır.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Brinkman, A. H., Rea-Sandin, G., Lund, E. M., Fitzpatrick, O. M., Gusman, M. S., Boness, C. L., & Scholars for Elevating Equity and Diversity (SEED). (2023). Shifting the discourse on disability: Moving to an inclusive, intersectional focus. *American Journal of Orthopsychiatry*, 93(1), 50–62.
- Christou, P. A. (2022). How to use thematic analysis in qualitative research. *Journal of Qualitative Research in Tourism*, 3(2), 79-95.
- Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Optional Protocol (2025). Erişim Adresi, <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf> adresinden 12.08.25 tarihinde alınmıştır.
- Dereli, A. B. (2024). Vosviewer ile bibliyometrik analiz. *Communicata*, 28, 1-7.
- Disability (2025). Erişim Adresi, https://www.who.int/health-topics/disability#tab=tab_1 adresinden 12.08.25 tarihinde alınmıştır.
- Disability inclusion in the Union Budget 2025 (2025): The systematic neglect continues. <https://www.changeincontent.com/disability-inclusion-union-budget-2025/> adresinden 14.08.25 tarihinde alınmıştır.
- Discover the value of the Purple Pound (2023). Erişim Adresi, <https://www.visitbritain.org/business-advice/make-your-business-accessible-and-inclusive/discover-value-purple-pound> adresinden 12.08.25 tarihinde alınmıştır.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296.
- Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, Nisan 2023 (2023). https://aile.gov.tr/media/135432/eyhgm_istatistik_bulteni_nisan_23.pdf adresinden 14.08.25 tarihinde alınmıştır.
- Gomez-Diaz, R., Mangas-Vega, A., Dantas, T., Sanchez-Jara, J. M. (2018). Systematic literature reviews in social sciences and humanities: A case study. *Journal of Information Technology Research*, 11(1), 1-17.
- Hickey, B. (2019). What is The Purple Pound and How Can My Business Benefit? Erişim Adresi, <https://riseadapt.co.uk/what-is-the-purple-pound/> adresinden 12.08.25 tarihinde alınmıştır.

- Higgins, L. (2019). Psycho-emotional disability in the marketplace. *European Journal of Marketing*, 54(11), 2675-2695.
- Jamin, A., Gbadamosi, G., & Stoyanova-Bozhkova, S. (2024). The ecosystem of disability inclusion in hospitality and tourism organisations: An integrative review and research agenda. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 36(13), 38-56.
- Joshi, M. & Sargsyan, A. (2025). Reimagining legal subjectivity: The politics of disability rights and inclusive law. *Interdisciplinary Studies in Society, Law, and Politics*, 4(2), 234-247.
- Kim, S., Son, H., Kim, S., Lee, Y., Lee, Y. (2025). Toward inclusivity through fashion: a qualitative exploration of the clothing consumption experiences of physically disabled men in South Korea. *Fashion and Textiles*, 12(1): 16.
- King, N., Tabari, S., Brooks, J. (2020). Potential application of template analysis in qualitative hospitality management research. *Hospitality & Society*, 10(2), 197-216.
- Manifesto (2025). Erişim Adresi, <https://www.thevaluable500.com/about/manifesto> adresinden 12.08.25 tarihinde alınmıştır.
- Marrins, K. (2024). What is the Purple Pound? Erişim Adresi, <https://charitydigital.org.uk/topics/what-is-the-purple-pound-11430#:~:text=In%20the%20UK%2C%20people%20with,power%20of%20consumers%20with%20disabilities> adresinden 12.08.25 tarihinde alınmıştır.
- Martínez-Medina, A., Morales-Calvo, S., Rodríguez-Martín, V., Meseguer-Sánchez, V., Molina-Moreno, V. (2022). Sixteen years since the convention on the rights of persons with disabilities: What have we learned since then? *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19, 11646.
- Palmieri, N., Tomasone, R., Cedrola, C., Puri, D., & Pagano, M. (2023). Factors affecting disabled consumer preferences for an electric vehicle for rural mobility: An Italian experimental study. *Sustainability*, 15(6), 5570.
- Poage, J. (2025). Athletic wear design and disability: Exploring needs and values of consumers with a self-described upper limb impairment or difference. *Fashion Practice*, 1-24.
- Poverty and Disability Update 2025 (2025). <https://actiondisabilitytrainingconsulting.co.uk/blog/f/poverty-and-disability-update-2025#:~:text=In%20the%20latest%20data%2C%20there,people%20who>

%20were%20not%20disabled.%E2%80%9D adresinden 14.08.25 tarihinde alınmıştır.

Raymond, M. A., Smith, H., Carlson, L., Gupta, A. (2025). An examination of digital accessibility within social media platforms problems for vulnerable consumers and policy implications. *Journal of Advertising Research*, 64(4), 430-450.

Taking Steps Toward Disability Inclusion in China (2024). <https://ssir.org/articles/entry/disability-inclusion-china> adresinden 14.08.25 tarihinde alınmıştır.

Tchetchika, A., Eichhorn, V., & Biran, A. (2018). ‘Not on my vacation’: service encounters between able-bodied and disabled consumers – the case of high-contact service. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 10(3), 204-220.

The Global Economics of Disability Report: 2024 (2024). <https://www.rod-group.com/wp-content/uploads/2024/09/The-Global-Economics-of-Disability-2024-The-Return-on-Disability-Group-September-24-2024.pdf?https%3A%2F%2Fwww.rod-group.com%2Fresearch-insights%2Fannual-report-2024%2F> adresinden 14.08.25 tarihinde alınmıştır.

11. Bölüm

Öz Şefkatin İki Yönü: Türkçe Ölçeğin Faktör Yapısı ve İstatistiksel Değerlendirmesi

Elif ÜNAL ÇOKER¹

1.Giriş:

Son yıllarda psikoloji alanında bireyin ruhsal sağlığı yalnızca bir hastalık ya da sorun olmamasıyla değil, aynı zamanda kendini iyi hissetme, duygusal denge kurabilme ve yaşamdan doyum alma gibi olumlu özelliklerle açıklanmaktadır. Pozitif psikoloji yaklaşımıyla birlikte, insanların güçlü yönlerini geliştiren, zorlayıcı yaşam olayları karşısında toparlanma becerilerini destekleyen kavramlara olan ilgi artmıştır (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000). Bu çerçevede, bireyin kendine nasıl davrandığı ve içsel süreçlerine nasıl yaklaştığı, ruhsal iyilik halinin önemli bir belirleyicisi haline gelmiştir.

Bireyin kendisiyle kurduğu içsel diyalog, yaşam olaylarını nasıl yorumladığını ve duygusal tepkilerini büyük ölçüde etkiler. Kişinin kendi hatalarına, eksikliklerine veya başarısızlıklarına karşı nasıl bir tutum sergilediği; hem benlik saygısı hem de psikolojik dayanıklılığı açısından kritik bir rol oynar. Olumsuz durumlarda kendine eleştirel ve cezalandırıcı biçimde yaklaşmak, kişinin içsel dengesini zedeleyebilirken; anlayışlı ve kabullenici bir yaklaşım ise duygusal iyileşmeyi kolaylaştırır. Bu noktada, bireyin kendine yönelik tutumlarını düzenleyen yapılar arasında öz şefkat kavramı özel bir önem kazanmıştır.

Kişinin kendi duygularını tanıması, olumsuz deneyimlerini yargılamadan kabul edebilmesi ve kendine anlayışla yaklaşabilmesi, duygusal farkındalık ve öz kabullenme gibi becerilerle yakından ilişkilidir. Kişi, zorlayıcı durumlarda kendine sert davranmak yerine destekleyici bir tutum benimsediğinde hem içsel dengesini hem de başa çıkma gücünü koruyabilir. Bu bağlamda geliştirilen ve son yıllarda üzerinde en çok durulan kavramlardan biri öz şefkattir.

Öz şefkat, bireyin acı, başarısızlık veya yetersizlik anlarında kendine karşı sıcak, anlayışlı ve kabullenici bir tavır sergilemesini ifade eder (Neff, 2003). Bu yaklaşım, kişinin olumsuz duygularını bastırmadan farkına varmasını, kendini

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü, elif.coker@msgsu.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-2572-3654

diğer insanlardan izole etmek yerine ortak bir insanlık deneyimi içinde görmesini ve içsel dengesini korumasını sağlar. Öz şefkat düzeyi yüksek bireyler, hatalar karşısında kendilerini sert biçimde yargılamak yerine destekleyici bir tutum sergileyebilmekte; bu durum psikolojik dayanıklılığı, duygusal dengeyi ve iyi oluşu artırmaktadır (Neff, 2011).

Alanyazındaki araştırmalar, öz şefkatin stres, kaygı ve depresyon düzeylerini azaltırken; özsaygı, yaşam doyumu ve mutluluk düzeylerini artırdığını göstermektedir (Barnard ve Curry, 2011; Zessin, Dickhäuser ve Garbade, 2015). Ayrıca öz şefkatin duygusal düzenleme, öz farkındalık, umut ve affedicilik gibi değişkenlerle pozitif yönde ilişkili olduğu; benlik saygısına dayalı kırılganlığı azalttığı da vurgulanmaktadır (Neff ve Germer, 2013). Bu bulgular, öz şefkatin bireyin içsel dengesini ve psikolojik dayanıklılığını güçlendiren koruyucu bir mekanizma olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Neff'in Öz Şefkat Modeli ve Ölçeği

Öz şefkat kavramının ölçülmesi için en yaygın olarak kullanılan araç, Kristin Neff (2003) tarafından geliştirilen Öz Şefkat Ölçeği (Self-Compassion Scale; SCS)'dir. Bu ölçek, bireylerin kendilerine karşı nasıl bir tutum sergilediklerini değerlendirmek üzere tasarlanmış olup öz şefkatin çok boyutlu yapısını temel almaktadır. Neff'in modeli, öz şefkati üç olumlu ve üç olumsuz boyuttan oluşan altı temel bileşen ile açıklamaktadır.

Bu bileşenler şunlardır:

1. Öz şefkat (Self kindness): Bireyin zor zamanlarında kendine anlayış ve şefkatle yaklaşabilmesi.
2. Öz yargılama (Self judgment): Hatalar veya eksiklikler karşısında kendini sert biçimde eleştirme eğilimi.
3. İnsanlığın ortak paydası (Common humanity): Sıkıntı ve başarısızlıkların insan yaşamının doğal bir parçası olduğunu fark etme.
4. Yalnızlık hissi/izolasyon (Isolation): Kendi acısını başkalarından ayrı ve özel görme eğilimi.
5. Bilinçli farkındalık (Mindfulness): Olumlu ve olumsuz duygulara dengeli biçimde yaklaşabilme becerisi.
6. Aşırı özdeşleşme (Over-identification): Olumsuz duygulara kapılıp onlarla aşırı biçimde özdeşleşme eğilimi.

Neff'in modelinde bu alt boyutlar öz şefkatin iki temel yönünü temsil eder: pozitif bileşenler (öz şefkat, bilinçli farkındalık, insanlığın ortak paydası) ve negatif bileşenler (öz yargılama, yalnızlık hissi, aşırı özdeşleşme). Bu yapı, bireyin kendine karşı nasıl bir içsel tutum geliştirdiğini hem destekleyici hem de eleştirel yönleriyle birlikte değerlendirmeyi amaçlar.

Burada öz nezaket ile öz yargılama, bireyin kendisine karşı sıcak, anlayışlı ve destekleyici bir tutum sergilemesi ile kendisini sert biçimde eleştirmesi arasındaki dengeyi ifade eder. İnsanlığın ortak paydası ile yalnızlık hissi, acı çekmenin, hata yapmanın ve yetersizlik hislerinin insan olmanın doğal bir yönü olduğunu fark etmek ile kişinin kendisini diğerlerinden soyutlanmış hissetmesi arasındaki farkı temsil eder. Bilinçli farkındalık ile aşırı özdeşleşme de, olumsuz duygularla aşırı özdeşleşmeden, onları dengeli bir farkındalıkla gözlemleyebilme becerisini tanımlar.

Öz şefkat ölçeği, toplam 26 madde ve beşli Likert tipi (1 = Hemen hemen hiçbir zaman, 5 = Hemen hemen her zaman) derecelendirme sisteminden oluşmaktadır. Ölçek, hem alt boyutlar düzeyinde hem de tüm maddelerin ortalaması alınarak genel öz şefkat puanı şeklinde kullanılabilir. Bu yönüyle, öz şefkat kavramını çok boyutlu bir yaklaşımla ölçen en kapsamlı araçlardan biridir (Neff, 2003).

2.1. Öz Şefkat Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması

Neff'in (2003) tarafından geliştirilen 26 maddelik Öz şefkat ölçeği, Türkiye'de ilk kez Deniz, Kesici ve Sümer (2008) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Uyarlama çalışmasında ölçek "Öz Anlayış Ölçeği" olarak adlandırılmıştır; ancak bu çalışmada, kavramın uluslararası literatürdeki karşılığıyla uyumlu olması amacıyla "Öz Şefkat Ölçeği" ifadesi tercih edilmiştir. Çalışmada ölçeğin dilsel eşdeğerliği sağlandıktan sonra geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmış, orijinal ölçekte yer alan altı boyutlu yapının Türk örnekleminde tek faktörlü bir biçimde ortaya çıktığı belirlenmiştir. Araştırmacılar bu sonucu, Türk kültüründe öz şefkatin alt boyutlardan çok bütüncül bir duygu ve tutum olarak algılanmasıyla açıklamışlardır. Uyarlama çalışmasında ölçeğin Cronbach alfa katsayısı .89 olarak bulunmuş ve ölçeğin yüksek iç tutarlılığa sahip olduğu belirtilmiştir.

Deniz ve arkadaşlarının (2008) çalışması, Türkçe alanyazında öz şefkat kavramına ilişkin yapılan ilk kapsamlı uyarlama olması bakımından önemlidir. Ancak bu çalışmada elde edilen tek faktörlü yapı, öz şefkatin Neff'in (2003) modelinde öngörülen çok boyutlu doğasını tam olarak yansıtamamaktadır. Orijinal ölçekte yer alan pozitif (öz şefkat, bilinçli farkındalık, insanlığın ortak paydası) ve negatif (öz yargılama, yalnızlık, aşırı özdeşleşme) boyutların Türk

örnekleminde bütünleşmesi, öz şefkatin kültürel olarak daha genel bir “kendine yönelim biçimi” olarak algılanabileceğini göstermektedir.

Bu farklılaşma, öz şefkat kavramının kültürler arası boyutuna dikkat çekmekte ve ölçeğin faktör yapısının farklı örneklemeler üzerinde yeniden değerlendirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Özellikle bireyci kültürlerde öz şefkatin “kendine anlayışla yaklaşma” yönü öne çıkarken, toplulukçu kültürlerde “insanlığın ortak paydası” ve “bilinçli farkındalık” boyutlarının daha belirgin olduğu belirtilmiştir (Neff, Pisitsungkagarn ve Hsieh, 2008). Bu nedenle, Türk kültüründe öz şefkatin nasıl yapılandığını anlamaya yönelik çalışmalar, kavramın kuramsal çerçevesini derinleştirmek açısından önem taşımaktadır.

3. Uygulama

Bu araştırmanın hedef kitlesini 18 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında, katılımcıların öz şefkat düzeylerini belirlemek amacıyla, Neff (2003) tarafından geliştirilen ve Deniz, Kesici ve Sümer (2008) tarafından Türkçeye uyarlanan Öz Şefkat Ölçeği’nin 24 maddelik formu kullanılmıştır. Veriler Google Forms aracılığıyla çevrimiçi ortamda toplanmış, katılım gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir.

3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

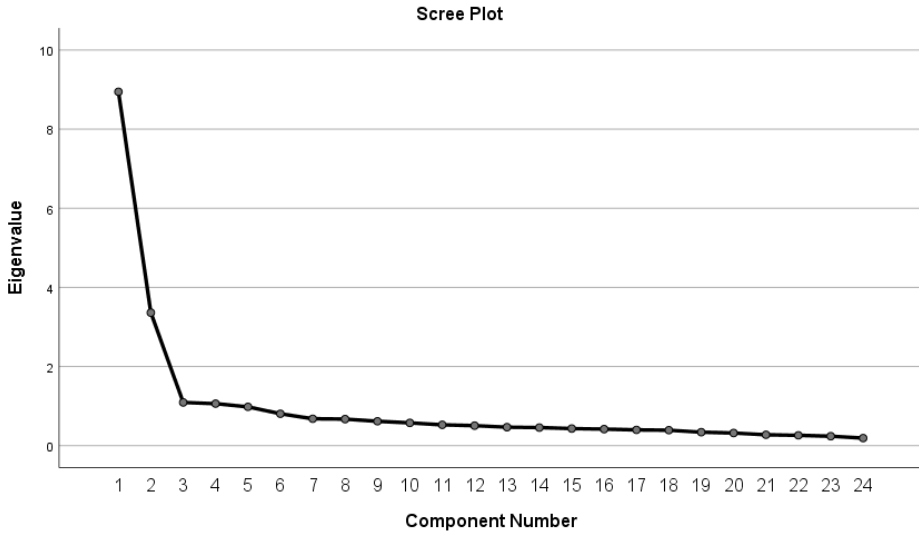
Araştırmanın örneklemini toplam 250 kişi oluşturmaktadır. Katılımcıların %62,4’ü kadın (n = 156), %37,6’sı erkek (n = 94) bireylerden oluşmaktadır. Yaş dağılımı incelendiğinde, katılımcıların çoğunluğunun 20–30 yaş aralığında (%61,2) yer aldığı görülmektedir. Katılımcıların %69,6’sı bekar, %28,8’i evli, %1,6’sı ise diğer kategorisindedir.

Eğitim düzeyi bakımından, katılımcıların %62’si lisans, %28,4’ü yüksek lisans, %2,8’i doktora, %7,6’sı ön lisans, %6,4’ü lise ve %5,3’ü ilkokul mezunudur. Çalışma durumu açısından, katılımcıların %47,2’si çalışan, %31,6’sı öğrenci olup çalışmayan, %13,6’sı hem öğrenci hem çalışan, %4,8’i çalışmayan ve %2,8’i emekli bireylerden oluşmaktadır.

3.2. Açıklayıcı Faktör Analizi

Bu bölümde, Öz Şefkat Ölçeği’nin Türkçe formuna ilişkin faktör yapısı Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ile incelenmiştir. Verilerin faktör analizine uygunluğunu değerlendirmek amacıyla yapılan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi sonucu 0.92 olarak bulunmuş ve örneklemin faktör analizi için mükemmel düzeyde yeterli olduğu belirlenmiştir. Bartlett küresellik testi anlamlı çıkmıştır ($\chi^2_{276} = 3100.571$, $p < .001$). Bu bulgular, verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir.

Analizler SPSS 26.0 programında yürütülmüş ve faktörler arasındaki ilişkinin olabileceği varsayımıyla Direct Oblimin döndürme yöntemi kullanılmıştır. Faktör sayısına karar verilirken, özdeğeri 1'in üzerinde olan faktörlerin dikkate alınması (Kaiser kriteri) ve Cattell'in özdeğerler grafiği yöntemi birlikte değerlendirilmiştir. Her iki yöntem de verinin iki faktörlü bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Şekil 1 ile gösterilen özdeğerler grafiğinde üçüncü faktörden sonra eğrinin belirgin biçimde yataylaştığı ve özdeğerlerin 1'in altına düştüğü görülmüştür. Bu durum iki faktörlü çözümün en uygun yapı olduğunu desteklemiştir.

Şekil 1. Öz Şefkat Ölçeği değişkenleri için özdeğerler grafiği

Birinci faktör, bireyin kendine karşı anlayışlı, dengeli ve kabullenici yaklaşımını temsil eden maddeleri içermekte olup “Pozitif Öz Şefkat”, ikinci faktör ise kendini yargılama, yalnızlık ve olumsuz duygularla özdeşleşme eğilimlerini temsil eden maddeleri içermekte olup “Negatif Öz Şefkat” olarak adlandırılmıştır.

Elde edilen bu iki faktörlü yapı, Neff’in (2003) öz şefkat modelinde tanımlanan pozitif ve negatif bileşenlerin Türk örnekleminde de ayrıştığını göstermektedir. Bu bulgu, öz şefkatin hem koruyucu hem de zayıflatıcı yönlerinin kültürel bağlamda ayrı fakat ilişkili yapılar olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

“Pozitif Öz Şefkat” ile “Negatif Öz Şefkat” olarak adlandırılan iki faktöre ilişkin elde edilen faktör yükleri ve ortak etkiler Tablo 1’de verildiği gibidir. Tablo 1’de verilen soru numaraları Deniz, Kesici ve Sümer (2008)’in Türkçeye uyarlanan Öz Şefkat Ölçeği’ndeki madde numaralarıdır. Tablo 1 incelendiğinde faktör yüklerinin .62 ile .78 arasında değiştiği, ortak etki değerlerinin de .34 ile .65 arasında değiştiği ve tüm maddelerin faktör yapısına anlamlı düzeyde katkı sağladığı görülmektedir.

Tablo 1. Öz şefkat ölçeği değişkenleri için faktör analizi sonuçları

Soru	Faktör Yükleri	Ortak Etki
<u>Faktör 1: Pozitif Öz Şefkat</u>		
Soru 18	.78	.65
Soru 9	.77	.54
Soru 4	.76	.55
Soru 11	.74	.54
Soru 21	.73	.58
Soru 16	.72	.48
Soru 8	.68	.48
Soru 13	.68	.50
Soru 24	.65	.50
Soru 6	.64	.42
Soru 2	.64	.45
Soru 20	.62	.34
Soru 14	.62	.46
<u>Faktör 2: Negatif Öz Şefkat</u>		
Soru 23	.75	.52
Soru 7	.75	.60
Soru 22	.74	.50
Soru 3	.74	.56
Soru 19	.73	.52
Soru 5	.73	.59
Soru 1	.71	.60
Soru 12	.70	.46
Soru 15	.69	.53
Soru 10	.68	.49
Soru 17	.66	.44

“Pozitif öz şefkat” ile “Negatif öz şefkat” faktörlerine uygulanan güvenilirlik analizlerinin sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Öz şefkat ölçeği faktörleri için güvenilirlik analizi

Faktör	Sorunun silinmesi durumundaki alfa değeri
<u>Faktör 1: Pozitif Öz Şefkat</u>	
Soru 18	.90
Soru 9	.91
Soru 4	.91
Soru 11	.91
Soru 21	.91
Soru 16	.91
Soru 8	.91
Soru 13	.91
Soru 24	.91
Soru 6	.91
Soru 2	.91
Soru 20	.91
Soru 14	.91
Cronbach alfa	.91
<u>Faktör 2: Negatif Öz Şefkat</u>	
Soru 23	.90
Soru 7	.90
Soru 22	.90
Soru 3	.90
Soru 19	.90
Soru 5	.90
Soru 1	.90
Soru 12	.90
Soru 15	.90
Soru 10	.90
Soru 17	.90
Cronbach alfa	.91

Her iki faktör için elde edilen Cronbach alfa katsayılarının .90'ın üzerinde olması, ölçeğin alt boyutlarının yüksek iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir.

4. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada, Neff (2003) tarafından geliştirilen ve Deniz, Kesici ve Sümer (2008) tarafından Türkçeye uyarlanan Öz Şefkat Ölçeği'nin 24 maddelik formu kullanılarak, ölçeğin Türk örneklemindeki faktör yapısı yeniden incelenmiştir. Yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda, öz şefkatin iki faktörlü bir yapı sergilediği görülmüştür. Elde edilen bu iki faktör, bireyin kendine karşı anlayışlı, dengeli ve kabullenici tutumlarını yansıtan "Pozitif Öz Şefkat" ve kendini yargılama, olumsuz duygularla özdeşleşme eğilimlerini temsil eden "Negatif Öz Şefkat" olarak adlandırılmıştır.

Bu iki faktör, öz şefkatin birbirinden farklı yönlerini temsil etse de kavramsal olarak tek bir bütüncül yapının alt boyutları olarak değerlendirilebilir. Öz şefkatin doğasında yer alan kendine şefkatli olma ile kendini eleştirme eğilimlerinin bir arada bulunması, bu yapının denge temelli karakterini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, istatistiksel olarak iki faktör elde edilmiş olsa da, kavramsal düzeyde bu faktörler öz şefkatin tek bir psikolojik boyutun iki yönü şeklinde yorumlanabilir.

Bu açıdan, elde edilen bulgular Deniz, Kesici ve Sümer (2008) tarafından yürütülen Türkçe uyarlama çalışmasının sonuçlarıyla kavramsal açıdan tutarlıdır. Deniz ve arkadaşlarının araştırmasında öz şefkatin tek faktörlü bir yapı olarak ele alınması, bu kavramın bütüncül doğasına işaret etmektedir. Benzer biçimde, bu çalışmada da öz şefkatin pozitif ve negatif yönleri ayrı faktörler altında yer alsa da, her iki yönün birbirini tamamladığı ve aynı kavramsal bütünün parçaları olduğu görülmektedir.

Bu sonuç, Neff'in (2003) öz şefkat modelinin temel varsayımıyla da örtüşmektedir. Neff'e göre öz şefkat, bireyin olumsuz deneyimleri fark ederek kendine anlayışla yaklaşmasını, bunları insan olmanın doğal bir parçası olarak görmesini ve duygusal dengesini korumasını içeren çok boyutlu fakat bütüncül bir yapıdır. Bu araştırma bulguları da öz şefkatin bu bütüncül doğasını desteklemekte ve Türk kültüründe bu yapının denge ve kabullenme yönleriyle birlikte algılandığını göstermektedir.

Güvenirlilik analizleri, ölçeğin her iki faktörünün de yüksek iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermiştir ($\alpha = .91$). Bu bulgu, Öz Şefkat Ölçeği'nin Türkçe formunun güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu ve öz şefkatin duygusal boyutlarını tutarlı biçimde yansıttığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, öz şefkatin Türk örnekleminde pozitif ve negatif yönleriyle birlikte değerlendirilebilen tek bir kavramsal yapı olduğunu göstermektedir. İstatistiksel olarak iki boyutun elde edilmesi, öz şefkatin yalnızca olumlu bir özellik değil, aynı zamanda bireyin kendisiyle kurduğu ilişkinin çok yönlü doğasını yansıtan bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça:

- Barnard, L. K. ve Curry, J. F. (2011). Self-compassion: Conceptualizations, correlates, and interventions. *Review of General Psychology*, 15(4), 289–303. <https://doi.org/10.1037/a0025754>
- Deniz, M. E., Kesici, Ş. ve Sümer, A. S. (2008). The validity and reliability of the Turkish version of the Self-Compassion Scale. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 36(9), 1151–1160. <https://doi.org/10.2224/sbp.2008.36.9.1151>
- Neff, K. D. (2003). The development and validation of a scale to measure self-compassion. *Self and Identity*, 2(3), 223–250. <https://doi.org/10.1080/15298860309027>
- Neff, K. D. (2011). Self-compassion, self-esteem, and well-being. *Social and Personality Psychology Compass*, 5(1), 1–12. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2010.00330.x>
- Neff, K. D. ve Germer, C. K. (2013). A pilot study and randomized controlled trial of the mindful self-compassion program. *Journal of Clinical Psychology*, 69(1), 28–44. <https://doi.org/10.1002/jclp.21923>
- Neff, K. D., Pisitsungkagarn, K. ve Hsieh, Y. P. (2008). Self-compassion and self-construal in the United States, Thailand, and Taiwan. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(3), 267–285. <https://doi.org/10.1177/0022022108314544>
- Seligman, M. E. P. ve Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5–14. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5>
- Zessin, U., Dickhäuser, O. ve Garbade, S. (2015). The relationship between self-compassion and well-being: A meta-analysis. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 7(3), 340–364. <https://doi.org/10.1111/aphw.12051>

12. Bölüm

İncil Sosyolojisi İsrail'in 'Kutsal' Bilincinin Sosyolojik Dönüşümü

Hüseyin Nihat GÜNEŞ*

1. Giriş

Louis Wallis'in *İncil Sosyolojisi* başlıklı çalışması, modern din sosyolojisinin kurucu dönemi içinde özgün bir kırılma noktasıdır. Wallis, dinin evrensel kökenlerine yönelen antropolojik ve evrimci yaklaşımlardan farklı olarak, araştırmasının merkezine İsrail dininin toplumsal yapısını yerleştirir. Onun amacı, kutsalı aşkın bir alanın değil, İsrail toplumunun tarihsel ve ahlaki evriminin ürünü olarak anlamaktır. Wallis, bu nedenle İncil'i 'vahyin belgesi' olarak değil, 'toplumun kendi vicdanını tarih içinde nasıl biçimlendirdiğinin kaydı' olarak okur.

Wallis'in yaklaşımı, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında şekillenen sosyolojik düşüncenin en önemli tartışmalarına doğrudan yanıt verir. Durkheim (1915/2016), kutsalı kolektif bilincin sembolü olarak açıklarken, Weber (1904/2013) dini eylemi rasyonel bir ahlaki düzenin temeli olarak kavramlaştırmıştı. Wallis bu iki hattı birleştirerek yeni bir önerme geliştirir: din, toplumsal dayanışmanın ürünü değil, toplumsal adaletin biçimidir. Tanrı kavramı, bir inanç nesnesinden çok, bir toplumun kendi etik bilincine ulaşma aracıdır.

Bu yaklaşım aynı zamanda antropolojik geleneğe bir düzeltme getirir. Tylor (1871) ve Frazer (1890), dini insanlığın ilkel düşünme biçiminin kalıntısı olarak görmüş; Spencer (1876), dini kurumları toplumsal evrimin biyolojik bir uzantısı gibi yorumlamıştı. Wallis, bu evrimci şemayı tersine çevirir: din, ilkel kalıntı değil, ahlaki bilinç kazanımının en yüksek formudur. Ona göre insanlık tarihi, kutsalın gereilmesi değil, toplumsal adalet bilincinin olgunlaşmasıdır.

Amerikan pragmatizminin etkisi de Wallis'in düşüncesinde belirgindir. William James'in (1902) dini deneyimi insan ruhunun psikolojik bir gereksinimi olarak, John Dewey'in (1908) inancı toplumsal bir ahlak ilkesi olarak değerlendiren yaklaşımları, Wallis'in sosyolojik okumalarında yeni bir bağlama kavuşur. Wallis için din ne yalnızca bireyin içsel deneyimi ne de toplumun dışsal

* Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, ORCID: [0000-0001-8061-574X](https://orcid.org/0000-0001-8061-574X)

kurumu olarak açıklanabilir; o, ‘toplumun kendisiyle kurduğu vicdani diyalogdur’.

Bu bakımdan *İncil Sosyolojisi*, kutsal metinlerin teolojik doğruluğuyla değil, toplumsal işleviyle ilgilenir. Wallis, *Eski Ahit*’i İsrail’in içsel çelişkilerinin, sınıfsal ayrışmalarının, mülkiyet düzeninin ve adalet arayışının ifadesi olarak ele alır. *Yahweh* inancı, bir kabile tanrısından ahlaki birliğin sembolüne dönüşürken, dinin özü de törensel ritüellerden vicdan merkezli ahlaka kayar. Bu dönüşüm, Wallis’e göre İsrail toplumunun kendisini yeniden kurma biçimidir: din, sosyal reformun dili haline gelir.

Dolayısıyla Wallis’in araştırması dinin kökenine değil, İsrail dininin sosyolojik biçimlenişine odaklanır. Onun çalışması, *Eski Ahit*’in tarihsel içeriğini dini dogmadan ayırarak, onu bir ‘toplumsal bilinç tarihi’ne dönüştürür. Bu anlamda *İncil Sosyolojisi* hem evrimci antropolojiye hem de skolastik teolojiye karşı duran üçüncü bir yolu temsil eder: dinin özü, insanın toplumsal varoluş biçiminde saklıdır.

Wallis’in kendi ifadesiyle, “İncil, teoloji için bir olgu olmadan önce sosyoloji için bir olgudur.” Bu cümle, onun metodunun özünü özetler: kutsalı anlamanın yolu, onu tarih dışına çıkarmak değil, toplumsal tarih içine yerleştirmektir. *İncil Sosyolojisi*, böylece Tanrı’nın değil, insan toplumunun kendini anlamasının hikâyesini yazmayı amaçlar — ve bu yönüyle yalnızca bir din sosyolojisi değil, İsrail’in ahlaki bilincinin sosyolojik tarihidir.

2. Disiplin Tanımı ve Kapsamı

Louis Wallis’in *İncil Sosyolojisi* kavramsallaştırması, 20. yüzyılın başlarında hem pozitivist sosyolojiye hem de skolastik teolojiye yöneltilmiş çifte bir eleştiridir. Wallis, dinin doğaüstü bir vahyin sonucu değil, toplumun tarihsel gelişiminin bir ürünü olduğunu savunarak, kutsal metinlerin yalnızca teolojik değil, sosyolojik temelde de incelenmesi gerektiğini öne sürer. Onun en meşhur ifadesiyle, “*The Bible is a fact for sociology before it is a fact for theology*” — yani *İncil, teoloji için bir olgudan önce sosyoloji için bir olgudur* (Wallis, 1912a). Bu ilke, *İncil Sosyolojisi*’nin disipliner sınırlarını tanımlar: kutsal metin, insanın Tanrı’yla değil, insanın insanla kurduğu toplumsal ilişkiler aracılığıyla anlam kazanır.

Wallis’in yaklaşımı, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında hızla kurumsallaşan sosyolojinin entelektüel atmosferi içinde şekillenmiştir. Durkheim’in (1912) *The elementary forms of religious life* adlı eserinde dinin toplumsal işlevlerine yaptığı vurgu ve Simmel’in (1908/2009) *Sociology: Inquiries into the construction of social forms* çalışmasında toplumsal etkileşim biçimlerine dair analizleri, Wallis’in düşüncesine dolaylı bir zemin oluşturur.

Ancak Wallis, bu düşünürlerden farklı olarak dinin yalnızca toplumsal dayanışmayı sağlayan bir kurum değil, tarih boyunca toplumun ahlaki bilincini şekillendiren dinamik bir süreç olduğunu savunur. Onun amacı sosyolojiyi teolojiye alternatif bir alan haline getirmek değil, bu iki alanı toplumsal gerçeklik zemininde yeniden ilişkilendirmektir.

Bu bağlamda *İncil Sosyolojisi* hem bir disiplin hem de bir yöntem önerisidir. Disiplin olarak, kutsal metinlerin yalnızca inanç sistemleri olarak değil, tarihsel toplum biçimlerinin ahlaki yansımaları olarak okunmasını öngörür. Yöntem olarak ise, teolojik yorumla sosyolojik çözümleme arasında yeni bir köprü kurar. Wallis'e göre kutsal metin, Tanrı'nın keliması değil, toplumun kendisini anlamlandırma biçimidir; bu nedenle *İncil*'in tarihsel değeri, onun ahlaki bilincin evrimini yansıtmaya gücünde yatar.

Wallis'in yaklaşımı aynı zamanda dönemin modern eleştiri akımlarına da yanıt verir. 19. yüzyılın rasyonalist teologları kutsal metni filolojik, tarihsel ve arkeolojik çözümlemelere indirgerken, Wallis bu yöntemin “metni yaşatan toplumsal bilinci öldürdüğünü” savunur (Wallis, 1913b). Ona göre *İncil*'i anlamamanın yolu, kelimelerden değil, bu kelimeleri üreten toplumsal koşullardan geçer. Bu nedenle *İncil Sosyolojisi*, metnin kökenine değil, toplumsal işlevine yönelir.

Sonuç olarak *İncil Sosyolojisi*, dinin kökenini açıklamaktan çok, onun toplumsal bilinç içindeki hareketini anlamayı amaçlayan bir disiplindir. Bu yönüyle Wallis, Durkheim'in ‘kolektif bilinç’ kavramını tarihsel bir çerçeveye yerleştirir; Tanrı fikrini aşkın bir varlık değil, toplumsal adaletin, dayanışmanın ve vicdanın tarih boyunca aldığı biçim olarak yorumlar. Böylece *İncil Sosyolojisi* ne saf teoloji ne de indirgemeci sosyoloji içinde kalır; her ikisinin sınırında, dinin toplumsal doğasını açıklamayı hedefleyen özgün bir düşünce alanı oluşturur.

3. Epistemolojik Yöntem: Dualizmin Sosyolojik Aşılması

Louis Wallis'in *İncil Sosyolojisi* yaklaşımı, dini olguların açıklanmasında klasik dualist ayrımların ötesine geçmeye çalışan özgün bir metodolojik çerçeveye dayanır. Ona göre hem teolojik gelenek hem de modern bilim, dini iki karşıt kutup üzerinden anlamaya çalışarak özündeki toplumsal sürekliliği görmezden gelmiştir. Bu ikiliğin ilk biçimi, kökenini antik teolojiye dayandıran dualistik felsefedir. Bu felsefe, Tanrı'yı insan tarihine dışarıdan müdahale eden aşkın bir güç olarak tanımlar ve dini, insanın toplumsal evriminden tamamen ayrı bir olgu olarak konumlandırır. Böylece kutsal olan, insanlık tarihinden ayrılarak ‘göksel’ bir kökene taşınır. İsrail dini bu anlayışta, diğer halklardan soyutlanmış ve doğrudan vahye dayalı bir istisna olarak görülür. Wallis'e göre bu, dinin

tarihsel doğasını tahrif eden bir epistemolojik yanılsamadır çünkü tarih, kutsal ve profan biçiminde ikiye bölündüğünde toplumsal süreçlerin bütünlüğü parçalanır.

Wallis, bu geleneksel köken felsefesini aşmak için dini hem tarihsel hem de toplumsal bir bilinç süreci olarak yeniden tanımlar. Ona göre bilgi, insanın dışına vahyedilen bir hakikat değil, toplumun kendi tarihsel deneyiminde oluşan bir bilinçtir. Bu noktada dinin kökeni, doğaüstü bir olayda değil, insan topluluklarının üretim biçimlerinde, ahlaki düzen arayışlarında ve dayanışma biçimlerinde aranmalıdır. Wallis, Tanrı'yı 'insan üstü' bir varlık değil, insan ilişkilerinin ahlaki biçimi olarak görür. Böylece dualizmin hem doğa–ruh hem de Tanrı–insan karşıtlığı, yerini toplumsal bilincin tarihsel birliğine bırakır.

Bu yaklaşım, modern eleştiriyle diyalog içinde biçimlenir. Wallis, 19. yüzyıldan itibaren yükselen modern eleştiriye –özellikle tarihsel, filolojik ve biçimsel yöntemleri– dualizmin dogmatik yapısını kıran önemli bir adım olarak görür. Modern eleştiri, kutsal metinleri gökten inmiş metinler olmaktan çıkararak tarihsel belgeler düzlemine taşımıştır. Böylece *Eski Ahit*'in farklı dönemlerde yazılmış, farklı topluluklarca düzenlenmiş ve toplumsal koşullarla biçimlenmiş bir metin olduğu ortaya konmuştur. Ancak Wallis'e göre modern eleştiri de kendi içinde eksiktir çünkü metni çözümledikçe onu yaşamdan koparmıştır. Metin, toplumsal bağlamından ayrıldığında yalnızca kelimelerin arşivine dönüşür; anlamını ise ancak onu üreten toplumun bilincinde yeniden bulabilir.

İşte bu noktada Wallis, teolojinin aşkını bakışıyla modern bilimin indirgemeci yaklaşımını uzlaştıran sosyolojik yöntemi önerir. Ona göre kutsal olan ne doğaüstü bir varlık ne de yalnızca tarihsel bir belgedir; her ikisini de aşan, toplumun kendi tarihsel bilincinde ortaya çıkan bir süreçtir. Bu anlayışta Tanrı, dışarıdan buyuran bir özne değil, toplumun kendisini ahlaki düzeyde anlamlandırma biçimidir. Dini semboller, yasalar ve ritüeller, insanlığın toplumsal olgunlaşmasının araçlarıdır. Wallis, bu süreci 'sosyolojik vahiy' olarak adlandırır: Tanrı'nın insanla ilişkisinin biçimi değişmez bir dogma değil, toplumun ahlaki evrimiyle gelişen bir bilinçtir.

Dolayısıyla Wallis'in yöntemi, dualizmin epistemolojik ikiliğini aşarak dinin doğasını toplumsal tarih içinde temellendirir. Tanrı fikri, dışsal bir mutlaklıktan içsel bir toplumsal bilince dönüşür. Bu dönüşüm, dini açıklamayı metafizik düzlemde etik-sosyolojik düzleme taşır. Wallis'e göre kutsalın anlamı, insanın doğa karşısındaki korkusundan değil, insanın insanla ilişkilerinden doğar. Dinin kökeni, toplumun kendi ahlaki düzenini yaratma çabasında gizlidir.

Bu bağlamda *İncil Sosyolojisi*, teolojiyi dışlamadan onu tarihsel-toplumsal zemine oturtur. Din artık gökten inen bir yasa değil, toplumun kendi vicdanından yükselen bir bilinçtir. Wallis'in yöntemi, kutsalı rasyonalize etmez; onu insan tarihinin organik bir parçası haline getirir. Böylece dualizmin karşıt kutupları,

tarihsel bir bütünlükte birleşir: vahiy, artık yukarıdan inen bir hakikat değil, insanın kendi içinde gelişen toplumsal bir bilinçtir.

4. İsrail Dinin Yapısı

Louis Wallis'in sosyolojik yaklaşımında İsrail dini, Tanrı ile insan arasındaki metafizik bir ilişki değil, toplumun kendi kendini anlamlandırma biçimidir. Ona göre İsrail dini, bir inanç sisteminden çok, toplumsal bilincin tarih boyunca geçirdiği evrimsel bir formdur. Bu nedenle Wallis, dinin kökenini vahiyde değil, toplumun örgütlenme biçimlerinde arar. İsrail dini, kabile dayanışmasından krallık otoritesine, oradan peygamberlik bilincine uzanan bir toplumsal gelişim sürecidir. Tanrı kavramı bu süreçte hem etik bir idealin hem de toplumsal düzenin sembolik biçimine dönüşür.

Wallis, *The Sociological Significance of the Bible*'da (1912) *İncil*'i sosyolojinin olguları arasına yerleştirirken kutsal metinlerin kökenine ilişkin bu perspektifi tanımlar. *Biblical Sociology IV*'te bu düşüncüyü daha da genişletir: “Bir din, kendi toplumsal tarihinin ürünü olduğu kadar komşu kültürlerin ahlaki mirasının da taşıyıcısıdır.” Bu cümle, İsrail dininin hem içsel hem dışsal dinamiklerle şekillendiğini anlatır. Wallis'e göre İsrail dini, çevresindeki Semitik geleneklerden — özellikle Kenan, Moab ve Aram kültürlerinden — birçok unsuru almış, fakat onları etik bir bilinç süzgecinden geçirerek yeni bir anlam dünyası kurmuştur. Bu nedenle *Yahweh*, ne tam anlamıyla yerli bir tanrı ne de tamamen özgün bir yaratıdır; o, çevresindeki tanrısal imgelerin tarihsel bir sentezidir.

İsrail dininin yapısını belirleyen en temel kurumlar rahiplik ve peygamberliktir. Rahiplik, geleneksel düzenin koruyucusu olarak ritüelleri, kurban törenlerini ve yasa anlayışını temsil eder. Peygamberlik ise bu düzenin eleştirisini ve yenilenmesini ifade eder. Wallis bu dengeyi ‘dinin ahlaki solunumu’ olarak tanımlar: bir yanda durağan biçimler, diğer yanda yenilenen vicdan bilinci. Rahiplik toplumsal birliğin biçimini korur, peygamberlik onun ruhunu yeniden üretir. Bu nedenle İsrail dini, statik bir sistem değil, sürekli yeniden doğan bir toplumsal bilinçtir.

Wallis'in analizinde peygamberler, dini dogmanın değil, ahlaki toplumsal vicdanın sözcüleridir. *Amos*'un “adalet su gibi aksın” çağrısı, bu vicdanın tarihsel ifadesidir. Peygamberlik geleneği, dini otoritenin kurumlarından değil, toplumun iç dinamiklerinden doğar. *The Paradox of Modern Biblical Criticism*'da Wallis bu süreci şöyle açıklar: “Modern eleştiri metni çözümledikçe anlamı öldürür; oysa yaşam, toplumun vicdanında sürer.” Bu ifade, onun din anlayışının merkezinde yer alan ‘yaşayan toplumsal bilinç’ kavramını özetler. Kutsal metin, bir arşiv değil, toplumun kendi kendine konuşma biçimidir.

İncil materyali bu bağlamda statik bir belge değil, farklı dönemlerde biçimlenmiş toplumsal hafızaların bir toplamıdır. *Çıkış*, *Yasanın Tekrarı* ve *Krallar* kitapları, yalnızca tarihsel olayları değil, toplumsal dönüşümlerin ahlaki yankılarını da taşır. Wallis’e göre bu metinler arasındaki çelişkiler, teolojik tutarsızlık değil, toplumsal evrimin doğal izleridir. İsrail dini, halkın deneyiminden doğan bu farklı sesleri bir ahlaki bütünlük içinde birleştirmiştir.

Bu bütünlüğün merkezinde, Wallis’in ‘toplumsal bilinç ilkesi’ dediği kavram yer alır. Toplumlar, kendi değerlerini soyut ilkelere değil, ortak yaşantılarından üretirler. Tanrı fikri, bu ortak deneyimin en yüksek sembolik ifadesidir. Bu nedenle Wallis, “Tanrı’nın tarihi, insanın toplumsal örgütlenme biçimlerinin tarihidir” der. *Yahweh*’in kabile koruyucusundan evrensel adalet ilkesine dönüşümü, bu örgütlenme biçimlerinin bilinç düzeyine yansımalarıdır.

İsrail dininin yapısal özellikleri arasında, kutsalın merkezinin halktan kuruma, vicdandan tapınağa kayışı da önemli bir dönüm noktasıdır. Erken dönemlerde Tanrı, halkın arasında yaşayan bir bilinçti; yerleşik düzende ise tapınak aracılığıyla devletin merkezine çekilmiştir. Wallis bu durumu ‘adaletin taşlaşması’ olarak yorumlar. Tanrı’nın ahlaki özü duvarlar içine hapsedilmiş, dinin özgürleştirici niteliği yerini bürokratik bir düzene bırakmıştır. Ancak bu süreç, aynı zamanda yeni bir ahlaki farkındalığın da doğmasına neden olmuştur. Peygamberlerin eleştirileriyle din yeniden toplumsal vicdana dönmüş, kutsalın kaynağı insan ilişkilerinde aranmıştır.

Sonuç olarak Wallis’in perspektifinde İsrail dini ne gökten inmiş bir vahiy ne de salt bir kültürel ürün olarak görülebilir. O, toplumun kendi iç çelişkileriyle büyüyen, ahlaki bilinci sürekli yenileyen bir tarihsel organizmadır. Rahiplik ve peygamberlik, ritüel ve vicdan, yasa ve adalet arasındaki gerilim, bu organizmanın canlılığını sürdürmesini sağlamıştır. Böylece İsrail dini, teolojik bir sistem olmaktan ziyade, insanın kendi ahlaki olgunlaşma sürecinin sosyolojik bir aynası hâline gelmiştir.

5. İsrail Toplumunun Tarihsel ve Sosyolojik Yapısı

Louis Wallis’e göre İsrail toplumunun dinini anlamak, onun tarihsel ve toplumsal örgütlenme biçimini kavramaktan geçer. İsrail dinini ahlaki bilincinin tarihsel biçimi olarak gördüğü içindir ki Wallis, İsrail toplumunu yalnızca teolojik bir kategori olarak değil, *Semitik* dünyanın geniş tarihsel ağı içinde gelişmiş bir sosyolojik organizma olarak ele alır. Ona göre “Tanrı’nın tarihi, insan topluluklarının örgütlenme biçimlerinin tarihidir”; bu ifade, Wallis’in tüm yaklaşımının özüdür.

5.1. Semitik Bağlam: Ortak Köken ve Kültürel Etkileşim

Wallis, *Biblical Sociology II*'de İsrail halkını 'büyük Semitik ırkın bir kolu' olarak tanımlar. Tıpkı Hint-Avrupa halklarının ortak dilsel ve kültürel temelleri gibi, Semitik topluluklar da benzer kurumları paylaşır. Bu bağlamda İsrail ne tamamen özgün ne de kopyacı bir kültürdür; onun dini ve sosyal kurumları, çevresindeki halklarla sürekli etkileşim hâlinindedir. Wallis şöyle yazar:

“İsrail, ulusal kimliğe ulaşan en son Semitik topluluktur; bu yüzden onun dini, geç doğmuş bir sentezdir.”

Bu görüş, İsrail'in tarih sahnesine geç çıkışını bir avantaj olarak yorumlar. Çünkü bu gecikme, İsrail'e diğer kültürlerden seçici biçimde unsurlar alma ve bunları etik bir sistem içinde yeniden kurma olanağı vermiştir. *Kenan, Moab, Midyan* ve *Aram* kültürleriyle kurulan ilişkiler, İsrail toplumunun ekonomik, sembolik ve ahlaki yapısını şekillendirmiştir. Wallis, bu etkileşimi 'sosyolojik sentez' olarak adlandırır — bir toplumun hem kendi tarihinin hem de komşu halkların deneyimlerinin ürünüdür.

5.2. Akrabalık Kurumları ve Toplumsal Dayanışma

İsrail toplumunun erken dönem örgütlenmesi, akrabalık bağları üzerine kurulmuştur. Kabileler, 'ailelerin genişlemiş biçimleri'dir ve her kabile hem ekonomik hem de dinsel birliğin temelini oluşturur. Wallis, *Biblical Sociology III*'te bu yapıyı şu şekilde açıklar:

“Aile, kutsallığın ilk mekânıdır; Tanrı'nın adı önce soyun, sonra ulusun içinde anılır.”

Bu düşünce, dinin bireysel değil toplumsal bir bilinç olarak ortaya çıktığını gösterir. Kabile toplumunda yasa, merkezi bir otoriteden değil, akrabalık ilişkilerinin içsel dengelerinden doğar. Adaletin uygulanması, ritüel ve hukuk arasında değil, kardeşlik ve sorumluluk arasında kurulan dengede gerçekleşir. Wallis'e göre Yargıçlar dönemi, “otorite olmadan düzenin mümkün olduğunu” kanıtlayan tarihsel bir örnektir. Bu dönemde her kabile kendi içinde özerktir, ancak hepsi aynı ahlaki bilinci paylaşır.

Bu sistem, bireyin topluma karşı değil, toplumun bireyin içinde var olduğu bir yapı yaratır. Toplumsal düzen, dini inançtan değil, inancın dayandığı topluluk biçiminden türemiştir. Wallis, bu durumu 'dinin sosyolojik kökü' olarak adlandırır: Tanrı, önce kabile dayanışmasının ahlaki bilincinde yaşar, sonra bu bilinç evrensel adalet fikrine dönüşür.

5.3. Endüstriyel Kurumlar, Mülkiyet ve Üretim Biçimleri

İsrail toplumu göçebe yaşamdan yerleşik düzene geçerken üretim biçimlerinde radikal bir dönüşüm yaşar. Göçebe kabilelerin temel ekonomik faaliyeti hayvancılıktır, yerleşik yaşam tarımı, zanaatı ve ticareti doğurmuştur. Wallis, bu geçişi ‘medeniyetin sosyolojik motoru’ olarak tanımlar. Üretim biçimleri yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda ahlaki bir dönüşümü de beraberinde getirir.

Çöl hayatında mülkiyet kolektif bir nitelik taşıırken, tarıma geçişle birlikte toprak paylaşımı ve özel mülkiyet ilişkileri belirginleşir. Bu süreç, sınıfsal farkların ve otorite mücadelelerinin zeminini oluşturur. Wallis’e göre “adalet düşüncesi, mülkiyetin bölünmesiyle birlikte doğar.” Çünkü paylaşımın bozulduğu yerde eşitlik arayışı ahlaki bir tepki olarak ortaya çıkar.

Ayrıca emek ve üretim, dini düşüncede yeni sembolik karşılıklar bulur. “Toprak, Tanrı’nın emaneti; emek, adaletin sınavıdır” diyen Wallis, üretim ilişkilerini dini ahlakın temel göstergesi olarak yorumlar. İsrail yasalarında geçen ‘sabbat yılı’, ‘ürün paylaşımı’, ‘borç affı’ ve ‘köle azadı’ gibi hükümler, bu ahlaki ekonominin yansımalarıdır. Bu kurallar, sadece teolojik değil, aynı zamanda toplumsal dengeyi koruyan düzenlemelerdir.

Wallis, bu bağlamda ekonomik kurumları dinin ahlaki temel taşları olarak görür: “Bir ulusun Tanrı anlayışı, emeğe ve mülkiyete bakışında gizlidir.” Böylece İncil, yalnızca inanç ilkelerinin değil, ekonomik adaletin de bir belgesi hâline gelir.

5.4. İlkel Dini Kurumlar ve Toplumsal Bilincin Gelişimi

Wallis, İsrail dininin kökeninde ilkel dini kurumların —totemizm, kabile tanrıları, kurban ritüelleri— bulunduğunu kabul eder; ancak bunların anlamını indirgemeci bir şekilde açıklamaz. Ona göre bu ritüeller, “toplumun kendi birliğini sembolik olarak yeniden üretme araçlarıdır.” *Biblical Sociology IV*’te şöyle yazar:

“Kurban, Tanrı’ya sunulan bir armağan değil, toplumun kendi bütünlüğünü onaylama biçimidir.”

Bu yaklaşım, Wallis’in Durkheim’la kurduğu dolaylı paralelliği gösterir; ancak Wallis, dini statik bir kurum olarak değil, tarihsel bir bilinç biçimi olarak ele alır. Kutsal, toplumun kendisini yeniden üretme ihtiyacından doğar. Dolayısıyla İsrail’de din, kabileler arasındaki dayanışmayı sürdürmenin ve toplumsal aidiyeti güçlendirmenin yolu hâline gelir.

İsrail’in çevresindeki politeistik dinlerde bereket ve doğa tanrıları ön plandayken, İsrail’de kutsal giderek etik bir boyut kazanır. Wallis bu süreci ‘ahlaki soyutlama’ olarak adlandırır. Tanrı, artık belirli bir mekânın ya da doğa

olayının koruyucusu değil, adaletin ve doğruluğun temsilcisidir. Yahweh bilincinin yükselişi, toplumun kendi tarihine ilişkin farkındalık kazanmasıyla paralel ilerler. Bu dönüşüm, *Biblical Sociology V*'te şöyle özetlenir:

“İsrail'in Tanrısı, doğanın değil, tarihin Tanrısıdır. Onun mucizeleri gökte değil, adaletin eyleminde görülür.”

Bu ifade, İsrail dininin ilkel kökenlerden ahlaki bir evrenselliğe uzanan gelişimini betimler. Toplumsal bilinç derinleştikçe, kutsal olan doğadan topluma, kurumdan vicdana taşınır.

Wallis'in gözünde İsrail toplumunun yapısı, dinin gelişimini belirleyen temel zemindir. Akrabalık, mülkiyet, otorite ve ritüel, yalnızca sosyolojik kategoriler değil, aynı zamanda ahlaki bilincin şekillendiği alanlardır. İsrail dini, bu kurumların içindeki gerilimlerden doğar: dayanışma ile iktidar, paylaşım ile mülkiyet, ritüel ile vicdan arasındaki karşıtlıklar, Tanrı kavramının evrimsel temelini oluşturur.

Wallis, bu süreci şöyle özetler:

“Din, insanın Tanrı'yı arayışı değil, toplumun kendi adaletini arayışıdır.”

Bu bakış açısı, İncil'i yalnızca teolojik bir metin olmaktan çıkarır; onu toplumsal bilincin tarihsel belgesi hâline getirir. İsrail'in tarihsel deneyimi, Wallis'in ifadesiyle, 'toplumun ahlaki öz-bilincini kurduğu' bir süreçtir. Böylece *İncil Sosyolojisi*, Tanrı'yı gökyüzünden indirip tarihin içine yerleştirir — çünkü kutsal, insanın adalet arayışından doğar.

6. Yahweh ile Yapılan Ahit

Louis Wallis'e göre antik toplumlarda tanrılarla insanlar arasındaki bağ genellikle kan bağına dayalı doğal bir akrabalık ilişkisi biçiminde kurgulanmıştır. “Eski dinlerde tanrı, kabilenin atasıdır; onunla bağ kurmak için doğmak gerekir,” der (*Biblical Sociology IV*). Fakat İsrail örneğinde bu bağ, doğuştan değil, iradi bir sözleşmeden doğar. Sina'da yapılan *ahit*, bir halkın tanrısını seçmesi anlamına gelir — ve bu seçim, tarih boyunca ilk kez bir topluluğun ahlaki öz-bilincinin ilanıdır.

Wallis, bu yönüyle ahdi ‘doğal bağlılıktan etik bağlılığa geçiş’ olarak değerlendirir. Diğer Semitik topluluklarda Tanrı-halk ilişkisi soy, ırk ve toprak üzerinden kurulurken, İsrail’de bu ilişki adalet ve itaat ilkelerine dayanan bir sosyal kontrat biçimini alır. Dolayısıyla *Yahweh* ile yapılan *ahit*, teolojik bir olay

değil, ahlaki bir kurumsallaşmadır. Bu bağlamda *The Sociological Significance of the Bible*'da şu satırı yazar:

“Kutsal metin, Tanrı'nın eylemi değil, toplumun kendi vicdanında yaptığı antlaşmanın tarihidir.”

Bu yaklaşım, vahyi doğaüstü bir olaydan çok sosyolojik bir olgu olarak görür. *Ahit*, Tanrı'nın insanlara buyurduğu bir emir değil, insanların birbirleriyle kurduğu adil bir düzenin sembolüdür.

Wallis, Sina ahdinin tarihsel temelini çölde gelişen kabileler arası ilişkilerde bulur. İsrailoğulları, Kenan'a ulaşmadan önce Kenitler ve Midyanlılarla yoğun temas halindeydiler. Bu kabileler, çölün ticaret yollarını kontrol eden ve *Yahweh* adını taşıyan bir tanrıyı çoktan benimsemiş topluluklardı. Wallis, *Biblical Sociology IV*'te bu durumu şöyle açıklar:

“İsrail, Yahweh'i Kenitlerden öğrendi; ama bu benimseme siyasal bir birlik değil, ahlaki bir ortaklık anlamına geliyordu.”

Bu yorum, İsrail dininin başlangıçta evlat edinme fikrine dayandığını gösterir. Wallis, ahitleşmeyi ilkel toplumlarda sıkça görülen bir toplumsal ritüelle ilişkilendirir: yabancının kabileye dâhil edilmesi. Böylece *Yahweh* ile İsrail arasındaki ilişki, biyolojik değil sözleşmeye dayalı bir akrabalık biçimidir. Tanrı, bir ulusun doğuştan babası değil, onun tarihsel sorumluluğunu paylaşan etik bir varlık haline gelir.

Ahit aynı zamanda Tanrı'nın seçici değil, seçilen olduğu bir süreci temsil eder. İsrail Tanrı'yı seçerken kendi iç birliğini de inşa eder. Bu bağlamda Wallis, Sina anlatısını 'bir toplumun kendini kurumsallaştırma anı' olarak değerlendirir. Tanrı burada yalnızca inancın değil, toplumsal düzenin kişileşmiş simgesidir.

Wallis, *On Emir*'in Tanrı tarafından dikte edilmiş bir yasa olmadığını, aksine toplumun zaten yaşamakta olduğu ahlaki normların kodlanmış biçimi olduğunu vurgular. “Bir halkın yasası, onun tarihidir” der ve *On Emir*'in ortaya çıkışını bu tarihsel evrimin bir ürünü olarak görür. Yani, “*Yahweh* yasa verirken, halk zaten o yasaya göre yaşamaktadır.”

Bu yaklaşım, vahyi hukuktan çok toplumsal bilincin yazıya dökülmesi olarak yorumlar. Emirler bireyi değil, toplumu düzenler; ‘öldürmeyeceksin’ ya da ‘çalma’ gibi buyruklar, soyun, mülkiyetin ve kabile içi dayanışmanın korunması için geliştirilmiş sosyal reflekslerdir. Wallis, bu durumu ‘adaletin yazılı biçime bürünmesi’ olarak nitelendirir. Yazılı yasa, artık ritüel gelenekten değil, etik bir sorumluluk bilincinden doğmaktadır.

Bu süreçte *ahit*, yalnızca Tanrı ile halk arasındaki bir bağ olmaktan çıkar; bireylerin birbirine karşı sorumluluklarını tanımlayan bir toplumsal sözleşme halini alır. Böylece yasa, ilahi değil kolektif vicdanın ürünü olur. Wallis'e göre bu, dinin tarihindeki en büyük devrimdir:

“Tanrı gökten konuşmayı bırakmış, insanın kalbinde yankılanmaya başlamıştır.”

Yahweh inancı, bu bağlamda, toplumun kendi iç adalet arayışının ahlaki simgesi haline gelir. Başlangıçta bir göçebe savaş tanrısı olarak tasvir edilen *Yahweh*, toplumun ekonomik ve siyasal dönüşümüyle birlikte adaletin tanrısına dönüşür. Yerleşik düzene geçiş, kabileler arası çatışmaları ve mülkiyet gerilimlerini doğurmuş; bu durum dini düşünceyi etik bir yöne sürüklemiştir. Wallis, *Biblical Sociology V*'te bu süreci şöyle özetler:

“Yahweh'in adaletine duyulan inanç, çölün göçebe ruhundan değil, yerleşik hayatın krizlerinden doğdu.”

Yahweh kültü, çevredeki *Ba'al* ve *Chemosh* inançlarından farklı olarak doğurganlık ya da bereket tanrısı olmamış; toplumun iç düzenini ayakta tutan bir moral düzen haline gelmiştir. Bu nedenle Wallis'e göre “İsrail'in dini doğayı değil, tarihi kutsallaştırmıştır.” *Yahweh*'in otoritesi doğaüstü güçlerde değil, toplumsal dayanışmada tecelli eder.

Yahweh'e inanmak, Wallis'in terminolojisinde ‘adaletle yaşamak’ anlamına gelir. Bu inanç, teolojik değil, sosyolojik bir davranış biçimidir. Halkın Tanrı'ya bağlılığı tapınma ritüellerinde değil, toplumsal adaletin sürdürülmesinde görünür hale gelir. *Ahit* bu yüzden, Tanrı'ya itaatin değil, adaletle sadakatin kurumsallaşmış biçimidir.

Yahweh ile yapılan *ahit*, tarihteki ilk ahlaki-toplumsal sözleşme örneği olarak, dinin doğaüstü değil toplumsal temeller üzerine kurulduğunu gösterir. Bu sözleşme, kan bağına dayalı doğal düzenin yerini etik sorumluluğa dayalı bir toplumsal düzene bırakmıştır. *Ahit*, İsrail'in yalnızca dini kimliğini değil, toplumsal birliğini de kurar. Toplum artık Tanrı'nın mülkü değil, adaletin toplumsal bedenidir.

Wallis'in ünlü ifadesiyle:

“Tanrı'nın yeri gökyüzünden insanın kalbine taşınmıştır.”

Bu nedenle Sina Ahdi, vahyin değil, insanın kendi ahlaki bilincini kurma sürecinin simgesidir. İncil, bu bilincin tarihsel kaydı olarak anlam kazanır — Tanrı'nın değil, toplumun adalet arayışının hikâyesi olarak.

7. Kenan'a Yerleşim ve İsrail Dinine Etkisi

Kenan'a yerleşim, İsrail'in göçebelikten yerleşik hayata geçtiği ve sosyal yapısının iç çatışmalarla şekillenmeye başladığı tarihsel dönüm noktalarından biridir. Louis Wallis'in *İncil Sosyolojisi* yaklaşımına göre, bu süreç yalnızca bir coğrafi yer değiştirme değil, ahlaki bilincin maddi koşullarla karşılaşmasıdır. Göçebe toplulukların eşitlikçi düzeni, mülkiyet temelli şehir yaşamının hiyerarşisiyle karşı karşıya geldiğinde dinin içeriği, işlevi ve Tanrı fikri de kaçınılmaz biçimde dönüşmüştür. Çöl yaşamında Tanrı, kabilelerin koruyucusu, adaletin garantörü ve toplumsal dayanışmanın simgesiydi; Kenan şehirlerinde ise bereketin, yasanın ve üretim ilişkilerinin düzenleyicisi hâline gelmiştir. Bu nedenle Wallis (1912b), Kenan'a yerleşimi 'İsrail dininin ahlaki-toplumsal sınavı' olarak nitelendirir.

İncil Sosyolojisi, bu dönemi yalnızca kutsal anlatılardaki zafer temaları üzerinden değil, sosyolojik gerçeklikler üzerinden ele alır. Hexateuch**teki geleneksel anlatı, yerleşimi tek bir komutanın önderliğinde tamamlanmış bir fetih olarak sunar. Ancak Wallis'in eleştirel okuması, bu anlatının 'ulusal bir idealizasyon' olduğunu, gerçek tarihsel süreci yansıtmadığını gösterir. Ona göre Kenan'ın ele geçirilmesi, parçalı, uzun ve çoğu zaman başarısız girişimlerle ilerleyen bir sosyal yerleşim hareketiydi. *Hakimler Kitabı* ve *Krallar Kitabı* gibi kaynaklarda görülen sürekli iç çekişmeler, fetih sürecinin bir ulusal birleşmeden çok bir dağılma ve yeniden yapılanma dönemi olduğunu kanıtlar.

Bu dönemde İsrail kabileleri çoğunlukla dağlık bölgelerde (Efraim, Gilead, Yahuda) yaşamış, Kenan şehir devletlerinin bereketli ovalarına yerleşmemiştir. Dolayısıyla İsrail toplumu, bir yandan tarım toplumlarının ekonomik gücüyle karşılaşırken diğer yandan göçebe geleneklerini koruma çabası içindeydi. Wallis bu durumu 'iki ahlaki sistemin karşılaşması' olarak tanımlar: biri çölün kardeşlik ahlakı, diğeri şehirlerin yasaya dayalı adalet anlayışı. Bu iki değer sistemi arasındaki gerilim, İsrail dininin sonraki yüzyıllardaki etik yapısını belirleyecektir.

Kenan şehirlerinde egemen olan *Ba'al* kültü, doğa döngülerine, yağmura, toprağın verimliliğine ve bereket ayinlerine dayanıyordu. *Yahweh* inancı ise çöl yaşamının disiplinine, paylaşımcı eşitliğe ve adalet fikrine yaslanıyordu. Bu iki

* *Tanah*'ın (*Eski Ahit*) ilk altı kitabını ifade eder: *Yaratılış* (Genesis), *Çıkış* (Exodus), *Levililer* (Leviticus), *Sayılar* (Numbers), *Tesniye* (Deuteronomy), *Yeşu* (Joshua).

kültürün karşılaşması, Wallis'in deyimiyle 'toplumsal ihtiyaçların teolojik sentezi'ni doğurmuştur. *Ba'al*, doğayı düzenleyen ilkedir; *Yahweh* ise toplumu. Bereket kültürleri, tarım ekonomisinin devamı için ritüellere başvururken, *Yahweh* kültürü adaletin ve karşılıklı sorumluluğun korunmasına yönelmiştir. Böylece *Yahweh* ve *Ba'al* karşılaşması, doğa yasasıyla ahlak yasasının karşılaşması hâline gelmiştir.

Wallis (1912c), bu dönemi 'doğal kutsallıktan etik kutsallığa geçişin eşiği' olarak tanımlar. İsrail dini, doğa güçlerine tapınmaktan vazgeçerek ahlaki düzene yönelmiştir. Ancak bu dönüşüm bir anda gerçekleşmemiştir; Kenan'ın şehir yapısı, toplumsal ilişkileri ve ekonomik örgütlenmesi *Yahweh* inancının içeriğini derinden etkilemiştir. Yerleşik düzen, ritüel tapınmayı zorunlu kılmış, kutsalın toplumsal temsili artık taşınabilir çadırlardan (çöl tapınaklarından) şehir merkezlerindeki tapınaklara kaymıştır. Bu, Tanrı'nın mekân değiştirmesi anlamına geliyordu: artık Tanrı halkın arasında dolaşan değil, tapınakta temsil edilen bir varlıktı.

Bu tapınaklaşma süreci, Wallis'e göre, dinin toplumsal bilincinin zayıflamasına yol açmıştır. "Tanrı halkın vicdanında yaşarken adalet canlıydı; ama Tanrı tapınağa taşındığında, adalet de kurumsallaştı," der (*Biblical Sociology I*). Bu tespit, Kenan yerleşiminin yalnızca maddi bir dönüşüm değil, aynı zamanda ahlaki bir gerileme anlamına geldiğini gösterir. Zira göçebe dayanışmasının yerini sınıf ayrımları, toplumsal eşitsizlik ve monarşik iktidar almaya başlamıştır.

Krallığın kurulmasıyla birlikte *Yahweh* inancı, 'devlet dini'nin merkezine yerleşmiştir. Kral, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak konumlandırılmış, bu da adaletin kaynağını halktan alıp yönetici sınıfa taşımıştır. Wallis (1912d), bu gelişmeyi 'ahlaki bilincin dışsallaşması' olarak niteler: artık adalet kardeşlikten değil, güçten türetilmektedir. Toplumsal hiyerarşi, dini hiyerarşiye dönüşmüştü; krallık otoritesi, Tanrı'nın iradesi olarak meşrulaştırılmıştır.

Kenan'daki bu dönüşümün bir başka boyutu da sosyal tabakalaşmadır. Yerleşik yaşam, tarım ekonomisini ve mülkiyet kavramını doğurmuş, bu da eşitlikçi kabile yapısını çözmüştür. Wallis'e göre (1912c), "mülkiyetin kutsanması, adaletin kamusal nitelik taşımayı bırakıp özel çıkarın aracı hâline gelmesinin başlangıcıdır." Bu dönemde din, dayanışmanın değil düzenin; kardeşliğin değil üretimin teminatı hâline gelir. Bereket, artık Tanrı'nın değil, toprağın mülkiyetine sahip olanların payıdır.

Ancak Wallis, bu süreci bütünüyle olumsuz bir kırılma olarak görmez. Ona göre, Kenan yerleşimiyle birlikte dinin toplumsal bilinci derinleşmiş, soyut Tanrı fikri yerini 'adaletle ilişkilendirilen etik Tanrı' fikrine bırakmıştır. Çünkü kentleşme süreci, insanların yeni toplumsal çelişkilerle karşılaşmasına yol açmış,

bu da dini düşüncenin toplumsal eleştiri gücünü artırmıştır. Peygamberlik geleneği, bu dönemde doğan eşitsizliklere karşı vicdani bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Wallis, yerleşik düzenin doğurduğu etik gerilimi, ‘dini bilincin yeniden doğuşu’ olarak yorumlar.

Yahweh inancının bu yeni aşamasında adalet, toplumsal yapının merkezine yerleşir. Artık kutsal olan, doğa değil; adaletin kendisidir. Wallis’in ifadesiyle, “İsrail’in Tanrısı gökyüzünü değil, toplumu yönetir.” Bu cümle, *İncil Sosyolojisi*’nin özünü özetler: kutsallık artık metafizik bir güçte değil, toplumsal ilişkilerde aranmalıdır. *Yahweh*’in adalet ilkesi, ekonomik çıkar düzenine karşı vicdanın sesi olarak kalmış; tapınaklaşmanın ortasında bile peygamberler aracılığıyla toplumsal eleştiriye diri tutmuştur.

Kenan’a yerleşim süreci, bu nedenle, yalnızca bir kültürel asimilasyon değil, bir etik sentez sürecidir. İsrail dini, bereket ve doğurganlık kültlerinin güçlü etkisine rağmen, kendi etik kimliğini korumayı başarmıştır. *Yahweh*’in savaşı kimliği yumuşamış, adaletin Tanrısı kimliği güçlenmiştir. Wallis (1912e) bu dönüşümü ‘doğadan topluma geçişte kutsalın yeniden tanımlanması’ olarak değerlendirir. Din artık yağmuru değil, adaleti; verimliliği değil, sorumluluğu kutsallaştırmaktadır.

Sonuç olarak Kenan’a yerleşim, İsrail’in hem sosyal hem de dinsel bilincinde kalıcı bir değişim yaratmıştır. Göçebe dayanışmasının yerini yerleşik düzenin kuralları almış; fakat aynı zamanda din, bu kuralların adil olup olmadığını sorgulayan bir bilinç kazanmıştır. Wallis’in tanımıyla, “İsrail dini, toplumsal düzenin aynası değil, eleştirisidir.” Böylece *Yahweh*, yalnızca tarihsel bir Tanrı değil, insanın kendi adalet arayışının sembolü hâline gelir.

Kenan süreci, *İncil Sosyolojisi*’nin genel çerçevesinde, dinin toplumsal evrimin doğal bir aşaması olarak değerlendirilir. İsrail toplumu göçebe kabilelerden kentli ulusa dönüşürken, Tanrı fikri de koruyuculuktan yasa koyuculuğa, dışsal otoriteden vicdani sorumluluğa doğru evrilmiştir. *Yahweh*, doğayı değil, toplumu kutsallaştırmıştır. Bu dönüşüm, dinin insanın toplumsal vicdanında kök salmasının, ahlakın Tanrı’nın yerine geçmesinin tarihsel başlangıcıdır.

Kenan’daki yerleşim süreciyle birlikte, İsrail toplumu artık yalnızca göçebe dayanışmasıyla değil, yerleşik kurumların ağıyla da tanımlanır hale gelmişti. Bu yeni toplumsal örgütlenme, Tanrı kavramının mekânsal bir merkeze taşınmasına yol açtı. Artık kutsal olan, halkın arasındaki sözleşmede değil, tapınağın taşlarında vücut buluyordu. Ancak bu dönüşüm, Wallis’in ifadesiyle, ‘kutsalın halktan uzaklaşması’ anlamına geliyordu. *Yahweh*’in adalet ilkesi, vicdandan kuruma, ahlaktan yönetime doğru kayarken, dinin toplumsal işlevi de derin bir krize girdi. Bu kırılma, *İncil Sosyolojisi*’nin bir sonraki durağı olan tapınaklaşma ve otorite boşluğu sürecini başlatacaktır.

8. *Yahweh* Tapınakları ve Otorite Boşluğu

Kenan'a yerleşim sonrasında İsrail toplumu, parçalı kabile yapısından ulusal bir örgütlenmeye geçmeye çalışırken, otorite boşluğu derin bir toplumsal kriz doğurmuştur. Louis Wallis'e göre bu dönemin temel özelliği ne İsraililerde ne de Kenanlılarda merkezi bir siyasal ya da dinsel otoritenin bulunmamasıdır. Her kabile, kendi bölgesinde, kendi geleneklerine göre yaşamaya devam etmiş; birliği sağlayacak kurumsal yapılar henüz oluşmamıştır. Bu durum hem sivil hem de dinsel meselelerin çözülememesine yol açmıştır. İncil anlatısında görülen "herkesin kendi gözünde doğru olanı yapması" ifadesi (Hakimler 21:25), Wallis'in deyiimiyle 'sosyal genelleşmenin yokluğu' temsil eder.

Bu otorite eksikliği, dini kurumların dağınık yapısına yansımıştır. *Deuteronomik Yasa* 'nın* öngördüğü gibi tek bir tapınağın varlığı yerine, yerleşim sonrasında birçok yerel *Yahweh* tapınağı (bamoth) kurulmuştur. Betel, Şilo, Gilgal, Hebron, Gibeon ve Nob gibi bölgelerde farklı kabilelerin kendi tapınakları bulunuyordu ve bu çokluk yüzyıllar boyunca meşru kabul edilmiştir. Wallis, bu çok merkezli yapının 'otorite boşluğunun dinsel izdüşümü' olduğunu belirtir: kutsallığın merkezi olmadığı yerde, toplumsal birlik de sağlanamaz. Bununla birlikte, bu çeşitlilik sadece bir zayıflık değil, aynı zamanda dini yaratıcılığın da kaynağıdır; çünkü her yerel tapınak, *Yahweh* bilincinin toplumsal olarak farklı bir biçimde yaşanmasını sağlamıştır.

Wallis (1912e), *Deuteronomik* teorinin 'tek tapınak' anlayışını tarihsel bir kurgu olarak değerlendirir. Ona göre *Hexateuch* ve *Deuteronomy* kitaplarında anlatılan 'Tanrı'nın adını yerleştireceği tek yer' doktrini, İsrail'in çok daha sonraki dönemlerine, yani *Yahuda* krallığının merkezileşme çabalarına aittir. Tarihsel gerçeklikte, özellikle *Hakimler* ve *Samuel* dönemlerinde, *Yahweh*'e ibadet birçok merkezde sürdürülmüştür. Samuel'in kendi köyü Ramah'da bir sunak inşa etmesi, *Saul*'un Gibeon'da kurbanlar sunması, *Absalom*'un Hebron'da adaklarını ödemesi ve *Davut*'un ailesinin Beytüllahim'de klan kurbanları düzenlemesi, bu çeşitliliğin somut örnekleridir. Bu durum, tapınakların meşruiyetinin yalnızca dini değil, aynı zamanda toplumsal temelleri olduğunu gösterir.

Wallis'e göre bu çok merkezli yapı, İsrail toplumunun 'erken demokratik bilincinin' bir göstergesidir. Her topluluk kendi vicdanına göre ibadet etmekte, *Yahweh*'in adaletini kendi yerel düzeni içinde temsil etmektedir. Ancak bu dönemde tapınakların çoğalması aynı zamanda sınıfsal farklılıkların ve yerel güç ilişkilerinin dinsel alana taşınmasına da yol açmıştır. Rahiplik kurumları, yerel

* *Deuteronomik Yasa*, *Eski Ahit*'in beşinci kitabı olan *Tesniye*'de (Deuteronomy) yer alan ve Tanrı ile İsrail arasındaki antlaşmayı, ibadetin merkezileştirilmesini ve toplumsal adalet ilkelerini düzenleyen yasa bütünüdür ifade eder.

otoritelerle ittifak kurarak kendi bölgelerinde hem ekonomik hem de ideolojik bir güç haline gelmiştir. Böylece kutsal, halkın vicdanından uzaklaşıp rahipler sınıfının mülkiyetine geçmiştir. Wallis bu durumu ‘dinin toplumsal enerjisinin bürokratik formda donması’ olarak tanımlar.

Yeruşalim Tapınağı’nın inşasıyla birlikte bu süreç daha da keskinleşir. Süleyman döneminde tapınağın kurulması, Tanrı’nın halkla doğrudan ilişkisinin yerini kurumsal bir temsil biçimine bırakır. Ancak Wallis’e göre bu merkezileşme, *Deuteronomik* geleneğin iddia ettiği gibi bir ulusal birliği sağlamamıştır. Aksine, halk uzun süre Hebron, Gibeon ve Zeytin Dağı’ndaki sunaklarda ibadet etmeye devam etmiştir. Krallar kitabı bile, birçok kral döneminde yüksek yerlerin kaldırılmadığını ve halkın buralarda kurban sunmaya devam ettiğini kaydeder. Bu durum, tek tapınak teorisinin teolojik bir ideal, ancak sosyolojik olarak gerçek dışı olduğunu gösterir.

Wallis (1913a), ‘adaletin taşlaşması’ ifadesiyle tapınak kurumunun bu dönüşümünü açıklar: “Tanrı’nın ahlaki özü, duvarların ve yasaların içine hapsedilmiştir.” Göçebe dönemlerde Tanrı, halkın çadırları arasında dolaşan, vicdani bir bilinç olarak deneyimleniyordu; tapınakla birlikte Tanrı’nın hareket alanı sınırlanmış, kutsal mekâna indirgenmiştir. Bu mekânsallaşma süreci, kutsalın toplumun kalbinden çekilerek devletin ideolojik merkezine taşınması anlamına gelir. Tapınak artık Tanrı’nın değil, krallığın düzeninin simgesidir.

Wallis, tapınaklaşmanın bu yönünü ‘otorite boşluğunun din tarafından doldurulması’ olarak açıklar. Krallığın siyasal birliği zayıf olduğunda, tapınak kurumları bu boşluğu doldurur ve meşruiyeti sağlar. Ancak bu aynı zamanda dini ahlaktan uzaklaştırır; din artık adaletin sesi değil, düzenin bekçisidir. Tapınak, iktidarın Tanrı adına konuştuğu bir platform haline gelir. Rahiplik, Tanrı ile halk arasında bir aracı sınıf olarak güç kazanır. Kurban sistemleri, vergisel yükümlülükler ve ritüel zorunluluklar, dinin toplumsal işlevini vicdandan ekonomiye kaydırır.

Wallis’in değerlendirmesinde bu süreç, kutsalın iki yönlü yabancılaşmasını doğurur: hem halktan hem de Tanrı’dan uzaklaşma. “Tapınak otoritesi büyüdükçe vicdan küçülür” der (1913c). Bu ifade, dinin özündeki etik potansiyelin nasıl törensel formalizme dönüştüğünü gösterir. İsrail’in erken döneminde adalet ve dayanışma, dinin merkezindeyken; tapınak döneminde saflık ve ritüel kuralları ön plana çıkar. Böylece dinin moral enerjisi kurumsal sınırların içine hapsolür.

Yine de Wallis, tapınaklaşmayı yalnızca bir yozlaşma süreci olarak görmez. Ona göre bu aynı zamanda tarihsel bir zorunluluktur. Toplum büyüdükçe, kutsalın da toplumsal bir hafızaya, somut bir merkeze ihtiyaç duyması kaçınılmazdır. Tapınak, ilk dönemlerde bu işlevi yerine getirmiştir. Ancak sorun,

bu merkezin araçtan amaca dönüşmesidir. “Kutsal kendi taşıyıcısında kaybolduğunda yeniden doğma ihtiyacı duyar” diyen Wallis (1913b), tapınağın bu çelişkili doğasını vurgular: o hem kutsalın muhafızı hem de hapishanesidir.

Bu dönemde peygamberlik geleneğinin güçlenmesi, tam da bu kurumsal tıkanmanın sonucudur. *Yeşaya* ve *Yeremya* gibi peygamberler, tapınak kültürünü eleştirerek Tanrı’nın vicdanlarda yeniden dirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. “Rab kurbanlardan değil, adaletten hoşnut olur” (*Yeşaya* 1:11–17) sözü, bu ahlaki restorasyonun sembolüdür. Peygamberler, dini törenlerden çok toplumsal sorumluluğu öne çıkararak kutsalın yeniden topluma dönmesini sağlamışlardır. Wallis’e göre bu hareket, ‘dinin içsel vicdanına dönüşü’ temsil eder; tapınağın dışsallaştırdığı kutsal, peygamberlerin bilincinde yeniden içkinlik kazanır.

Dolayısıyla, tapınaklaşma süreci, İsrail’in dini tarihinde bir son değil, yeni bir başlangıçtır. Bu kurum, dinin etik temelini geçici olarak gölgelemiş olsa da aynı zamanda peygamberliğin yükselişi için tarihsel bir zemin oluşturmuştur. Toplumsal adaletin unutulması, vicdanın yeniden konuşmasını zorunlu kılmıştır. *İncil Sosyolojisi* açısından bakıldığında, bu, dinin kendi içsel diyalektiğidir: kurumlaşma her zaman içsel bir yenilenmeyi doğurur.

Wallis’in sosyolojik yorumunda *Yahweh* tapınakları, yalnızca ibadet yerleri değil, aynı zamanda toplumsal bilinç biçimleridir. Onlar, toplumun kendi ahlaki ve siyasal yapısını nasıl temsil ettiğini gösterir. Her bir tapınak, belli bir dönemin sosyal yapısının aynasıdır; Şilo kardeşliğin, Yeruşalim krallığın, peygamberlik ise vicdanın mekânıdır. Bu nedenle Wallis için kutsal mekânın tarihi, adalet fikrinin tarihidir.

Sonuç olarak, *Yahweh* tapınaklarının gelişimi ve otorite boşluğu arasındaki ilişki, *İncil Sosyolojisi*’nin temel savını doğrular: Tanrı fikri, toplumun örgütlenme biçimlerinin bir sonucudur. Toplumsal merkez değiştikçe Tanrı’nın konumu da değişir. Kutsal, halkın kalbinden duvarlara taşındığında otorite kurulus; fakat aynı zamanda vicdan zayıflar. Tapınak, İsrail’in tarihindeki bu ikili sürecin simgesidir: hem birlik arayışının hem de kutsalın yabancılaşmasının mekânı. Ancak Wallis’in gözünde her kurumsal katılma, aynı zamanda yeni bir ahlaki uyanışın eşiğidir. Çünkü din ne taşta ne yasada, yalnızca adalette yaşar.

9. *Mishpat* Mücadelesi: Adaletin Sosyolojik Temeli

Louis Wallis’in *İncil Sosyolojisi*nde *mishpat* kavramı hem dini hem de toplumsal düşüncenin eksenini oluşturur. *Mishpat*, yalnızca ‘adalet’ anlamına gelmez; hakkaniyet, ahlaki denge, karşılıklı sorumluluk ve toplumsal düzen ilkelerini kapsayan dinamik bir bilinç biçimidir. Wallis (1912c), *mishpatı* ‘toplumun kendi kendini düzenleme biçimi’ olarak tanımlar; onun gözünde bu

kavram bir hukuk normundan çok, topluluğun vicdanında yaşayan bir ahlaki bilinçtir.

Göçebe kabile yaşamında *mishpat*, bireysel çıkarı değil, klanın bütünü koruyan bir denge unsuruydu. Toprak, ortak mülkiyeti; adalet, eşit paylaşımın ve karşılıklı sorumluluğun adıydı. Ancak Kenan’a yerleşimle birlikte ekonomik yapı değişti, özel mülkiyet gelişti ve toplumsal tabakalaşma arttı. Böylece *mishpat*ın anlamı da dönüşüme uğradı: adalet artık topluluğun ortak sesi olmaktan çıkıp mülkiyetin korunmasının aracına dönüştü (Wallis 1912b). Wallis, bu dönüşümü ‘iki adalet biçiminin çatışması’ diye niteler: biri kardeşliğe, diğeri sahipliğe dayanır. Kabile toplumunun yatay adalet ilkesi, kentleşmiş toplumun dikey otorite ilişkileri içinde çözülür.

9.1. Toprak ve Adalet Arasındaki Çatışma

Mishpat mücadelesi, İsrail’in toplumsal tarihinde en somut biçimiyle arazi düzeninde gözlemlenir. Yerleşik Amorite şehir devletlerinde toprak, ticari ve finansal işlemlerin nesnesiydi; kredi, ipotek ve faiz uygulamaları yaygındı. Bu sistem, toprağın üretimden çok birikim aracı haline gelmesine neden oluyordu. Buna karşılık göçebe İsraili klanlar için toprak, Tanrı’nın halkına armağan ettiği ve her soyun paylaştığı ortak bir mirastı. Bu iki hukuk anlayışı arasındaki gerilim, Wallis’e göre, İsrail dininin şekillendiği ‘sosyolojik laboratuvar’dır (Wallis 1912a).

Monarşi kurulduğunda kral, Amorite hukukunu taşraya dayattı; adalet artık saraydan dağıtılan bir ayrıcalık hâline geldi. *Samuel*’in “Kral oğullarınızı alacak, tarlalarınızı dostlarına verecek” uyarısı, Wallis (1912d) için bir teolojik öngörü değil, sosyolojik bir analizdir: adaletin merkezi halktan yönetime kaymakta, *mishpat* yozlaşmaktadır. Böylece krallık dönemi, ‘adaletin kurumsal bozulması’nın simgesi olur.

9.2. Peygamberliğin Adalet Söylemi

Toprak mücadelesinin yarattığı ahlaki kriz, peygamberlik geleneğini doğurur. *Amos*, *Mika* ve *Yeşaya* gibi peygamberler, *mishpatı* yeniden canlandırmak için krallık ideolojisine meydan okumuşlardır. *Amos*’un “*Mishpat sular gibi aksın, doğruluk güçlü bir ırmak gibi çağlasın*” çağrısı, yalnızca bir metafor değil, yöneten sınıflara karşı ahlaki bir isyandır. Peygamberler, ekonomik eşitsizliğin dinsel bir sapma olduğunu, adaletin Tanrı’nın gerçek iradesiyle özdeş olduğunu ilan etmişlerdir.

Wallis’e göre bu, İsrail tarihinin en büyük dönüşümüdür: adalet, artık Tanrı’nın buyruğu değil, Tanrı’nın kendisidir (Wallis 1913a). *Mishpat*, hukukun

ötesinde, dinin özüne dönüşür. Böylece peygamberler, ritüel tapınmanın yerine vicdan merkezli bir dindarlık koyarak dini ahlaki temeline iade ederler.

9.3. Ekonomik Adaletsizlikten Dini Simgelere

Wallis, İsrail tarihindeki bu ekonomik çatışmanın nihayetinde dinî terimlerle ifade edildiğini belirtir. Başlangıçta sosyal olan *mishpat mücadelesi*, zamanla sembolik bir boyut kazanmıştır. Kenanlı *Ba'al* kültü, servet, bereket ve iktidar simgesi olarak Amorite hukukunun dinsel yansıması hâline gelirken; *Yahweh* inancı, adaletin, paylaşımın ve toplumsal sorumluluğun simgesine dönüşmüştür. Böylece *mishpat mücadelesi*, yalnızca ekonomik bir anlaşmazlık değil, ‘Tanrı’nın doğasının sosyolojik yeniden tanımı’ hâline gelir (Wallis 1913b).

Elijah’ın *Ahab*’a karşı *Naboth*’un bağı davasında *Yahweh* adına adalet talep etmesi, bu dönüşümün klasik örneğidir. *Elijah*, *Ba'al* kültürünün zenginlik ve otorite ideolojisine karşı, Tanrı’nın halkın vicdanında yaşayan adalet olduğunu ilan eder. Bu noktadan itibaren İsrail dini, *mishpatı* Tanrı’nın adıyla özdeşleştirir; adalet artık gökten inen yasa değil, toplumun içsel sesi olur.

9.4. Adaletin Toplumsal Bilinç Olarak Kurulması

Wallis (1913c), *mishpat*ın evrimini ‘toplumun kendi ahlaki özünü yeniden keşfi’ olarak niteler. Ona göre din, dışsal bir kontrol mekanizması değil, içsel bir ahlaki farkındalık hâline geldiğinde olgunlaşır. Adaletin kutsallaşması, bireyi yalnızca Tanrı’ya değil, topluma da sorumlu kılar. *Mishpat* bu anlamda hem toplumsal dayanışmanın ilkesi hem de bireysel vicdanın rehberidir.

9.5. Adaletin Evrenselleşmesi ve Ahlaki Özgürlük

Wallis’in *mishpat* anlayışında adalet, İsrail toplumunu aşarak evrensel bir ahlaki kategori hâline gelir. Tanrı artık belirli bir ulusun koruyucusu değil, insanlığın vicdanında yankılanan adalet fikridir. “*Adalet kutsallaştığında, din ahlakın dili hâline gelir*” (Wallis 1913c) sözü, *İncil Sosyolojisi*’nin doruk noktasını ifade eder. Dinin amacı, göksel düzeni değil, toplumsal adaleti tesis etmektir.

Bu evrede *mishpat*, ritüel değil eylemdir; yasa değil vicdandır. Wallis’in terminolojisiyle, “Tanrı’nın yeri gökyüzünden insanın kalbine taşınır.” Adalet artık metafizik bir buyruk değil, tarihsel bir bilinç hâline gelmiştir. İsrail’in dini deneyimi, bu dönüşümle birlikte, insanlığın ahlaki olgunluğuna açılan bir kapıya dönüşür.

Sonuç olarak *mishpat mücadelesi*, yalnızca bir hukuk tartışması değil, insanın Tanrı’yı ve kendini anlamasının sosyolojik öyküsüdür. İsrail’in adalet arayışı, toplumsal kurumların ötesinde, vicdanın Tanrı’yla kurduğu ilişkiyi yeniden

tanımlar. Wallis'in ifadesiyle, "adaletin tarihi, insan bilincinin Tanrı'yı yeryüzünde bulma tarihidir." Bu nedenle *mishpat* hem *İncil Sosyolojisi*'nin hem de insanlığın ahlaki evriminin temel kavramı olarak kalır.

10. Sonuç

Louis Wallis'in *İncil Sosyolojisi*, dinin kökenini açıklamaya değil, İsrail dininin toplumsal bilincini anlamaya yönelik ilk sistematik girişimlerden biridir. Wallis, kutsal metinleri birer vahiy belgesi olarak değil, toplumun kendi ahlaki ve tarihsel düzenini anlamlandırma biçimleri olarak yorumlar. Bu yaklaşım, dinin metafizik açıklamalarından ziyade, onun toplumsal işlevine odaklanarak, modern sosyolojinin din analizlerinde yeni bir metodolojik yol açar.

Wallis'in temel katkısı, Tanrı kavramını toplumsal bilinç düzeyine taşımasıdır. Ona göre Tanrı, İsrail toplumunun dayanışma, adalet ve sorumluluk ilkelerini sembolize eden bir bilinç formudur. Bu bakış, Durkheim'ın (1915/2016) 'kolektif bilinç', Weber'in (1904/2013) 'ahlaki rasyonalizasyon' ve Simmel'in (1908/2009) 'dinsel etkileşim' yaklaşımlarıyla kesişir; ancak Wallis, bu kavramları tarihsel bir bağlama yerleştirerek aşar. Dini sabit bir kurum olarak değil, toplumun kendi içsel dönüşümünü ifade eden dinamik bir bilinç süreci olarak ele alır.

Bu yönüyle Wallis, dini toplumsal düzenin bir yansıması olarak gören pozitivist gelenekten kopar. *İncil Sosyolojisi*, bilimi kutsalın karşıtı olarak değil, kutsalın toplumsal temellerini görünür kılacak bir araç olarak kullanır. Bu noktada Wallis, Frazer (1890) ve Tylor'un (1871) evrimci açıklamalarına karşı çıkarak dinin 'ilkel' değil, ahlaki bilincin olgunlaşmış biçimi olduğunu öne sürer. Ona göre, İsrail dini, doğaüstü korkuların değil, toplumsal adalet mücadelesinin ürünüdür.

Wallis'in düşüncesi, aynı zamanda Amerikan pragmatizminin etkisini taşır. Dewey'in (1908) inancı toplumsal bir davranış biçimi, James'in (1902) dini deneyimi insan doğasının işlevsel bir uzantısı olarak tanımlaması, Wallis'in kavramsal çerçevesinde birleşir. Ancak Wallis, bu psikolojik ve felsefi yaklaşımları sosyolojik bir zemine oturtturarak özgünleştirir: din, bireysel bilinçten değil, toplumun tarihsel vicdanından doğar.

İsrail dinine odaklanması, Wallis'in projesine özel bir derinlik kazandırır. O, *Eski Ahit*'i bir inanç sisteminden çok, toplumsal adaletin tarihsel belgesi olarak okur. *Mishpat* (adalet) kavramı, bu bağlamda hem Tanrı'nın doğası hem toplumun vicdanı olarak işlev görür. Wallis'e göre peygamberlik geleneği, dini yeniden toplumsal bilince döndürmüş; din, otoritenin ideolojisi olmaktan çıkıp halkın vicdanının sesi haline gelmiştir.

Bu yorum, dini yalnızca ahlaki değil, sosyolojik bir reform hareketi olarak görmenin önünü açar. İsrail dini, bu bağlamda ‘kutsal’ olanın toplumsal süreçteki yeniden doğuşunu temsil eder: Tanrı gökten yere, toplumun kalbine taşınmıştır. Wallis’in ifadesiyle, “İsrail’in dini tarihi, insanlığın ahlaki bilincinin gelişim tarihidir.”

Sonuç olarak Wallis’in *İncil Sosyolojisi*, din sosyolojisi disiplininin klasik sınırlarını genişleten bir öncülük taşır. O, dinin toplumsal kökenine ilişkin açıklamaları teolojik dogmalardan kopararak, kutsalı toplumsal bilincin merkezine yerleştirir. Bu bakış, hem modern seküler sosyolojinin indirgemeci tutumuna hem de geleneksel teolojinin aşkını yaklaşımına karşı duran üçüncü bir epistemolojik yol önerir.

Bugün geriye dönüp bakıldığında Wallis’in projesi, dinin sosyolojik analizine yalnızca tarihsel bir katkı olarak değil, aynı zamanda modern toplumun ahlaki krizini anlamada güncel bir rehber olarak da değerlendirilebilir. Çünkü onun temel tezi hâlâ geçerliliğini korur:

“Kutsal, insanın dışında değil; toplumun kendi adalet bilincinde yaşar.”

Kaynakça

- Dewey, J. (1908). *Ethics*. Henry Holt and Company.
- Durkheim, E. (2016). The elementary forms of religious life. In *Social theory re-wired* (pp. 52–67). Routledge.
<https://api.taylorfrancis.com/content/chapters/edit/download?identifierName=doi&identifierValue=10.4324/9781315775357-6&type=chapterpdf>,
Erişim Tarihi: 17.09.2025.
- Frazer, J. G. (1890). *The Golden Bough: A Study in Comparative Religion*. Macmillan.
- James, W. (1902). *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*. Longmans, Green, and Co.
- Simmel, G. (2009). *Sociology: Inquiries into the construction of social forms*. Brill.
[https://books.google.com/books?hl=tr&lr=&id=hD6xCQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR1&dq=Simmel,+G.+\(2009\).+Sociology:+Inquiries+into+the+Construction+of+Social+Forms+\(A.+J.+Blasi,+A.+K.+Jacobs,+%26+M.+Kanjirathinkal,+Trans.\).+Brill.+\(Original+work+published+1908\)&ots=Wm9Np77-E8&sig=Kjrk7Di2Vvkh7nAtb2Odg6I73Ck](https://books.google.com/books?hl=tr&lr=&id=hD6xCQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR1&dq=Simmel,+G.+(2009).+Sociology:+Inquiries+into+the+Construction+of+Social+Forms+(A.+J.+Blasi,+A.+K.+Jacobs,+%26+M.+Kanjirathinkal,+Trans.).+Brill.+(Original+work+published+1908)&ots=Wm9Np77-E8&sig=Kjrk7Di2Vvkh7nAtb2Odg6I73Ck), Erişim Tarihi: 17.09.2025.
- Spencer, H. (1876). *The Principles of Sociology*. Williams and Norgate.
- Tylor, E. B. (1871). *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art, and Custom*. John Murray.
- Wallis, L. (1912a). Biblical Sociology III: The Hebrew Conception of Justice. *American Journal of Sociology*, 18(3), 459–471.
- Wallis, L. (1912b). Biblical Sociology IV: The Prophetic Movement. *American Journal of Sociology*, 18(4), 591–602.
- Wallis, L. (1913a). Biblical Sociology V: The Conception of God. *American Journal of Sociology*, 19(1), 1–15.
- Wallis, L. (1913b). Biblical Sociology VI: The Moralization of Religion. *American Journal of Sociology*, 19(2), 145–158.
- Wallis, L. (1913c). Biblical Sociology VII: The Evolution of Ethical Monotheism. *American Journal of Sociology*, 19(3), 272–283.
- Wallis, L. (1913d). The Paradox of Modern Biblical Criticism. *The Biblical World*, 52(1), 41–49. <https://doi.org/10.1086/476081>
- Wallis, L. (1912a). Biblical Sociology I: The Meaning of the Term. *American Journal of Sociology*, 18(1), 55–66.
- Wallis, L. (1912b). Biblical Sociology II: The Hebrew Mind. *American Journal of Sociology*, 18(2), 328–339.

- Wallis, L. (1912c). Sociological Significance of the Bible. *American Journal of Sociology*, 12(4), 532–552. <https://doi.org/10.1086/211521>
- Weber, M. (2013). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*. Routledge. <https://api.taylorfrancis.com/content/books/mono/download?identifierName=doi&identifierValue=10.4324/9781315063645&type=googlepdf>,
Erişim Tarihi: 17.09.2025.

13. Bölüm

Ergenlikte Aile İçi Çatışmalar ve Aile Danışmanlığı: Kuramsal Temeller ve Uygulama Alanları

Melike YALÇIN ¹

GİRİŞ

Ergenlik dönemi, biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan yoğun dönüşümlerin yaşandığı ve bireyin kimlik, özerklik arayışı gibi önemli gelişim görevlerini yerine getirmeye başladığı bir evredir (Steinberg, 2014). Ergenlik döneminde bireyin ebeveynlerden bağımsızlık talebi artmakta olup, sınırları deneme eğilimi, özerk karar alma isteği ve eşzamanlı duygusal-davranışsal dönüşümler, aile içi çatışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Uyumlu bir aile ortamında yaşanan çatışmalar, ergenin kimlik gelişimi, özerklik kazanımı ve bireyleşme sürecine yapıcı katkılar sunmaktadır (Hofmann & Woods, 2012).

Ergenlik döneminde aile içinde yaşanan çatışmalar, aile danışmanlığının sağladığı rehberlikle yıkıcı bir nitelik taşımaktan çok, dönüştürücü bir işlev üstlenebilir. Danışmanlık sürecinde ergen ve ebeveyn arasındaki iletişim, sınırlar, beklentiler ve roller üzerinde çalışarak aile işlevselliğini güçlendirmek mümkündür (Walsh, 2020).

Bu bölümün amacı, ergenlik döneminde özerklik ihtiyacı ile aile içi çatışmaların yapısını incelemek, kuşak farklılıkları ve iletişim güçlüklerini ele almak, yaygın aile danışmanlığı yaklaşımlarını tanıtmak ve sosyal hizmet uzmanlarının bu süreçteki katkılarını ortaya koymaktır.

Ergenlikte Özerklik İhtiyacı ve Aile İçi Çatışmalar

Ergenlik, bireyin yaşamında hem biyolojik hem de psikososyal açıdan önemli olan gelişim dönemlerinden biridir. Bu süreçte ergen, hızlı fiziksel değişimlerin yanı sıra benlik algısını yeniden şekillendirmekte, kimlik arayışıyla birlikte bağımsızlık ve bireyselleşme gereksinimi hissetmektedir (Steinberg, 2014). Ergenin özerklik ihtiyacı arttıkça, ebeveynlerin kontrol, rehberlik ve beklentileriyle karşı karşıya gelmesi çoğunlukla çatışmaları beraberinde getirmektedir. Bu çatışmalar, gelişimsel açıdan normal kabul edilir çünkü ergenin

¹ Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Sandıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0002-2312-276X

sınırlarını denemesi ve kendi kararlarını oluşturması bireyleşme sürecinin bir parçasıdır (Steinberg & Silk, 2002).

atışmaların doğası her zaman olumsuz değildir. Sağlıklı aile ortamlarında yaşanan anlaşmazlıklar, ergenin karar verme becerilerinin gelişmesine, problem çözme stratejilerinin öğrenilmesine ve ebeveynlerle daha olgun bir iletişim kurulmasına katkı sağlar (Hofmann & Woods, 2012). Buna karşın, aşırı kontrol bir ebeveynlik tutumu ergenin özerklik çabasını bastırarak özgüvenini zedeleyebilirken aşırı serbestlik ise sınırların belirsizleşmesine ve sorumlulukların göz ardı edilmesine neden olabilir. Dengeli ebeveynlik, ergenin bağımsızlık ihtiyaını desteklerken aile içi bağlılığın da sürdürülmesine yardımcı olmaktadır (Walsh, 2020).

Türkiye kapsamında yapılan araştırmalar, ergen-ebeveyn çatışmalarının özellikle ebeveynlerin sergilediği kontrol davranışlarıyla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Eryılmaz ve Mammadov (2016) tarafından geliştirilen Ergen-Ebeveyn atışma lği'nin psikometrik bulguları, ergenlerin çoğunlukla anne tarafından uygulanan kontrol davranışlarını daha yoğun algıladıklarını ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Yavuzer ve arkadaşları (2019) kız ergenlerle yaptıkları araştırmada, ebeveyn-ergen çatışmalarının daha çok günlük yaşam düzeni, ders çalışma ve arkadaş ilişkileri gibi alanlarda yaşandığını ve çözüm yollarının ebeveynin iletişim tarzına bağlı olarak değiştiğini vurgulamıştır.

Kültürel bağlam, ergen-ebeveyn çatışmalarının seyrinde belirleyici bir faktördür. Kolektivist toplumlarda ebeveynlerin otorite vurgusu daha güçlü iken, bireyci kültürlerde özerklik ihtiyaı daha fazla desteklenmektedir (Eckstein & Crocetti, 2021). Türkiye gibi kültürel geçiş toplumlarında ergenlerin özerklik talebi ile ebeveynlerin kontrol eğilimi arasında ortaya çıkan uyumsuzluk, çatışmaların şiddetini artırabilmektedir (Eryılmaz & Mammadov, 2016).

Ergenlikte zerklik arayışı hem gelişimsel açıdan gerekli hem de çatışma riskini artıran bir süreçtir. atışmaların sağlıklı yönetilmesi, ergenin psikososyal uyumunu güçlendirdiği gibi aile işlevselliğini de desteklemektedir (Jimenez, Musitu & Murgui, 2005). Bu noktada aile danışmanlığı ve sosyal hizmet uygulamaları, çatışmaların yapıcı yönde ele alınmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Kuşak atışması ve İletişim Problemleri

Ergenlik döneminde ebeveyn-ocuk ilişkilerinde gözlemlenen çatışmaların önemli bir boyutu, kuşaklar arası değer farklılıklarıdır. Özellikle zgrlk, otorite ve sosyal normlar konularında ebeveyn ve ergenler arasında farklı beklentiler ve bakış açıları ortaya çıkabilir. Ebeveynler genellikle geleneksel değerlere bağlı kalırken, ergenler ağdaş normları ve bireysel özerkliği savunma eğilimindedir.

Bu durum, kuşaklararası farklılığın doğal bir yansıması olarak görülse de bazı ailelerde gerilimleri artırabilmektedir (Eckstein & Crocetti, 2021).

Çatışmaların şiddetini belirleyen en önemli faktörlerden biri iletişim biçimidir. Araştırmalar göstermektedir ki, kapalı iletişim kalıpları, suçlayıcı veya eleştirel yaklaşım tarzları ergenlerin kendilerini anlaşılmamış hissetmelerine yol açabilmektedir. Bu durum, çatışmaların kronikleşmesine neden olabilir (Hofmann & Woods, 2012). Buna karşın, açık iletişim, empatik dinleme ve duyguların yapıcı şekilde ifade edilmesi, ergen-ebeveyn ilişkilerinde güveni ve bağlanmayı güçlendirmektedir (Gentzler, Oberhauser, Westerman, & Nadorff, 2011).

Türkiye’de yapılan çalışmalar da bu doğrultudadır. Çiçekoğlu Öztürk, Ünsal ve Karaca (2021), kurum bakımındaki ergenlere yönelik psiko-eğitim programı uygulamalarında, ergenlerin çatışma çözme ve iletişim becerilerinde anlamlı gelişmeler olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç, psiko-eğitim ve danışmanlık programlarının, özellikle risk altındaki ergenlerde kuşak çatışmalarını azaltıcı bir işlev görebileceğini göstermektedir.

Ayrıca Yavuzer, Karataş ve Gündoğdu (2019), kız ergenlerde ebeveynlerle yaşanan çatışmaların en çok günlük yaşam düzeni, ders çalışma ve arkadaş ilişkileri gibi alanlarda ortaya çıktığını ve iletişim tarzına bağlı olarak çözümlerinin değiştiğini vurgulamıştır. Bu bulgular, ebeveynlerin iletişim biçimlerinin, kuşak çatışmasının yönetilmesinde oldukça önemli olduğunu desteklemesi bakımından önem taşımaktadır.

Kuşak çatışması ergenlik döneminin kaçınılmaz bir gerçeği olmakla birlikte, iletişim becerilerinin geliştirilmesi sayesinde bu çatışmalar aile bağlarını zedeleyen bir unsur olmaktan çıkıp, gelişimsel olarak olumlu işlev görebilecek bir sürece dönüşebilir. Aile danışmanlığı ve psiko-eğitim programları bu kapsamda hem koruyucu hem de onarıcı etkiler sunmaktadır.

Riskli Gruplar: Oyun Bağımlılığı ve Madde Kullanımı

Ergenlik döneminde aile işlevselliğinin zayıf olması hem davranışsal bağımlılıkların hem de madde kullanımı riskinin artmasına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Özellikle internet oyun bağımlılığı son yıllarda Dünya Sağlık Örgütü (DSM-5 ve ICD-11) tarafından tanımlanan önemli bir psikiyatrik sorun olarak görülmektedir (Kuss & Griffiths, 2012). Aile içi çatışmaların yoğun olduğu, ebeveyn desteğinin düşük olduğu ve sınırların belirsiz olduğu ailelerde ergenlerin oyun bağımlılığına yatkınlığının daha yüksek olduğu bildirilmektedir (Schneider, King & Delfabbro, 2017). Benzer şekilde, Bonnaire & Phan (2017) aile işlevselliği zayıf olan ergenlerde problemli oyun kullanımının daha sık görüldüğünü ortaya koymuştur.

Madde kullanımı açısından bakıldığında, aile yapısı ve ebeveyn-ergen ilişkisi önemli bir koruyucu ya da risk faktörü olarak öne çıkmaktadır. İşlevsel aile yapısına sahip gençlerde madde kullanımı riski düşükken, ebeveyn gözetiminin yetersiz olduğu, iletişim becerilerinin zayıf olduğu ve aile dayanıklılığının düşük olduğu durumlarda risk belirgin biçimde artmaktadır (Horigian, Anderson, & Szapocznik, 2016).

Bu kapsamda, kanıta dayalı aile temelli müdahale modelleri ergenlerin riskli davranışlarını azaltmada önemli bir rol oynamaktadır. Functional Family Therapy (FFT), aile içi ilişkileri yeniden yapılandırarak ebeveyn-ergen iletişimini geliştirmekte ve davranış sorunlarını azaltmaktadır. Meta-analizler, FFT'nin ergen suç davranışlarını ve madde kullanımını azaltmada etkili olduğunu göstermektedir (Sexton & Turner, 2010).

Bunun yanında, Multisystemic Therapy (MST) çok düzeyli bir müdahale modeli olarak ergenin yalnızca ailesini değil, aynı zamanda arkadaş çevresini, okul ilişkilerini ve yaşadığı toplumsal bağlamı da hedef almaktadır (Zajac, Randall & Swenson, 2015). Littell, Pigott, Nilsen, Roberts & Labrum (2023) tarafından yapılan kapsamlı meta-analiz, MST'nin davranışsal sorunlar ve madde kullanımı üzerinde anlamlı etkilere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle, riskli gruplarda oyun bağımlılığı ve madde kullanımıyla mücadelede aile temelli ve çok sistemli yaklaşımlar en etkili yöntemler arasında yer almaktadır.

Ergenlikte Aile İçi Çatışmalar Kapsamında Kullanılabilecek Aile Danışmanlığı Yaklaşımları

Aile danışmanlığı kapsamında bu başlık altında yer verilen yaklaşımlar, ergenlik dönemine özgü çatışmaların çözümünde aile sisteminin etkinliğini artırmayı hedeflemektedir.

Yapılandırmacı Aile Terapisi (Minuchin)

Yapılandırmacı aile terapisi, aileyi bir sistem olarak ele alır ve bu sistemin alt sistemler, sınırlar ve hiyerarşi kavramları üzerinden işlediğini vurgular (Minuchin, Nichols, & Lee, 2006). Ergen-ebeveyn çatışmalarında, sınırların çok katı veya çok geçirgen olması aile işlevselliğini olumsuz etkilemektedir. Örneğin, katı sınırlar ebeveyn ve ergen arasında iletişim ve destek eksikliğine yol açarken, diffüz (belirsiz) sınırlar ise rollerin karışmasına ve ergenin bireyleşme sürecinin zarar görmesine neden olabilir. Burada aile danışmanlığının amacı, aile yapısını yeniden düzenleyerek, ebeveyn alt sisteminin otoritesini güçlendirmek, ergenin özerkliğini desteklemek ve aile üyeleri arasındaki sağlıklı sınırları yeniden tesis etmektir. Bu yaklaşım, özellikle davranış sorunları yaşayan ergenlerle yapılan müdahalelerde etkili bulunmuştur (Szapocznik & Kurtines, 1989).

Çözüm Odaklı Kısa Süreli Danışmanlık

Çözüm odaklı kısa süreli danışmanlık, problem odaklı geleneksel yaklaşımlardan farklı olarak, aile bireylerinin geçmişte işe yarayan deneyimlerine ve geleceğe yönelik hedeflerine odaklanır. Terapi sürecinde kullanılan “mucize sorusu”, danışanlara ideal geleceklerini hayal ettirerek motivasyon sağlarken “istisna soruları” ise mevcut problemlerin yaşanmadığı anları görünür kılarak çözüm potansiyelini açığa çıkarır (Kim, 2008). Meta-analiz bulguları, Çözüm Odaklı Kısa Süreli Yaklaşımın özellikle ergenlerle yürütülen aile danışmanlığı süreçlerinde kısa sürede olumlu değişimler oluşturduğunu göstermektedir. Ayrıca bu yaklaşım, aile üyelerinin güçlü yönlerini ve mevcut kaynaklarını harekete geçirmesi bakımından, ergenlikte sık görülen özerklik çatışmalarının yapıcı biçimde çözülmesine katkıda bulunmaktadır (Gingerich & Peterson, 2013).

Psiko-eğitim Temelli Aile Müdahaleleri

Psiko-eğitim programları, ailelere ergenlik dönemi gelişimsel özellikleri hakkında bilgi vermenin yanında aynı zamanda iletişim becerileri, problem çözme stratejileri ve stres yönetimi tekniklerini öğrenmeleri ve uygulamaları açısından yarar sağlamaktadır. Barrett & Turner (2006), psiko-eğitimin aile işlevselliğini artırarak ergenlerde davranışsal uyumu geliştirdiğini ortaya koymuştur. Bu programlar, sadece semptom odaklı değil, aynı zamanda aile içinde dayanıklılığı güçlendirmeyi hedefler. Walsh (2020) da aile dayanıklılığı modelinde, anlam kurma, esneklik ve iletişim/problem çözme süreçlerini, psiko-eğitimin temel yapı taşları olarak göstermektedir. Özellikle risk altındaki ergenler için geliştirilen psiko-eğitim programlarının, aile üyelerinin sorun çözme becerilerini artırarak kuşak çatışmalarını azalttığı görülmüştür (Çiçekoğlu Öztürk, Ünsal & Karaca, 2021).

Uygulama Alanları

Ergenlik döneminde yaşanan aile içi çatışmaların çözümüne destek olabilecek okul temelli programlar ve toplum merkezleri iki önemli hizmet alanıdır. Okullar, ergenlerin psiko-sosyal gelişim süreçlerinde erken müdahale fırsatları sunarken, okul sosyal hizmeti uzmanları aile-öğretmen-öğrenci arasındaki etkileşimi güçlendirme açısından önemli bir rol üstlenmektedir. Öte yandan, toplum merkezleri özellikle dezavantajlı aileler için psiko-eğitim, danışmanlık ve sosyal destek ağı oluşturma gibi hizmetlerle aile işlevselliğini artırmayı hedeflemektedir. Bu yapılar, aile danışmanlığının okul ve toplum temelli uygulamalarla nasıl daha erişilebilir ve etkili hale getirilebileceğini göstermektedir.

Okul Temelli Programlar

Okullar, ergenlerin yalnızca akademik değil, aynı zamanda sosyal ve duygusal gelişimlerinin de şekillendiği temel kurumlardır. Bu nedenle okul ortamı, aile içi çatışmaların erken belirtilerinin fark edilmesi ve uygun müdahalelerin başlatılması açısından önemlidir. Özellikle okul sosyal hizmeti, aile-öğretmen-ergen üçgeninde köprü işlevi görerek, öğrencilerin ihtiyaçlarının bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesini sağlar (Bryan & Henry, 2012).

Okul sosyal hizmet uzmanları, akademik başarısızlık, devamsızlık, disiplin sorunları ve akran ilişkilerinde zorluk yaşayan öğrenciler için aile danışmanlığı seansları, ebeveyn bilgilendirme toplantıları ve öğrenci destek programları konularında destek sağlar (Stormshak, Fosco & Dishion, 2010) Türkiye kapsamında okul sosyal hizmeti henüz mevzuat düzeyinde kurumsallaşmamış olmakla birlikte, saha araştırmaları öğrencilerin yaşadığı akademik ve psikososyal sorunların çözümünde bu hizmetin önemli bir boşluğu dolduracağını göstermektedir (Aktan, 2016).

Toplum Merkezleri

Toplum merkezleri, aile danışmanlığı hizmetlerini daha erişilebilir kılan bir başka önemli alandır. Özellikle düşük gelirli veya risk altında yaşayan aileler için bu merkezler, psiko-eğitim programları, ebeveynlik atölyeleri, aile danışmanlığı ve destek grupları aracılığıyla aile işlevselliğini güçlendirmektedir. Jiménez, Musitu & Murgui (2005), toplum merkezlerinde yürütülen aile danışmanlığının hem ebeveynlerin iletişim becerilerini geliştirdiğini hem de ergenlerin sosyal uyumunu artırdığını ortaya koymuştur.

Ayrıca söz konusu merkezler, ailelerin sosyal destek ağlarını genişletmelerine de yardımcı olmaktadır. Katılımcıların benzer deneyimlere sahip diğer ailelerle bir araya gelmeleri hem dayanışma duygusunu hem de problem çözme kapasitesini artırmaktadır. Türkiye’de de belediye ve sivil toplum kuruluşlarına bağlı toplum merkezlerinde yürütülen aile danışmanlığı programları, dezavantajlı gruplar için koruyucu ve önleyici bir işlev taşımaktadır (Çiçekoğlu Öztürk, Ünsal, & Karaca, 2021).

Ergenlikte Aile İçi Çatışmalar ve Aile Danışmanlığında Sosyal Hizmet Uzmanının Roller

Ergenlik döneminde aile içinde yaşanan çatışmalar hem ergenin bireysel gelişimini hem de aile dinamiklerini olumsuz etkileyebilir. Sosyal hizmet uzmanları, bu kırılgan dönemde aile içi ilişkilerin düzenlenmesi ve sağlıklı bir iletişim ortamının oluşturulmasında rol oynamaktadır (Yıldırım, 2024).

Sosyal hizmet uzmanlarının ergenlikte aile danışmanlığına katkıları, çok boyutlu ve disiplinlerarası bir çerçevede ele alınmalıdır. Uzmanın öncelikli rollerinden biri güçlendirmedir. Bu kapsamda uzman hem ergenin hem de ebeveynlerin bireysel güçlerini fark etmelerini sağlar ve çatışmalarla baş etme kapasitelerini artırmak için destekleyici bir ortam sunar. Ergenin özerklik ihtiyacını aile içindeki bağıllık duygusuyla dengeli bir şekilde bütünleştirmek, bu sürecin temel amacıdır (Kars & Peker 2025).

Bir diğer temel rol arabuluculuktur. Ergenlik döneminde sık görülen kuşak çatışmaları, iletişim kopuklukları ve farklı değer sistemleri, aile içi etkileşimi olumsuz etkileyebilir. Sosyal hizmet uzmanı, tarafsız bir duruşla aile üyeleri arasında empatik bir iletişim kurulmasına aracılık eder. Bu süreçte uzman, tarafların birbirlerini anlamalarına ve ifade etmelerini kolaylaştırır (Gönültaş, Uzun & Akın, 2021).

Sosyal hizmet uzmanı aynı zamanda yönlendirici bir konumdadır. Ailede gözlemlenen psikolojik, eğitsel veya psikiyatrik sorunlar, uzmanlık alanı dışındaysa, uygun kurumlara ve profesyonellere sevk edilmesi gerekir. Bu tür yönlendirmeler, aile danışmanlığı sürecinin etkili ve bütüncül bir yaklaşımla yürütülmesini sağlar (Akat, 2024). Özellikle kronikleşmiş aile içi çatışmalarda, ergenin ruh sağlığını tehdit eden durumlarda bu yönlendirme oldukça önemlidir.

Sosyal hizmet uzmanının bir diğer rolü de çok disiplinli ekip içinde aktif bulunmadır. Ergenlik dönemindeki sorunlar, yalnızca aile dinamiklerinden değil aynı zamanda okul, sosyal çevre ve bireysel psikolojik faktörlerden de kaynaklanabilir (Lalayants & Epstein, 2005). Bu nedenle sosyal hizmet uzmanı, psikolog, psikolojik danışman ve gerekirse psikiyatristlerle iş birliği içinde çalışarak bütünsel müdahaleler geliştirir.

Ergenlikte aile danışmanlığı süreçlerinde sosyal hizmet uzmanının rolleri güçlendirme, arabuluculuk, yönlendirme ve disiplinler arası iş birliğini içeren kapsamlı bir sorumluluğu kapsamaktadır. Bu rollerin etkin bir biçimde yürütülmesi hem ergenin sağlıklı gelişimine hem de aile sisteminin güçlenmesine önemli katkılar sağlar.

Sonuç ve Öneriler

Ergenlik dönemi, gelişimsel özellikleri itibarıyla bireyin hem özerklik kazanma çabalarını hem de aile ile bağlarını sürdürme ihtiyacını aynı anda içinde barındıran önemli bir yaşam evresidir. Bu ikili süreç, doğası gereği çatışma ve gerilim potansiyeli taşımaktadır. Çalışmalar göstermektedir ki, ergenlikte yaşanan aile içi çatışmalar yalnızca bireysel psikolojik süreçlerin değil, aynı zamanda aile sisteminin işleyiş biçiminin, toplumsal değerlerin ve kültürel normların da bir yansımasıdır. Dolayısıyla bu çatışmaların tek boyutlu bir

problem olarak değil, çok katmanlı bir sosyal olgu olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Aile danışmanlığı bu noktada çatışmaların yıkıcı değil, yapıcı bir gelişimsel deneyim haline dönüştürülmesine aracılık edebilecek önemli bir araç sunmaktadır. Çalışmanın farklı bölümlerinde tartışıldığı üzere, yapılandırmacı aile terapisi, çözüm odaklı kısa süreli danışmanlık ve psiko-eğitim programları gibi yaklaşımlar, ergen-ebeveyn çatışmalarının doğasını anlamak ve yönetmek için farklı ama birbirini tamamlayan stratejiler sunar. Yapılandırmacı yaklaşım aile içindeki sınırları ve hiyerarşiyi yeniden düzenlerken, çözüm odaklı yaklaşım aile bireylerinin güçlü yönlerine vurgu yapar, psiko-eğitim ise ailelerin bilgi, farkındalık ve becerilerini artırarak uzun vadeli dayanıklılık sağlar. Bu çeşitlilik, aile danışmanlığının tek tip bir müdahale olmadığını, aksine farklı bağlamlarda farklı yaklaşımların birlikte kullanılabileceğini göstermektedir.

Okul ve toplum merkezleri gibi kurumlar bu yaklaşımların uygulanabileceği ve sürdürülebileceği önemli alanlar olarak öne çıkmaktadır. Okullar, ergenlerin günlük yaşamlarının büyük bölümünü geçirdikleri yerler olması itibarıyla erken müdahale açısından önemli bir fırsat alanı sunar. Sosyal hizmet uzmanlarının okul temelli uygulamalarda aile-öğretmen-ergen iletişimini güçlendirmesi, yalnızca akademik başarıyı değil, aynı zamanda sosyal uyumu ve psikososyal iyilik halini de destekler. Toplum merkezleri ise özellikle sosyoekonomik açıdan dezavantajlı aileler için erişilebilirlik ve kapsayıcılık imkânı sağlayarak aile işlevselliğinin güçlendirilmesinde koruyucu ve önleyici bir işlev üstlenir.

Sonuç olarak, ergenlikte yaşanan aile içi çatışmaların olumsuz birer problem olarak ele alınması yerine, gelişimsel ve toplumsal işlevlerinin farkına varılması gerekir. Çatışmalar doğru şekilde yönetildiğinde, ergenin kimlik inşası sürecine katkı sağlayarak, aile içi iletişimi daha işlevsel hale getirerek toplumsal düzlemde sağlıklı bireylerin yetişmesine zemin hazırlar. Bu kapsamda aile danışmanlığı, yalnızca birey ve aile odağında değil, aynı zamanda toplumsal refahın artırılması noktasında da önemli bir araçtır.

Politika düzeyinde bakıldığında, okul sosyal hizmetinin kurumsallaştırılması, toplum merkezlerinde aile odaklı programların yaygınlaştırılması ve kanıta dayalı aile müdahale modellerinin uygulanması öncelikli gereklilikler arasındadır. Uygulama düzeyinde ise sosyal hizmet uzmanlarının güçlendirme temelli bir perspektifle ailelere rehberlik etmesi, multidisipliner ekiplerle iş birliği yapması ve yerel ihtiyaçlara uygun müdahale programları geliştirmesi önem taşımaktadır. Akademik düzeyde ise, kültürel farklılıkların aile işlevselliği ve ergenlik çatışmaları üzerindeki etkilerini irdeleyen çalışmaların artması, alana özgün katkılar sağlayacaktır.

Bu çerçevede, ergenlikte çatışmaların yapıcı yönetimi hem bireysel gelişimi destekleyecek hem de aile kurumunun işlevselliğini artırarak toplumsal dayanıklılığa katkı sağlayacaktır. Böylelikle ergenlik dönemi, yalnızca bir kriz dönemi değil, aynı zamanda doğru rehberlik ve destek mekanizmalarıyla dönüştürülebilecek güçlü bir fırsat alanı olarak değerlendirilebilecektir.

KAYNAKÇA

- Akat, M. (2024). *Aile çatışması ve sürekli kaygının kuşaklar arası aktarımı: Ergenin pozitif genç gelişimi ve saldırganlığının seri aracılığı*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmış yüksek lisans tezi).
- Aktan, M. C. (2016). Türkiye’de okullarda öğrencilerin karşılaştıkları problemler ve okul sosyal hizmeti. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(1), 245-254
- Barrett, A. E., & Turner, R. J. (2006). Family structure and substance use problems in adolescence and early adulthood: Examining explanations for the relationship. *Addiction*, 101(1), 109-120. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2005.01296.x>
- Bonnaire, C., & Phan, O. (2017). Relationships between parental attitudes, family functioning and Internet gaming disorder in adolescents attending school. *Psychiatry Research*, 255, 104-110. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2017.05.030>
- Bryan, J., & Henry, L. (2012). A model for building school-family-community partnerships: Principles and process. *Journal of Counseling & Development*, 90(4), 408-420. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.2012.00052.x>
- Çiçekoğlu Öztürk, P., Ünsal, G., & Karaca, S. (2021). *Ergenlere verilen çatışma yönetimi programının değerlendirilmesi: Yetiştirme yurdu örneği* [The evaluation of the conflict management program delivered to adolescents: Sample of orphanages]. *Humanistic Perspective*, 3(2), 433-449. <https://doi.org/10.47793/hp.901672>
- Eckstein, K., & Crocetti, E. (2021). *The impact of migration on child and adolescent development: The role of socialization experiences in family and school*. *New Directions for Child & Adolescent Development*, (177), 7-11. <https://doi.org/10.1002/cad.20419>
- Eryılmaz, A., & Mammadov, M. (2016). Ergen-ebeveyn çatışma ölçeğinin psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 23(3), 201-210.
- Gentzler, A. L., Oberhauser, A. M., Westerman, D., & Nadorff, D. K. (2011). College students' use of electronic communication with parents: Links to loneliness, attachment, and relationship quality. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(1-2), 71-74. <https://doi.org/10.1089/cyber.2009.0409>
- Gingerich, W. J., & Peterson, L. T. (2013). *Effectiveness of solution-focused brief therapy: A systematic qualitative review of controlled outcome studies*. In

- Database of Abstracts of Reviews of Effects (DARE): Quality-assessed Reviews* [Internet]. York, UK: Centre for Reviews and Dissemination (UK). Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK138422/>
- Gönültaş, O., Uzun, K., & Akın, M. S. (2021). Ergenlerin aile içi ilişki algılarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 391-405. <https://doi.org/10.21666/muefd.718075>
- Hofmann, S. G., & Woods, L. A. (Eds.). (2012). *Cognitive therapy: Key methods and models*. Wiley-Blackwell.
- Horigian, V. E., Anderson, A. R., & Szapocznik, J. (2016). Family-based treatments for adolescent substance use. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 25(4), 603-628. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2016.06.001>
- Jiménez, T. I., Musitu, G., & Murgui, S. (2005). *Family, social support and delinquent behavior in adolescence: Direct and mediating effects*. *Anuario de Psicología = The UB Journal of Psychology*, 36(2), 181-195.
- Kars, M. P., & Peker, A. (2025). Ergenlerin aile içi ilişkileri ile aile bütünlüğü arasındaki ilişkiler. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 2025 (Aile Özel Sayısı Cilt-1), 99-129. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.1634139>
- Kim, J. S. (2008). Examining the effectiveness of solution-focused brief therapy: a meta-analysis. In *Database of Abstracts of Reviews of Effects (DARE): Quality-assessed Reviews* [Internet]. York (UK): Centre for Reviews and Dissemination (UK). Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK75038/>
- Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2012). Online gaming addiction in children and adolescents: A review of empirical research. *Journal of Behavioral Addictions*, 1(1), 3-22. <https://doi.org/10.1556/JBA.1.2012.1.1>
- Lalayants, M., & Epstein, I. (2005). Evaluating multidisciplinary child abuse and neglect teams: A research agenda. *Child Welfare*, 84(4), 433-458.
- Littell, J. H., Pigott, T. D., Nilsen, K. H., Roberts, J., & Labrum, T. K. (2023). Functional Family Therapy for families of youth (age 11-18) with behaviour problems: A systematic review and meta-analysis. *Campbell Systematic Reviews*, 19(3), e1324. <https://doi.org/10.1002/cl2.1324>
- Minuchin, S., Nichols, M. P., & Lee, W. Y. (2006). *Assessing families and couples: From symptom to system*. Boston, MA: Allyn & Bacon
- Sexton, T., & Turner, C. W. (2010). The effectiveness of functional family therapy for youth with behavioral problems in a community practice setting. *Journal of Family Psychology*, 24(3), 339-348. <https://doi.org/10.1037/a0019406>

- Steinberg, L. D. (2014). *Age of Opportunity: Lessons from the New Science of Adolescence*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Steinberg, L., & Silk, J. S. (2002). Parenting adolescents. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Vol. 1. Children and parenting* (2nd ed., pp. 103-133). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Schneider, L. A., King, D. L., & Delfabbro, P. H. (2017). Family factors in adolescent problematic Internet gaming: A systematic review. *Journal of Behavioral Addictions*, 6(3), 321-333. <https://doi.org/10.1556/2006.6.2017.035>
- Stormshak, E. A., Fosco, G. M., & Dishion, T. J. (2010). Implementing interventions with families in schools to increase youth school engagement: The Family Check-Up model. *School Mental Health*, 2(2), 82-92. <https://doi.org/10.1007/s12310-009-9025-6>
- Szapocznik, J., & Kurtines, W. M. (1989). *Breakthroughs in family therapy with drug-abusing and problem youth*. New York, NY: Springer Publishing Co.
- Walsh, F. (2015). *Strengthening family resilience* (3rd ed.). New York, NY: Guilford Press.
- Yavuzer, Y., Liman, B., & Kılıçarslan, S. (2019). Kız ergenlerin anne-baba-ergen arasındaki çatışma durumlarına ve ebeveyn tepkilerine ilişkin görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 50, 90-109. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.512601>
- Yıldırım, S. (2024). Aile danışmanlığının aile içi sorunlar özelinde inşası ve sürdürülebilirliği üzerine bir değerlendirme. *Anasay* (27), 125-137. <https://doi.org/10.33404/anasay.1432981>
- Zajac, K., Randall, J., & Swenson, C. C. (2015). Multisystemic therapy for externalizing youth. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 24(3), 601-616. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2015.02.007>

14. Bölüm

Dijital Dönüşüm Sürecinde Dijital Yakalılar

Meral BEKTAŞ¹

ÖZET

Tarım toplumundan sanayi toplumuna, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş ve ardından teknolojik alanda yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm sürecinde çalışanların ve işletmelerin payına düşeni en iyi şekilde alabilmeleri için rekabet koşullarının yetkinliklerine sahip olmaları şart olmuştur. Teknolojik ilerlemeler ve rekabet, örgütlerin temel itici güçleri olarak kabul edildikleri için bu değişimler, eski örgütsel düşüncenin yerini alarak örgütlerin yapılarını ve yönetimlerini değiştirerek, örgütlere kendi sınırlarını aşma imkânı sunmuştur. Bu sınırların aşılmasında dijital dönüşüm sürecinin etkisi büyüktür. Dünya Ekonomik Forumunun 2015 yılında yayınladığı rapora göre 2025 yılına kadar önemli birçok toplumsal gelişmenin yaşanacağına vurgu yapılmıştır. 2025 yılının sonuna yaklaşılan bu süreçte, raporda yer alan gelişim ve değişimlerin birçoğunun hayata geçtiği görülmüştür. Dijital dönüşüm sürecinde beyaz yakalı çalışanların dijital yakalı çalışanlara dönüşümü ve bu sürecin beraberinde getirdiği bütün dinamikler bugün profesyonel iş yaşamının gerçeklerini ortaya koymaktadır. Bu dönüşüme ayak uydurmaya çalışan örgütlerin değer kaybı yaşamamak ve oyun dışı kalmamak adına bu gelişim ve dönüşüme ayak uydurabilmeleri gerekir.

¹ Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, mbektas@mehmetakif.edu.tr ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-1616-8065>

GİRİŞ

18. yüzyılda Birinci Sanayi Devrimi bilimsel gelişmelerin önü açarak, 19. Yüzyılda birçok buluşun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreci takiben 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında petrol kullanan makinelerin icadı ve elektrik enerjisinin işletmeler tarafından kullanılmaya başlaması ile birlikte ekonomi ve sanayide çok büyük gelişmelerin yaşandığı İkinci Sanayi Devrimi başlamıştır. 20. Yüzyılda elektriğin kullanımı, elektronik cihazların ve bilgisayarların geliştirilmesi ile birlikte Üçüncü Sanayi Devrimine geçilmiştir. Üçüncü Sanayi Devriminde mikroişlemcilerin, bilgi teknolojilerinin ve programcılığın gelişmesi ile otomasyon süreçleri hızlanmış ve bunun sonucu olarak verimlilikte artış yaşanmıştır. Üçüncü Sanayi Sevrimi günümüze kadar devam etmiş ve günümüzde 21. yüzyıl teknolojisi ile Dördüncü Sanayi Devrimi çağına girilmiştir (Tonga, Tonga, 2022:41). İlk olarak 2011 yılında Hannover Fuarında kullanılan Sanayi 4.0 kavramı da hızlı değişim ve dönüşüm sürecinde dünya genelinde birçok sektörde odak gündem haline gelmiştir. Sanayi 4.0 süreci yakın geleceğin temel üretim paradigmasının temellerini atmaya başlamıştır (<https://www.peryon.org.tr/sanayi-4-0>).

Dünya Ekonomik Forumunun 2015 yılında yayınladığı rapora göre; yazılım hayatları kökten değiştirme potansiyeline sahiptir. Dünya Ekonomik Forumu'nun Yazılım ve Toplumun Geleceği Küresel Gündem Konseyi, insanların yazılım tarafından sağlanan değişikliklere hazırlanmasına yardımcı olmak için harekete geçmiştir. Bunun sonucunda insan sağlığı, çevre, küresel ticaret ve uluslararası ilişkiler üzerinde kapsamlı etkileri olacak 21 örnek belirlemişlerdir. Konsey başkan yardımcısı; MIT Dijital Ekonomi Girişimi Direktörü, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü, ABD ve üretken bir yazar olan Erik Brynjolfsson'a göre; “Şimdi ikinci makine çağı geliyor. Bilgisayarlar ve diğer dijital gelişmeler, zihinsel güç için -beyinlerimizi kullanarak çevremizi anlama ve şekillendirme yeteneği - buhar makinesi ve torunlarının kas gücü için yaptığı şeyi yapıyor” diyerek yazılımdaki gelişmelerin getirdiği önemli toplumsal değişimlerin yaşandığı bir dönemin geldiğine vurgu yapmıştır. Dünya Ekonomik Forumu'nda 2025 yılına kadar yaşanacak 21 değişim aşağıdaki şekilde öngörülmüştür.

1. Bireylerin % 10'unun internete bağlanan giysiler giymesi
2. Bireylerin % 90'ının sınırsız ve ücretsiz depolamaya sahip olması
3. 1 trilyon sensörün internete bağlanması
4. ABD'deki ilk robotik eczacı
5. Okuma gözlüklerinin yüzde 10'unun internete bağlanması
6. Bireylerin % 80'inin dijital bir varlığa sahip olması
7. 3D yazıcılar ile ilk otomobil üretimi

8. Nüfus sayımını büyük veri kaynaklarıyla gerçekleştiren ilk ülke
9. İmplant edilebilir ilk ticari mobil telefonun piyasada bulunması
10. Tüketici ürünlerinin % 5'inin 3D olarak basılması
11. ABD'de yollarındaki arabaların %10'nun sürücüsüz araç olması
12. 3D baskılı ilk karaciğer nakli
13. Kurumsal denetimlerin %30'nun yapay zekâ tarafından yapılması (Yapay zekâ ve beyaz yakalı işler)
14. Bir hükümet tarafından ilk kez bir blok zinciri aracılığıyla vergi toplanması
15. Evlerdeki internetin %50'sinden fazlasının elektronik aletler ve cihazlar için kullanılması,
16. Özel araçlardan ziyade, araç paylaşımıyla daha fazla seyahat/yolculuk yapılması,
17. 50.000'den fazla nüfusa sahip ve trafik ışığı olmayan ilk şehir
18. Nüfusun % 90'ının internete düzenli erişimi
19. Nüfusun % 90'ının akıllı telefon kullanması
20. Bir şirket yönetim kurulundaki ilk yapay zekâ makinesi
21. Küresel gayri safi yurtiçi hasılanın %10'u blok zinciri teknolojisinde kayıtlı olması (World Economic Forum: 2015).

Tahmin edilen bu değişimlerin, sanayi 4.0 sürecinin beraberinde getirdiği değişimler olduğu görülmektedir (Öztürk, Alaşahan, 2019:4). 2025 yılının sonuna gelindiği şu günlerde, Dünya Ekonomik Forumunun yayınladığı rapordaki 21 değişimin birçoğunun gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Küreselleşme, teknolojik ilerlemeler ve rekabet, örgütlerin temel itici güçleri olarak kabul edilmektedir. Bu değişimler, eski örgütsel düşüncenin yerini alarak örgütlerin yapılarını ve yönetimlerini değiştirmiş, dijitalleşme ise işletmelere, sektörel sınırlarını aşma imkânı sunmuştur. Dördüncü Sanayi Devrimi, müşteri beklentilerinin değişmesi, üretkenliğin artması, iş birliklerinin ve dijital operasyon modellerinin yaygınlaşması gibi etkiler yaratmaktadır. Bu nedenle, gelecekte başarılı olmak isteyen örgütlerin inovasyon ve akıllı sistemleri kullanmaları gerekmektedir. Endüstri 4.0 ise makinelerin insan gücüne ihtiyaç duymadan kendilerini yönetebilmesini sağlayan bir kavramdır. Bu kavram, bilgisayar, iletişim ve internet teknolojilerinin bir arada kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Endüstri 4.0'ın örgüt yapısını dönüştürdüğü ve örgütlerin bu yeni döneme uyum sağlamaları gerektiği vurgulanmaktadır. Bu nedenle, örgütlerin inovasyonu ve akıllı sistemleri kullanma becerisine sahip uzmanlardan oluşan bir ekip kurmaları önemlidir (Altan, 2018:145).

Dijital Dönüşüm

Dijital dönüşüm sürecinin ilk belirtileri bilgisayarın icadı ile 20. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmaya başlamıştır. İnternet, kişisel bilgisayarlar ve mobil telefonların hızlı bir şekilde kullanılmaya başlanması ile birlikte bu dönüşüm hız kazanarak günümüze kadar gelmiştir. Dönüşüm ve değişim sürecinde bireylerin, kurumların ve sistemlerin her şartta her yerde etkileşimine imkân sağlayan tüm bu dijital gelişmeler bireylerin küresel olarak refah seviyesini arttırmıştır (Pakdemirli, 2019:667).

Teknolojik gelişmelerin hızla yaşandığı ve işletmeler arasında küresel bir fikir birliği haline geldiği dijital çağ dönemi ile birlikte teknolojik yenilikler birçok alanda, hızlı bir dönüşüme neden olmuştur. Dijital teknolojinin iş ve günlük yaşamın her alanında ana eksenini oluşturması, dünya genelinde örgütsel, toplumsal ve ekonomik faaliyetlerde köklü bir değişim ve dönüşümü beraberinde getirmiştir (Alkahlout, Karabat, 2024:2117).

Dijitalleşmenin her alana etki etmesi ile birlikte insanlar, işletmeler ve ülkeler kendilerini bu yeni dünya düzenine dijitalleşerek hazırlamak (Gürel, Kılıçaslan, İzmen, 2022:7) zorunda kalmışlardır. Tüm dünyayı etkisi altına alan teknolojik gelişmeler, ticari ve ekonomik hayatın yanı sıra insanların günlük yaşamlarını da büyük oranda etkilemeye başlamıştır. Sürücüsüz araçlar, birçok gündelik işin artık robotlar tarafından yapılabilmesi, cep telefonlarının zaman ve mekândan bağımsız olarak bireylere, işlerini yapabilme fırsatı sunması (Gökten, 2018:881) ve bundan sonrası için birçok yeni gelişmenin hayalden gerçeğe dönüşmesi dijital dönüşüm sürecinin insanlara en önemli armağanıdır.

Dijital dönüşüm, farklı yöntem ve teknolojiler kullanılarak ortaya çıkan inovasyonlar sonucunda elde edilen yaratıcılığın bir sonucudur. Belirli bir stratejik plan dâhilinde, yaşanan dijital teknolojik gelişmelerle birlikte işletmelerin işleyişlerinde, süreçlerinde, yetkinliklerinde ve modellerinde, işletmelere hız ve verimlilik sağlayacak yeniliklerin bütüncül bir şekilde gerçekleşmesidir (Ballı, 20022:253).

Westerman ve arkadaşları (2011:8) dijital dönüşüm kavramını bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığı ile kurumların yapısını değiştirme, dâhili ve harici işlemleri iyileştirmek için dijital ortam imkânlarını sağlama ve farklı kullanıcıların deneyimlerini ve kurumların gelirlerini artırma süreci olarak tanımlamaktadır. Dijital dönüşüm, dijital teknolojilerin çalışma alanlarına dâhil edilmesidir (akt., Alkahlout, Karabat, 2024:2120).

Dijital çağ dönemi ile birlikte küreselleşen dünyada dijitalleşme ve dijital dönüşüm süreci bütün insanların hayatını hızlı bir şekilde etkilemeye başlamıştır. İşletmeler bir yandan müşterilerine yeni dijital çözümler sunarak

müşterilerinin devamlılığını sağlamaya çalışırken (Acar, 2022:1) diğer yandan çalışanlarının bu sürece adapte olmalarını sağlamaya çalışırlar.

Dijital dönüşümün temel hedefi, kuruluşların rekabet güçlerini artırarak, dijitalleşme döneminde kurulan ve rekabet avantajı oluşturan işletmelerin ulaştığı başarı düzeyini yakalayabilmektedir. Bu dönem öncesinde kurulan işletmelerin dijital dönüşüm sürecinde karşılaştığı zorluklar da mevcuttur bu zorluklardan biri de örgütlerin çalışanları ile ilgilidir (Alkahlout, Karabat, 2024:2121). Dijital dönüşüm sürecinde başrollerde hep insanlar olduğu için dijital dönüşüm süreci aslında insanların dönüşümü ile başlamaktadır (Orcan, 2024:11). Bu ortamlara ayak uydurabilecek, dijitalleşmeye yol açan bilgiyi de dijital teknolojileri üreterek kullanacak olan çalışanların da bu dönüşüme hızlı bir şekilde adapte olması gerekir.

Dijital dönüşüm, işletmelerin tüm yapısını değiştirebilecek bir değişim ve dönüşüm süreci olduğu için bu değişim, işletmelerin tüm süreçlerinde yani teknolojik, yönetim ve insan unsurları bağlamında dönüşmesi ile sonuçlanmaktadır. İşletmeler, vizyon ve stratejilerinde dijitalleşme unsurunu dikkate alarak değişiklikler yaparak, çeviklik elde ederek diğer işletmelere göre rekabet avantajı sağlayabilirler. İşletmelerin yaşam sürecine önemli düzeyde etki edebilen dijitalleşme, yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına ve invosyon düzeyinin artmasına da olanak sunmaktadır (Sucu, 2012:34).

Türkiye'nin Dijital Dönüşüm Endeksi'ne göre (2022) hayatın her alanına dokunarak bir dönüşüm trendi başlatmış, istihdam alanında ve meslekler üzerinde de etkisini göstermiştir. Bu değişimler sonucunda birçok meslek yok olurken ya da dönüşürken yeni meslekler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu nedenle dijital yakalının en önemli gereksinimlerinden biri de yetkinlik kazanımıdır. Dünya Ekonomik Forumu'nun (WEF) Geleceğin Yetkinlikleri Raporu'na (2020) göre 2025 yılı itibari ile bugün kullanılan ve mevcut koşullarda yeterli olan çalışan yetkinliklerinin %40'ı değişime uğrayacağı öngörülmüştür. Herkesin en kısa zamanda, profesyonel hayattaki değerini arttırmak için kendini geliştirmesi ve güncel tutması gerekmektedir (<https://www.youthall.com/tr/company/blog/detail/is-dunyasinin-bitmeyen-donusumunun-yeni-oyunculari-dijital-yakalilar-19.11.2024>). Bu rapora göre, en önemli dört beceri türü; problem çözme becerisi, öz yönetimle ilgili beceriler, insan ilişkileri becerisi, teknoloji kullanımı ve geliştirmeye bağlantılı olan becerilerdir (Istenci, vd., 2022:226).

Teknolojik gelişmelerin yanı sıra, diğer megatrendler de işletmelerdeki beceri talebini etkilemektedir. Küreselleşme (küresel pazarların artan entegrasyonu), çevresel sürdürülebilirlik (yeni 'yeşil işlerin' ortaya çıkışı), kentleşme (yüksek değerli, bilgi yoğun endüstrilerin çekiciliği, daha çeşitli

istihdam), bazı bölgelerdeki jeopolitik belirsizlikler, artan zenginlik ve gelir eşitsizliği ve demografik değişiklikler (nüfusun yaşlanması ve küçülmesi) (Hogarth, 2019). 197 farklı ülkeden 366.000 kişinin katıldığı anket sonuçlarına göre katılımcıların %61'i, bu küresel megatrendlerden bazılarının işlerini halihazırda büyük ölçüde etkilediğine ve gelecekte de etkilemeye devam edeceğine inandıkları ortaya çıkmıştır (Kovács-Ondrejko vd., 2019). Covid-19 salgını ise bu karmaşıklığa bir katman daha eklemiştir. 2019 yılında yaşanan pandemi süreci uzaktan çalışmayı ölçeklendirerek değişimi yönlendirmiş, dijitalleşme ve otomasyon oranını daha da hızlandırmıştır (Bennett & McWhorter, 2021; WEF, 2020). Örgütler, operasyonel uygulamalarını bir gecede uyarlamak, iş önceliklerini yeniden düşünmek, uzaktan çalışmaya uyum sağlamak ve çalışanlarının bu sürece hızlı bir şekilde uyum sağlamasını beklemiştir. Bu süreç, iş yerlerinin yeniden tasarlanmasını, yeni normlar ve becerilerin yaratılmasını gerekli kılmıştır (Billing vd., 2021, akt., Istenič, vd., 2022:227).

Dijitalleşme yolculuklarında çalışanlarına yeni beceriler kazandıramayan, upskilling ve reskilling alanlarında yatırım yapamayan işletmelerde yetkinlik açığı kaynaklı gelir kayıpları yaşanması kaçınılmazdır. Bunun öneminin farkında olan ve hızlı bir şekilde harekete geçebilen şirketler iş dünyasında daha avantajlı konuma gelirler. Reskilling, yeni bir iş yapabilmek için yeni becerileri öğrenme ve geliştirme sürecidir. Upskilling, alanında uzmanlaşmış çalışanların dijital dünyaya uyum sağlamak için hem mesleki hem de teknoloji alanında performans, bilgi ve becerilerin artırılması çalışmalarıdır (Küçükcan, 2022).

Dijital dönüşüm, şirketler için teknolojik ilerlemenin en büyük zorluklarından biri olabilir. Çünkü çalışan beceri ve yeterlilikleri sürekli değiştiğinden ki bu gelecekte daha da hızlanacak bir durumdur. Şirketlerin mevcut çalışanlarının becerilerini tazelemelerini teşvik etmeleri ve becerilerini geliştirmeleri gerekir (Kasriel, 2017). Dolayısıyla, beceri tazeleme ve beceri geliştirme olmadan şirketler ya yetenekli bir işgücü işe almaya zorlanırlar ki bu genellikle karmaşık ve pahalı bir prosedürdür ya da teknolojik olarak eski bir işgücüne ve dolayısıyla modası geçmiş çalışma uygulamalarına sahip olma riskiyle karşı karşıya kalırlar ki bu da diğer şirketlerle rekabet ederken açık bir dezavantaja yol açabilir. Piyasalarda ortaya çıkan yeni trendlere karşı iki temel tepki vardır: Bunlardan biri beceri geliştirme (yeni becerileri benimseme ve çalışanları mevcut rollerinde ilerlemeye hazırlama isteği) ve diğeri ise yeniden beceri geliştirmedir (tamamen yeni bir işe ve kariyer değişikliğine hazırlanma isteği) (Kovács-Ondrejko vd., 2019, akt., Istenič, vd., 2022:225).

Mercer'in yayımladığı Küresel Yetenek Trendleri Raporuna göre, küresel ölçekte liderlerin %41'i; Türkiye'de ise %48'inin yatırım önceliğinin reskilling

olduğu belirtilmiştir. Benzer şekilde, şirketlerin yüzde 55'i kritik yetenek havuzlarının oluşumu için iş gücünün yeni beceriler kazanmasını ve becerilerini geliştirmesini sağlamak üzere adımlar attığına vurgu yapmıştır. Bu durum aynı zamanda daha fazla yeteneği çekme ve elde tutma konusunda da örgütlere fayda sağlar. Pandemi süreci ile birlikte yetenekler, geleneksel işlerin mevcut şartlarda sürdürülebilirliğini sorgulamaya başlamıştır. “Büyük İstifa” dalgası bunun en somut göstergelerinden biridir. Değişimi iyi okuyabilen, yeteneklerinin ihtiyaçlarını gören ve buna çözüm üretebilen şirketler, bir yandan işlerini geleceğe taşıırken diğer yandan yetenekler için de cazibe merkezi haline gelirler (Aydın, 2022). Büyük istifa olgusu, pandeminin ikinci yılında, ilk etapta izlenen sıkı kapanma politikalarının gevşemesinin ardından başta ABD’de olmak üzere çok sayıda ileri ekonomide gönüllü işten ayrılma oranlarındaki artışları ifade etmektedir (Baştürk, 2024:381).

Bulut bilişim, veri analizi, yapay zeka ve robotik yazılım gibi teknolojilerin kullanımı ile gerçekleşen bu süreçte, dijital dönüşümün istihdamdaki nicel ve nitel birçok etkisi görülmektedir. Bu etkilerin bazıları; işsizlik oranlarında artış, yeni iş imkânlarının ortaya çıkması, verimlilik ve rekabetin artması, esnek iş gücüne olan talebin artması, uzaktan çalışma fırsatları sunması, sürekli eğitim vb. (Gücenmez, 2023:997) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijital Yakalılar

21. yüzyılın başından itibaren toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlarda köklü dönüşümlere yol açan dijitalleşme, çalışma hayatında da yeni kavramların ve iş modellerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İş gücünün zihinsel ya da fiziksel emeğe dayalı olup olmadığını gösteren bir kavram olan yaka kavramı, Endüstri 4.0, yapay zekâ ve dijitalleşme gibi gelişmelerle birlikte yeniden şekillenmiştir. Dijital yakalılar kavramı, dijital teknolojilerin işgücü piyasalarındaki etkisiyle birlikte, bilgi ve iletişim teknolojileriyle iç içe çalışabilen yeni bir çalışan profilini tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır.

Çalışma şekillerinin değişimi ile birlikte bireysel ve toplumsal alanda birtakım köklü değişimlerin meydana gelmesi, bireylerin iş yaşam dengesi giderek bulanıklaştırmış, meslek/kariyerin yaşamın her alanında belirleyici rol oynaması, çalışanın hayatının meslek algısı etrafında şekillenmesi mavi/beyaz yakalı tanımlarının çok ötesinde şekillenmeye başlamıştır (Bozbuğa ve Alarçin, 2022:72). Dijital yakalılar, geleneksel beyaz ve mavi yaka ayrımının ötesine geçerek, dijitalleşmenin sunduğu yeni iş imkânları, esnek çalışma şekilleri ve dijital becerilerle donatılmış bireyler olarak öne çıkmıştır.

Geçmişten günümüze kadar insanoğlu her şeyi sınıflandırarak belli kategorilere ayırmış ve bu sınıflandırmalar sonucunda basit, anlaşılır, akla

uygun yönetim teknikleri ile işleri yürütmeye çalışmıştır. İnsan kaynakları alanında da çalışanlar, yaka renklerine göre sınıflandırılarak, bireylerin profesyonel ortamda oynadıkları çeşitli roller daha net çizgilerle ayırmaya başlamıştır. İnsan kaynakları alanında çalışanlar, yaka renklerine göre çeşitli şekillerde sınıflandırmıştır.

Bu sınıflandırmaların belli başlıları (TeamNova, 2024);

Beyaz Yaka (Maaşlı Profesyoneller ve Yönetim): Zihinsel güç harcayan masa başı çalışanlardır. Memurdan yönetici pozisyonuna kadar geniş bir grup bu kapsam içinde yer alır.

Mavi Yaka (El Emeği ve İşçi Sınıfı): Beden gücüyle çalışanlardır. El emeğine dayalı işlerde çalışırlar.

Siyah Yaka (Kirli Endüstrilerde veya Yasa Dışı Mesleklerdeki El Emeği): Madencilik veya petrol endüstrisindeki çalışanlardır. Bazı durumlarda yasa dışı işlerde çalışanlara atıfta bulunmak için de kullanılmaktadır.

Altın (Sarı) Yaka (Yüksek Vasıflı Profesyoneller): İyi eğitim almış, yüksek vasıflı, teknolojiyi takip eden ve çok iyi kullanabilen üst düzey beyaz yakalılarından oluşur.

Gri Yaka (Mavi ve Beyaz Yakalı Unsurları İçeren Çeşitli İşgücü): Mavi yakalılar ile beyaz yakalılar arasındaki personeli temsil eder. Bu kişilerin, genellikle ticaret veya teknik okuldan diplomaları olduğu için belirli bir beceri ve tecrübeye sahiptir ve bu yönleriyle mavi yakalılarından ayrılırlar.

Yeşil Yaka (Çevre Meslekleri): Çevreyi korumaya yönelik dernek ve vakıflarda görev alanlar veya alternatif (yenilenebilir) enerji kaynakları sektöründe çalışanlar için kullanılmaktadır.

Pembe Yaka (Hizmet Sektörü Profesyonelleri): Genel olarak kadın odaklı iş sürecinde yer alan gruptur. Hemşirelik, dadılık, güzellik uzmanlığı, sekreterlik ya da asistanlık bu grup içerisinde yer alır.

Kırmızı Yaka (Devlet Çalışanları): Her türden devlet (Hükümet) çalışanları bu grupta yer alır.

Scarlet Yaka (Seks Endüstrisindeki İşçiler): Seks endüstrisinde çalışanlar için kullanılmaktadır.

Turuncu Yaka (Hapishane İşçileri): Mahkûmlar tarafından giyilen turuncu tulumlar nedeniyle cezaevi çalışanlarını tanımlamak için kullanılır.

Dijital Yaka: İletişim ve bilişim teknolojilerini yoğun olarak kullanan çalışanları ifade etmektedir (Bozbuğa ve Alarçin, 2022:72). Dijital yakalılar, gelişen ve değişen teknolojiyi kısa süreli eğitimlerle kavrayabilen, yorumlayabilen, teknik ve sosyal becerileri ile dijital teknolojileri kullanma becerisine sahip çalışanlardır (Baliç, Gemlik ve Arslanoğlu, 2020:211).

Sonuç olarak, dijital dönüşüm süreci, iş modelleri ve müşteriye yönelik süreçleri dijital teknoloji ile yeniden yapılandırmıştır. Dijital dönüşümün etkisiyle iş dünyasının her alanına entegre olan teknoloji ile iş dünyasının gereklilikleri değişmiştir. Değişen iş dünyası dinamiklerinde veri analizi, problem çözme ve dijital okuryazarlık aranan temel yetkinlikler arasında yer almaktadır. Dijital dönüşüm sürecinin üç ana unsuru bulunmaktadır. Bu unsurlar *süreç, teknoloji ve insandır*. Dijital yakalı olmak aslında dijital dünyaya ne kadar uyum sağlandığı ile alakalı bir kavramdır. Dijital yakalı, dijital çağ becerilerine uyum sağlayan beyaz yakalı çalışanlar için kullanılan bir terimdir. Burada dijital yakalıların en önemli göstergesi aslında meraklıdır. Aldıkları her cevapta dijital yakalıların akıllarında yeni bir soru belirlediği için dijital yakalılar, bilgiye hızlı erişim sağlamanın avantajına sahiptirler (<https://idenfit.com/blog/dijital-yakali/-19.11.2024>).

Beyaz yakalı çalışanların dijital yakalı çalışanlara dönüşümü ve bu dijital dönüşüm sürecinin beraberinde getirdiği yeni dinamikler bugün profesyonel iş yaşamının geriye döndürülemeyecek gerçeklerini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan bu hızlı dijital değişim ve dönüşüm süreci, gizlilik, veri güvenliği, dijital becerilerin kazandırılması ve geliştirilmesi gibi çeşitli zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle örgütlerin, dijital yakalı çalışanlarının deneyimini geliştirebilmek için bu zorlukları en iyi şekilde yöneterek, çalışanlarının bu dijital becerileri en iyi şekilde kazanabilmeleri açısından gerekli imkânları çalışanlarına sağlamaları gerekmektedir. Çünkü yapay zekâ ve artırılmış gerçeklik gibi teknolojilerin dijital yakalıların deneyimine daha fazla entegre edilmesinin beklendiği günümüz koşullarında bu avantajları elde edebilen örgütler birçok stratejik avantajı da kazanmış olacaktır (Akduman ve Hatipoğlu, 2024:157).

KAYNAKÇA

- Acar, O. (2022), *Yapay zekâ fırsat mı, yoksa tehdit mi?* İstanbul: Kriter Yayınları.
- Alkahlout, O., Karabat, B. Ç. (2024), Dijital dönüşüm sürecinin işe alım işlevine etkileri: bir kamu kuruluşunda dijital işe alım uygulamalarının incelenmesi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22 (54), 2117-2143.
- Altan, S. (2018). *Dördüncü sanayi devrimi'nin örgütleri: akıllı örgütler, sosyal bilimler yönetim ve çevre*, Akademisyen Kitabevi.
- Akduman, G. ve Hatipoğlu, Z. (2024). Dijital çalışan deneyimi ve uygulamaları: bir platform örneği olarak empactivo. *Scientific Journal of Innovation and Social Sciences Research*.
<https://doi.org/dergipark.org.tr/tr/pub/sjissr/issue/88551/160014>.
- Aydın, B. (20 Mart 2022), Geleneksel “yaka” kavramının ötesine geçmek: dijital yakalı, <https://tr.linkedin.com/pulse/geleneksel-yaka-kavram%C4%B1n%C4%B1n-%C3%B6tesine-ge%C3%A7mek-dijital-yakal%C4%B1-ayd%C4%B1n-19.11.2024>.
- Baliç, B., Gemlik, N., Arslanoğlu, A. (2020), Dijital yakalı sağlık çalışanlarının iş yaşamından beklentileri üzerine nitel bir araştırma, *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 7 (3), 209-216.
- Ballı, A. (2022), Türkiye’de dijital dönüşüm ve girişimcilik, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57(1), 251-279.
- Baştürk, Ş. (2024), Büyük istifa dalgası ve türk işgücü piyasaları: yapısal perspektiften bir analiz, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, DOI: 10.53443/anadoluibfd.1431663, 25(3), 378-417.
- Bozbuğa, N. ve Alarçin, E. Y. (2022), Sağlık alanında gümüş yakalılar, *Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi*, 5 (1), 71-75.
- Gökten, P. O. (2018), Karanlıkta üretim: yeniçağda maliyetin kapsamı, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4); 880-897.
- Gücenmez, T. (2023). Türkiye’de dijital dönüşümün iş gücü piyasalarına etkisi ve gelir dağılımı ilişkisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20 (3), 995-1005. Doi:10.33437/ksusbd.1361092.
- Gürel, Ü., Kılıçaslan, Y., İzmen, Ü. (2022), Türkiye’nin dijital dönüşüm endeksi, İstanbul: TÜBİSAD Bilişim Sanayiciler Derneği.
- Istenič, T. vd. (2022), *Metaversing the Corporate Strategy: The Opportunities and Challenges of Digital Transformation*, Narodna in Univerzitetna Knjižnica, Ljubljana.
- Küçükcan, G. (2022), İK’nın gelecek planları: Reskilling ve upskilling, <https://kolayik.com/blog/iknin-gelecek-planlari-reskilling-ve-upskilling>, Erişim Tarihi: 25.12.2024.

- Orcan, A. L. (2024), *Yapay zekâ ve yaratıcı çalışmanın geleceği*, Ed. Michael Filimowicz, İstanbul: The Kitap.
- Öztürk, S., Alaşahan, S. (2019), türkiye’de endüstri 4.0 uygulamalarının değerlendirilmesi: panel veri analizi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 61, 1-18.
- Pakdemirli, B. (2019), Dijital dönüşüm ve ekonomik büyüme, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (3), 665-694.
- Sucu, M. (2012), Dijital Yönetim, İşletme Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım, Ankara: İksad Yayınları.
- TeamNova, (15 Şubat 2024), Yaka renklerini anlama: ik profesyonelleri için kapsamlı bir kılavuz, <https://tr.linkedin.com/pulse/yaka-renklerini-anlama-ik-profesyonelleri-i%C3%A7in-kapsaml%C4%B1-bir-k%C4%B1lavuz-aywtf>- Erişim Tarihi: 18.10.2024.
- Tonga, M. Y., Tonga, M. (2022), Endüstri 4.0’a genel bir bakış: sanayinin geleceği, G. Ü., *İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi*, 6(6): 40-60.
- Yankın, F. B. (2019), Dijital dönüşüm sürecinde çalışma yaşamı, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi e-Dergi*, 7 (2), 1-38.
- World Economic Forum (2015), Deep Shift Technology Tipping Points and Societal Impact, Survey Report, Global Agenda Council on the Future of Software & Society.
- <https://www.peryon.org.tr/sanayi-4-0-13.112024>.
- <https://idenfit.com/blog/dijital-yakali/-19.11.2024>.
- <https://www.youthall.com/tr/company/blog/detail/is-dunyasinin-bitmeyen-donusumunun-yeni-oyunculari-dijital-yakalilar-19.11.2024>

Post Keynesyen Bakış Açısıyla Enflasyon

Nurdan Cansu YÜCE¹

Özet

Bu çalışmanın temel amacı, Post Keynesyen İktisat okulunun enflasyon olgusuna dair teorik yaklaşımını derinlemesine analiz etmek ve özellikle Covid-19 pandemisi sonrasında küresel ekonomi literatüründe yeniden önem kazanan gelir çekişmesine dayanan enflasyon (conflict inflation veya profit-led inflation) kavramını kapsamlı bir şekilde açıklamaktır. Bu bağlamda, çalışma Post Keynesyen perspektifin enflasyon dinamiklerine ilişkin alternatif açıklamalarını, ana akım iktisadın hakim paradigması olan Yeni Keynesyen yaklaşımla karşılaştırmalı olarak ele almakta ve bu teorik tartışmaları güncel ampirik literatür bulgularıyla desteklemektedir. Son yıllarda, özellikle pandemi sonrası dönemde yaşanan enflasyonist baskıların geleneksel para politikası araçlarıyla açıklanmasının ve kontrol altına alınmasının zorluğu, alternatif enflasyon teorilerine olan ilgiyi artırmıştır. Bu bağlamda, gelir dağılımı mücadelesi, kar marjları, ücret-fiyat spirali ve oligopolistik piyasa yapılarının enflasyon dinamiklerindeki rolü yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Post Keynesyen iktisat okulunun bu konulara dair uzun süredir geliştirdiği analitik çerçeve, günümüz enflasyon deneyimlerini anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle Post Keynesyen ve Yeni Keynesyen iktisat okullarının enflasyona bakış açıları, enflasyonun kaynakları ve dinamikleri konusundaki temel farklılıkları detaylı bir şekilde tartışılacaktır. Ardından, gelir çekişmesine dayanan enflasyonun teorik temelleri, Kalecki, Rowthorn ve diğer Post Keynesyen iktisatçıların katkılarıyla birlikte ele alınacaktır. Çalışmanın devamında, bu teorik çerçeveyi destekleyen veya sorgulayan ampirik çalışmalar sistematik bir şekilde gözden geçirilecek ve özellikle pandemi sonrası dönem verileri ışığında değerlendirilecektir. Son olarak, gelir çekişmesine dayanan enflasyonla mücadelede etkili olabilecek alternatif politika araçları ve öneriler, geleneksel para politikası yaklaşımlarıyla karşılaştırmalı olarak sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Post Keynesyen İktisat Okulu, Gelir Çekişmesine Dayanan Enflasyon, Kar Marjı.

¹ Arş. Gör. Antalya Bilim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, cansu.yuce@antalya.edu.tr

Giriş

Enflasyon olgusu ekonomide her zaman sıklıkla tartışılan bir konu olmuştur. Tüm ekonomi okulları bu olguyu tanımlamış ve bazen aynı bazen farklı sebeplere dayandırmıştır. Literatürde “Enflasyon, bir ekonomideki mal ve hizmetlerin fiyatlarında gözlenen sürekli ve genel kapsamlı artışı ifade eder (TCMB, 2024).” şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak bu tanımın genişletilmesi iktisat okullarına göre değişmektedir.

İktisat teorisinin en temel ve tartışmalı konularından biri olan enflasyon, farklı iktisat okulları arasında köklü ayrışmalara neden olan bir olgudur. Bu ayrışmanın merkezinde, enflasyonun doğası ve kökenleri hakkında temelde iki farklı bakış açısı bulunmaktadır: Enflasyon talep yanlı mı (demand-pull) yoksa maliyet itişli mi (cost-push) bir fenomendir? Bu soru, sadece akademik bir tartışma olmaktan öte, ekonomi politikası yapıcılarının atacakları adımları ve uygulanacak politika araçlarını doğrudan etkileyen kritik bir öneme sahiptir. Klasik iktisat okulu ve Monetaristler enflasyonun nedenini para arzındaki artışla açıklarken, Keynesyen iktisat okulu ise enflasyonu talep ve maliyet artışlarına bağlı olarak açıklamaktadır. Başka bir deyişle ortodoks iktisat enflasyonun parasal genişleme nedeniyle aşırı talepten kaynaklandığını ileri sürmektedir. Keynesyen yaklaşım sonrası Yeni Keynesyen iktisat ve Post Keynesyen iktisat okulu açısından da enflasyonun sebepleri hakkındaki açıklamalar farklılaşmaktadır. Yeni Keynesyen iktisat okulu enflasyonu Philips eğrisi üzerinden çıktı açığı ve enflasyon beklentileri ile açıklarken Post Keynesyen İktisat okulu savunucuları ise enflasyonun ana sebebinin maliyet artışları olduğunu öne sürer (Ferreira vd. 2024: 2). Post Keynesyenler bir yandan da gelir dağılımı, piyasa güçleri ve sınıf çatışmalarının da enflasyon üzerinde yadsınamaz etkileri olduğunu belirtmektedirler (Amitraro ve Vasconcelos, 2019: 278). Yani daha açık bir ifadeyle esasında Post-Keynesyenler enflasyon olgusunu emek arz edenler ve emek talebinde bulunanlar arasındaki gelir bölüşümüne dayandırmaktadır (Hein, 2017: 144). İktisat okulları arasındaki bu tartışmalar enflasyonun dönemsel olarak farklı sebeplerle ortaya çıkmasından kaynaklanıyor olabilir. Özellikle kriz dönemlerinde yüksek enflasyon oranları daima çözülmesi gereken ekonomik bir sorun olmuş ve her krizin sebebi ve sonuçları zaman zaman birbirinden farklılaştığı için oluşturdukları enflasyon da değişmiştir. Bu nedenle iktisat okullarının hem ekonomik konjoktüre bağlı olarak hem de ekonomiye bakış açısı farklılıklarından kaynaklanan enflasyon tanımları ve sebepleri farklılaşmıştır.

Post-Keynesyen Enflasyon Hedeflemesi

Post Keynesyen iktisat Keynes, Kaldor, Robinson ve Kalecki'nin çalışmalarına dayanmaktadır. Kalecki (1990-1997) kar marjı fiyatlaması, Kaldor (1956) ise paranın içselliği ve sermaye ve emek arasındaki bölüşümlerle ilgili katkılar yapmıştır. Post Keynesyen İktisat Keynesyen düşünce ile aynı temelde olup Yeni Keynesyenler ve Neo-Klasikler ile ayrılmaktadır (Alkın, 2015: 16). Post Keynesyen İktisat Okulu esasında paranın içselliği, yatırım-tasarruf nedenselliği, sözleşmeler ve belirsizlik gibi konuları ele almıştır.

Post Keynesyen iktisat okulunun ele aldığı en önemli özellik paranın içselliğidir. Paranın içselliği Keynes ile birlikte kabul edilmiş olup Post-Keynesyenler içinde Kaldor'un çalışmaları ile gelişmiştir. Kaldor'a göre para arzı kredi arzının kredi-para ve faiz oranı düzleminde tamamen yatay bir eğri olarak ifade edilmesidir (Işık, 2010: 19-20). Bu yaklaşım, merkez bankasının para arzını dışsal olarak belirleyebileceğini varsayan geleneksel Neoklasik görüşle çelişmektedir. Post Keynesyen perspektife göre, merkez bankaları para miktarını doğrudan kontrol edemez; bunun yerine kredi talebine yanıt veren ticari bankalar aracılığıyla para arzı içsel olarak belirlenir. Dolayısıyla, ekonomideki para miktarı merkez bankasının bir politika kararından ziyade, ekonomik aktivite düzeyi ve kredi talebinin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Bu içsellik anlayışı, enflasyon dinamiklerinin anlaşılması açısından da kritik öneme sahiptir. Çünkü eğer para arzı içsel olarak belirleniyor ve talebe bağlı olarak genişliyorsa, enflasyonun temel nedeni olarak para arzındaki artışı göstermek yanıltıcı olacaktır. Aksine, enflasyonist süreçlerin ardındaki yapısal ve dağılımsal faktörlerin, özellikle gelir grupları arasındaki çekişmenin ve piyasa gücü dengesizliklerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle, paranın içselliği varsayımı, Post Keynesyen enflasyon teorisinin temel yapı taşlarından birini oluşturmakta ve gelir çekişmesi temelli enflasyon analizinin teorik zeminini güçlendirmektedir.

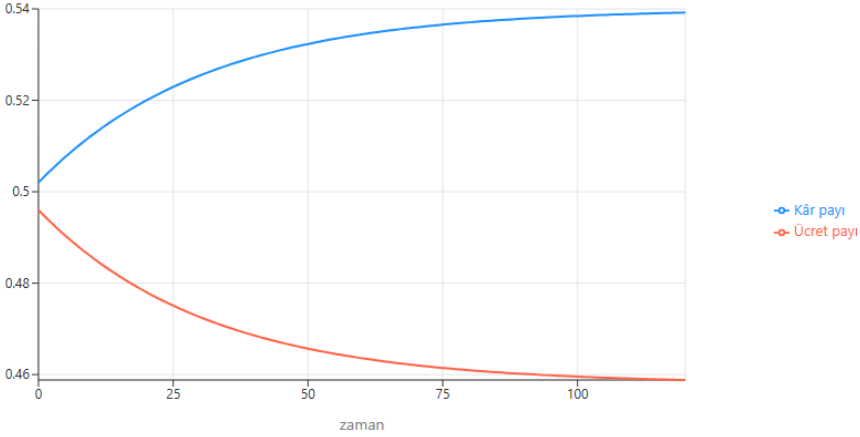
Yeni Keynesyen iktisatçılara göre fiyat dinamikleri piyasalardaki fiyat katılıklarına bağlıyken, Post Keynesyenler bu görüşe karşı çıkmaktadır (Melmies, 2010: 446-454). Fiyat katılıkları ve piyasaların aksak rekabetçi olmaları para arzındaki değişmelerle ekonomik faaliyetlerin değişmesine neden olmaktadır (Smith ve Wickens, 2007: 98). Bu durum da Yeni Keynesyenlerin enflasyonu maliyet artışları ile ilişkilendirmesine sebep olmaktadır. Buna karşılık Post Keynesyenler fiyat katılıklarını kabul etmeyerek paranın içselliği ile yola çıkarak enflasyonu hem mark-up fiyatlamalara hem de talep yanlı etkilere bağlamaktadır (Işık, 2022: 39). Bu temel farklılık, iki okul arasındaki metodolojik ve teorik ayrışmanın en belirgin göstergesidir. Yeni Keynesyen yaklaşım, fiyat katılıklarını nominal rijidite olarak ele alırken ve bu katılıkların geçici olduğunu

varsayarken, Post Keynesyen perspektif fiyatların esnek olduğunu ancak bu esnekliğin piyasa koşullarına değil, firmaların bilinçli fiyatlama stratejilerine bağlı olduğunu savunmaktadır. Özellikle mark-up fiyatlama mekanizması, Post Keynesyen analizin merkezinde yer almaktadır. Bu yaklaşıma göre, modern kapitalist ekonomilerde firmalar maliyet-artı (cost-plus) prensibiyle fiyat belirlemekte ve kar marjlarını koruma ya da artırma güdüsüyle hareket etmektedir. Dolayısıyla enflasyon, sadece toplam talepteki artışın bir sonucu değil, aynı zamanda gelir dağılımı mücadelesinin ve firmaların piyasa gücünü kullanarak kar marjlarını genişletme çabalarının bir yansımasıdır. Bu durum, ücretlerdeki artışların maliyetlere yansıtılmasının ötesinde, firmaların bu fırsatı kar marjlarını artırmak için kullandığı bir süreci de içermektedir.

Post Keynesyenlerin en önemli argümanlarından birinin enflasyonun gelirin dağıtımının etkisiz yapılması ile tetiklendiğidir. İlk olarak Robinson (1956) gelir bölüşümünün enflasyon üzerindeki etkileri ele almış ve ardından Cripps ve Godley(1976), Rowthorn (1977) ve sonraları Taylor (1985), Dutt (1987, 1990), Blecker ve Setterfield (2019), Lavoie (2022) gelir çekişmesine dayanan enflasyon (conflict inflation) kavramının gelişmesine öncülük etmişlerdir (Barbieri Góes vd. 2024: 1300). Ekonomideki nihai çıktı işçiler (ücretler), firmalar (karlar), yabancılar (net ithalat maliyetleri) ve hükümet (vergiler) tarafından paylaşılmaktadır. Bu paylaşımda ücretler belirlenirken işçiler gelecekteki enflasyonu tahmin ederek parasal ücretleri için pazarlık yapar ve firmalar da ürettikleri mallar için piyasada mark-up fiyatlama yaparak bir fiyat belirlerler. Bu belirlenen iki fiyat arasındaki fark enflasyona sebep olur. İşçiler ücret pazarlığında fiyatların artışını doğru tahminleyemedikçe fiyat beklentilerini yukarı yönlü revize ederek ücret-fiyat sarmalının ortaya çıkmasına sebep olabilirler. Bu sebeple ücret fiyat sarmalındaki çekişme sınıf çatışması (işçi-işveren) ile ilişkilendirilir (Rowthorn, 2024: 1303). Yani teori başlangıçta işçilerin ücret talepleriyle ilişkilendirilirken esasında işçi ve işveren arasındaki gelir çekişmesinden kaynaklanan enflasyonu anlatmak istemektedir (Clavijo-Cortes, 2024: 1497). Bir başka deyişle gelir çatışmasının temelinde bir grubun gelir payını artırma arzusu yatmaktadır (Barbieri vd. 2024: 1300).

Öte yandan özellikle ithalat bağımlılığı yüksek ekonomilerde hammadde fiyatlarının artması ve bu mallara olan talebin döviz kurları üzerindeki etkisi de Post Keynesyen enflasyon teorisinde önemli bir yer tutmaktadır (Lavoie, 2022: 595). Küresel kriz gibi durumlarda hem ithal edilecek girdilerde yaşanan yüksek fiyatlama hem de arz kesintisi gibi durumlarda firmalar kar marjlarını korumak ve hatta genişletmek için daha yüksek fiyatlama yapabilir ve enflasyonun yukarı yönlü tırmanmasına katkıda bulunabilir (Lavoie, 2024: 234).

Şekil 1: Mark-up Fiyatlamasının Kar Payları ve Ücretler Üzerine Etkisi

Kaynak: Gallo ve Rochon, 2024: 1340. (Yazar tarafından düzenlenmiştir.)

Enerji, hammadde ve ara girdilerin maliyetindeki artışlar firmaların mark-up fiyatlandırmasına kademeli şekilde yansımakta ve kar payları artarken ücret payları azalmaktadır (Gallo ve Rochon, 2024: 1340). Işık vd. (2024) yaptıkları çalışmada da Türkiye’deki pandemi sonrası dönemde aynı gelir dağılımı çatışmasına vurgu yapmaktadır (Işık vd, 2024: 4).

Post Keynesyen iktisat gelir çekişmesine dayanan enflasyon literatüründe 2 gelenek bulunmaktadır. Bunlardan ilki Keynes (1930 [1973]; 1936 [1973]), Kaldor (1955/56; 1957), Robinson (1956; 1962) ve Marglin (1984), ikincisi ise the Kalecki (1954; 1971), Rowthorn (1977) ve Dutt (1987) geleneğidir. İlk geleneğin savunucularına göre uzun vadede normal kapasite kullanım oranları ve esnek piyasa fiyatları olduğu kabul edilir. Sermaye sahiplerinin kar payı talepleri aşırı taleple doğrudan ilişkili iken, işçilerin ücret payları sabit ücretlerle veya ekonomik aktiviteye bağlı işverenlerin kar payları ile ilişkilendirilir. İkinci geleneğin savunucularına göre ise uzun vadede değişken kapasite kullanımlarının neden olduğu talep ve kapasite kullanımındaki değişiklikler maliyeti aşan kısımların da fiyatlandırmaya dahil edilebileceğini savunurlar (Hein ve Häusler, 2024: 1436-1437). İki gelenek arasındaki temel ayrım, ilk geleneğin tam kapasite kullanımı ve fiyat esnekliği varsayımlarıyla daha klasik bir yaklaşım sergilerken, ikinci geleneğin eksik kapasite kullanımı ve katı fiyatlar gerçekliğinden hareket eden bir çerçeve sunmasıdır. Bu farklılık politika önerilerini de şekillendirmektedir: ilk gelenek talep yönetimi politikalarına odaklanırken, ikinci gelenek fiyatlama gücünün kontrolü ve gelir dağılımına müdahale eden yapısal politikaları ön plana çıkarmaktadır. Pandemi sonrası dönemde yaşanan enerji ve hammadde fiyat şoklarının ardından ortaya çıkan enflasyon dinamikleri, özellikle

ikinci geleneğin vurguladığı mark-up fiyatlama mekanizmasının önemini göstermektedir. Gelir çekişmesine dayalı enflasyon yaklaşımında, enflasyon sadece parasal bir olgu değil, aynı zamanda sermaye ve emek arasındaki güç ilişkilerinin ve pazarlık gücü dengesizliklerinin bir yansımasıdır. Bu bakış açısı, enflasyonla mücadelede sadece para politikasına odaklanmanın yetersizliğine işaret ederek, gelir dağılımı ve yapısal reformları da politika gündemine taşımaktadır.

Şekil 2: Gelir Çekişmesine Dayanan Enflasyonun Aşamaları

Kaynak: Weber ve Wasner, 2023: 187.

Şekil 2’ de aşamaları anlatılan gelir çekişmesine dayanan enflasyon modeli Rusya-Ukrayna savaşı ve Covid-19 dönemlerinin de dinamiklerini açıklamaktadır. Enflasyonun sebebinin kar marjları artışına dayanması sebebiyle fiyat ve kar artışları “etki” aşamasında kontrol edilebilirse enflasyon önlenabilir (Weber ve Wasner, 2023: 187).

Ampirik Literatür

Gelir çekişmesine dayanan enflasyonu test eden ampirik çalışmalar literatürde genellikle şirket verileri kullanılarak yapılmıştır. De Loecker vd (2020)’nin çalışmasına göre 1955’ten beri ABD ekonomisindeki firma verileri ile piyasa gücünün evrimini ölçmüş ve özellikle 1980 yılından itibaren artan kar marjları ve azalan ücret payları dikkat çekmektedir. Konczal ve Lusiani (2022) 2021 yılında faaliyet gösteren 3698 firmanın kar marjlarının dağılımını incelemiştir ve pandemiden sonra ABD’deki firmaların kar marjlarının ve karlarının 1955’ten bu yana en hızlı artış gösterdiği yıl olduğu sonucuna varmışlardır. Brauning vd. (2023) çalışmada firma verilerini kullanarak Covid sonrası enflasyonist baskılara şirketlerin kar marjlarının artışının sebep olduğunu bulmuşlardır. Faryaar vd. (2023) yılında Kanada’daki şirket verilerini kullanarak yaptığı çalışmada 2018-2022 yılları için kar marjları artışının enflasyona düşük bir etkisi olduğunu bulmuşlardır. Bijmens vd. (2023)’te Belçika firma verileriyle yapılan

çalışmada azalan kar paylarına rastlanmıştır. Işık vd.(2024) 2010-2022 yılları arasındaki üç aylık verileri kullanarak yaptıkları çalışmada Türkiye’de pandemi sonrasında yaşanan enflasyon artışının ana nedeninin maliyet kaynaklı ve artan karlar olduğu sonucuna varmaktadır. Cortes (2024) yaptığı çalışmada ABD’deki enflasyonun faiz oranları ile çözülmeye çalışılmasının gelir dağıtımını sermayedarlar lehine bozduğu sonucuna ulaşmıştır.

Franzoni vd. (2023)’te 83 ülkenin verilerini kullanarak pandemi öncesi ve pandemi sonrası şirketlerin pazar payı ve kar marjlarını karşılaştırmışlardır. Tedarik zincirindeki kesintilerin yarattığı fiyat artışları nedeniyle özellikle daha büyük firmaların kar marjlarını artırdığını ve bu kar marjları artışının 2021 yılı ABD enflasyonunun %21’ini oluşturduğu sonucuna varmışlardır. Bir başka çalışmaya göre Covid sonrası Avro bölgesi firmaları verilerini kullanarak tedarik zincirindeki daralma nedeniyle enflasyonun maliyet kanalıyla yükseldiği sonucuna varmıştır (Acharya vd. 2023).

Colonna vd. (2023) yaptığı çalışmada Almanya, İtalya ve ABD ekonomisinin verilerini kullanarak pandemi sonrası kar marjlarının durumunu analiz etmişlerdir. ABD ekonomisinde kar marjları çoğu sektörde artmış, Almanya’da sanayi ve imalat sektörlerinde sabit kalmış ancak inşaat, perakende, konaklama ve ulaşırmada artmış, İtalya’da ise çoğu sektördeki firmaların kar marjları pandemi öncesi seviyesinde kalmıştır. Matamaros’un 2024 yılındaki çalışmasında çeşitli sanayi ülkelerindeki 2021-2022 enflasyon oranları ve firmaların kar marjları arasındaki ilişkiyi incelemiş ve kar oranı enflasyonuna işaret eden kanıtlar bulunmuştur. Nikiforos vd. (2024) çalışmasında da Compustat veri tabanından alınan verilerle pandemi sonrası dönemde firmaların kar marjlarını koruduklarını ya da artırdıklarını öne sürmektedir.

Sonuç

Post Keynesyen iktisat okuluna göre enflasyon hem maliyet itişli hem de talep çekişli bir olgudur. Yeni Keynesyen iktisat okulu ise enflasyonu maliyet çekişli tanımlayarak açıklamalarını Philips eğrisi üzerinden yapmaktadır. Enflasyonun maliyet itişli ya da talep çekişli olması ya da her iki yönlü sebeplerden kaynaklanıyor olması bu olgu ile mücadele de Merkez Bankalarının ya da hükümetlerin izleyeceği yolu belirlemektedir. Bu nedenle varolan enflasyonun nedenlerinin doğru belirlenmesi doğru müdahalelerin yapılmasını sağlayacaktır.

Post Keynesyen iktisatçılara göre enflasyonun ana nedenlerinden biri daima gelir dağılımı üzerindeki bozulmalar olmuştur. Ücretler ve kar payları arasındaki paylaşım adaletsizleştikçe ücret-fiyat sarmalı ortaya çıkmakta ve enflasyon hızla yukarı tırmanmaktadır. Özellikle dışa açık küresel ekonomilerde ithal hammadde bağımlılığı yüksek, kur baskılarının olduğu ekonomilerde gelir çekişmesine

dayanan enflasyonun izlerine daha sıklıkla rastlanmaktadır. Aksak rekabet piyasalarının varlığı ve rekabet koşullarının bozulması da bu enflasyonist süreci beslemektedir. Özellikle son yıllarda ardı ardına yaşanan Ukrayna-Rusya savaşı ya da Covid pandemisi gibi kriz dönemlerinde bu olgu daha sık kendinden söz ettirmiştir. Teorik ve ampirik literatürde de bu dönemlerde yaşanan girdi arzlarındaki daralma ile girdi fiyatları ve kurlardaki artış firmaların maliyetlerinin artmasına sebep olduğu vurgulanmaktadır. Aynı zamanda bu gibi dönemlerde işçilerin geleceğe dair ücret ve hanehalklarının geleceğe dair enflasyon beklentileri de artmaktadır. Ancak bu gibi kriz dönemlerinde ücret-fiyat sarmalında firmalar kar marjlarından vazgeçmemiş hatta kar marjlarını artırmış ve bu nedenle enflasyonist sürecin daha da yukarı tırmanmasına sebep olmuştur. Literatürde gelir çekişmesine dayanan enflasyon teorisi her ne kadar başlangıçta işçi ücret baskılarının enflasyona sebep olduğunu ileri sürse de son yıllarda bu durum aksine firmaların kar marjlarını korumak içgüdülerinden dolayı enflasyonun artması şeklinde sonuçlanmıştır.

Tüm bu sonuçların ışığında eğer ki enflasyon artan maliyetler ve dolayısıyla gelir dağılımı adaletsizliği ve artan kar marjlarından kaynaklanıyorsa klasik öğretiyeye göre yalnızca faiz oranı ayarlamaları ile enflasyonla mücadele başarılı olamayacaktır. Daraltıcı para politikaları toplam talebi düşürerek enflasyonu kontrol altına almayı hedeflerken, aynı zamanda ekonomik aktiviteyi de yavaşlatmakta, işsizliği artırmakta ve ücretler üzerinde aşağı yönlü bir baskı oluşturmaktadır. Bu durum, zaten artan kar marjları nedeniyle ücret payları azalan işçilerin alım gücünü daha da kısıtlamakta ve gelir dağılımı adaletsizliğini derinleştirmektedir. Dolayısıyla, salt para politikası araçlarına dayanan bir enflasyon mücadelesi stratejisi, enflasyonun temel nedenlerine müdahale etmeksizin toplumsal maliyetleri artırmakta ve sürdürülebilir bir çözüm sunamamaktadır.

Gelir çekişmesine bağlı enflasyonun varlığına karar verilen ekonomilerde öncelikle gelir dağılımını iyileştirici politikalar uygulanması enflasyonla mücadelede başarı yakalanmasına yardımcı olabilir. Servet vergileri yoluyla aşırı kar marjlarının yarattığı enflasyon giderilebilir. Bu tür vergilendirme mekanizmaları, firmaların fiyatlama davranışlarını düzenlerken aynı zamanda kamu gelirlerini artırarak sosyal harcamalara ve gelir transferlerine kaynak sağlayabilir. Ayrıca aksak rekabet koşullarındaki piyasaların monopolleşmesi hakkında da çeşitli düzenlemeler getirilmesi piyasa koşullarının da adil olmasını sağlayabilir ve dolayısıyla bazı sektörlerde bazı firmaların aşırı mark-up fiyatlamalarının önüne geçebilir.

Bu bağlamda, rekabet otoritelerinin etkin gözetim ve düzenleme mekanizmaları geliştirmesi, fiyat manipülasyonlarının ve oligopolistik

davranışların önlenmesi açısından kritik önem taşımaktadır. Özellikle enerji, gıda ve temel tüketim malları gibi stratejik sektörlerde fiyat izleme sistemlerinin kurulması ve gerektiğinde piyasaya müdahale mekanizmalarının devreye sokulması, tüketicilerin korunması ve enflasyonist baskıların hafifletilmesi açısından önemlidir. Ayrıca, asgari ücret politikalarının enflasyona endekslenmesi, toplu sözleşme haklarının güçlendirilmesi ve ücretlerin göreceli pozisyonunun korunması gibi emek piyasasına yönelik yapısal reformlar, gelir dağılımı dengesinin yeniden kurulmasına katkı sağlayabilir.

Sonuç olarak, gelir çekişmesine dayalı enflasyonla etkin bir mücadele, makroekonomik istikrar hedeflerinin sosyal adalet ve gelir dağılımı politikalarıyla bütünleştirilmesini gerektirmektedir. Bu yaklaşım, sadece fiyat istikrarını değil, aynı zamanda sürdürülebilir büyüme, istihdam ve toplumsal refahın artırılmasını da hedefleyen bütüncül bir politika çerçevesi sunmaktadır. Para politikası, maliye politikası, gelir politikası ve yapısal reformların koordineli bir şekilde kullanılması, enflasyonla mücadelenin toplumsal maliyetlerini azaltırken uzun vadeli istikrarın sağlanmasına da olanak tanıyacaktır.

Kaynakça

- Acharya, V. V., Crosignani, M., Eisert, T., & Eufinger, C. (2023). *How do supply shocks to inflation generalize? Evidence from the pandemic era in Europe* (No. w31790). National Bureau of Economic Research.
- Alkın, H. (2015). Yeni uzlaşısı modelinin eleştirisi, Post Keynesyen enflasyon hedeflemesi modelleri ve para politikası kuralları.
- Amitrano, C. R., & Vasconcelos, L. (2019). Income distribution, inflation and economic growth: A post-Keynesian approach. *Panoeconomicus*, 66(3), 277-306.
- Barbieri Góes, M. C., Kappes, S., & Rochon, L. P. (2024). Conflict Inflation: A Symposium. *Review of Political Economy*, 36(4), 1299-1301.
- Bijnens, G., C. Duprez, and J. Jonckheere (2023), 'Have greed and rapidly rising wages triggered a profit-wage price spiral? Firm-level evidence for Belgium', *Economics Letters*, 232, 111342.
- Blecker, R. A., and M. Setterfield. 2019. *Heterodox Macroeconomics: Models of Demand, Distribution and Growth*. Edward Elgar Publishing.
- Bräuning, F., Fillat Comenge, J. L., & Joaquim, G. (2023). *Cost-price relationships in a concentrated economy* (No. 23-9). Working Papers.
- Clavijo-Cortes, P. (2024). Conflict Inflation and the Role of Monetary Policy. *Review of Political Economy*, 1-24.
- Colonna, F., Torrini, R., & Viviano, E. (2023). The profit share and firm markup: how to interpret them?. *Bank of Italy Occasional Paper*, (770).
- Cripps, F., and W. Godley. 1976. 'A Formal Analysis of the Cambridge Economic Policy Group Model.' *Economica* 43 (172): 335-348.
- De Loecker, J., Eeckhout, J., & Unger, G. (2020). The rise of market power and the macroeconomic implications. *The Quarterly Journal of Economics*, 135(2), 561-644.
- Dutt, A. K. 1987. 'Alternative Closures Again: A Comment on 'Growth, Distribution and Inflation'.' *Cambridge Journal of Economics* 11 (1): 75-82.
- Dutt, A. K. 1990. *Growth, Distribution, and Uneven Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dutt, A. K. 1992. 'Conflict Inflation, Distribution, Cyclical Accumulation and Crises.' *European Journal of Political Economy* 8 (4): 579-597.
- Faryaar, H. (2023). Markups and inflation: evidence from firm-level data.
- Ferreira, V., Abreu, A., & Louçã, F. (2024). The rise and fall of inflation in the Euro Area (2021-2024): a heterodox perspective. *Structural Change and Economic Dynamics*.

- Franzoni, F. A., Giannetti, M., & Tubaldi, R. (2023). Supply Chain Shortages, Large Firms' Market Power, and Inflation. *Large Firms' Market Power, and Inflation (September 27, 2023)*.
- Gallo, E., & Rochon, L. P. (2024). Sellers' Inflation and Distributive Conflict: Lessons from the Post-COVID Recovery. *Review of Political Economy*, 36(4), 1331-1350.
- Hein, E. (2017). Post-Keynesian macroeconomics since the mid 1990s: main developments. *European Journal of Economics and Economic Policies*, 14(2), 131-172.
- Hein, E., & Häusler, C. (2024). Kaleckian models of conflict inflation, distribution and employment: a comparative analysis. *Review of Political Economy*, 1-29.
- Isik, S., Mert, M., & Ulug, M. (2024). Profit produced by post-pandemic inflation: Evidence from an emerging economy. *Structural Change and Economic Dynamics*.
- Işık S., " Para, Finans ve Kriz: Post Keynesyen Yaklaşım " , Palme Yayıncılık, 2010.
- Işık, S. (2022). Türkiye’de Enflasyonist Sürecin Dinamikleri ve Politik Yansımaları: Post-Keynesyen Bir Analiz. *SAYI 122EYLÜL2022*, 36.
- Kaldor N., " Alternative Theories of Distribution ", *Review of Economic Studies*, 23, 1956, 83-100.
- Kaldor, N. 1957. ‘A Model of Economic Growth.’ *The Economic Journal* 67 (268): 591–624.
- Kaldor, N. 1959. ‘Economic Growth and the Problem of Inflation.’ *Economica* 26 (104): 287–298.
- Kalecki M., " Some Remarks on Keynes’s Theory ", English Translation in Kalecki (1990) 1936”, 223, 32.
- Kalecki, M. 1954. *Theory of Economic Dynamics: An Essay on Cyclical and Long-Run Changes in Capitalist Economy*. London: Allen and Unwin.
- Kalecki, M. 1971. *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy, 1933–1970*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keynes, J. M. 1930 [1973]. *A Treatise on Money*, Vol. 1, Reprinted in: *The Collected Writings of J.M. Keynes*, Vol. V. London: Macmillan.
- Konczal, M., & Lusiani, N. (2022). *Prices, Profits, and Power: An Analysis of 2021 Firm-Level Markups*. New York: Roosevelt Institute.
- Lavoie, M. (2014). Post-Keynesian economics: new foundations. In *Post-Keynesian Economics*. Edward Elgar Publishing.

- Lavoie, M. (2024). Questioning profit inflation as an explanation of the post-pandemic inflation. *European Journal of Economics and Economic Policies*, 21(2), 232-247.
- Lavoie, M. 2022. Post-Keynesian Economics: New Foundations. Edward Elgar Publishing.
- Marglin, S. A. 1984. 'Growth, Distribution and Inflation: A Centennial Synthesis.' *Cambridge Journal of Economics* 8 (2): 115–144.
- Matamoros, G. (2024). Are firm markups boosting inflation? a post-Keynesian Institutional approach to markup inflation in select industrialized countries. *Review of Political Economy*, 36(3), 1042-1063.
- Melmies, J.(2010), "New Keynesians Versus Post Keynesians on The Theory of Prices", *Journal of Post Keynesian Economics*, 32, 3, 445-465.
- Nikiforos, M., Grothe, S., & Weber, J. D. (2024). Markups, profit shares, and cost-push-profit-led inflation. *Industrial and Corporate Change*, 33(2), 342-362.
- Robinson, J. 1956. *The Accumulation of Capital*. London: Macmillan.
- Robinson, J. 1956. *The Accumulation of Capital*. London: Macmillan.
- Robinson, J. 1962. *Essays in the Theory of Economic Growth*. London: Macmillan
- Rowthorn, R. (2024). The Conflict Theory of Inflation Revisited. *Review of Political Economy*, 1-12.
- Rowthorn, R. E. 1977. 'Conflict, Inflation and Money.' *Cambridge Journal of Economics* 1 (3): 215–239.
- Smith, P.N. ve Wickens, M. (2007), "The New Consensus in Monetary Policy: Is the NKM Fit for the Purpose of Inflation Targeting", Is There a New Consensus in Macroeconomics?", (ed. Philip Arestis), Palgrave MacMillan, New York.
- Taylor, L. 1985. 'A Stagnationist Model of Economic Growth.' *Cambridge Journal of Economics* 9 (4): 383–403.
- TCMB. 2024.
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Fiyat+Istikrari+ve+Enflasyon/>
- Weber, I. M., & Wasner, E. (2023). Sellers' inflation, profits and conflict: why can large firms hike prices in an emergency?. *Review of Keynesian Economics*, 11(2), 183-213.

16. Bölüm

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Erzurum Darülmüâllim Mektebi ve Tatbikat (Uygulama) Mektebi

Rahşan TOPTAŞ¹

1. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda Fatih Sultan Mehmed Dönem'inde (1444-1446, 1451-1481) pozitif bilimler alanında eğitime verilen önemin yüzyıllar geçtikçe azaldığı görülmüştür. Bu süreçte gerileyen eğitim sistemi imparatorluğun zayıflamasına ve sonuçta yıkılmasına etki etmiştir. Belirli dönemlerde bazı idarecilerin konuya eğildikleri görülse de statükocu çevrelerin baskılarının önüne geçilememiştir. II. Mahmud Döneminde (1808-1839) Talim-i Sıbyan Fermanı ile çocukların eğitimi esnaf veya ebeveynlerinin eline bırakılmayarak zorunlu hale getirilmiştir. İmparatorluk genelinde bu uygulama ile eğitime yaygınlık kazandırılmak istenmiştir. Ancak var olan geleneksel eğitim kurumları mevcut baskılar nedeni ile varlıklarını sürdürmüştür. Bu durum gerçekleştirilmek istenen modern eğitim sistemine engel teşkil etmiştir. Sorunun çözümü Cumhuriyet Dönemine kadar uzamıştır (Unat, 1964, s. 81).

Osmanlı Modernizasyon Döneminde eğitimin batılı standartlara yükseltilmesinin önemli ayaklarından biri öğretmen-muallim yetiştirme konusu olmuştur. Nitekim tedris, mekân ve materyal sorunları çözülsün bile modern anlayışta eğitim verecek olan kişiler öğretmenlerdir. Düşünceden hareketle öğretmenin modernleşmesi meselesinin çözümü için darülmüâllim ve darülmüâllimat mekteplerinin açılması gerekli görülmüştür. Öğretmen eğitimi için başlarda var olan binalar kullanılmıştır. İlerleyen dönemlerde özellikle vilayet merkezlerinde yatılı-leyli darülmüâllim mektep binalarının inşa edildiği gözlemlenmiştir. Bunlardan günümüze ulaşan örnekler, dönemin çabalarının maddi birer tanığı niteliğindedir (Özveren, 2008, s. 227-228, 231).

Osmanlı eğitim kurumlarının ilk örnekleri askeri mekteplerdir. Bu durumun nedeni; modernizasyon düşüncesinin başlangıçta askeri alanda yapılma

¹ Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi – İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü, Denizli/ Türkiye
rhsntoptas@mail.com, ORCID ID: 0000-0002-6654-1251

gereksinimidir. Zamanla modern eğitim düşüncesi askeri alanın dışında farklı kademe ve türlere yayılmıştır. İlköğretimden yükseköğretime kadar farklı türde mektepler açılmıştır. Mekteplerin fiziki yapıları için yurt dışından mimari planlar tedarik edilmiştir. Bu durum bir rahle önünde tek yönlü algıya yönelik eğitim tarzının; sıra, sandalye, tahta gibi unsurlar ile gerçekleştirilen eğitim tarzına dönmesi ile sonuçlanmıştır. İstanbul dışında taşraya kadar yayılan anlayış beraberinde modern eğitim binalarının inşasını getirmiştir. Batı menşeli bu binaların kendi aralarında bir takım mimari özellikleri olduğu görülmüştür. Mektepler günümüze ulaşan örnekleri ile birçok bilimsel çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmaların tarihsel ve sosyal boyutlu olanlarının yanında mimari değişimi gözler önüne seren türleri de bulunmaktadır. Çalışmamızla Erzurum örneğinde dârülmuaâllim mektebi ve hemen yakınında bulunan tatbikat mektebi ele alınacaktır. Bu mekteplerin arşiv belgelerinden hareketle Osmanlı döneminde var oldukları bilinmektedir. Ancak binalarının inşası Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde tamamlanmıştır. Bu süreçte değişen mimari yaklaşımlar sonucunda, İmparatorluk döneminde bu binalar için tasarlanan mekân ve cephe anlayışının Ulusal Mimarlık Dönemi mimarisine evirildiği görülmüştür. Daha önce mimari ve tarihsel özellikleri ile ele alınmamış olan bu mektepler literatüre bu yolla kazandırılmak istenmektedir.

Dârülmuaâllim mektepleri, 1869 yılında yürürlüğe giren Maârif Nizamnâmesi'nde belirlenen ipdidai, rüşdi ve idâdi seviyelerinde eğitim veren mekteplere muallim yetiştirmek maksadı ile açılmışlardır. İlk ve orta öğretim açısından II. Mahmut Dönemi (1808-1839) eğitimin modernize edilmesi ve yaygınlaştırılmasında başlangıç dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde ilköğretimin taşrada yaygınlaştırılması maksadı ile modern mektepler açılmaya başlanmıştır. İlk darülmuaâllim mektebi Sultan Abdülmecid Döneminde (1839-1861) 1848 yılında Fatih semtinde rüşdiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek için açılmıştır (Konpara, 1951, s. 42-43). Mektebin ilk müdürü Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) olmuştur. Paşa aynı zamanda 1852 yılında ilk Darülmuaâllimin Nizamnâmesi'ni hazırlamıştır. Nizamnâmede mektebin idari ve mali teşkilatı, okutulacak dersler, kabul şartları ve mezuniyet sonrası işlemler belirli bir düzene alınmıştır (BOA. İrade-Dâhiliye, 8034). 1869 Maârif Nizamnâmesi ile mektepler verdikleri eğitim seviyelerine göre kademelendirilerek sistematik bir düzleme oturtulmuştur. Teorik ve kamusal temelleri oluşturulan darülmuaâllimlerin sırasıyla iptidâi (1868-1872) ve idâdi (1874-1877) seviyede ilk örnekleri açılmıştır (BOA. İrade-Dâhiliye, 45.710). Başlangıçta mikro ölçekli ve tek merkezde açılan bu mektep türü özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde taşrada yaygınlaşmış ve önemli bir misyonu üstlenmiştir. Bursa hariç taşrada eğitim veren dârülmuaâllim mektepleri sıbyan (iptidai) seviyesinde olmuşlardır.

Mekteplerde eğitim alan öğrencilere burs verilmiş ve öğrenciler mezuniyet sonrası zorunlu hizmete tabi tutulmuşlardır (BOA. İrade-Meclis-i Mahsûs, 5394).

Darülmüâllimin mekteplerinde öğrenim gören adayların mesleklerini uygulamaları için tatbikat mektepleri oluşturulmuştur. Bu mekteplerin ilk örneği yine başkent İstanbul'da verilmiştir. Galata, Eyüp ve Üsküdar semtlerindeki öğretmenlerin uygulamalı eğitim almalarını amaçlayan uygulama mektebi 1874 yılında açılmıştır (BOA. İrade-Dâhiliye, 47.295). Yeni eğitim öğretim tekniklerinin öğretilmeye çalışıldığı bu mektep taşradaki darülmüâllimlere bu yönü ile örnek teşkil etmiştir. İlerleyen dönemlerde, mimari özellikleri ile günümüze ulaşmayı başarmış mekteplerin yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Bu mektepler daha çok vilayet merkezlerinde açılmışlardır. Sayıları Osmanlı Döneminde 36 ve sonrasında Cumhuriyet Döneminde 42'yi bulmuştur (Kodaman, 1988, s. 145-154,254; Toptaş, 2017, s. 323-324). Osmanlı Döneminde 1875 yılından I. Dünya Savaşı'na (1914-1918) kadar taşrada inşaları ve açılışları yapılan bu mekteplerden 13'ü Cumhuriyet Döneminde işlerliğini sürdürmüştür (Akyüz, 2008, s. 17-58).

Muallim mekteplerinden Cumhuriyet Dönemine ulaşan örnekler için inşa edilen veya Osmanlı Döneminde inşasına başlanan binalar bulunmaktadır. Bu binalara Adana (1928), Edirne (1920), Konya (1918) ve Niğde (1930) muallim mektepleri örnek olarak verilebilir.

Darülmüâllim mektepleri ile ilgili; Mahmud Cevad, Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrâatı, Faik Reşit Unat, Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış, Yahya Akyüz, Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri, Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Abdülkadir Özcan, "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi" şeklindeki çalışmalar meselenin tarihsel boyutuna yönelik gerçekleştirilen başvuru kaynaklarından. Yine konuya sosyolojik açıdan yaklaşılan; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Modem Bilimlerin Türkiye'ye Girişi (Tanzimat'ın İlanına Kadar)" ; İlhan Tekeli-Selim İlkin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü adlı çalışmalardan bahsetmek mümkündür. Darülmüallim binalarını mimarileri açısından konu alan toplu bir çalışma bulunmamaktadır.

Çalışmamızda nicel ve nitel araştırma yaklaşımları karma olarak kullanılmıştır. Yöntem olarak betimsel ve tarihsel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Mektepler yerinde görülerek fotoğraflanmış, gerekli tespit ve gözlemlerde bulunulmuştur. Çeşitli kısıtlılıklardan dolayı plan ve proje çizimleri Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşivinden temin edilmiştir.

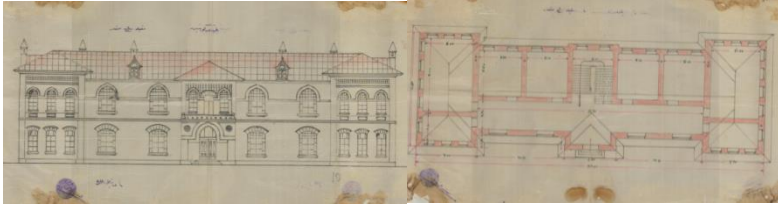
2. Erzurum Darülmüâllim Mektebi

Erzurum il merkezi Gez Mahallesi, Hastaneler Caddesi, 283 ada, 19 parselde bulunan bina kendisine ait bahçe içerisinde konumlandırılmış durumdadır (Görsel 1).

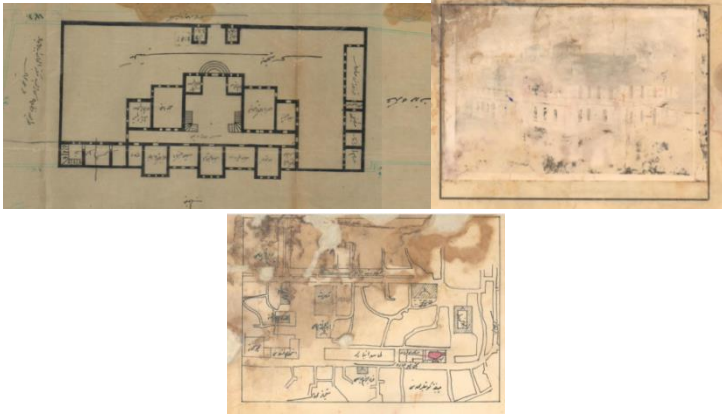
Görsel 1. Erzurum Darülmüâllim Mektebi Vaziyet Planı. Erzurum KVKK. ve Uydur Görünümü. URL1

Erzurum vilayet merkezinde darülmüâlim mektebinin açılışı 1882 yılında gerçekleştirilmiştir (BOA. MF.MKT., 267/1, 14. Z. 1312; Taşer, 2010, s. 63; Somel, 2010, s. 171-174). Mektebin ilk etapta hangi binada eğitime başladığı bilgisine ulaşılamamıştır. Osmanlı arşivinde bulunan H. 1331-M. 1913 yılına ait belgede darülmüâllimin mektebi ve ona bağlı tatbikat mektebinin kadrosu verilmiştir. 1916-1918 yılları arasında Rus işgali ve Ermeni olaylarından dolayı eğitim öğretime ara verilmiştir. Bu yıllarda mektebin zarar gördüğü düşünülmektedir. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi taramalarında binanın inşasına ilişkin defterde plan ve keşif bilgilerine rastlanmıştır (BCA. Muamelat Genel Müdürlüğü, 95-466-6, 06.07.1925) (Görsel 2). Ayrıca aynı yıllarda Erkek Muallim Mektebi ve muallim binası olarak Osmanlı Döneminden kalma Amerikan Mektebi kompleksinin kullanıldığı tespit edilmiştir (BCA. Muamelat Genel Müdürlüğü, 95-466-4, 02.02.1926). Komplekse ait Amerikan Kız Mektebi ve Öğretmen Binası diğer birimleri ile Cumhuriyet Döneminde Erkek Muallim Mektebi olarak, yeni binanın yapımına kadar, kullanılmıştır. Bu defterlerde gözlemlenen plan ve cephe görünümünün uzun süren inşaa süreci ve yeni yönetimin mimarlık anlayışı nedeni ile değişim geçirdiği düşünülmektedir.

Görsel 2. Erzurum Muallim Mektebi 1925 Tarihli Plan ve Cephe Görünümü. BCA. 95-466-4.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi bünyesinde bulunan bir diğer defterde günümüzde Şair Nefi İlköğretim Okulu olarak kullanılan binanın o dönemde erkek muallim mektebi olarak kullanıldığı bilgisine yer verilmektedir. Bu ilkokul bilindiği üzere Erzurum Mülkiye Mektebi olarak inşa edilmiştir (BCA. Muamelat Genel Müdürlüğü, 95-466-4), (Görsel 3). Yukarıda verilen arşiv kayıtları Osmanlı Döneminde başlatılan eğitim sistemi ve bu sisteme ait mekteplerin kullanımının sürdürüldüğünü gözler önüne sermektedir.

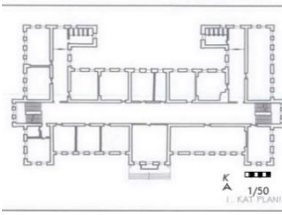
Görsel 3. Erzurum Mülkiye (İdâdi) Mektebi, Plan, Görünüm ve Vaziyet Planı. BCA. 95-466-4

Günümüzde Nenehatun Kız Lisesi olarak kullanılan binanın yeniden inşasına 1930 yılında başlanmıştır (BCA. Kararlar Daire Başkanlığı, 13-53-19; Erzurum Gazetesi, 13 Ekim 1930, s. 4). Vali Zühtü Bey döneminde yapımına başlanılan mektebin 200.000 TL. inşa masrafı vardır (Milliyet Gazetesi 23 Kasım 1930: 6). 1934 yılında mektebin bir kısmında yangın çıkmıştır (BCA. Muamelat Genel Müdürlüğü, 120-854-34). Yeniden ihale olunan mektep için 268.904 lira 96 kuruş ödenek belirlenmiştir (BCA. Kararlar Daire Başkanlığı, 30.18.1.2, 53.26.10.). İnşa için anlaşma yapılan müteahhidin lağvedilmesi sonrasında ihale usulü ve yabancı ustalar ile inşaatın sürdürüldüğü anlaşılmaktadır (BCA. Kararlar Daire

Başkanlığı, 35-21-4). Bahsi geçen yazışmalar 1937 yılına kadar devam etmiştir. Yine 1928 yılı Özel İdare Kurumu tarafından yayınlanan faaliyetlerin belirtildiği yıllıkta inşaat halinde görülen binanın 1930 yılında karkas inşası bitmiş olan bir diğer resmi bulunmaktadır. Verilen bilgiler ışığında mektep binasının geçirdiği yangın ve ekonomik koşullar nedeni ile uzun bir inşaa sürecinin olduğu görölmektedir. 1937 yılında Erzurum Lisesi olarak kullanılan bina 1939 yılında tekrar darülmüâllm-öğretmen okulu olarak işlevlendirilmiştir. Bina kız ilköğretim, öğretmen lisesi ve eğitim enstitüsü gibi işlevlerle de kullanılmıştır.

Binanın çeşitli dönemlerde restorasyonlar geçirdiği, orijinal bir takım özelliklerini kaybettiği tespit edilmiştir. 1973 yılına ait restorasyon raporunda binanın çatısına müdahale edildiği; kubbe, kuşluk pencere ve özgün pencerelerin ortadan kaldırıldığı görölmüştür. 1988 yılına ait restorasyon raporunda girişin hemen karşısında bulunan merdivenlerin kaldırıldığından bahsedilmektedir. Yine aynı raporda binanın ahşap tavan ve taban döşemelerinin yenilendiği belirtilmektedir. Yine 2012 yılında binanın taban döşemeleri, ana giriş merdivenleri, dış cephe pencere çerçeveleri ve sıva işlemlerinin yeniden yapıldığı tespit edilmiştir (Erzurum KVKK. 4476 Nolu Dosya). Binaya ait eski fotoğraflarda ana giriş kapısının önünde iki serbest ayakla taşınan sundurma günümüzde balkon şeklindedir. Bu değişimin tarihi tespit edilememiştir.

43x19 m. boyutlarında olan bina batı cephesine sonradan eklendiği düşünülen dikkörtgen bölümlerle kapalı “U” plan tipindedir. Bodrum üzerine iki katlıdır. Giriş holü ile ulaşılan ana koridor ve batı köşelerinden eklenen iki yan koridoru ile kuzey-güney akslardan simetrik plandadır. Bu koridorlara açılan toplamda 15 adet mekân bulunmaktadır. Bu iç düzenlemeni 1988 yılında gerçekleştirilen restorasyon sırasında betonarme iç giydirme tekniği ile oluşturulduğu düşünülmektedir. Yapıda gerçekleştirdiğimiz çalışmalardan ve koruma kurulu raporlarından bu durum görölebilmektedir. Taban döşemeleri tüm binada dökme mozaik olup orijinal halde ahşap olduğu düşünülmektedir. Kapılar ahşap, pencereler pvc. olup orijinal değildir. Üst katlara geçiş ana koridorun güney ucuna yerleştirilen tek yönlü, betonarme merdivenler ile sağlanmaktadır (Görsel 4). Katlarda bulunan sınıf, idareci odası, laboratuvar olarak kullanılan mekânların kapıları yuvarlak kemerli olup ahşap doğramalıdır. Plan özellikleri diğer taklarda tekrarlanmıştır. İç mekân düzenlemesi orijinal değildir. Bodrum katta mescit, spor salonu, çamaşırhane, kantin gibi birimlere yer verilmiştir.

Görsel 4. Erzurum Darülmuallem Binası Kat Planı. Erzurum KVKK. 4476 Nolu Dosya

Görsel 5. Erzurum Darülmuallem Mektebi Koridor ve Merdivenlerden Görünüm. Kişisel Arşiv

Bina bodrum kat üzerine iki katlı ve yatay dikey denge kat silmeleri, pencereler ve plasterler ile kurgulandığı cephe özellikleri dikkate alınarak inşa edilmiştir. Orta aksa yerleştirilen ve bir kütle halinde ileri taşırılan ana girişin bulunduğu cephe doğu yönlüdür. Doğru cephe hareketli cephe anlayışı ile köşe noktalarından kütleler halinde ileri taşırılmıştır. Katlar birbirlerinden kat silmeleri ile ayrılmıştır. Dışarı taşıntı yapan kütleler dikeyde köşe plasterleri boyunca vurgulanmıştır. Giriş kapısına tek yönlü basamaklarla ulaşılmaktadır. Basık kemerli giriş kapısının yanında bulunan birer pencere ile gerçekleştirilen üçlü vurgu birinci katta balkon kapısında da uygulanmıştır. Geniş saçaklı çatı ile sonlanan orta aks orijinalde giriş kapısı kubbesi ile sonlanmaktadır. Günümüzde kubbe bulunmamaktadır. Doğru cephenin bodrum katında basık kemerli, kare formlu, 14 adet pencereye yer verilmiştir. Pencereler dışa taşkın çerçevelidir. Diğer katlarda pencereler benzer anlayışla yerleştirilmiş olup bu katlarda 16 adet pencere bulunmaktadır (Görsel 6). Birinci kat pencereleri diğer katların aksine yuvarlak kemerlidir. Ayrıca giriş aksı birinci kat pencereleri sivri kemerlidir. Görüldüğü üzere binada pencereler bulundukları konumların vurgusuna göre şekillenmiştir.

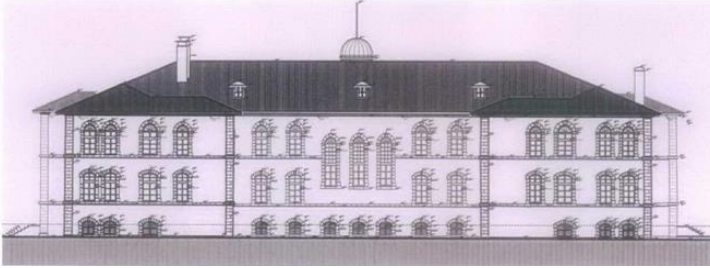

Görsel 6. Erzurum Darülmuallemin Mektebi Doğru Cephe. Kişisel Arşiv

Güney cephenin dışa taşırılmış giriş bölümü doğru aksa kaydırılmıştır. Bu durum arşiv belgelerinde rastladığımız orijinal plan ile uyumlu olup yapıya inşası sırasında “U” planın tatbik edildiğini düşündürmektedir. Cepheler simetrik olup

her bir cephede toplamda 24 adet pencere bulunmaktadır. Bodrum katın orta penceresinin kapıya çevrildiği görülmektedir. Kuzey cephe güney cephe ile benzer anlayıştır.

Batı cephe diğer cephelerden farklı olarak ele alınmıştır. Cephede ana kütle her iki köşesinden “L” şeklinde dışa taşırılmıştır. Dışarı taşıntı yapan kısımda doğu yöne açılan, bodrum katta üç, üst katlarda dörder pencere bulunmaktadır. Cephe orta aksta, merdiven sahanlığına gelen kısımda, iki kat boyunca yükseltilem üçüz pencerelerle vurgulanmıştır. Orta aksta 18 adet pencere bulunmaktadır. Cepheler genel olarak giriş aksları ve köşelerde gerçekleştirilen çıkma kütleler ile hareketli ve yatay-dikey eksenle simetrikler. İç planlamanın dışa yansıtıldığı görülmektedir (Görsel 7).

Görsel 7. Erzurum Darülmualimin Mektebi Batı Cephe Çizimi. Erzurum KVKK. 4476 Nolu Dosya

Yapı yığma kâgır inşa tekniği ile yapılmıştır. Beden duvarları moloztaş malzemeli olup sıvalı ve boyalıdır. Taban döşemesi olarak dökme mozaik beton kullanılmıştır. Kapılar ahşap ve boyalıdır. Pencere doğramaları pvc. malzemelidir. Cephelerde yer verilen plaster, kat silmeleri ve pencere çerçeveleri tuğladır. Eski fotoğraflarında örtü sisteminin eğimli ahşap çatı şeklinde düzenlendiği, kuşluk pencereleri ve yüksek tutulmuş bacaların olduğu görülmüştür. Günümüzde yeni örtü ve ısınma teknolojilerinin binaya tatbik edildiği, sac kaplamalı olduğu tespit edilmiştir.

3. Erzurum Darülmualim Tatbikat Mektebi (Tatbikat İlköğretim Okulu)

Tatbikat Mektebi Erzurum İli, Yakutiye Mahallesi, Gez Mahallesi, 11 pafta, 5517 ada, 3 parselde bulunmaktadır (Görsel 8). Konumu itibarı ile Osmanlı Döneminde karşısına konumlanan Numune Hastanesi, yanında bulunan Fevzi Çakmak Hastanesi, Erzurum Lisesi ve Erzurum Askeri İdâdi Mektebi ile aynı caddede yer almaktadır. Hemen gerisinde bulunan Erzurum Darülmualim

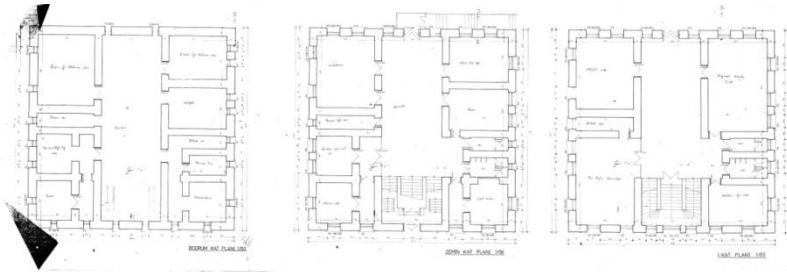
Mektebinin uygulama mektebi olarak inşa edilen bina, burada yetiştirilen muallimlerin eğitimlerini tatbik ettikleri mekteptir.

Görsel 8. Erzurum Tatbikat Mektebi Uydu Görünümü. URL2

Osmanlı arşiv belgelerinde Erzurum Darülmuallimin Mektebine bağlı Tatbikat Mektebi'ne ait belgelere H. 1331-M. 1912-1913 tarih aralığında rastlanmaktadır. Bu belgelerden H. 1331-M. 1912-1913 tarihli belgede darülmuallimin ve tatbikat mekteplerinin kadro listesi paylaşılmıştır (BOA. MF. İBT. 463-39). Ayrıca H. 1320-M. 1902 yılında darülmuallim mektebinin lağvedildiği ve ihtiyaç nedeniyle yeniden açılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Yine R. 1327-M. 1909 bir diğer belgede askeriye tarafından terk olunan arsanın maarif tarafından yapılacak iptidai mektebi için kullanılmasına izin verildiği belirtilmektedir (BOA. ML. EEM. 870-23). Bu bilgilerden hareketle Erzurum Tatbikat Mektebinin 1909-1912 yılları arasında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

19.70x21 m. boyutlarında kareye yakın dikdörtgen planlı olan yapı bodrum üzerine iki katlıdır. Binaya giriş doğu ve batı yönlerde bulunan toplamda iki adet kapı ile sağlanmaktadır (Görsel 9). Bu kapılardan doğuda olan ana giriş kapısı olarak düzenlenmiştir.

Görsel 9. Erzurum Tatbikat Mektebi Kat Planları.

Erzurum KVKK. 4476 Nolu Dosya

Binanın bodrum katına zemin katta girişin karşısına yerleştirilen merdivenler ile ulaşılmaktadır. Doğu-batı doğrultulu bir koridor üzerine simetrik olarak yerleştirilen toplamda 7 adet mekân bulunmaktadır. Mekânlar depo, yemekhane, rehberlik ve öğretmenler odası şeklinde işlevlendirilmiştir. Kare formu ve diğer katlarda bulunan pencerelere nazaran daha küçük boyutlu, toplamda 21 adet pencere bodrum katı aydınlatmaktadır.

Zemin kata doğu yönde bulunan yuvarlak kemerli, dikdörtgen formu giriş kapısı ile ulaşılmaktadır. Doğu-batı doğrultulu koridora farklı büyüklükte ve işlevlerde toplamda 9 adet mekân açılmaktadır. Bu mekânlara dikdörtgen formu, tek kanatlı kapılar ile girilmektedir. Zemin kat koridorunun batı yönüne üst kata çıkışın sağlandığı merdivenler yerleştirilmiştir. Betonarme inşa tekniğinde olan mekânları tavanları profil, ahşap malzemeli kuşaklar ile çevrelenmiştir. Bu durum binanın tamamında gözlenmektedir. Mekânlar dikdörtgen formu, yuvarlak kemerli, ahşap ve toplamda 22 adet pencere ile aydınlatılmaktadır (Görsel 10).

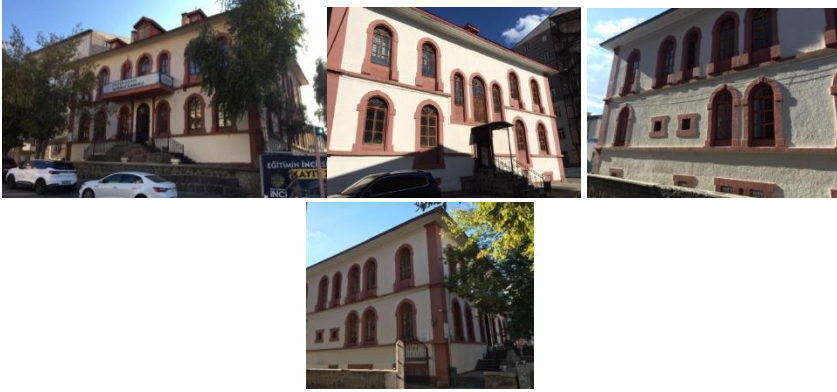

Görsel 10. Erzurum Darülmualimin Tatbikat Mektebi Doğu Girişi Koridoru, Zemin Kat Merdivenleri ve Sınıflardan Görünüm. Kişisel Arşiv

Birinci kata çift yönlü, tek kollu merdivenler ile ulaşılmaktadır. Birinci katın koridor girişi güvenlik amacı ile ahşap, pencereli bir bölme duvar ile kapatılmıştır. Birinci kat doğu-batı doğrultulu bir koridor etrafına konumlandırılmış 6 adet mekândan oluşmaktadır. Diğer katlarda yer verilen mimari özellikler bu katta da sürdürülmüştür. Koridorun batı kısmında birinci kat balkonuna açılan, yuvarlak kemerli, dikdörtgen formu ve ahşap doğramalı balkon kapısı bulunmaktadır. Birinci kat toplamda 22 adet pencere ile aydınlatılmaktadır.

Mektep genel olarak bodrum üstüne iki katlı ve kat ayrımları yatay ve dikey eksenlerde vurgulanmış durumdadır. Doğu ve batı cephelerde, zemin kat seviyesinde ve cephelerin orta akslarına yerleştirilmiş vaziyette giriş kapıları bulunmaktadır. Bu kapılardan doğu cephede yer alan kapı, üzerindeki balkon vurgusu ile ana giriş kapısı olarak tasarlanmıştır.

Doğu cephenin orta aksına yerleştirilen dikdörtgen formlu, yuvarlak kemerli ve demir doğramalı giriş kapısına çift yönlü, betonarme merdivenler ile ulaşılmaktadır. Merdiven korkuluk ve tırabzanları ferforjedir. İki katlı bir düzende ele alınan cephe kat silmeleri ile yatayda bölümlenmiştir. Zemin kat seviyesinde orta aksa yerleştirilen giriş kapısı iki yanından bedeni profilli plasterler ile dikey olarak vurgulanmıştır. Zemin katta dikdörtgen formlu ve yuvarlak kemerli pencereler dışa taşkın çerçeveler ile belirginleştirilmiştir. Çerçeveler kilit taşı ve yastık taşı kısımlarından ayrıca vurgulanmıştır. Birinci kat orta aksta balkon kapısı ve önüne yerleştirilen balkon ile değerlendirilmiştir. Üst kat pencereleri attan ikişer konsol ile taşınan denizlikler ile desteklenmiştir (Görsel. 11). Cephe üstte üçlü vurguya uygun olarak çatı katı pencereleri ile sonlanmaktadır.

Görsel 11. Erzurum Darülmualimin Tatbikat Mektebi
Cephe Görünümleri. Kişisel Arşiv

Batı cephe bodrum katla beraber üç katlı bir düzenlemesidir. Yatay-dikey denge kat silmeleri ve köşe plasterleri ile vurgulanmıştır. Bodrum katta küçük boyutlu altı adet, kare formlu pencere bulunmaktadır. Zemin kat seviyesine yerleştirilen giriş kapısı dikdörtgen formlu olup, önünde tek yönlü merdivenler vardır. Metal konstrüksiyonlu eğimli sundurma cepheye sonradan eklenmiştir. Girişin üstünde daha önceden balkon olduğunu düşündüren bir adet yuvarlak kemerli kapı ve birer pencereye yer verilerek 1,5 kat boyunca yükseltilmiştir. Cephe üstte geniş, ahşap saçakla sonlanmıştır.

Görsel 12. Erzurum Darülmualimin Tatbikat Mektebi Cephe Görünümleri.
Erzurum KVKK. 4476 Nolu Dosya

Güney ve kuzey cepheler; güney cephe, zemin katta yer verilen iki kare pencere dışında aynıdır. Üç katlı düzendedirler. Katlar birbirinden kat silmeleri ve köşe plasterleri ile ayrılmıştır. Pencere formları diğer cephedekilerle aynı olup toplamda 36 adettir (Görsel. 12).

Bina kâgır yığma tekniği ile yapılmıştır. İçte betonarme giydirme yapılmıştır. Merdiven ve merdiven sahanlığı aksamı ahşaptan olup orijinaldir. Taban döşemeleri aslına uygun onarılmış ve ahşaptır. Tavan köşegenler ahşap çıtalar ile çerçeve içine alınmıştır. Duvarlar sıvalıdır. Pencere ve kapı doğramaları ahşap olup, yenilenmiştir. Çatı eğimlidir ve trapez saç kaplıdır. Bina bezeme açısından sade yapıdadır.

4. Sonuç

Osmanlı Dönemi kamu yapılarında Paris Konsolosluğu eli ile alınan örnek plan ve cephe tasarımlarının kullanıldığı bilinmektedir. Plan ve tasarımlar kimi zaman yabancı ve azınlık mimarlarca eklektik bir yaklaşımla yorumlanmıştır. Bu yaklaşım dönem mimarisinde birliktelik tek tip yapı geleneğinin oluşmaması ile sonuçlanmıştır. II. Abdülhamid tarafından yurt dışına gönderilen mimarlardan Kemalettin ve Vedat beylerin başını çektiği bir grup Türk kimlikli cephe düzenlemelerinin primitif uygulayıcıları olmuşlardır. Türk mimarlık tarihinde Neo-Klasik Türk Üslubu ya da Milli Mimarı Rönesans'ı olarak adlandırılan bu yeni uygulamalara 1970'li yıllardan itibaren Birinci Ulusal Mimarlık Akımı(Dönemi) denmeye başlanmıştır. Başta İstanbul ve Ankara olmak üzere şehirlerde bu yaklaşımın sergilendiği kamu binaları yapılmıştır (Sözen, 1984, s. 17).

Birinci Ulusal Mimarlık Üslubunda genel anlamda Selçuklu, Osmanlı mimari elemanlarının ve Batı mimarisi mekân kurgusunun kullanıldığı görülmüştür. Mimari elemanları; geniş saçak, kubbe, sivri kemer (Türk Kemer), sütun, çıkma,

mukarnaslı başlık, çini kaplamalar vb. şeklinde sıralamak mümkündür. Bu elemanların yanında taş rozetler ve bezemeli çini panoların kullanımı da söz konusu olmuştur. Bezeme unsurlarına sıklıkla giriş cephelerinde yer verilmiştir. Her ne kadar yapısal bir eleman olsalar da kubbeler binadaki abidevi hissi güçlendirmek için giriş üstüne ve köşelere yerleştirilerek bezemeye dâhil edilmişlerdir (Aslanoğlu, 2010, s. 14-15).

Binalar planları bakımından Fransız Güzel Sanatlar Akademisi uygulamaların benzeridir. Cephelerde yer verilen pencere düzenlerinin basık, sivri veya düz olarak tercih edildiği ancak simetrik uygulamaların kimi binalarda tam anlamı ile özümsemediği gözlenmiştir. Bina planlarında gözlemlediğimiz çıkmalar hareketli plan anlayışını temsil etmektedirler. Çıkmalar kimi yapılarda konsollar ile taşınan cumbalar şeklinde ele alınmıştır (Aydın, 2006, s. 116-117).

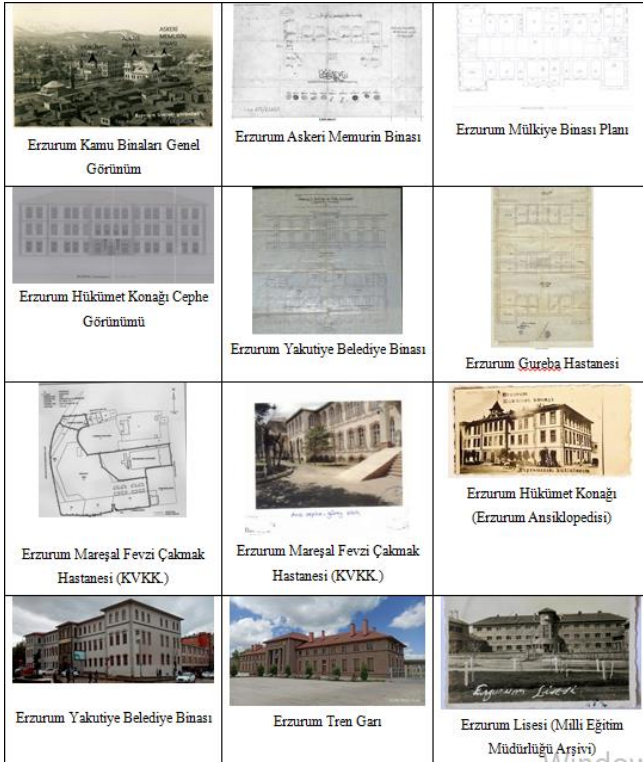
Geç dönem Osmanlı ve Ulusal Mimarlık Dönemi mimarisi genel anlamda merkezi otoriteyi yansıtan hükümet konakları başta olmak üzere hemen bütün kamu binalarında; yatay dikdörtgen plan şeması, çıkmalarla hareketlendirilen cephe uygulamaları, vurgulanmış giriş aksları, yatay-dikey dengeyi sağlayan kat silmeleri pencereler ve plasterler uygulanmıştır (Yazıcı, 2008, s. 943-959).

Konuya Erzurum Vilayeti özelinde bakıldığında Hükümet Konağı, Gar Binası, Yakutiye Belediye Binası, Mareşal Fevzi Çakmak Hastanesi, Erzurum Mülkiyesi, Tatbikat İlk Öğretim Okulu, Erzurum Lisesi, Nene Hatun Kız Lisesi gibi dönem yapılarında Geç Dönem Osmanlı Mimarisi ve Ulusal Mimarlık Dönemi özelliklerini görmek mümkündür (Toptaş, 2022, s. 256-271), (Görsel 13).

Erzurum Darülmualim Mektebi ve Tatbikat Mektebi bu binalar içerisinde Ulusal Mimarlık Döneminde inşası tamamlanan binalardandır. Plan düzenlemeleri bakımından yatay dikdörtgen planlı olan her iki bina cephe düzenlemeleri açısından da benzerdir. Vurgulanmış giriş aksları, silme, plaster ve pencere ile gerçekleştirilen yatay-dikey denge, geniş saçak, mekân kurgusunda simetrik anlayış ve muallim mektebinde giriş üstü kubbe uygulamaları ile Ulusal Mimarlık Dönemi özelliklerini sergilemektedirler.

Sonuç olarak Erzurum vilayet merkezinde Osmanlının geç dönemlerinden itibaren gerçekleştirilmeye çalışılan modern kent dokusu ve merkezi yönetimin taşrada güçlendirilmesi fikri çok sayıda kamu binası inşası ile sonuçlanmıştır. İmparatorluğun taşrada yeni anlayışını temsil eden prestij binası yapma geleneği yeni kurulan Cumhuriyet yönetiminin sürdürdüğü bir anlayış olmuştur. Ele aldığımız Erzurum Darülmualim Mektebinin inşaa düşüncesi Osmanlı Döneminde başlamıştır. Mektebin bulunduğu arazinin askeriye tarafından maarife bırakılması ve plan ve projelerinin hazırlıkları yapılmıştır. Ancak vilayette yaşanan işgal ve savaşlar nedeni ile bu binanın yapımı Cumhuriyet

Dönemine sarmıştır. Yakınında bulunan tatbikat mektebiyle birlikte düşünülmüş olan mektepler Ulusal Mimarlık Dönemi Mimarisinin özelliklerini taşımaktadır. Birçok kurum ve dönemde eğitim amaçlı kullanılan binalar günümüzde de işlevliğini korumaktadır. Üniversitelerin eğitim fakültelerinin açılması ile öğretmen yetiştirme mevzuatı değişmiş olsa da bu kurumlara uygulamaları ve anlayış felsefeleri ile yön vermiş olan darülmuallim mektepleri Türk eğitim tarihinin maddi tanıklarındır. Bina başlangıçta tasarlanan mimari üslubundan farklı bir anlayışla tamamlanmıştır. Cumhuriyet Döneminde tarihsel bir yaklaşımla meydana getirilen I. Ulusal Mimarlık Dönemi özellikleri yapının genelinde uygulanmıştır. Vurgulanmış giriş üstü yalancı kubbe uygulaması, simetrik cephe düzenlemeleri döneminde birçok yapıda karşımıza çıkan binanın ortak mimari elemanlarıdır. Tatbikat mektebinin binayla konum olarak organik bütünlüğü ve işlevsel düşüncesi yine dönemin eğitim anlayışı için önemli bir veridir. Bu bina günümüze ulaşmış olup yine I. Ulusal Mimarlık Dönemi özelliklerini taşımaktadır.

Görsel 13. Erzurum Osmanlı Dönemi Kamu Binaları. Kişisel Arşiv

Kaynakça

- Akyüz, Yahya. (2012). Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri. Ankara: Pegem Akademik Yayıncılık.
- Aslanoğlu, İnci. (2010). Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın, Önder. (2006). Son dönem Osmanlı mimarlığında batılı klasik oranların kullanımı üzerine bir araştırma: Sultan II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) hükümet konaklarında sütun düzeni analizi, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- BOA. İrade-Dâhiliye, 45.710.
- BOA. İrade-Dâhiliye, 8034.
- BOA. İrade-Meclis-i Mahsûs, 5394.
- BOA. İrade-Dâhiliye, 47.295.
- BOA. Maarif Mektup-i Kalemi, 267/1.
- BCA. Muamelat Genel Müdürlüğü, 95-466-6.
- BCA. Muamelat Genel Müdürlüğü, 95-466-4.
- BCA. Muamelat Genel Müdürlüğü, 13-53-19.
- BCA. Kararlar Daire Başkanlığı, 120-854-34.
- BCA. Kararlar Daire Başkanlığı, 30.18.1.2, 53.26.10.
- BCA. Muamelat Genel Müdürlüğü, 35-21-4.
- Erzurum Gazetesi, 13 Ekim 1930.
- İhsanoğlu, Ekmelettin. (1991). Modern Bilimlerin Türkiye’ye Girişi (Tanzimat’ın ilanına kadar)75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kodaman, Bayram. (1988). Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara: Ötügen Neşriyat.
- Mahmud, Cevad. (2001). Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrâatı XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
- Milliyet Gazetesi 23 Kasım 1930.
- Özcan, Abdülkadir. (1992). Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özveren, Ali. (2008). Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyete Eğitim Sistemimize Tarihin Penceresinden Bir Bakış. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2/3, s. 225-236.
- Somel, Selçuk Akşin. (2010). Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908). İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sözen, Metin. (1984). Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.

Tekeli, İlhan-İlkin, Selim. (1993). Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Toptaş, Rahşan. (2022). Bitlis Darülmualim Mektebi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2, s. 233-253.
<https://doi.org/10.47130/bitlissos.1115405>

Unat, Faik Reşit. (1964). Türkiye’de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Görsel Kaynakçası

Görsel 1. Erzurum Darülmualim Mektebi Uydu Görünümü. Erişim: 25.01.2024, <https://www.google.com/maps/dir//Nenehatun>

Görsel 2. Erzurum Muallim Mektebi 1925 Tarihli Plan ve Cephe Görünümü. BCA. Muamelat Genel Müdürlüğü, 95-466-4

Görsel 3. Erzurum Mülkiye (İdâdi) Mektebi, Plan, Görünüm ve Vaziyet Planı. BCA. Muamelat Genel Müdürlüğü 95-466-4

Görsel 4. Erzurum Darülmualim Binası Kat Planı. Erzurum KVKK. 4476 Nolu Dosya

Görsel 5. Erzurum Darülmualim Mektebi Koridor ve Merdivenlerden Görünüm. Kişisel Arşiv

Görsel 6. Erzurum Darülmualimin Mektebi Doğu Cephe. Kişisel Arşiv

Görsel 7. Erzurum Darülmualimin Mektebi Batı Cephe Çizimi. Erzurum KVKK. 4476 Nolu Dosya

Görsel 8. Erzurum Tatbikat Mektebi Uydu Görünümü. Erişim: 02.15.2025, <https://www.google.com/maps/dir//Gez+Mh>.

Görsel 9. Erzurum Tatbikat Mektebi Kat Planları. Erzurum KVKK. 4476 Nolu Dosya

Görsel 10. Erzurum Darülmualimin Tatbikat Mektebi Doğu Girişi Koridoru, Zemin Kat Merdivenleri ve Sınıflardan Görünüm. Kişisel Arşiv

Görsel 11. Erzurum Darülmualimin Tatbikat Mektebi Cephe Görünümleri. Kişisel Arşiv

Görsel 12. Erzurum Darülmualimin Tatbikat Mektebi Cephe Görünümleri. Erzurum KVKK. 4476 Nolu Dosya

Görsel 13. Erzurum Osmanlı Dönemi Kamu Binaları. Kişisel Arşiv

17. Bölüm

Bankacılık Sektöründe Performans ve Karlılık Göstergeleri: Kamu Bankaları İçin Kuramsal ve Ampirik Bir Değerlendirme

Seyfettin Caner KUZUCU¹

1. Giriş

Bankacılık sektörü, finansal sistemin temel unsurlarından biri olarak ekonomik büyümenin, yatırımların finansmanının ve mali istikrarın sürdürülmesinde kritik bir rol üstlenmektedir. Bankalar, fon fazlası bulunan ekonomik birimlerden fon açığı olan kesimlere kaynak aktararak finansal aracılık işlevi görmek ve böylelikle ekonomik döngünün sürekliliğini sağlamaktadır (Mishkin, 2019). Finansal aracılık sürecinin etkinliği, bir ekonomide sermaye birikimi, üretken yatırımların artışı ve istihdam düzeyi gibi makroekonomik göstergeler üzerinde doğrudan etkili olmaktadır (Levine, 2005). Bu nedenle, bankacılık sektörünün performansı yalnızca bireysel banka düzeyinde kârlılığı değil, aynı zamanda makroekonomik istikrarın korunması açısından da belirleyici bir öneme sahiptir.

Türkiye’de bankacılık sektörü, 1980’li yıllardan itibaren finansal serbestleşme politikalarıyla önemli bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönemde dışa açık ekonomi modeli benimsenmiş, finansal piyasalar uluslararası sermaye hareketlerine entegre edilmiştir (Boratav, 2011). Ancak, 1990’lı yıllarda yaşanan makroekonomik dengesizlikler ve yüksek enflasyon, bankacılık sisteminin kırılganlığını artırmıştır. 2001 finansal krizi, sektörün yapısal zayıflıklarını görünür hale getirmiş ve krizin ardından uygulanan yeniden yapılandırma programı ile kamu bankaları başta olmak üzere sektörde köklü reformlar gerçekleştirilmiştir (Aysan & Ceyhan, 2017; Alper & Anbar, 2011). Bu reformlar, risk yönetimi, sermaye yeterliliği ve düzenleyici denetim mekanizmalarının güçlendirilmesini sağlayarak sektörün dayanıklılığını artırmıştır.

Kamu bankaları, Türkiye ekonomisinde yalnızca ticari bankacılık işleviyle değil, aynı zamanda kalkınma ve sosyal politika hedeflerinin

¹ Öğr.Gör.Dr., Selçuk Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-0192-4451, sekuzucu@selcuk.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Finansal Performans, Panel

JEL Sınıflandırması: E50, F36, C33

gerçekleştirilmesinde de önemli roller üstlenmektedir. Özellikle kriz dönemlerinde kamu bankalarının kredi arzını sürdürmesi, reel sektöre destek sağlaması ve finansal istikrarı koruyucu yönde hareket etmesi, bu kurumların stratejik önemini artırmaktadır (Öztürk & Durgun, 2020). Ayrıca, kamu bankalarının finansal kapsayıcılığı teşvik eden politikaları, düşük gelir gruplarının ve küçük işletmelerin finansal sisteme entegrasyonuna katkı sunmaktadır (World Bank, 2022).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de faaliyet gösteren kamu bankalarının performans ve kârlılık göstergelerini kuramsal ve ampirik açıdan değerlendirmektir. Çalışmada, bankaların finansal performansını ölçmede kullanılan temel göstergeler olan aktif kârlılığı (ROA), özkaynak kârlılığı (ROE), net faiz marjı (NIM) ve maliyet-gelir oranı gibi değişkenler incelenmektedir. Ayrıca, kamu bankalarının sektördeki rekabet gücü, etkinlik düzeyi ve sürdürülebilir kârlılık potansiyeli üzerine çıkarımlar yapılmaktadır. Elde edilen bulgular ışığında, kamu bankalarının finansal performanslarını artırabilmeleri ve sektörde uzun vadeli istikrarı koruyabilmeleri için politika önerileri sunulacaktır. Böylelikle çalışma, hem teorik literatüre katkı sağlamayı hem de uygulamada karar alıcılar için yol gösterici bilgiler sunmayı amaçlamaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Bankacılık performansı, bir bankanın sahip olduğu finansal, beşerî ve teknolojik kaynakları ne ölçüde etkin ve verimli kullandığını ortaya koyan çok boyutlu bir kavramdır. Performans, yalnızca kârlılıkla sınırlı olmayıp, aynı zamanda bankanın risk yönetim kapasitesini, operasyonel etkinliğini, likidite düzeyini ve sürdürülebilir büyüme yeteneğini de kapsamaktadır (Athanasoglou, Brissimis, & Delis, 2008). Bu nedenle, bankacılık performansı değerlendirmesi, hem finansal oranlar hem de kurumsal ve çevresel değişkenler dikkate alınarak bütüncül bir biçimde ele alınmalıdır.

Performans ölçümünde en yaygın kullanılan göstergeler arasında Aktif Karlılığı (Return on Assets - ROA), Özkaynak Karlılığı (Return on Equity - ROE) ve Net Faiz Marjı (Net Interest Margin - NIM) yer almaktadır. ROA, bankanın sahip olduğu toplam varlıkları ne ölçüde kâra dönüştürebildiğini gösterirken, ROE, özkaynakların verimliliğini ve hissedar getirisini ölçmektedir. NIM ise faiz gelirleri ile faiz giderleri arasındaki farkın toplam faiz getirili varlıklara oranı olarak hesaplanmakta ve bankanın temel aracılık faaliyetlerinden elde ettiği gelir düzeyini yansıtmaktadır (Flamini, McDonald, & Schumacher, 2009). Bu göstergeler birlikte değerlendirildiğinde, bankanın kaynak kullanım etkinliği, finansal dayanıklılığı ve rekabet gücü hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Kuramsal olarak, bankacılık performansı hem mikro (banka içi) hem de makro (dış çevresel) faktörlerin etkisi altındadır. Mikro faktörler; banka büyüklüğü, yönetim etkinliği, sermaye yapısı, maliyet kontrolü, kredi politikaları ve risk yönetimi uygulamaları gibi unsurları kapsar (Bourke, 1989). Örneğin, etkin bir risk yönetimi, kredi temerrüt oranlarını azaltarak kârlılığın sürdürülebilirliğini destekler. Buna karşılık, operasyonel maliyetlerin yüksekliği veya aktif kalitesinin düşüklüğü, bankanın finansal performansını olumsuz yönde etkileyebilir (Staikouras & Wood, 2004).

Makroekonomik faktörler ise faiz oranları, enflasyon, ekonomik büyüme, döviz kuru oynaklığı ve finansal istikrar göstergeleri gibi unsurlardan oluşmaktadır (Demirgüç-Kunt & Huizinga, 1999). Örneğin, yüksek faiz oranları kredi talebini azaltarak bankaların gelirlerini sınırlarken; ekonomik büyüme dönemlerinde artan yatırım ve tüketim talebi, bankaların kredi portföyünü genişletmesine ve kârlılığın artmasına katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla, bankacılık performansı analizinde finansal oranların tek başına değerlendirilmesi yeterli olmayıp, ekonomik konjonktürün genel dinamikleriyle birlikte incelenmesi gerekmektedir.

Bankacılık performansının ölçümünde yaygın olarak kullanılan yaklaşımlardan biri CAMELS modelidir. Bu yaklaşım, sermaye yeterliliği (Capital adequacy), aktif kalitesi (Asset quality), yönetim etkinliği (Management efficiency), kârlılık (Earnings), likidite (Liquidity) ve piyasa riskine duyarlılık (Sensitivity to market risk) boyutlarını kapsamaktadır (Rose & Hudgins, 2013). CAMELS, bankaların yalnızca finansal performansını değil, aynı zamanda operasyonel sağlamlığını da ölçmeye olanak tanır. Özellikle düzenleyici kurumlar (örneğin, BDDK ve TCMB) tarafından kullanılan bu model, finansal sistemin istikrarını izlemek açısından önemli bir referans çerçevesi oluşturmaktadır (Güneş, 2020).

Son yıllarda, bankacılık performans analizlerinde verimlilik temelli kantitatif yöntemlerin de önemi artmıştır. Veri Zarflama Analizi (Data Envelopment Analysis – DEA), bankaların aynı girdi ve çıktı setleriyle ne kadar etkin faaliyet gösterdiğini ölçen bir yöntemdir. Bu yaklaşım, özellikle ölçek ekonomileri ve yönetim etkinliği gibi yapısal unsurların değerlendirilmesinde kullanışlıdır (Sufian & Habibullah, 2010). Ayrıca, panel veri regresyonları ile bankaların performans göstergeleri zaman ve birimler arasında karşılaştırmalı olarak incelenebilmekte, böylelikle hem kısa dönemli hem de uzun dönemli dinamik etkiler analiz edilebilmektedir (Dietrich & Wanzenried, 2011).

Kamu bankaları özelinde yapılan çalışmalar, bu kurumların kârlılık açısından özel bankalara kıyasla genellikle daha düşük getiri oranlarına sahip olduğunu, ancak finansal istikrarın sağlanması ve ekonomik kalkınmanın desteklenmesi

açısından tamamlayıcı bir rol oynadıklarını ortaya koymaktadır (Micco, Panizza, & Yañez, 2007). Kamu bankaları, piyasa odaklı kâr maksimizasyonu yaklaşımından ziyade, sosyal fayda ve ekonomik istikrarı gözeten bir işlev üstlenmektedir. Özellikle kriz dönemlerinde kredi arzını sürdürmeleri, reel sektöre likidite sağlamaları ve finansal kapsayıcılığı artırmaları, bu kurumların stratejik önemini pekiştirmektedir (Öztürk & Durgun, 2020). Bu bağlamda, kamu bankalarının performans analizlerinde yalnızca kârlılık oranlarına değil, aynı zamanda toplumsal katkı, finansal erişim ve kalkınma destekleri gibi kamu yararı ölçütlerine de yer verilmesi gerekmektedir.

3. Türkiye’de Kamu Bankacılığının Gelişimi

Türkiye’de kamu bankacılığının kökleri Osmanlı dönemine kadar uzanmakta olup, modern anlamda ilk kamu bankası olarak kabul edilen Ziraat Bankası, 1863 yılında “Memleket Sandıkları” temelinde kurulmuş ve özellikle tarımsal üretimin finansmanında öncü bir rol üstlenmiştir. Ziraat Bankası’nın kuruluş amacı, küçük üreticilerin tefecilere bağımlılığını azaltmak ve tarım sektörüne sürdürülebilir kredi kaynağı sağlamaktır (Pamuk, 2009). Bu yönüyle kamu bankacılığı, Türkiye’nin finansal tarihinde sosyal amaçlı bir kalkınma aracı olarak ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet’in ilanından sonra kamu bankacılığı, planlı kalkınma stratejilerinin önemli bir unsuru haline gelmiştir. 1930’lu yıllarda devletin ekonomik kalkınma hamlelerine paralel olarak Sümerbank (1933) ve Etibank (1935) gibi kamu bankaları kurulmuş, sanayi yatırımlarının finansmanında önemli roller üstlenmiştir (Kazgan, 2013). Aynı dönemde, Halkbank da 1938 yılında esnaf ve küçük işletmelere uygun koşullu kredi sağlamak amacıyla faaliyete geçirilmiş ve finansal sistemde kapsayıcılığın sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Bu kurumlar, “devletçi ekonomi modeli” çerçevesinde üretim, istihdam ve sanayi politikalarını destekleyen araçlar olarak işlev görmüşlerdir.

1950–1980 döneminde Türkiye ekonomisinin ithal ikameci sanayileşme stratejisine geçişiyle birlikte kamu bankalarının rolü daha da artmıştır. Bu dönemde kamu bankaları, sanayi yatırımlarının yanı sıra tarım ve ihracat finansmanında da belirleyici olmuştur. Ancak siyasi müdahalelerin artması ve görev zararlarının birikmesi, kamu bankalarının finansal performansını olumsuz etkilemiştir (Özatay & Sak, 2003). Özellikle 1970’li yıllarda yüksek enflasyon, bütçe açıkları ve kur dengesizlikleri nedeniyle kamu bankaları, maliyetleri bütçe üzerinden karşılanan birer “kamu finansman aracı” haline dönüşmüştür.

1980’li yıllar, finansal serbestleşme politikalarının etkisiyle kamu bankacılığı açısından yeni bir dönüm noktası olmuştur. 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte finansal piyasalar dışa açılmış, faiz oranları serbest bırakılmış ve özel bankaların

sektördeki payı hızla artmıştır (Boratav, 2011). Kamu bankaları ise bu dönemde rekabet baskısı altında faaliyet göstermeye başlamış, operasyonel etkinliklerini artırma ve teknolojik altyapılarını güçlendirme yönünde yeniden yapılanma süreçlerine girmiştir. Bununla birlikte, 1990'lı yıllarda uygulanan görev zararları politikası — yani kamu bankalarının piyasa dışı kredi tahsisleri ve düşük faizli kredi kullandırılmaları nedeniyle oluşan zararların Hazine tarafından üstlenilmesi — ciddi bilanço bozulmalarına yol açmıştır (Ercan & Ban, 2009). Bu dönemde kamu bankaları, finansal istikrarın değil, kısa vadeli politik hedeflerin aracı haline gelmiştir.

2001 finansal krizi, kamu bankacılığında köklü bir yeniden yapılanma sürecini tetiklemiştir. Kriz sonrası dönemde, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) öncülüğünde gerçekleştirilen reformlarla birlikte kamu bankaları yeniden yapılandırılmış, bilanço yapıları güçlendirilmiş ve görev zararları Hazine tarafından tasfiye edilmiştir (Aysan & Ceyhan, 2017). Bu kapsamda Ziraat Bankası, Halkbank ve Vakıfbank mali disiplin, kurumsal yönetim ve risk yönetimi ilkeleri doğrultusunda yeniden şekillendirilmiştir. Ayrıca, kamu bankalarının operasyonel bağımsızlıkları artırılmış ve uluslararası bankacılık standartlarına (Basel II-III) uyum süreçleri hızlandırılmıştır (Alper & Anbar, 2011). Bu reformlar sonucunda kamu bankaları, 2000'li yılların ortalarından itibaren hem aktif büyüklük hem de kârlılık açısından sektörde güçlü bir konum elde etmişlerdir.

2010 sonrası dönemde, kamu bankaları finansal kapsayıcılık ve reel sektör destekleriyle öne çıkmıştır. Özellikle KOBİ kredileri, tarım finansmanı ve konut kredileri gibi alanlarda kamu bankalarının payı artmış; bu durum, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğine katkı sağlarken, aynı zamanda kamu bankacılığının sosyal politika aracı olma işlevini pekiştirmiştir (Yüksel & Kaya, 2020).

2020 sonrasında, küresel pandemi koşulları ve ekonomik belirsizlikler kamu bankalarının sistem içindeki rolünü yeniden ön plana çıkarmıştır. COVID-19 döneminde kamu bankaları, kredi genişlemesi yoluyla ekonomik aktiviteyi desteklemiş; düşük faizli finansman ve yapılandırma programlarıyla reel sektöre likidite sağlamıştır (Eğilmez, 2023). Aynı dönemde yürürlüğe giren Kur Korumalı Mevduat (KKM) sistemi, finansal istikrarı destekleyen bir politika aracı olarak kamu bankalarının etkin bir biçimde devreye girmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, söz konusu uygulamalar kamu bankalarının kısa vadeli kârlılıklarını baskılamış, ancak finansal istikrarın korunmasına katkı sağlamıştır (TCMB, 2022).

Günümüzde kamu bankaları, yalnızca ticari bankacılık faaliyetleri yürüten kurumlar değil, aynı zamanda ekonomik istikrarın korunması ve kalkınma politikalarının uygulanmasında önemli birer politika aracı olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle kamu bankacılığı Türkiye’de finansal sistemin sosyal ve ekonomik işlevlerini birlikte üstlenen hibrit bir model haline gelmiştir. Dolayısıyla, kamu bankacılığının gelişimi yalnızca finansal göstergelerle değil, aynı zamanda ülkenin kalkınma stratejileri, maliye politikaları ve toplumsal hedefleriyle birlikte ele alınmalıdır.

4. Uygulama: Kamu Bankalarının Performansını Etkileyen Faktörler

Bu çalışma Türkiye’de 2010-2020 yılları arasında faaliyet gösteren özel sermayeli bankaların performanslarını etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçlamıştır. Yöntem olarak temel bileşen analizi ve panel veri analizi kullanılmış, performans ölçütü olarak aktif karlılığı, öz kaynak karlılığı ve net faiz marjı göz önüne alınmıştır.

Ekonometrik analiz, 3 banka için (BIST’de yeralan bankalar) 2010-2020 dönemini kapsamaktadır. Seçilen 3 özel sermayeli banka aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Analize Dahil Edilen Bankalar

Kamu Sermayeli Bankalar
Halk Bankası
Vakıflar Bankası
Ziraat Bankası

Türkiye için yapılan bu çalışmada, Ocak 2010 ile Eylül 2020 arasındaki toplam onbir yıllık dönem için, ekonominin genel dinamiklerini yansıtmak açısından uygun olacak şekilde çeyrek dönem veriler kullanılarak bir ekonometrik analiz yapılmıştır.

Çalışmada KMO değeri 0,691 olarak hesaplanmıştır. $0,691 > 0,50$ olduğu için veri setinin analize uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bartlett testi için p değeri tablodan görüldüğü gibi 0,000’dır. $0,000 < 0,05$ olduğu için Bartlett testi de verilerin analize uygun olduğunu doğrulamaktadır.

Tablo 2. Varyans Tablosu

Component	Eigenvalue	Difference	Proportion	Cumulative
Comp1	2.07646	1.40839	0.6922	0.6922
Comp2	.668064	.412585	0.2227	0.9148
Comp3	.255479		0.0852	1.0000

Verilerin Temel Bileşenler Analizi'ne uygun olduğunun tespit edilmesinden sonra toplam açıklanan varyans tablosu oluşturulmuştur. Bu tablo, temel bileşen sayısını ve temel bileşenlerin varyans açıklama oranlarını yansıtır. Temel bileşen sayısı belirlenirken öz değeri 1'den büyük olan bileşenler dikkate alınmaktadır.

Tablo 3. Temel Bileşen Matrisi

Variable	Comp1	Comp2	Comp3
ROA	0.6389	-0.0566	-0.7672
ROE	0.5595	-0.6503	0.5139
NIM	0.5280	0.7576	0.3837

Temel bileşenlerin sayısı belirlendikten sonra, her bir değişkenin bu bileşenlerle olan ilişkisinin ortaya konulabilmesi amacıyla Temel Bileşen Yükleri Matrisi oluşturulmuştur. Bu matris, analizde kullanılan değişkenlerin hangi temel bileşen üzerinde ne ölçüde etkili olduğunu ve bu etkinin yönünü göstermesi bakımından büyük bir öneme sahiptir (Felek, Yayla ve Çağlar, 2018: 70).

Çalışmada, panel veri setinde birimler arasında ortak şoklara karşı benzer tepkiler olup olmadığını incelemek üzere yatay kesit bağımlılığı test edilmiştir. Bu amaçla Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CDLM (Cross-sectionally Dependence Lagrange Multiplier) testi uygulanmıştır. Analizler Stata 15 istatistik paket programı aracılığıyla gerçekleştirilmiş olup, elde edilen sonuçlar tabloda gösterilmiştir.

Tablo sonuçları incelendiğinde, hem kurulan ekonometrik modeller hem de kullanılan değişkenler açısından bankalar arasında anlamlı bir yatay kesit bağımlılığı bulunduğu görülmektedir. Bu bulgu, “H₀: Yatay kesit bağımlılığı yoktur” şeklindeki temel hipotezin reddedilmesiyle doğrulanmıştır. Dolayısıyla panel veri setinde birimler arasında karşılıklı bağımlılığın var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, analiz sürecinin ilerleyen aşamalarında yatay kesit bağımlılığını dikkate alan panel veri yöntemlerinin tercih edilmesini gerektirmektedir.

Ayrıca, serilerin durağanlık düzeylerini belirlemek amacıyla CADF (Cross-sectionally Augmented Dickey-Fuller) birim kök testi uygulanmıştır. Elde edilen PESCADF test istatistiklerinin mutlak değerlerinin, kritik değerlerin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, hem kârlılık hem de finansal etkinlik

endekslerinin durağan serilerden oluştuğunu, diğer bir ifadeyle bu değişkenlerin birim kök içermediğini göstermektedir. Dolayısıyla serilerin ortalama ve varyanslarının zaman içerisinde sabit kaldığı, analizde durağanlık varsayımının sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

5. Sonuç ve Öneriler

Kamu bankaları, Türkiye'nin finansal sisteminin tarihsel olarak en köklü ve etkili unsurlarından biridir. Bu kurumlar, yalnızca finansal aracılık işleviyle değil, aynı zamanda ekonomik kalkınmayı destekleyici, sosyal politikaları tamamlayıcı ve kriz dönemlerinde istikrarı sağlayıcı rolleriyle de dikkat çekmektedir. Özellikle ekonomik dalgalanmaların yaşandığı dönemlerde kamu bankaları, kredi genişlemesi yoluyla reel sektöre likidite sağlayarak ekonominin daralma eğilimini hafifletici bir işlev üstlenmiştir. Bu yönüyle kamu bankaları, Türkiye'de finansal istikrarın korunmasında “kamu politikası aracı” niteliği taşımaktadır (Micco et al., 2007; Yüksel & Kaya, 2020).

Yapılan kuramsal ve ampirik analizler, kamu bankalarının özel sermayeli bankalara kıyasla kârlılık göstergelerinde zaman zaman geride kaldığını, ancak ekonomik şoklara karşı daha dirençli bir yapıya sahip olduklarını göstermektedir. Bunun temel nedeni, kamu bankalarının kâr maksimizasyonu hedefinin ötesinde kalkınma, sosyal destek ve bölgesel dengeleme gibi kamusal öncelikleri de gözetmeleridir. Dolayısıyla bu bankalar, ekonomik büyümeye doğrudan katkı sağlamanın yanı sıra, finansal kapsayıcılığın artırılması, KOBİ'lerin desteklenmesi ve istihdamın korunması gibi hedeflerde de stratejik bir konumda yer almaktadır.

Bununla birlikte, kamu bankalarının sürdürülebilir kârlılığını ve etkinliğini artırabilmesi için bazı yapısal önlemlerin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Öncelikle, bankacılık süreçlerinde verimlilik odaklı yönetim modellerinin benimsenmesi ve dijital dönüşüm yatırımlarının hızla yaygınlaştırılması büyük önem taşımaktadır. Dijitalleşme, hem operasyonel maliyetlerin azaltılmasını hem de müşteri hizmet kalitesinin artırılmasını sağlayarak rekabet gücünü yükseltecektir. Ayrıca, risk yönetimi, iç kontrol ve denetim mekanizmalarının uluslararası bankacılık standartlarıyla uyumlu hale getirilmesi, kamu bankalarının bilanço kalitesini güçlendirecektir.

Bir diğer önemli husus ise görev zararlarının azaltılması ve bu zararların şeffaf biçimde yönetilmesidir. Kamu bankalarının mali performansını olumsuz etkileyen bu uygulamaların sınırlandırılması, sermaye yeterliliği oranlarının güçlendirilmesiyle birlikte finansal sağlamlığı destekleyecektir. Bunun yanında, bağımsız dış denetim süreçlerinin geliştirilmesi, kamu bankalarının piyasa disiplinine daha güçlü şekilde entegre olmasını sağlayacaktır (BDDK, 2024).

Finansal etkinlik, finansal gelişmenin ayrılmaz bir bileşenidir ve finansal sistemin kaynak tahsisi, kredi dağılımı ve risk paylaşımı fonksiyonlarını daha verimli biçimde yerine getirmesi anlamına gelir. Etkin finansal sistemler, kaynak israfını azaltarak ekonomik büyümeye daha güçlü katkı sunar ve kriz dönemlerinde sistemik risklere karşı daha dayanıklı hale gelir (Kaya ve Metin, 2021: 71). Bu çerçevede kamu bankalarının finansal etkinliğini artırmaya yönelik politikalar, yalnızca bu kurumların performansını değil, genel ekonomik istikrarı da olumlu yönde etkileyecektir.

Sonuç olarak, kamu bankalarının başarısı yalnızca kârlılık oranları, aktif kalitesi veya sermaye yeterliliği gibi finansal göstergelerle ölçülmemelidir. Bu kurumların performansı; ekonomik istikrarın sağlanması, sosyal faydanın artırılması, bölgesel kalkınmanın desteklenmesi ve finansal kapsayıcılığın yaygınlaştırılması gibi çok boyutlu kriterlerle birlikte değerlendirilmelidir. Bu bütüncül yaklaşım, bankacılık sektöründe sürdürülebilir büyüme ile kamu yararı arasındaki dengeyi kurmak açısından kritik öneme sahiptir.

Kaynakça

- Alper, D., & Anbar, A. (2011). Bank specific and macroeconomic determinants of commercial bank profitability: Empirical evidence from Turkey. *Business and Economics Research Journal*, 2(2), 139–152.
- Athanasoglou, P. P., Brissimis, S. N., & Delis, M. D. (2008). Bank-specific, industry-specific and macroeconomic determinants of bank profitability. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 18(2), 121–136.
- Aysan, A. F., & Ceyhan, S. P. (2017). *Türkiye’de bankacılık sektörü ve finansal istikrar*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.
- Aysan, A. F., & Ceyhan, Ş. P. (2017). The impact of financial liberalization on the efficiency of Turkish banks: Evidence from the post-2001 reform period. *Emerging Markets Finance and Trade*, 53(2), 1–16.
- BDDK. (2024). *Türk Bankacılık Sektörü Raporu*. Ankara: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu.
- Beck, C. T. (2004). Post-traumatic stress disorder due to childbirth: the aftermath. *Nursing research*, 53(4), 216–224.
- Bektaş, H. (2013). Türk bankacılık sektöründe etkinlik analizi. *Sosyoekonomi*, 19(19).
- Boratav, K. (2011). *Türkiye iktisat tarihi, 1908–2009*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Bourke, P. (1989). Concentration and other determinants of bank profitability in Europe, North America and Australia. *Journal of Banking & Finance*, 13(1), 65–79.
- Çomuk, P., & Ercoşkun, S. (2022). Oecd Ülkelerinde Elektrik Üretimimin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Panel Veri Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 72–88.
- Demirgüç-Kunt, A., & Huizinga, H. (1999). Determinants of commercial bank interest margins and profitability: Some international evidence. *The World Bank Economic Review*, 13(2), 379–408.
- Demirgüç-Kunt, A., & Huizinga, H. (1999). Determinants of commercial bank interest margins and profitability: Some international evidence. *World Bank Economic Review*, 13(2), 379–408.
- Dietrich, A., & Wanzenried, G. (2011). Determinants of bank profitability before and during the crisis: Evidence from Switzerland. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 21(3), 307–327.
- Eğilmez, M. (2023). *Türkiye ekonomisinde para ve bankacılık politikaları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Felek, Ş., Yayla, N., & Çağlar, A. (2018). Türkiye’de Ab Doğrudan Yatırımları, Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Ardl Yaklaşımı. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*, (20), 63-82.
- Flamini, V., McDonald, C., & Schumacher, L. (2009). The determinants of commercial bank profitability in Sub-Saharan Africa. IMF Working Paper No. 09/15.
- Güneş, A. (2020). Bankacılık sektöründe CAMELS yöntemi ile performans analizi: Türkiye örneği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(3), 512–528.
- Kaplan, M., & Çelik, T. (2010). The impact of tourism on economic performance: the case of Turkey. *International Journal of Applied Economics and Finance*, 4(4), 254-259.
- Levine, R. (2005). Finance and growth: Theory and evidence. In P. Aghion & S. Durlauf (Eds.), *Handbook of Economic Growth* (Vol. 1A, pp. 865–934). Amsterdam: Elsevier.
- Micco, A., Panizza, U., & Yañez, M. (2007). Bank ownership and performance: Does politics matter? *Journal of Banking & Finance*, 31(1), 219–241.
- Mishkin, F. S. (2019). *The economics of money, banking and financial markets* (12th ed.). Pearson Education.
- Özatay, F., & Sak, G. (2003). Banking sector fragility and Turkey’s 2000–01 financial crisis. *Brookings Trade Forum*, 121–160.
- Özcan, K. A., & Oktay, E. (2018). Türkiye’deki Mevduat Bankalarının Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(2), 487-504.
- Öztürk, E., & Durgun, A. (2020). Kamu bankalarının ekonomik istikrara katkısı: Türkiye örneği. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(23), 45–62.
- Rose, P. S., & Hudgins, S. C. (2013). *Bank management & financial services* (9th ed.). McGraw-Hill Education.
- Selçuk, E. A., & Soğuktaş, D. Ü. (2016). Türk Bankacılık Sektöründe Verimliliğin Değerlendirilmesi: Bir Veri Zarflama Analizi Uygulaması. *Journal Of Management And Economics Research*, 14(2), 175-184.
- Staikouras, C., & Wood, G. (2004). The determinants of European bank profitability. *International Business & Economics Research Journal*, 3(6), 57–68.
- Sufian, F., & Habibullah, M. S. (2010). Does economic freedom foster banks’ performance? Panel evidence from Malaysia. *Journal of Contemporary Accounting and Economics*, 6(2), 77–91.

- Şahin, İ. E. (2020). Bankacılık Sektöründe Finansal Etkinlik Analizi: Türkiye Ve Irak Örneği Karşılaştırması. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (43), 110-126.
- World Bank. (2022). Global financial development report 2022: Financial inclusion. Washington, DC: The World Bank.
- Yüksel, S., & Kaya, H. D. (2020). Kamu ve özel bankaların finansal performansının karşılaştırılması: Türkiye örneği. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(4), 45–60.

18. Bölüm

Modernlikten Postmodernliğe Kimliğin Dönüşümü ve Reklam: Eleştirel Bir Okuma

Şahinde YAVUZ¹

Günümüz toplumlarında bireyin kimliği, yalnızca sosyolojik bir kategori olmaktan çıkarak, kültürel, ekonomik ve medyatik pratiklerle şekillenen dinamik bir inşa alanına dönüşmüştür. Modernlik süreciyle birlikte birey, geleneksel bağlardan koparak özgürleşmiş ve rasyonel bir özne olarak tanımlanmıştır; bu tanım ise kimliğin sabit, özcü ve ulusal ölçütlerle biçimlendirilmesine neden olmuştur. Ancak postmodern dönemde bu özne anlayışı yerini çoklu, parçalı, geçici ve temsil üzerinden kurulan kimlik yapılarına bırakmıştır. Bu dönüşümde reklamcılık, yalnızca bir ürün tanıtım aracı değil, aynı zamanda kimlikleri kurgulayan, çoğaltan ve tüketimle ilişkilendiren bir söylemsel alana dönüşmüştür. Reklam, hem modern dönemin kimlikleri ideolojik olarak yeniden üretilmesinin yolunu açmış hem de postmodern kimlikleri bir gösteri alanına dönüştürmüştür. Bu çalışmanın amacı, modernlikten postmodernliğe geçiş sürecinde kimlik anlayışında yaşanan dönüşümleri incelemek ve bu dönüşümün reklam pratiklerine nasıl yansıdığını, reklamların kimliği nasıl temsil edip yeniden ürettiğini eleştirel bir bakışla ortaya koymaktır.

Reklam ekonominin üretim sürecinin tüketime evrilmesi aşamasında malların tüketimini arttırmak amacıyla ortaya çıkan modern bir iletişim biçimidir. Elbette malların kitlesel olarak üretilmediği zamanlarda da reklam yapılmaktaydı ancak bu reklamlar yerel ve etki alanı küçük sınırları kapsayan bir olguydu. Ancak modern oluşun alametleri de sayılan sanayileşme, kentleşme, kitlesel üretim ekonomisinin doğuşu 19. yüzyılda başlayan ve 20. yüzyılda hızla artan kitlesel üretimle beraber reklamı kaçınılmazlığını ortaya çıkardı, çünkü üretim için tüketim piyasalarının kontrol edilmesi gerekiyordu. Dolayısıyla reklam modern bir hikayedir. Reklamlar modern bir olgu olmakla beraber birçok aşamadan geçerek günümüze ulaşmıştır.

Reklam endüstrisinin gelişimi tüketim toplumunun gelişimiyle paralel ilerler. Modern toplumda kitlesel olarak üretilen malların tüketilebilmesi için reklam bir

¹ Prof. Dr. Trabzon Üniversitesi İletişim Fakültesi

sahinde.yavuz@gmail.com, sahindeyavuz@trabzon.edu.tr, ORCID 0000-0002-8592-3327

gereklilik olarak belirir. Tüketim toplumuna uyum sağlamak zorunda olan pazarlama ve reklam endüstrisi, hem gelişmeleri öngörmek, hem de bu gelişmelere yön vermek durumunda kalmıştır. Bu süreçte reklamcılık, yalnızca ürünün faydasını değil, aynı zamanda onun sembolik değerini de ön plana çıkarmaya başlamıştır. Böylece ürünler, kişilere fayda sağlayan araçlar olmanın yanı sıra belki bu özelliğin çok ötesinde onlara kimlik duygusu kazandıran araçlara dönüşmüştür.

Modernlik, Kimlik ve Reklam

Modernite projesi on sekizinci yüzyılda belirlemiştir. Bu projenin amacı, özgür ve yaratıcı bireylerin katılımıyla oluşan bilgi birikimini, insanlığın özgürleşmesi ve günlük yaşamın zenginleşmesi yönünde kullanmaktır. Modernlikle, doğa üzerinde bilimsel bir hâkimiyet kurulması, rasyonel toplumsal örgütlenme biçimlerinin, rasyonel düşünce tarzlarının gelişmesi amaçlanmıştır. Modernite, tarih ve gelenekle aktif bir kopuşu hedeflemiş, insanlığın ilerlemesi adına, insan yaratıcılığını, bilimsel keşifleri ve bireysel mükemmeliyeti öngören değişimi olumlu karşılamış, gelip geçici, anlık ve parçalanmış olanı, modernleşme projesinin gerçekleşmesi için zorunlu saymıştır (Harvey,1997:25-26). Modernlikle, doğa üzerinde bilimsel bir hakimiyet kurulması, rasyonel toplumsal örgütlenme biçimlerinin, rasyonel düşünce tarzlarının gelişmesi amaçlanır. Giddens (2010) modernliği anlamak için modernliğe dinamizm katan zaman-uzam ayrışması, yerinden çıkarma ve düşünümSELLİK özelliklerine bakmayı önerir. Zaman ve uzamın ayrışması saat ve takvimin icadıyla olanaklı hale gelmiş ve modern kurumların oluşumunun yolunu açmış ve kültürel anlamda gündelik hayatın dönüşümüne yol açmıştır. Modernlik bu anlamda dünyaya karşı tutumları değiştirmiş, dünyanın insan müdahalesiyle değiştirilebileceği fikrini, karmaşık ekonomik yapıların ortaya çıkışını, endüstriyel üretimi, ulus-devlet ve kitle demokrasisini içeren siyasal kurumlardan oluşan dinamik bir yapıyı anlatır (Giddens & Pierson, 2001:74).

Harvey'e (1997:37) göre modernizm, toplumsal ve ekonomik yapıların doğrudan bir ürünü olmaktan ziyade, bu yapıların ortaya çıkışına verilen bir tepki olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu tepki, zamanla önemli bir etki yaratmış ve dönüştürücü bir rol üstlenmiştir. Modernizm, yalnızca toplumsal ve kültürel alandaki hızlı değişimleri anlamlandırma, yorumlama ve ifade etme noktasında işlevsel kalmamış; aynı zamanda bu dönüşümleri yönlendiren veya destekleyen bir güç haline gelmiştir. Giddens (2010:14), moderniteyi bir "risk kültürü" olarak tanımlar. Çünkü modernlik, geçmişe, geleneklere ve yerleşik alışkanlıklara dayanan birçok yapının geri dönüşü olmayacak şekilde değiştiği bir dönemi ifade eder. Bu yeni dönemde, kutsal olanın yerini akıl ve rasyonalite almış; toplumun

bütünlüğünü sağlayan geleneksel bağlar çözülerek, yerini iş bölümüne dayalı, daha enformel ilişki biçimlerine bırakmıştır. Modernlik, bu yönüyle, hem toplumsal yapının hem de bireylerin yaşam pratiklerinin köklü biçimde dönüşmesini ifade eder.

Modernliğin en önemli sonuçlarından biri de ulus devletlerin ortaya çıkışıdır. 16 yüzyıldan itibaren gelişen *ulus devlet*, tarihsel bir zorunluluk olarak ortaya çıkmış; hem sosyal-kültürel değişimlerin taşıyıcısı hem de uygulayıcısı olmuştur. Avrupa’da merkezileşme süreçleriyle halklar üst kimlik etrafında birleştirilmiş, Sanayi Devrimi’yle birlikte seküler egemenlik ve milliyetçilik yeni anlamlar kazanmıştır. Bu oluşumda Reform hareketleri, matbaanın yayılması, Avrupa savaşları, ekonomik hareketlilik, vatandaşlık bilinci ve eğitimin kurumsallaşması gibi unsurlar etkili olmuştur. Ulus devletlerin de kimliklerin oluşum süreçlerine etkisi önemlidir. Çünkü birey artık toplumsal yapılar karşısında daha bağımsız olduğundan kendi kimliğini belirleme özgürlüğüne sahiptir ve bu bireyselleşmeyi arttırmıştır. Bireyin artık aidiyet duymak istediği ulusal kimliği vardır bununla birlikte modernlik geleneksel yapıları zayıflattığı için bireyler, “ben kimim” sorusunu daha çok sormaya başlarlar (Aydın, 2017:251-252).

Modernlik, tarihte önemli bir ayrımı ifade eder. Bu ayrımın temel özellikleri arasında bireyin ve bireysel özgürlük anlayışının öne çıkması; bilimin, dini düşüncenin önüne geçerek yegâne değer haline gelmesi; rasyonel düşüncenin yüceltilmesi; geleneğin geride bırakılarak teknolojinin baş tacı edilmesi; kitle üretiminin başlaması; modern şehirlerin, ulaşımın ve iletişimin aşamalarla gelişmesi; ulus devletlerin ve kitle demokrasisinin ortaya çıkışı ile birlikte hızlı toplumsal ve kültürel değişimlerin getirdiği riskler yer alır.

Anthony Giddens’a (2010) göre, modern dünyada yaşamak, bireyler için kimliklerini koruyup sürdürmek adına çözülmesi gereken çeşitli çelişkiler ve ikilemler yaratır. Modernlik, aynı anda hem dünyayı birleştirir hem de parçalar. Birey, her yeni ortamda davranış ve kimliğini yeniden uyarlamak zorunda kalır; bu da benlikte istikrarı zorlaştırır ve kaygıyı artırır. Benlik inşası süreci de kapitalist tüketim sisteminin etkisi altındadır. Kimlik, giderek mal ve hizmetler yoluyla ifade edilen bir şeye dönüşmüştür. Tüketim, bireyin kişiliğini ifade etme aracı haline gelirken; geleneksel değerlerin zayıflaması ve iş gücü piyasasına bağımlılık, bireyin kendi hayatı üzerinde söz sahibi olmasını sınırlar. Aynı zamanda modern yaşam hem daha özel hem de daha kamusal hale gelmiştir. Ancak modernlik, bu çeşitliliğe rağmen bireysel deneyimleri bastırır ve ahlaki soruları kurumsal yapıların dışına iter. Bu da bireyin kendilik arayışını daha karmaşık ve kırılgan hale getirir.

Modern birey cemaat bağlarını kaybetmiş, özgür ama onu sarmalayan bağlardan kopmuş birisidir. Bu süreç onun benliğini zayıflatan bir durumdur.

Modern birey kimliğini artık bizzat kendi inşa eden, onu kuran kimsedir. Kimliğin kurulması sürecinde tüketim malları aracılığı ile dışa vurulur.

Modern toplumda sınıfsal ayrıcalıkların yerini, bireylerin beğenileri ve yaşam tercihlerine göre şekillenen topluluklar almıştır. Kitle üretimi ve kitle pazarlamasının egemenliğinde şekillenen bu çağda, tüketim yalnızca ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda bir ideoloji ve bir kimlik ifadesi haline gelmiştir. Boş zaman etkinlikleri, bireyin beğenilerini ve kimliğini dışa vurduğu alanlara dönüşmüştür.

Modernite kent hayatı ile uyumludur çünkü endüstri ve kapitalizmin gelişimi için kent hayatının gelişmesi gerekir. Kent hayatı, insanların çalıştığı, malların alınıp satıldığı, halkın ortak boş zaman etkinliklerini gerçekleştirdiği, modern deneyimin bir parçası olarak belirir. Bu deneyimler, dönem insanları için alışılmadık bir yaşantıyı simgeler (Yavuz, 2007). Kent, farklı toplumsal sınıflardan bireyleri anonim topluluklar içinde bir araya getirir. Metropol yaşantısında bireyin yoğun bireyselleşme baskısı altında kimliğini kaybetmemesi, bir “farklılık duygusu” geliştirmesini gerekli kılar. Back’e (1985:8-12) göre, kent yaşamında insanlar birbirleriyle sınırlı ve kısa süreli temaslar kurdukları için, etkili ve çarpıcı bir izlenim yaratmak önem kazanır. Modernitede ise, dış görünüş, benliğin yansıtıcı (refleksif) projesinin merkezi bir unsuru haline gelmiştir. Bununla birlikte, giyim tarzı ve toplumsal kimlik tamamen birbirinden ayrılmamıştır; giyim tarzı hâlâ cinsiyet, sınıfsal konum ve mesleki statü gibi unsurların bir göstergesi olmaya devam etmektedir. Ancak günümüzde belirli bir sosyal konuma göre standartlaştırılmış giyim tarzlarını ifade eden özel bir kelimenin –“üniforma”– kullanılıyor olması, diğer durumlarda kıyafet seçiminin oldukça serbest olduğunu açıkça göstermektedir (Giddens, 2010). Postmodern tüketimin aksine modernitede dış görünüm bireyleri ayırt eden önemli bir mekanizmadır ve bu ayırt etme sürecinde toplumsal kimlikler, sınıf, mesleki statü arasında önemli bir bağlantı vardır.

Modern kent, çeşitli sınıfların bir arada bulunduğu ama birbirinden yalıtılmış anonim toplulukların doğduğu bir mekândır. Metropolün bireyi yalnızlaştıran yapısı içinde, öznenin görünür kalabilmesi, kendi farklılığını inşa etmesine bağlıdır. Farklılıkların yaratılabilmesi için yaşam tarzı kavramı ortaya çıkmıştır. Modernizm bilimsellik, bilgi ve keşifle simgelendiği kadar hazcılık ve bireysel anlam arayışını da içerir bu yüzden fiziksel ve toplumsal hareketliliğin olduğu bir çağda kimlik fark ve ayırım önem kazanır ve “beğeni ve zevk” doğal farklılıkların başarısızlığı karşısında ortaya çıkar. Chaney modernizmin ürünü olan yaşam biçimlerini, kültürel yapıya bağlı olan bir biçim, bir tavır ve bir gruba ait eşya, yer ve zamanları kullanım biçimi olarak tanımlar (1999:15). Modern dünya sınıfsal ayrıcalıkların yerini beğeni topluluklarına bırakmıştır. Kitle üretim ve

kitle pazarlaması ile tüketimin bir ideoloji olarak belirlediği modern çağda boş zaman etkinliği olarak seçme, beğeni ve tüketim önem kazanır. Modernizmin tüm çabası geleneği kırarak, bireyin sosyal normların üzerinde konumlanmasını sağlamaktır. Ama bu çaba aynı zamanda bireyin yalnızlığına giden yolun bir parçasıdır (Canbaz, 1999:20). Zira modern toplum, bireyin aynı topluluk içinde doğup yaşadığı, yerel bağlarla biçimlenen cemaat tipi yapılardan farklı olarak; hem sosyal hem de coğrafi açıdan hareketli bir yapıya sahiptir. Bu durum, bireyler arasındaki statik ve kalıcı ilişkileri zayıflatmış, kimliğin sabit değil, sürekli yeniden inşa edilen bir süreç haline gelmesine neden olmuştur.

Giddens'a göre modernliğin benlik tanımlamasıyla ilişkili olarak getirdiği en önemli yenilik, bireyin günlük yaşamın tüm alanlarında karşılaştığı karmaşık ve çeşitli seçeneklerdir; üstelik bireye bu seçenekler arasında karar vermede çok az yardım sunulmaktadır. Elbette hiçbir kültür gündelik yaşamda seçimi tamamen ortadan kaldırmamıştır ve aslında tüm gelenekler, mevcut eylem olanakları arasından yapılan tercihlerdir. Ancak gelenek ya da yerleşik davranış biçimleri yaşamı oldukça sabit kanallar içinde düzenler (Giddens, 2010).

Bireylerin kendi yaşamlarına dair karar alma süreçlerindeki rolünün artması, bireyselliğe verilen önemin artmasının temel nedenlerinden biri olarak görülebilir. Birey artık kendi hayatını etkileyen değişimlerde daha etkili bir konuma sahiptir ve seçeneklerin artması, toplum içinde daha çeşitli birey gruplarının ortaya çıkmasına neden olur. Bu durum da bireyselliği daha görünür hale getirir.

Modern toplumda bireyin deneyimlediği yalnızlık, modern duyarlılığın en belirgin özelliklerinden biridir. Bu duyarlılık, geçmişin yönlendirici değerlerinin etkisini yitirdiği, fakat onların yerini alacak yeni anlam sistemlerinin henüz oluşmadığı bir geçiş döneminde filizlenmiştir. Modernleşme süreciyle birlikte, geleneksel toplumlardaki kalıcı, güven temelli ve yüz yüze ilişki biçimleri yerini, anonim, kısa ömürlü ve yüzeysel tatminlere dayalı ilişkisel yapılara bırakmıştır. Bu çözülmenin sonucunda, kent yaşamının anonim yapısı içinde aidiyet duygusunu ve güvenli sosyal çevrelerini kaybeden bireyler, giderek teselliye kitle iletişim araçlarında arar hâle gelmiştir.

Bu bağlamda reklamcılık, modernliğin beraberinde getirdiği hoşnutsuzluklara karşı bir yanıt üretmiş; tüketim ürünleri aracılığıyla bireylere duygusal destek sunmuş, modern yaşamın sert ve duyarsız yargılarını aşmanın yollarını simgesel mesajlarla göstermiştir (Marchand, 1985:13-14). Sanayileşmiş toplum yapısı içinde aile hâlâ bireyin sosyalleşmesinde önemli bir rol oynasa da, ortak kültürün şekillenmesinde reklamlar ve kitle iletişim araçları giderek daha etkili hale gelmiştir. Genç kuşaklar, medya tarafından pazarlanmış, reklamlarla

yapılandırılmış ve güvence altına alınmış kimlikleri benimsemeye teşvik edilmiştir.

Medya, bir yandan bireylerin benlik algılarını ve potansiyel dünyalarını genişletirken, diğer yandan onları sürekli olarak başkalarıyla ya da başkalarının sunulan imgeleriyle kıyaslamaya yönlendirmiştir. Bu bağlamda, modern dünyada dış görünüm ve sembolik göstergeler bireysel değerlerin önemli bir ölçütü haline gelmiştir (Schudson, 1984:49).

Kimlik Olgusu

Kimliğin oluşumu ve bu süreci etkileyen unsurlar; psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji, siyaset bilimi, felsefe ve iletişim gibi sosyal bilim disiplinlerinde çok katmanlı bir biçimde ele alınan önemli bir tartışma konusudur. Bu tartışmalar çerçevesinde, bireysel ve kolektif kimlikler; farklı ontolojik ve epistemolojik yaklaşımlar doğrultusunda çeşitli bakış açılarıyla incelenmektedir.

Connolly (1995: 92), kimliğin kendi anlamını kurabilmesi için bir farklılığa ya da "öteki"ne gereksinim duyduğunu belirtir. Ona göre “kim olduğumuz”’a dair düşünsel yapı, “kim olmadığımız”ı tanımlayarak inşa edilir.

Bilgin’e (2007: 78) göre kimlik; bireyin ya da bir topluluğun kendini tanımlama biçimiyle birlikte, diğer birey ve gruplar arasındaki konumunu belirleme sürecini de kapsar. Bu bağlamda kimlik; bireyin kendine ilişkin geliştirdiği ve görüşler, bilgiler, imgeler gibi temsilleri içeren bir bütünlük olarak değerlendirilmelidir. Kimlik sabit ya da özsel bir yapı olmaktan ziyade, yaşam süreci boyunca sosyal etkileşimler aracılığıyla öğrenilen ve dönüşen dinamik bir yapı niteliğindedir.

Benlik kavramını toplumsal etkileşim bağlamında ele alan Goffman’a (2009) göre ise bireyin kendilik algısı, sosyal ilişkiler içerisinde şekillenir. Kişinin kendine yönelik düşünceleri; başkalarının ona dair algılarıyla ve bu karşılıklı algılar üzerinden gelişen etkileşimlerle bütünleşir. Dolayısıyla bireyin kimliği, başkalarının tutum ve davranışlarıyla sürekli bir etkileşim içinde biçimlenir.

Bu yaklaşımların kesiştiği temel nokta şudur: Kimliğin inşa süreci, “öteki”nin varlığını ve tanınmasını kaçınılmaz kılar. Ancak bu süreç, yalnızca ötekinin farkına varmakla sınırlı değildir; bireyin, hem kendi perspektifinden hem de başkalarının bakış açısından kendini değerlendirme yeteneğini geliştirmesini de içerir. Bu bağlamda kimlik, durağan bir yapıdan ziyade; etkileşimle şekillenen ve zaman içerisinde değişip dönüşen dinamik bir oluşum olarak karşımıza çıkar.

Kimlik yalnızca bireysel farkındalık ya da içsel aidiyet hissi değil, aynı zamanda toplumsal düzlemde paylaşılan anlamlar üzerine kurulu bir yapıdır. Bu yapının oluşum sürecinde göstergeler – yani semboller, imgeler ve söylemler –

belirleyici bir rol üstlenir. Kimliğin üretimi; bu göstergelerin nasıl yorumlandığı, ne şekilde tüketildiği ve hangi anlamlarla yüklendiği üzerinden şekillenir.

Birey, anonim bir toplum yapısı içinde hem kim olduğunu bilmek hem de bunu dışa yansıtmak ister. Charles Taylor (2006: 62), modern öncesi toplumlarda bireyin toplulukla bütünleştiğini, insan ile doğa arasında ayrımın olmadığı, bütüncül bir yaşam anlayışının hâkim olduğunu belirtir. Bu bağlamda, kimlik o dönemde bir sorun ya da sorgulama konusu olmamıştır. Ancak modern dönemde, birey ile toplum arasındaki geleneksel bağların çözülmesiyle birlikte kimlik meselesi anlam kazanmaya başlamış ve araştırılması gereken bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Modern öncesi dönemlerde neden kimliğin modern döneme kıyasla bir mesele olmadığını açıklayan Bauman'a (2015) göre, erken modern dönemde bireylerin topluma uygun şekilde yaşaması; yerleşik toplumsal rollere uyum sağlamaları, bu rolleri taklit etmeleri, belirli kalıpları izlemeleri, kültürel normlara göre şekillenmeleri ve toplumsal kurallardan sapmamalarıyla mümkün olmuştur. Bu süreç, daha çok zümreler aracılığıyla yürütülmüştür. Ancak zamanla zümrelerin yerini sınıflar alınca durum değişmiştir. Zümre üyeliği doğuştan gelen, atfedilen bir özellikken; sınıf üyeliği bireyin çabasıyla, mücadele ve başarı yoluyla kazanılması gereken bir konum haline gelmiştir. Sınıfa ait olmak artık sadece bir kere elde edilen bir statü değil, her gün yeniden kanıtlanması, onaylatılması ve sürdürülmesi gereken bir üyelik biçimi olmuştur. Doğumla kazanılan kimlikler yerine, bizzat çalışarak edinilen ve gelir ile dışa vurulan ve sınıfınızı temsil eden kimlikler ile tüketim arasında sıkı bir bağ vardır. Oturulan ev/semt, giyilen giysiler, kullanılan arabalar hepsi birer birer temsil aracına dönüşerek, bireyin kimliğinin kurucu unsurları haline gelir.

Kellner'e (2001) göre, modern çağda kimlik ve statü, artık modern öncesi dönemdeki gibi bireye atfedilen, sabit nitelikler olmaktan çıkmış; birey tarafından inşa edilen, sürekli biçimlendirilen bir yapı haline gelmiştir. Bu nedenle birey, kimliğinin diğerleri tarafından onaylanmasına büyük önem verir ve bu onay arayışı, modern benliğin sürekli yeniden yaratılan bir deneyim olarak şekillenmesine neden olur. Kellner (2001: 192-196), modern dönemin kimliklerinin özdüşünsel (refleksif) bir yapıya sahip olduğunu ve değişime açık hale geldiğini belirtir. Ona göre kimlik, bu ortamda "öteki"ne bağlı olarak kurulur; ancak yine de belli sınırları olan, görece sabit yönleri de içeren bir yapıya sahiptir.

Tüketim ve reklam, modern dünyanın kimlik edinme süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Pazarlama ve reklam literatüründe, tüketimin kimlikle ilişkisi; bireylerin sahip oldukları nesneler ve benimsedikleri tüketim pratikleri aracılığıyla şekillenen bir süreç olarak ele alınmaktadır. Campbell (2004), ürünlerin doğuştan bir kimliğe sahip olmadığını; aksine ürün kimliğinin,

tüketicinin o ürüne verdiği tepkide saklı olduğunu belirtir. Ona göre zevklerin ve tercihlerin sürekli değişmesine karşın, kimliğin keşfe açık doğası sabit kalır. Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde, kimliğin yaşam boyu süren dinamik bir inşa süreci olduğu görülür. Aile, eğitim kurumları, meslek yaşamı ve kitle iletişim araçları bu sürecin temel aktörleri arasında yer alır. Günümüz toplumlarında yaşam, artık kitle iletişim araçlarından bağımsız düşünülemez. Bu bağlamda reklamlar, bireylerin yaşamlarına doğrudan ve geniş kapsamlı etkilerde bulunmaları nedeniyle, kimlik oluşum süreçleri açısından incelenmeyi hak eden önemli iletişim araçlarıdır.

Jhally, nesne ve insan ilişkisini daha geniş sosyal, ekonomik ve kültürel değişmelere bir yanıt olarak değerlendirir ve bu süreci üç aşamada değerlendirir. İlk aşama, geleneksellik aşamasıdır; burada tarımsal yaşam biçimi hâkimdir ve din ve geniş aile önem taşır. Bu ortamda çalışma ve boş zaman bütünleşmiştir, objelere verilen anlamlar aile, din ve topluluk etrafında temellenen kültürel yaşamla bütünleşmiştir. İkinci aşama endüstri toplumdur. Endüstri toplumu, tarıma dayalı etnik kültürlerin yaşamsallığını ve anlamını tahrip eder. Şehir yaşantısı, fabrika işi ve işbölümü daha önceki dönemlerde görülen topluluk bağlarını çözer, dinsel ve kültürel değerler endüstri toplumunda yaşayamaz, büyük aile ekonomik fonksiyonunu kaybeder, yeni bir boş zaman biçimi doğar, eski kültürel değerler ve eğlence biçimleri yeni yaşam tarzına uymaz. Üçüncü aşama tüketim toplumdur. Geleneksel endüstriyele dönüşen toplumda kültürel boşluk sosyal sınıflar tüketim sınıflarına dönüştürülerek yeniden kimlik kazanır. Tüketim bu nedenle modern kültürün yaşama biçimidir. Bu nedenle reklam insanların anlam ihtiyacına karşılık gelir (1987:195-197).

Endüstriyel toplumun başlangıcında kitle iletişim ve reklamlar, sosyal değişim ve kişisel dönüşüm fikrinin kabulüne aracılık ettiler. Ancak aynı zamanda kitle iletişim araçları insanları sosyal durumların anlamlarının ve moda döngülerinin karmaşası karşısında çözümsüz bıraktı. Bu dünyada dış uyaranların çok büyük önemi vardır. Tarım toplumuna nazaran kent yaşantısının geniş dünyasında kimliği bulmanın ve kim olduğunu göstermenin birçok yolu vardır. Gelir, bu bağlamda oldukça uygun bir göstergedir; çünkü bireyin kimliğini tanımlar, aynı zamanda sosyal açıdan anlamlı birçok özelliği ima eder. Ancak gelir, kendi başına doğrudan gözlemlenebilir bir olgu değildir. Gelir artışının dolaylı göstergeleri olan statü ve tüketim malları, Schudson'un (1984:156) belirttiği üzere, diğer sembollerin durağan ya da değişken dünyasında değerın başlıca simgeleri hâline gelmiştir. Tüketim biçimleri ve kimlik arasında doğrudan ilişki modern dönemde kendi kimliğini kurmak isteyen bireyin yegâne aracıdır. Kişilerin tüketim mallarını seçimi, boş zaman aktivitelerini nasıl değerlendirdikleri, yaşadıkları semt, ev dekore biçimleri, otomobil seçimi gibi dış

göstergeler kişinin ait olduğu ya da olmak istediği grupların beklentileri içinde kalır.

Her sosyal grup, kendine özgü bir yaşam tarzına sahiptir. Modern tüketim toplumunda bireysellik, kişinin kimliğini ifade etmesinde temel bir duyarlılık olarak öne çıkar. Bireyin yeme, içme, giyinme biçimi, boş zaman aktiviteleri ve genel tüketim tercihleri onun yaşam biçimini yansıtır. Bu yaşam tarzını sürdürebilmek için belirli tüketim kalıpları geliştirir ve bunları benimser (Bocock, 2009:16). Modern tüketim toplumunda bireyler, ait oldukları sosyal sınıfın tüketim alışkanlıklarını benimseyerek statülerini korumaya çalışır. Aynı zamanda, daha yüksek sosyal statüdeki grupları taklit ederek onlara benzemeye yönelirler. Bu taklit çabası, ürünün işlevinden çok, sembolik değeriyle ilgilidir. Modayı takip etmek, pahalı markaları tercih etmek gibi davranışlar bireyin kimliğini ve ait olmak istediği grubu yansıtmaya çabasıdır. Tüketim bu nedenle sadece ekonomik değil, aynı zamanda bir kimlik ve aidiyet göstergesidir. Bocock'a (2009) göre birey, tüketimle aslında kimliğini ifade etmeye çalışır. Modern toplumda kimlik kültürel bir formdur ve bizzat birey tarafından inşa edilir. Modern bir kavram olan yaşam tarzı gruplarına göre tüketim nesneleri ortaya çıkar ve tüketim ile statü grupları oluşur. Birey bir statü grubuna ait olmak için tüketir. Bireylerin seçtikleri tüketim malları onların kültürel değerlerini de yansıtır. Tüm mal seçimleri bireyin kimliğini, ait olduğu sınıfı gösteren göstergeler olarak işler.

Modernlik, bireylere daha fazla seçenek sunsa da, bu durum onların hayatları ya da kimlikleri üzerinde tam kontrol sahibi oldukları anlamına gelmez. Deneyimler ve sorular birey düzeyinde bastırılırken, bireyler kontrol edemedikleri kurumsal yapılara bağımlı hale gelir. Bu durum bireysel özerkliği zorlaştırır. Meta kapitalizmi de bireyin kimlik oluşturma sürecini, sahip olunan mallarla ilişkilendirerek denetim altına alır. Sonuç olarak, modernlik bireysel kimlik için hem yeni fırsatlar, hem de ciddi sorunlar yaratır. Kimlik, günümüzün tartışmalı toplumsal yönlerini anlamak, açıklamak ve incelemek için bir merceğe haline gelmiştir. Toplumsal analizde ele alınan yerleşik konular, artık kimlik eksenli söylemler doğrultusunda yeniden yorumlanmakta ve yapılandırılmaktadır (Bauman, 2015: 187).

Modernizm, bireyin kimliğini büyük ölçüde toplumsal normlar, kurumlar ve roller aracılığıyla tanımlayan bir paradigmayı temsil eder. Bu çerçevede kimlik, bireysel bir özden çok, toplumsal yapıların bireye attığı roller doğrultusunda biçimlenen kolektif bir inşa olarak değerlendirilmiştir. Aile, din, ulus ve sınıf gibi modernitenin kurumsal dayanakları, bireyin kimliğini belirleyen başlıca referans noktalarını oluşturur (Giddens, 2010). Dolayısıyla modern dönemde kimlik,

bireysel bir seçim ya da öznel bir deneyim olmaktan çıkarak, önceden belirlenmiş yapılar içerisinde sabitlenmiş bir konum kazanır.

Ancak modernleşme süreciyle birlikte hem birey anlayışında hem de kimlik kavrayışında önemli dönüşümler yaşanmıştır. Sanayileşme, kentleşme, sekülerleşme ve rasyonelleşme gibi modernleşmenin temel dinamikleri, bireyin toplumsal yapı içerisindeki konumunu yeniden tanımlamıştır. Bu süreçte bireyler, daha önce geleneksel yapılar içerisinde verilmiş olan kimliklerinden koparak, kimliği bir aidiyet değil, bir sorun ya da sorgulama konusu hâline getirmiştir. “Ben kimim” sorusu önemli bir soru haline gelmiştir.

Modern birey, artık kimliğini hazır ve değişmez bir yapı olarak devralmaktan çok, onu çeşitli sosyal, kültürel ve bireysel tercihler doğrultusunda inşa etmek durumundadır. Bu bağlamda kimlik, hem bireysel bir arayışın nesnesi hem de toplumsal dönüşümün dinamik bir parçası hâline gelmiştir. Kellner’in (2001:357) de belirttiği üzere, modernlik süreciyle birlikte geleneksel dönemin katı, durağan ve tekil kimlik anlayışı çözümlenerek yerini çoklu, esnek ve sürekli yeniden tanımlanan kimlik formlarına bırakmıştır. Bu çoklu kimlik yapıları, bireyin birden fazla aidiyet alanında konumlanmasına ve bu konumları bağlama göre yeniden düzenlemesine olanak tanır. Modernleşmeyle birlikte kimlik yalnızca “ait olunan” bir yapı değil, aynı zamanda “inşa edilen”, “müzakere edilen” ve “sorgulanan” bir süreç hâline gelmiştir. Bu süreçte birey, toplumsal rollerin pasif bir taşıyıcısı değil, kimliğini aktif olarak kuran ve dönüştüren bir özneye dönüşmüştür.

Modern yaşama biçiminin ideolojisi tüketimciliktir ve tüketicinin kimliği ile tüketilen mallar özdeşleşmiştir. Modern yaşamda tüketim arzuya dayalı bir tavidir ve tüketilen mallar kimliği yansıtır. "Tüketim fikirlerin, televizyon ve reklamlardaki görüntülerin tüketilmesi anlamını içerir. Sembolik anlamlar modern tüketiciyi, giysilerini, otomobillerini, disklerini, önceden kaydedilmiş video kasetlerini ve ev eşyalarını alırken etkiler (...) Tüketim malları, insanların, kimlik duygularını, tüketim kalıpları içindeki sembollerin kullanımı aracılığıyla oluşturdıkları yöntemin parçalarıdır." (Bocock, 1997: 59)

Kimlik üretimi için gösterge tüketimi, göstergelerin yorumlanması ve göstergenin anlamının bilinmesi gerekir. Daha geniş anlamda kimlik, kişinin ait olduğu grup, cinsiyet, yaş, eğitim, sağlık, gelir ve sınıf, meslek ve iş yeri, boş zaman etkinlikleri, arkadaşlar aile, tüketim tutumu, faktörlerle şekillenir. Reklamın görevi modern dünyada kişinin ait olduğu gruba ve kimliğini oluşturan öğelere göre ona tüketim malı sunmaktır.

Reklamlar, günümüzde boş zaman etkinliklerinin bir parçası haline gelerek modern eğlencenin değerli bir bileşeni olmuştur. Kimlik oluşturma süreci ise zamana ve mekâna bağlı olarak şekillenir. Reklamlar, toplumda paylaşılan ortak

anlamlara seslenerek anlamlı bir iletişim kurar ve marka üzerinden semboller, renkler ve görsel öğelerle dikkat çekici bir kimlik fikri sunar.

Kimlik, iletişim ve medya çalışmalarında çok boyutlu ve tartışmalı bir kavram olarak ele alınmaktadır. Modernist kuramlar, kimliği büyük ölçüde sabit, bütünlüklü ve bireyin özünden kaynaklanan bir yapı olarak tanımlarken (Erikson, 1968), postmodern ve yapısalcı yaklaşımlar kimliği tarihsel, kültürel ve söylemsel bağlamlarda sürekli olarak yeniden kurulan bir oluşum süreci olarak kavramsallaştırır (Hall, 1996, Giddens, 2010). Bu çerçevede kimlik, sabit bir özden ziyade, bireyin yaşadığı deneyimlere, kurduğu ilişkisel ağlara ve maruz kaldığı temsillere bağlı olarak dönüşen dinamik bir yapıdır. Reklamlar da bu kimlik inşa sürecinde önemli söylemsel araçlardan biri olarak işlev görür (Williamson, 2000). Modernlik ile birlikte bireyin kimliği, tüketim tercihleri üzerinden inşa edilmeye başlanmıştır.

Reklamlar, bireyin kimliğini inşa ederken kullandığı kültürel kodları üretir, yeniden üretir ve meşrulaştırır. Baudrillard'ın (1998) simülasyon ve tüketim toplumuna ilişkin çözümlemeleri doğrultusunda, reklamlar yalnızca ürünleri tanıtmaz; aynı zamanda anlamlar, arzular ve kimlik biçimleri üretir. Böylece reklam, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda ideolojik bir işlev görerek toplumsal kimliklerin kurgulanmasında merkezi bir rol oynar.

Özellikle bireyin benliğini toplumsal bağlamda nasıl sunduğu, yani Goffman'ın (2009) deyiimiyle "benliğin sunumu", medya ve reklam söylemleri tarafından biçimlendirilir. Reklamlar, toplumsal cinsiyet rollerinin inşasında da önemli bir temsil alanıdır. Reklamcılık, bu yeni kimlik biçimlerini şekillendiren ve yönlendiren bir araçtır. Reklamlar bireylere nasıl biri olmaları gerektiğini söyler; modern, özgür, yenilikçi vb. Bu, bireyin kültürel ve sosyal kimliğini yeniden üretmesine neden olur. Reklamlarda sıkça vurgulanan değerler (özgürlük, bireysellik, estetik, başarı) modern bireyin kimlik tanımlarına eklenir. Modern kimlik inşa edilen bir kimlik biçimidir. Kişiler tüketim malları, statüleri aracılığı ile kişisel kimliklerini bizzat kendileri inşa ederler. Birey kim olmak istediğine ilişkin soruya dayanarak bu inşayı gerçekleştirir. Geleneksel toplumlarda görece istikrarlı olan kimlik modern toplumlarda artık seçilebilir ve inşa edilir haldedir. Kimliğin çoğullaşması/melezliği aynı zamanda kimlik krizi de yaratır. Birey hem yerel hem de küresel kültürün bilhassa popüler kültürün aktif tüketicisi olur. İşte reklamlar burada bireye kendi kimliğini kurma sürecinde ona ulusal ve küresel markalarda çeşitli tüketim malları sunarak bireyin kimliğini kurmasına yardım eder. Bu kimlik önerisinde reklam metin ve görsellerinde bireye tüketerek bireyin daha özgür, daha çekici, daha evrensel vs. olacağı vaadi yer alır. Modern reklam kimliği, toplumsal cinsiyet rollerini kurma sürecinde bir yol gösterici olarak işlev görür. Reklamlar hem kimliğin hem de benliğin temsili

ve inşasında yalnızca yansıtıcı değil, aynı zamanda üretici ve düzenleyici işlev görürler. Kimlik, bireyin kendisinin rızası ile oluşturduğu bir süreç olmakla birlikte bu sürecin en önemli dayanağı medya ve reklamlardır. Bu nedenle reklamlar, çağdaş iletişim ortamında kimliğin söylemsel olarak nasıl kurulduğunu anlamada merkezi öneme sahiptir.

Modern olmak yeni olan pek çok şeyi kapsar. 1900'lerin başında Amerika'da birbiri ardına yeni ev yaşantısına dair mallar üretilirken reklamlar bu ürünlerin nasıl kullanılacağına ilişkin bilgi sunmaktaydı. O nedenle reklamcılara "modernliğin havarisi" adı verilmişti (Marchand, 1985). Dönemin yeniliklerle dolu aşamalarında reklamlar ürünün ne işe yaradığını, nasıl kullanıldığını ve kullanıcıya hangi faydaları sunduğunu anlattılar. Bu dönemin reklamları rasyoneldi. Zira insanların bu dönemde mal tüketimlerinin rasyonel güdülerle hareket ettikleri varsayılıyordu. Yeni icat edilen elektrikle çalışan fırın, süpürge gibi aletlerin reklamlarında ev işlerini kolaylaştırarak kadına sağlanan faydalar vurgulanıyordu (Marchand, 1985). Modern reklamlar sadece ürünün faydasını vurgulamakla yetinmez, kullanıcıya yaşam tarzı, statü kısaca kimlik biçimi vaat edilir. Modern reklamlarda Jhally'e (1987) göre, toplumsal normlar yeniden üretilir ya da bu normlara ilişkin – aile, toplumsal cinsiyet, başarı, güç, güzellik gibi- söylemleri ideolojik olarak dolaşıma sokar. Modern reklamların bir diğer özelliği bireyleri kimliklerini bizzat kendilerinin oluşturabileceğine dair söylemidir. Örneğin araba reklamları hiçbir zaman sadece arabanın bizzat kullanımını değil arabaya sahip olmakla edinilen statü, zenginlik gibi değerleri vurgular. Modern reklamcılık sadece ürün satmakla ilgili değildir o aynı zamanda kültürel ve ideolojik bir yapı kurarak bireylerin arzularını, kimliklerini ve yaşamdan beklentilerini şekillendirir.

Postmodernlik, Kimlik ve Reklam

Postmodernlik, modernliğin akılcılık, ilerleme, evrensellik ve bütünlük gibi temel varsayımlarına yönelik köklü bir eleştiriye beraberinde getiren, sosyo-kültürel yapının çözülmeye başladığı bir döneme işaret eder (Lyotard, 2014). Bu dönemde özne ve kimlik anlayışında da köklü dönüşümler yaşanmıştır. Modern dönemin rasyonel, tutarlı ve bütünlüklü öznesi yerini, parçalanmış, çoğul, geçici ve bağlamsal olarak konumlanan bir postmodern özneye bırakmıştır (Hall, 1996). Artık kimlik, bireyin sahip olduğu sabit bir özden ziyade; söylemsel olarak inşa edilen, toplumsal bağlama göre değişkenlik gösteren bir temsil stratejisi olarak ele alınmaktadır. Postmodern kavramı, günümüzde hâlâ kuramsal açıdan üzerinde tam bir uzlaşıya varılamamış bir terim olma niteliğini korumaktadır. Nitekim literatürde *postmodernlik*, *postmodernite*, *postmodernleşme* ve *postmodernizm* gibi kavramlar, çoğu zaman birbirinin yerine geçecek biçimlerde

kullanılmaktadır. Bu durum, postmodernliğe dair kuramsal çerçevenin hâlâ tartışmalı ve çok katmanlı olduğunu göstermektedir.

Jameson, postmodernizmi “geç kapitalizmin kültürel mantığı” olarak tanımlar; bu da onun yalnızca biçimsel değil, tarihsel bir kavram olduğunu gösterir. Bu dönemde kültürün özerkliği çözülür ve toplumsal yaşamın tüm alanları—ekonomi, siyaset, uygulamalar ve düşünce biçimleri—henüz resmileşmemiş bir anlamda kültürel bir nitelik kazanır (1994:76-79).

Jameson’un postmodern kültürü tanımlarken öne çıkardığı *yüzeysellik*, *derinliğin kaybı* ve *anlamanın erimesi* gibi kavramlar, Jean Baudrillard’ın postmodernizm yaklaşımıyla önemli ölçüde örtüşmektedir. Baudrillard, özellikle simülasyon ve hipergerçeklik kavramları aracılığıyla postmodern toplumun gerçeklik algısının nasıl yapay bir gösterge sistemine dönüştüğünü ortaya koyar. Bu yönüyle Baudrillard, postmodern teoride yalnızca tamamlayıcı bir figür değil; aynı zamanda postmodernizmin kültürel ve epistemolojik boyutlarını derinlemesine analiz eden kurucu bir düşündürüdür.

Jean Baudrillard’a göre, metaların değeri onların kullanımından ya da ekonomik değişiminden ziyade, sahip oldukları sembolik anlamlar ve göstergeler aracılığıyla belirlenir. Anlam, üretim ve tüketimin sosyal ilişkilerinden bağımsız bir biçimde, sürekli süren bir anlamlandırma ve yeniden anlamlandırma sürecinde ortaya çıkar. Bu çerçevede Baudrillard, çağdaş toplumda tüketimin artık ihtiyaçlara değil, imajlara ve göstergelere dayandığını ileri sürer. Gerçeklik, simülasyon yoluyla yerini hipergerçekliğe bırakır; her şey bir kopyanın kopyasına dönüşür ve gerçekliğin kaynağı silinir.

Baudrillard (1997), Marx’ın kullanım ve değişim değeri kavramlarını yeniden ele alır. Ona göre, ihtiyaçların “gerçek” ya da “sahte” olarak ayrılması mümkün değildir çünkü tüm ihtiyaçlar toplumsal olarak üretilir. Bu nedenle gerçek ihtiyaç kavramı sorgulanır. Baudrillard’a göre günümüzde üretim mantığının yerini anlam mantığı almıştır. Kapitalizmin Marx tarafından üretim temelli analiz edilen ilk aşamasının aksine, günümüz kapitalizmi farklı bir değerlendirme gerektirir. Artık tüketim, kullanım ya da değişim değeriyle değil, gösterge değeri üzerinden anlaşılmalıdır.

Çağımızdaki temel hastalığın adı, gerçeğin üretimi ve yeniden üretimi denen şeydir. Ekonomi politüğün altın yıllarını oluşturan değer üretim çeşitlerinin, değer üretimi, mal üretimi vb. uzun zamandır hiçbir anlamı kalmamıştır. Uzun yıllardan bu yana toplumun hiç durmadan üreterek yeniden hayat vermeye çalıştığı şey, işte o elinden kaçırmış olduğu gerçektir. İşte bu yüzden maddi üretimin bizzat kendisi günümüzde hipergerçek bir şeye dönüşmüştür (Baudrillard,1997).

Baudrillard’a göre günümüz kültürü, simülasyonlara dayanan bir “gösterge ekonomisi”dir. Özellikle reklamlar, gerçeği değil, kurgulanmış imgeleri sunar.

Tüketim, nesnelerin işlevinden çok, onların taşıdığı göstergelere bağlıdır. Böylece kültür, daha önceki biçimlerin sonsuz sayıda yeniden üretildiği bir anlam halüsinasyonuna dönüşür (Baudrillard, 1997: 25, 105). Her ne kadar indirgemeci bir yaklaşım sergilese de, Baudrillard'ın gösterge değeri kavramı, çağdaş kültürü ve tüketim olgusunu çözümlemede önemli bir kuramsal çerçeve sunar

Jean Baudrillard'ın (1997) simülasyon ve hipergerçeklik kavramları, postmodern kimlik tartışmaları açısından belirleyicidir. Baudrillard'a göre medya ve reklamlar aracılığıyla dolaşıma sokulan temsiller, artık gerçekliğin yerini alarak "gerçeğin yerine geçen" hipergerçeklikler üretmektedir. Kimlik, bu simülasyonlar içinde tüketim nesneleri aracılığıyla kurgulanan bir göstergeler bütününe dönüşür. Bu noktada reklamlar, bireylerin kimliklerini nasıl inşa ettikleri ve sundukları konusunda yön verici kültürel kodlar üretir.

Baudrillard'a (1997) göre metaların sembolik kodu ya da göstergelerin mantığı, onlara yüklenen anlamla ilgilidir. Bu anlam, üretim ve tüketim süreçlerinden, yani ekonomik ya da kullanım değerinden bağımsızdır. Anlam, sabit bir içerik değil; sürekli süregelen anlamlandırma ve yeniden anlamlandırma süreci içinde şekillenir. Baudrillard, bu süreci "anlamın tüketimi" olarak tanımlar ve bunun, tarihsel olarak yeni bir aşamayı temsil ettiğini söyler. Bu süreçte gerçeklik, yerini hipergerçekliğe bırakır; artık her şey ya bir kopya ya da kopyanın kopyasıdır. Gerçekliğin özgün kaynağı silinmiş, tüm temsiller sadece kendilerini yeniden üretir hale gelmiştir. Simülasyon, gerçekliğe referans verme ihtiyacı duymaz; çünkü kültür artık taklitler üzerinden işler. Örneğin reklamlar, temsil ettikleriyle değil, yarattıkları imajla ilgilidir. Tüketim de ihtiyaçlara değil, imajlara ve göstergelere dayanır. Bu bağlamda kültür, daha önceki sembolik biçimlerin sonsuz tekrarından ibaret bir halüsinasyon hâline gelmiştir. Gelişen meta üretimi ve bilgi teknolojileri de bu "anlamlandırma kültürünün" yayılmasını hızlandırmıştır.

Baudrillard'ın yaklaşımı kimi zaman indirgemeci olarak görülse de, gündelik yaşamda göstergelerin belirleyici rolünü vurgulaması açısından önemlidir. Gösterge değeri kavramı, çağdaş kültürü ve tüketim biçimlerini anlamada temel bir araç sunar. Ona göre, artık toplumsal yaşamın merkezinde semboller yer almaktadır. Modern toplumda nesneler, işlevleri ya da sosyal statü göstergesi olmaktan çok, iletişim ve temsil sistemleri içinde yer alırlar. Tüketim, nesnelerin değil, onların taşıdığı anlamların tüketimidir (Baudrillard 1997).

Baudrillard için çağdaş toplumun en temel özelliğini, toplumsal ilişkilerin sembolik kodlar ve sistemler üzerinden yürütülmesi olarak tanımlar. Bu perspektife göre insanlar artık üretim değil, anlam ve gösterge tüketimi etrafında şekillenen bir yaşam sürmektedirler.

Modern kimlik, bireyin mesleği, aile içindeki rolü ve toplumsal konumu gibi yapısal öğelere dayanırken; postmodern kimlik, boş zaman, tüketim ve görsellik etrafında şekillenir (Kellner, 1992: 153). Modern kimlik, bireyin çaba harcayarak inşa ettiği, daha kalıcı ve tanımlı bir benlik anlayışını yansıtırken, postmodern kimlik çok daha akışkan, geçici ve performatif bir doğaya sahiptir.

Zygmunt Bauman'a (2015) göre, günümüzde kimlik sorunu artık kimliğin ne olduğu değil, herhangi bir kimliğe uzun süre bağlı kalamamanın yarattığı geçicilik duygusudur. Bu durum, sağlam referans noktalarının yitimiyle ilgilidir; birey, süreklilikten çok farklı roller arasında geçiş yapan bir oyuncuya dönüşmüştür. Bauman'a göre postmodern birey sürekli yeni deneyimler arayan ve bu uyarıcılara tepki verebilen varlıklardır. Yaratıcı aktörler olarak, esnek ve kendiliğinden davranabilirler; önceki alışkanlıklara fazla bağlı değildirler. Tam denge hâlinde olmasalar da, kendi kendini düzenleyen ve güdüleyen bir yapıya sahiptirler. Bu içsel denge arayışı, sosyalleşme sürecinde de sürer. Uygunluk, bireyin değişen koşullara bedensel ve ruhsal olarak uyum sağlama, yaratıcılıkla tepki verme ve kendi performansını izleyip geliştirme kapasitesiyle tanımlanır; bu da doğruluk ya da sağlık kavramından daha önceliklidir. Postmodern birey kimliğinde referans noktalarından ayrılmış, sürekli yeni deneyimler peşinde koşan, in/out deneyimlerle ilgili, farklı roller arasında kolaylıkla ve yaratıcı biçimde geçiş sağlayan dengesiz bir hayat içinde dengeyi kuran bir kişidir. Postmodernitede kimlik akışkan ve çok boyutludur.

Kellner ise postmodern dönemde kimliğin yok olmadığını, yeniden tanımlandığını ve inşa edildiğini savunur. Ancak 1960'larla 1990'lar arasındaki fark, kimliklerin artık daha az istikrarlı, daha çok imgeler ve roller üzerinden kurulan teatral bir sunuma dönüşmüş olmasıdır (Kellner, 1992: 151). Postmodern dönemde sınıflar hâlâ varlığını sürdürse de bireyler tüketim tercihlerinde sınıfsal aidiyetten çok, arzu, imge ve kimlik performansları doğrultusunda hareket ederler. Bu bağlamda tüketim, işlevsel ihtiyaçları karşılamaktan çok, fantezi, haz ve gerçeklikten kaçış arzusuyla ilişkilidir.

Postmodernite, yalnızca ekonomik ya da kültürel bir dönüşüm süreci değil; aynı zamanda bireyin kendilik deneyimi ve kimlik inşası üzerinde köklü etkiler yaratan bir toplumsal durum olarak değerlendirilir (Harvey, 1997). Bu bağlamda, postmodernitenin kimlik üzerindeki etkilerine dair literatürde iki temel yaklaşım öne çıkmaktadır. İlk yaklaşım, postmodern kimlik anlayışını eleştirel bir perspektiften değerlendirir. Bu görüşe göre postmodern durum, gündelik yaşamın gerçeğini imgelerle ve temsillerle aşındırarak bireyin kimliğini sığlaştırmakta ve yüzeyselleştirmektedir. Baudrillard'ın (1994) "simülasyon" ve "hipergerçeklik" kavramları çerçevesinde değerlendirildiğinde, bireyin gerçekliğe dair deneyimi, temsillerin hâkimiyeti altında anlamını yitirir; kimlik, derinlikten yoksun, oyunsu

bir biçimde kurgulanır. Bennett (2005: 39-41), bu bağlamda postmodern söylemin, kimliği yapay görsellikler ve tüketim estetiği aracılığıyla yüzeyde dolaştırdığını ve özsel bir derinlikten uzaklaştırdığını ileri sürer.

Diğer taraftan, postmodern kimlik anlayışını olumlayan yaklaşımlar da vardır. Bu perspektife göre postmodernite, modernizmin bireyi katı normlar, roller ve sabit kimlik yapılarıyla sınırlayan baskıcı yapılarından bir kopuşu temsil eder. Postmodern durum, bireye çoklu kimlik biçimleri arasında serbestçe dolaşma, farklı benlik pozisyonları arasında geçiş yapma ve kendini daha özgür biçimlerde ifade etme olanakları sunar (Hall, 1996). Bu özgürlük alanı, özellikle tüketim kültürü ve boş zaman pratikleri üzerinden yeni kimlik stratejileri geliştirmeyi mümkün kılar (Featherstone, 1996).

Stuart Hall (1996) ise postmodern özneyi “daima oluş hâlinde”, sabit olmayan ve farklı söylemsel pozisyonlar arasında hareket eden bir yapı olarak tanımlar. Hall’a göre kimlik, bireyin tekil ve değişmez bir aidiyeti değil, çoklu ve bağlamsal olarak şekillenen bir “süreçtir.” Bu süreçte medya, özellikle reklamlar, bireylerin kimliklerini temsil etme ve sunma biçimlerini şekillendiren güçlü araçlardır. Dolayısıyla reklam, yalnızca ürün tanıtımı yapan bir araç değil; aynı zamanda kültürel anlamların, normatif kimlik biçimlerinin ve toplumsal rollerin dolaşıma sokulduğu ideolojik bir temsil alanıdır (Williamson, 2000; Kellner, 1995).

Postmodern toplumda bireyler, kimliklerini artık yalnızca aile, din ya da ulus gibi geleneksel aidiyetler üzerinden değil; giyim tarzı, müzik tercihi, tüketim pratikleri, dijital platformlardaki içerik üretimi ve sosyal medya profilleri üzerinden ifade ederler (Featherstone, 1996; Giddens, 2010). Kimlik bu anlamda bir “olmak”tan çok bir “göstermek”, yani performatif olarak sergilenmesi gereken bir öğeye dönüşür. Reklamlar ise bu gösterim stratejilerinin başlıca mecralarından biri hâline gelir. Postmodern kimlik sabit değildir, geçici ve çok katmanlı, ilişkiler ağıyla beslenen bir sürecin içinden gelişir. Bu süreç içinde reklamlar hem tüketimi destekler hem de kimlikleri biçimlendiren kültürel yapılara destek verir.

Postmodern toplumun hızlı değişimiyle birlikte, insanlar artık sadece üretim yapan bireyler değil, aynı zamanda medya ve reklamlarla sürekli mesajlara maruz kalan, tüketen bireyler haline gelmiştir. Bu durum, bireylerin zaman ve mekân algılarını değiştirirken, kültürel dünyalarının da içeriğini boşaltmıştır. Küreselleşme ile birlikte dünya adeta evimizin bir odasına dönüşmüş; daha önce sesini duyuramamış kültürler, düşünceler internet aracılığıyla her yere ulaşabilir hale gelmiştir. Ancak bu iletişim türü, insanlara kimliklerini gizleme ya da farklı kimliklere bürünme imkânı tanır. Bu dijital ortamda bireyler, kurgusal kimlikler yaratabilir, farklı kimlikleri deneyebilir ve bu kimlikler hızlıca üretilip tüketilir.

Online ortam, kimliklerin bölünmesine ve akışkan hale gelmesine neden olur. Bu da bireylere çoklu kimlikler benimseme özgürlüğü sunar (Karaduman, 2010). Kimliğin sabit olmayıp değişken ve akışkan oluşu ve bizzat birey tarafından inşa edilişi bireyin farklı kimlikleri yaratması ve benimsemesini kolaylaştırırken kimlik oluşturma da bitimsiz bir oyuna dönüşür.

Postmodern dönemde tüketim, yalnızca ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir pratik olmaktan çıkarak, bireylerin kimlik inşası ve toplumsal ilişkilerinde merkezi bir rol oynamaya başlamıştır. Bu dönemde tüketimin bazı temel özellikleri öne çıkar:

- 1- Ürün çeşitliliği sürekli artar. Hemen her ihtiyaca özel olarak tasarlanmış ürünler piyasaya sunulur ve pazar doymuş gibi görünse de, üreticiler sürekli yeni ürünlerle tüketicinin dikkatini çekmeye çalışır. Bu, tüketimin sınır tanımaz bir genişleme süreci içinde olduğunu gösterir.
- 2- Pazarlama stratejileri ve ürünler sürekli yenilenir. Üreticiler, giderek daha daraltılmış ve özelleştirilmiş tüketici gruplarına ulaşmak için ürünlerinde sık sık değişiklik yapar. Farklılaşmak, rekabet içinde öne çıkmak için bir zorunluluk haline gelmiştir.
- 3- Alışveriş bir boş zaman etkinliğine dönüşür. Sadece bir gereksinim karşılamak değil, keyifli bir uğraş, sosyal bir aktivite haline gelir. İnternet, katalog, posta gibi çeşitli yollarla alışveriş yapılması ve alışveriş merkezlerinin çoğalması, tüketimin günlük yaşamın merkezine yerleştiğini gösterir.
- 4- Tüketimi kolaylaştıran araçlar gelişir, özellikle kredi kartları gibi finansal araçlarla tüketiciye daha fazla harcama imkânı sunulur. Ancak bu durumun yan etkisi olarak, alışveriş bağımlılığı ve tüketim temelli ruhsal rahatsızlıklar artar. Aynı zamanda tüketici suçlarında da artış gözlemlenir.
- 5- Tüketim, bireyler arası ilişkilerin belirleyici bir ögesi haline gelir. İnsanlar artık sadece sosyal kimlikleriyle değil, sahip oldukları yaşam tarzları, hobileri ve tükettikleri ürünler aracılığıyla bir araya gelir. Spor, müzik tercihleri, otomobil markaları gibi unsurlar sosyal ilişkilerin dili haline gelir (Gottdiener, 2000; Lury, 1996). Postmodern dönemde tüketim, yalnızca ekonomik bir faaliyet değil; bireysel kimliğin ifadesi, sosyal aidiyetin göstergesi ve kültürel bir anlatı biçimi haline gelmiştir.

Postmodern teori tartışmalarında tüketim ve medya kültürü merkezi bir konuma yerleşmiştir. Bu bağlamda, reklamcılık modern dönemle benzer şekilde postmodern kültürün yansıması değil, aynı zamanda onun kurucu bir ögesidir (Andersen, 1995). Reklam, postmodern kültürün temel özelliklerinden biri olan görsel fazlalık, göndergesel oyunlar ve anlamın yüzeyselliği gibi unsurları üretir

ve bu kültürel ortamdan beslenir. Görüntülerin çoğalması, geçmişin görsel ve simgesel öğelerinin yeniden dolaşıma sokulması, çağrışımsal ve derinlikten yoksun anlam katmanları; reklamcılığın temel estetik stratejilerini oluşturur.

Reklam, bireyin kendini sunma biçimlerine yön verirken, aynı zamanda kimlik anlatılarına dair kültürel çerçeveler sunar. Böylece reklam, yalnızca ürün tanıtımı yapan bir mecra olmaktan çıkar; kimliğin anlamlandırıldığı ve temsil edildiği sosyal-kültürel bir alan hâline gelir (Williamson, 2000). Bir giyim markasının reklamında, şehirli, başarılı ve kendine güvenen bir kadının giyimi sadece giysi reklamı olarak görülemez, burada başarılı ve modern kadının nasıl olması gerektiğine ilişkin mesajlar da yer alır.

Reklamlar, bireyin benliğini anlama ve ifade etme çabasında çevresel anlam çerçeveleri sunarak, bu süreci düzenleyen bir "uyarıcı" işlevi görür. Bu bağlamda reklamlar, bireyin kimliğini kurarken başvurduğu kültürel kaynakların bir parçası hâline gelir. Giddens'a (2010) göre, postmodern toplumda birey kimliğini sürekli olarak yeniden müzakere etmek zorundadır; zira toplumsal rollerin, normların ve beklentilerin çoğullaşması bireyi "benlik ikilemleri" ile baş başa bırakır. Reklamlar kimlik yaratma sürecinde benliğin inşasında ikilemleri yaratan ancak bu ikilemlere tüketim yoluyla çözüm sunan bir roledirler. Reklamda örneğin güzel bir kız ya da yakışıklı bir erkek için ter kokusu onun özgüvenini yok eden insanların ondan uzaklaştıran bir olgu olarak verilirken, bir deodorant/parfüm özgüveni kuran, sosyal kabulü sağlayan bir araç olarak sunulur. Reklamın çözümleri daima metalaşma yönünde gerçekleşir. Mutluluk tüketim araçlarıyla sağlanır.

Reklamların görsel boyutu da kimlik inşasında önemli bir rol üstlenir. Görsel temsil sistemleri, kimliği estetik, stil ve kültürel semboller aracılığıyla kurgular. Schroeder ve Zwick'in (2004) belirttiği gibi, reklam görselleri yalnızca ürünleri değil, aynı zamanda ideolojik ve kültürel temsilleri de iletir. Moda, stil ve sanat kültürü gibi alanlardan ödünç alınan imgeler, reklamın yaratıcı boyutunu güçlendirirken, kimlik söylemlerini de yeniden üretir. Bu görsel dil, bireyin toplumsal kimliğini kurarken referans aldığı sembolik evreni şekillendirir.

Tüketim kültürü içinde reklamlar, sadece kimlikleri temsil eden değil, aynı zamanda kimliği inşa eden araçlardır. Öz kimlik giderek daha fazla ürünlerin sembolik tüketimi yoluyla ifade edilir hale gelmiştir. Campbell (2004), bireyin sahip olduğu nesneler aracılığıyla kimliğini hem kendisine hem de başkalarına sunduğunu belirtir. Belk'in (1988) genişletilmiş benlik kavramına göre, birey kimliğini sahip olduğu eşyalar yoluyla tanımlar, öğrenir ve sürekli olarak yeniden üretir. Bu genişletilmiş benlik, çekirdek benlikle ayrılmaz bir bütün oluşturur; nesneler yalnızca sahip olunacak varlıklar değil, bireyin kimliğini sürdüren ve ona anlam kazandıran sembollerdir.

Bu çerçevede reklamlar, yalnızca tüketimi teşvik eden değil, bireyin kimlik anlatısını yönlendiren, şekillendiren ve destekleyen kültürel anlatı alanları olarak değerlendirilmelidir. Kimlik, artık yalnızca sosyal rollerin bir yansıması değil, aynı zamanda medya ve tüketim araçlarıyla şekillenen bir temsil pratiğidir.

Sonuç olarak, postmodernite bağlamında kimlik, hem özgürleştirici hem de çözülmeye açık bir form kazanır. Görsellik, tüketim ve temsil ekseninde yeniden şekillenen postmodern kimlik, bireye çoğul aidiyetler sunarken aynı zamanda anlamın ve benliğin derinlikli inşasını zorlaştıran bir zemine de işaret etmektedir.

Çağdaş tüketim toplumunda kimlik, sabit bir kategori olmaktan çıkarak, tüketim yoluyla sürekli biçimde yeniden müzakere edilen bir proje hâlini alır. Bu projede tüketici, sembolik anlamlarla yüklü nesneler ve markalar aracılığıyla benliğini şekillendirir ve sosyal dünyada bir yer edinmeye çalışır.

Dijital Gelişmelerin Postmodern Reklamcılığa Etkisi

Dijital gelişmeler ve postmodern reklamcılık arasında pozitif bir uyum vardır. Çünkü postmodernizmin özellikleri dijitalleşme ile yakın ilişkilidir. Postmodernizmin mutlak olan tüm gerçekleri reddetmesi, kimlikleri akışkan ve parçalı olarak kabul edişi, ironiyi, pastişi kutlayışı (Featherstone, 1996) gibi özellikleri ile postmodern reklamlarda doğrudan satış mesajlarının yerini neredeyse ürünü göstermeksizin yapılan çok katmanlı, izleyiciyle oyun oynayan kampanyalar, birbiri ile oldukça uyumludur. Dijital dünyayla katmanlanarak, gerçek ve kurgu arasında sınırların belirsizleşmesi tüketicinin aktif bir yorumlayıcı oluşu, kültürlerarasılık (Baudrillard, 1994) reklamcılıkta postmodernizmin kutlanan unsurlarıdır. İnternet, sosyal medya, yapay zeka ve büyük veri reklamcılığı kökten değişime uğratmıştır. Artık reklamlar pasif izleyiciye seslenen tek boyutlu mesaj ileten bir araç olmaktan çıkıp etkileşimli bir deneyim yaratma sürecinin önemli bir parçasıdır. Artık tüketiciler reklamın hedefi değil kendi içeriklerinin üreticileri haline gelmiştir. Büyük veri ve yapay zekâ sayesinde hedef kitlenin davranışları analiz edilebildiği için reklamcılar kişiye özel içerikler üretebilmektedirler bu durum reklamın kitlesel olma özelliğinden sapan büyük bir dönüşümdür. Ayrıca arttırılmış gerçeklik ile gerçek ile kurgu arasında çizgi silikleşmiş, Baudrillard'ın deyiimiyle gerçeklik ve simülasyonlar birbirine karışmış, anlatılar parçalanmış ve çoğullaştırılmıştır.

SONUÇ

Modern ve postmodern dönemleri birlikte düşündüğümüz zaman, kimlik kavramının muazzam dönüşümünü görürüz. Modern dönemin bireylerinin toplumsal rolleri, rasyonel düşüncenin hâkim olduğu bir evrende kimlik de göreceli sabit ve tutarlı bir yapıdadır. Modern kimliği oluşturan değerler evrenseldir. Rasyonel birey kimliğini bizzat kendi oluşturmakta ve kendi anlamını kendi yaratan bir özne olarak konumlanmaktadır. Bu dönemin reklamlarında ideal bir kimlik etrafında mutlu, başarılı, özgür vb. imgeleri etrafında bir birey temsil edilir. Modern dönemde iletişim araçlarının doğasına uygun olarak mesajlar tek yönlüdür, izleyici/tüketicinin reklama yorum katması, reklam hikâyesinin bir parçası olması olanaksızdır. Kitle iletişimi aracılığı ile yayılan reklamda geniş kitlelere hitap edildiği için reklamlarda temsil edilen birey tipolojisi, toplumun genel normlarına uygundur. Modern reklamlar kimlik, statü arasında bağlantı kurdukları için birey satın aldıkları aracılığı ile kendi kimliğini bizzat inşa edebilir.

Postmodern dönemde kimlik sabit olarak görülmekten çok parçalı, değişken ve sürekli dönüşen bir yapı olarak kabul edilir, büyük anlatılar postmodern dönemde şüpheyle karşılandığından, evrenseli temsil eden kimlik yerini yerellekle de buluşan, farklı kültürel, sosyal ve tarihsel koşulların ürünü olarak konumlanır. Bireyin kimliği sabit değildir, kimliği şekillendiren çok farklı metinlerin bir birleşimidir. Postmodern reklamlar izleyicinin farklı kimliklere aynı anda sahip olduğunu bildiklerinden, onun farklı kimlik biçimlerine seslenir, izleyici ile çift yönlü bir etkileşim söz konusudur. Reklam stratejileri oluşturulurken geleneksel medyada hala kitlesel bir mesaj hâkimken sosyal medyada kişiye özel reklam mesajları kullanılır. Reklamlarda sabit imgeler sorgulandığı için ironi/oyun reklamın favori uygulamaları arasında yer alır.

Modern ve postmodern kimlik anlayışları üzerine düşündüğümüzde kimliğin şekillenmesinde bireyin toplumsal bağlantılarının, teknolojinin geldiği noktanın, hem evrensel, hem yerel olanın birlikte ele alınması gerekir. Çünkü rasyonel olarak kabul edilen modern tüketicinin aslında büyük oranda alışverişinde duygularıyla hareket ettiğinin farkına varılması ona yönelik mesajları kökten değiştirmiştir. Modern tüketici birey gelirin ve statüsünün görünür kılacağı bir tüketim evreninde kimliğini bizzat kendi inşa eder ve bu kimliğe ilişkin anlatıda tutarlı kalma arayışındayken, postmodern tüketici bireyin kimliğini kurmasında gelir belirleyici olma özelliğini kısmen kaybetmiştir. Sorulması gereken; kimlik içten gelen bir güdülenmeyle mi yoksa dış uyaranlar sonucu mu kurulur? Postmodern evrede bu sorunun yanıtında dış uyaranların belirleyici olduğunu görmemiz mümkündür. Bu nedenle günümüz reklamları tüketicinin aktif olduğunu kabul ederek hareket etmek, önyargıları ve stereotip kullanımından

vazgeçerek kapsayıcı kimlikler kurmak, ürünü satarken, kimliği kuran anlam ve değeri de üretmek zorundadır.

Artık genç kuşaklar için ideal tüketici olduğu varsayımıyla üretilen tek tip kimlik içeren mesajlar işe yaramamaktadır. Bu mesajlar bireyler arasında farklılıkları görmezden gelme eğilimindedir. Artık kitlesel iletişim araçları ile gönderilen tek yönlü reklam mesajları da genç kuşakları yakalamamaktadır. Çünkü bu mesajlar dar bir kimlik kategorisini temsil etme eğilimindedir. Günümüz genç tüketicileri ürün ile daha çok duygusal bağ kurmak istedikleri için yalnızca ürüne/ürünün fiyatına odaklanan reklam anlayışından çok uzaktadırlar.

Postmodern dönemle uyumlu yeni dijital teknolojiler, küreselleşme kimlikleri ve reklam biçimlerini kökten değiştirmiştir. Aslında tutucu bir sektör olan reklamcılığın da bu değişimle uyumlanması gerekir.

KAYNAKÇA

- Andersen, R. (1995). *Consumer Culture and Postmodernism*. Oxford: Blackwell.
- Aydın, D (2017). Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* Cilt 6, Sayı 1, Mart 2018, ISSN 2147-6934, ss. 229-256 • DOI: 10.14782/marusbd.412645
- Back, K. (1985). Modernizm and Fashion:A Physchological Interpretation. *The Psychology of Fashion* icinde Der. Michel Solomon, Massacchussets, Toronto: Lexington Books.
- Baudrillard, J. (1997). *Tüketim Toplumu: Söylenceler ve Yapılar* (H. Deliceçaylı & F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (1994). *Simülakrlar ve Simülasyon* (O. Adanır, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları. (Orijinal eser 1981’de yayımlanmıştır).
- Bauman, Z. (2015). *Bireyselleşmiş Toplum*. (Çev. Y. Alogan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Belk, R. W. (1988). Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research*, 15(2), 139–168.
- Bennett, A. (2005). *Culture and Everyday Life*. Sage.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*. Ankara:Aşina Kitapevi.
- Bocock R. (2009). *Tüketim*, Dost Kitapevi Yayınları, (Çev.İrem Kutluk), 2. Baskı, Ankara, Aralık.
- Canbaz, Ş. (1996). *Radikal Milliyetçilik ve Propaganda Teknikleri: MHP Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Campbell, C. (2004). I shop therefore I know that I am: The metaphysical basis of modern consumerism. In *Elusive Consumption* (pp. 27–44). Palgrave Macmillan.
- Chaney, D. (1999). *Yaşam Tarzları*. (Çev: İ. Kutluk). İstanbul: Dost.
- Connoly, E. W. (1995). *Kimlik ve Farklılık* (Çev. F. Lekesizalın, 1.baskı). Ayrıntı Yayınları
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. Norton.
- Featherstone, M. (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü* (A. Kutlu, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eser 1991 yılında yayımlanmıştır)
- Giddens, A. & Pierson, C. (2001). *Modernliği Anlamlandırmak*. (Çev. Serhat Uyurkulak, Murat Sağlam) İstanbul: Alfa
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum* (Çev: Ü. Tathıcan). İstanbul: Say Yayınları.
- Goffman, E. (2009). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. Çev. B. Cezar. İstanbul:Metis.

- Gottdiener, M. (2000). Approaches to Consumption: Classical and Contemporary Perspectives *New Forms of Consumption: Consumer, Culture and Commodification*. Ed. Mark Gottdiener. Rowman&Littlefield: England
- Hall, S. (1996). Introduction: Who Needs 'Identity'? In S. Hall & P. du Gay (Eds.), *Questions of Cultural Identity* (pp. 1–17). Sage.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*. Çev. S. Savran İstanbul: Metis
- Jameson, F. (1994). *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantiğı* (Çev: A. Gölcü). Ankara: Nirengi Kitap.
- Jhally, S (1987). *The Codes of Advertising: Fetishism and The Political Economy of Meaning in the Consumer Society*. New York-London: Routledge.
- Karaduman, S.(2010): Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü, *Journal of Yasar University*, Sayı: 17 ss. 2886-2889.
- Kellner, D. (1992). *Medya Kültürü: Popüler Kültür ve Kamusal Alanda Demokrasi* (İ. Erdoğan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kellner, D. (2001). *Media Culture: Cultural Studies, Identity and Politics Between the Modern and the Postmodern*. Routledge.
- Lury, Celia (1996). *Consumer Culture*. Polity Press: Cambridge.
- Lyotard, J. (2014). *Postmodern Durum* (Çev: İ. Birkan). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Schroeder, J. E., & Zwick, D. (2004). Mirrors of masculinity: Representation and identity in advertising images. *Consumption, Markets and Culture*, 7(1), 21–52.
- Schudson, M. (1984). *Advertising, The Uneasy Persuasion: It's Dubious Impact on American Society*. New York: Basic Books.
- Taylor, C. (2006). *Modern Toplumsal Tahayyüller*, çev. H. Koyukan, İstanbul:Metis Yayınları
- Williamson J. (2000). *Reklamların Dili: Reklamalarda Anlam ve İdeoloji*, çev. A. Fethi (çev), Ütopya Yayınevi, İstanbul.
- Yavuz, Ş. (2007). *Reklamları İzlediniz*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

19. Bölüm

Felsefe ve Bilim Tarihinin Kesişim Noktaları

Tuğsat GÜZELOĞLU*

Giriş

Felsefe ve bilim tarihi ilişkisini ortaya koymak için felsefenin, bilimin ve bilim tarihinin ne olduğunu ele almak gerekir. Nitekim bilim tarihini anlamak için bilimi, bilimi anlamak için ise felsefeyi anlamak zorunludur. Bu doğrultuda “Her felsefe, bilim tarihi verileri üzerine yorum yapmaktan başka bir şey değildir.”¹

Öncelikle bilimin tanımını, insanın kendisi ve yaşadığı toplumla ilişkisi bağlamında yapmak mümkündür. O halde, “bilim; evren, doğa, insan ve toplum kısaca var olan her şey üzerinde sistemli, yöntemli, doğru ve geçerli bilgi üreten bir kuramsal sistemdir.”² Bu sistem içerisinde bilimlerin amacı benzer ya da farklı niteliklere sahip olabilmektedir. Çünkü “her bilimin araştırma amacı, kendi alanındaki olayların bağlı oldukları kuralları, yasaları ve bunlara yakın olan, kalabilen ilkeleri saptamaktır.”³ Buradan hareketle genel anlamda bilimin amacının insan yaşamına anlam katmak olduğu söylenebilir.

Nasıl ki bilim, insan yaşamına anlam katan bir faaliyet olarak karşımıza çıkıyorsa, felsefe de soru sorma etkinliği olarak insan yaşamına anlam katmaktadır. “Bir bilime, bir bilgiye giriş demek, o bilimin, o bilginin temel problem alanları üzerinde durmak demektir. Bilgi sevgisi anlamına gelen ve başlangıçlarında bir bütün olan felsefe (philosophia), bugün birçok disiplini içinde toplayan, her alanla (yani hem var olan şeylerle hem de onların bilgisiyle) ilgisi olan bir bilginin adı olmuştur.”⁴ Bu bağlamda açıklamalarında kesinlik ve nihayetten yani bir sonuca erme gibi bir beklentiden bahsedemeyeceğimiz felsefe; kapsamlı, bütüncül, eleştirel ve sorgulayıcı bir bilgi türüdür. Evren, dünya, toplum ve insan hakkında yaşamı anlamlandırma çabası güdülen bir sorgulama alanı olan felsefe aklın önderliğinde olan bir fikir etkinliği ve düşünme aracıdır. Delphi Tapınağı'nın kâhini tarafından en bilge insan olarak nitelenen Sokrates (M.Ö. 469-399)'e göre, “felsefe dostlar arasında özgür bir araştırma biçimi veya özgür insanların her konu hakkında yaptıkları her türden araştırma biçimidir.”⁵

* Dr.Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, tuğsatg@uludag.edu.tr, Orcid: 0000-0002-5004-7494.

¹ Losee, J., *A Historical Introduction To The Philosophy Of Science*, Oxford University Press:Oxford,1993,Ss.213.

² Çüçen, Kadir, *Bilim Felsefesine Giriş*, Sentez Yayıncılık,2012,s.97.

³ Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefe Giriş*, Remzi Kitabevi: İstanbul,2006,s.29.

⁴ Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefe Giriş*, Remzi Kitabevi: İstanbul,2006,s.17.

⁵ Çüçen, Kadir, *Bilim Felsefesine Giriş*, Sentez Yayıncılık,2012,s.17.

Bilim tarihi ve felsefe arasındaki ilişkiyi bilimi direkt kendisine konu edinen bilim felsefesi noktasından ele almak bu ilişkiyi daha somut bir şekilde karşımıza çıkarır. Bu açıdan felsefe ve bilim tarihinin ortak kesişim noktalarının incelenmesi bu iki alanın karşılıklı etkileşimini ve iş birliğini ortaya çıkarmanın bir olanağıdır.

1. Bilim Tarihinin Anlamlandırılmasında Bilim Felsefesinin Yeri

Felsefeden yola çıkarak felsefe ile bilim arasındaki ilişkiyi incelemek gerektiğinde felsefenin alt disiplini olan bilim felsefesinden bahsetmek gerekir. “Bilim, tarihinin bir ürünüdür ve felsefenin de kendi başına bir anlamı yoktur; en azından bilim felsefesi bilim tarihi ile birlikte düşünülmelidir.”⁶ Bilim felsefesi bilim üzerine düşünmenin gerçekleştiği bir açıklama etkinliğidir. “Bilim felsefesinin çok önemli bir işlevi, evrende veya doğada karşılaştığımız olguları açıklamaya çalışan bilimin kendisini açıklama, yani ikinci seviyede bir açıklama veya betimleme sunma çabasına girmesidir.”⁷ Böylece bilim felsefesi ile bilim bir anlam kazanmaktadır. Nitekim bilim felsefesinde bilime dair analizler söz konusudur. “Bilim felsefesi, bilim yapmakla değil, bilimin nasıl yapılması gerektiği üzerine açıklamalar yapma çabasıdır. Başka bir deyişle, bilim felsefesi evrende veya doğada karşılaştığımız olguları açıklamaya çalışan bilimin kendisini açıklama girişimidir.”⁸ Bu yüzden bilim felsefesinde “bilim nedir, bilimin kavramları nelerdir, bilimin işlevi nedir, bilimin yöntemi ve yapısı nedir?” gibi sorular üzerinde bir akılsal ve mantıksal düşünme vardır. Bu amaçla bilim felsefesi bilimin doğasını ortaya koymaktadır.

Bilim felsefesi ile bilim tarihi arasındaki bağ bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü her ikisi de bilimi anlamak üzerine şekillenir. Bilimi anlamak, onu tarihsel süreç içerisinde ele almayı gerektirdiğinden bilim tarihi de bu işlevi yerine getirecek olan disiplindir. Fakat bilim felsefesi bir tarih disiplini değildir. Nitekim bilim tarihi geçmişten günümüze bilimsel faaliyetlerin tarihsel süreç içerisinde gelişiminin incelenmesiyle bilim felsefesi bilimi doğrudan kendisine konu edinmektedir. Görüldüğü gibi bilimlerin tarihsel süreçteki gelişimini ele alan bilim tarihi ile bilimi doğrudan kendisine konu edinen bilim felsefesi aynı şey değildir. “Bilim felsefesi, bilim tarihindeki bilgileri kullanır ve hatta bilim felsefesinin bazı kuramları bilim tarihi üzerinde yükselir. Buna rağmen ikisi birbirinden farklı iki disiplindir.”⁹

Bilim tarihi, nitelikleri 13. yüzyılda şekillenmeye başlayan, özellikle 19. yüzyıl ortalarından itibaren bilim adıyla tanımladığımız sosyal ve kültürel bir olgunun tarihidir.¹⁰ Başka bir deyişle bilim tarihi bilimin doğuş ve gelişme öyküsüdür. Amacı

⁶ Losee, J., *A Historical Introduction To The Philosophy Of Science*, Oxford University Press:Oxford,1993,s.222.

⁷ Çüçen, Kadir, *Bilim Felsefesine Giriş*, Sentez Yayıncılık,2012,s.94.

⁸ Çüçen, Kadir, *Bilim Felsefesine Giriş*, Sentez Yayıncılık,2012,s.92.

⁹ Çüçen, Kadir, *Bilim Felsefesine Giriş*, Sentez Yayıncılık,2012,s.92.

¹⁰ Gavroğlu, Kostas, *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek*, Yunancadan çev. A. Çokona, İletişim Yayınları: İstanbul,2006,s.27.

bir bakıma nesnel(objektif) bilginin ortaya çıkma, yayılma ve kullanılma koşullarını incelemek, bir bakıma da nitelikleri belli bir yöntemin, düşünme türünün, hatta geniş anlamda bakış açısının oluşumunu saptamaktır. Çeşitli bilim kollarında ulaşılan sonuçları sıralayarak değil, fakat daha çok, bu sonuçları bağlı oldukları koşullar çerçevesinde açıklayarak amacına ulaşmaya çalışır.¹¹ Bunun yanı sıra bilimin gelişmesini sağlayan bazı teorilerin, pratiklerin ve deneysel tekniklerin geliştirildiği kurumları da inceler. “Birçok insan, bu kurumların içinden, inanışların doğruluğuna başkalarını ikna etmeye, doğal olaylar hakkındaki düşüncelerini yaymaya, belirli zaman ve mekânda bu düşüncelerine meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır.”¹² Bu noktada bilim tarihinden öğrenebilecek çok şey olmasına rağmen bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür: “Düşüncenin serbestliğe kavuşması, akılla batıl inançların çarpışması, insanoğlunun “doğru”yu araması ve giderek ona yaklaşması, hata ve akıl dışı saplantılarla savaşması...”¹³

Bilim tarihi, ilk zamanlarında sadece kronolojik bir sıralama olsa da, uygarlıklarla bağlantılı olarak bilimi ve tarihi ele alıp inceleyerek yorumlar. Bu bakımdan bir ilerleme tarihi olarak da görülebilir. Nitekim ilerleme ve gelişme bilimin temel dinamiklerini oluşturduğu gibi bilim tarihinin de inceleme alanıdır.

Dolayısıyla bilim tarihi sayesinde bilginin hangi aşamalardan geçerek günümüze geldiğiyle, bilime kimlerin ne gibi katkılarda bulunduğuyla, bu katkı sahiplerinin yöntemleri ve araçlarıyla ilgili sorulara cevap verilebilir. Böylece bu soruların cevabı ile geçmişten günümüze bilimin anlam ve değeri de ortaya konulabilir. Bu anlamda bilim tarihinde planlı bir sürecin izleri görülebilir. Sürekli gelişim içerisindeki bilim, canlı ve dinamik yapısından dolayı tarihsel sürecin olaylarını oluşturmakta ve bu olaylar bilim tarihi aracılığıyla gün yüzüne çıkmaktadır. Bu bağlamda bilimin tarihi kökleri iki temel kaynağa iner: “Bunların birincisi, teknik gelenektir. Bunda, pratik deneyimler ve beceriler, bir nesilden diğerine aktarılmış ve geliştirilmiştir. Diğerisi ise, manevi geleneklerdir. Bunda, insanların amaçları ve düşünceleri, bir yandan geleceğe aktarılırken, bir yandan da zamanla gelişir.”¹⁴

Bilim bir keşfetme süreci olduğu gibi bilim tarihi de bilimsel keşiflerin keşfi olarak açıklamaların tarihidir. Buradan hareketle bilim tarihi, bilimin anlamını ve değerini açıklamanın tarihidir. Bu tarih içerisinde bilimin varoluşunun süreçsel bir analizi vardır: “Başka bir deyişle, elde adına bilim denilen, kendisiyle iş görülen bir alet vardı. Bu, nasıl ortaya çıkmıştı? Kökleri nerelere gidiyordu? Yapısı nasıldı? Ne

¹¹ Yıldırım, Cemal, *Bilim Tarihi*, Remzi Kitabevi: İstanbul,2008,s.3.

¹² Gavroğlu, Kostas, *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek*, Yunancadan çev. A. Çokona, İletişim Yayınları: İstanbul,2006,s.14.

¹³ Yıldırım, Cemal, *Bilim Tarihi*, Remzi Kitabevi: İstanbul,2008,s.13.

¹⁴ Stephen F. M., *Bilimler Tarihi*, çev. Prof. Dr. Umur Daybelge, T.C. Kültür Bakanlığı,2001,s.3.

zaman ve nasıl başladı? Nasıl gelişti? Ona kimler katkıda bulundu?”¹⁵ gibi sorulara cevaplar verilebilmektedir. Bu anlamda bilim tarihi bir anlama tarihi olarak insanın tarihsel sürece sorduğu nasıl ve niçin sorularının da cevaplarının verildiği bir tarihtir: “Zira Varlığı, varolanı ve insanı nazari/akli idrak tarzlarımızı bilmek, yani bilim tarihi, insanın niçin bilmesi gerektiğini anlamının ilk şartıdır.”¹⁶

2. Felsefe ile Bilim Tarihi Arasındaki Kurucu İş Birliği

Felsefe, bilim ile ilişkili olup, ona zemin hazırlar ve bir bilim değil, bilgi alanıdır. İkisinde de amaç dünyayı ve insan yaşantısını anlamaktır. Aralarındaki farklardan biri yöntem yönündendir. Bilim olgulardan hareket eder, ulaştığı sonuçları yine olgulara dönerek temellendirmeye çalışır. Felsefe de bir çeşit olgu demek olan insan yaşantısından hareket eder. Bilim fenomenlerle başlayan ve fenomenlerle biten bir fizik alanında iş görür. Felsefe düşünülür alanın etkinliğidir. Bu yüzden “felsefe ulaştığı sonuçları temellendirme yolunda olgulara değil, mantıksal çözümlemeye hatta bazen düpedüz metafizik spekülasyona gider.”¹⁷ Felsefe, varlığın özünü bütünsellik içerisinde ele alırken, bilim bundan ziyade olgular arasındaki ilişkileri nedensellik boyutunda parçalara ayırarak ele alır. Nitekim onun bilimden ayrılan en önemli özelliği, olgulara dayanma özelliği olmayan birikimsel bir bilgi türü olmasından kaynaklanmaktadır. Felsefe, tarihsel sürecin ilk başlarından itibaren evren, doğa, insan ve toplum hakkında soru sorup, bilgi elde etme çabası içindedir. “Bilim de, aynı konular üzerinde bilgi elde etme amacındadır; fakat ikisi aynı şey değildir. Çünkü elde ettikleri bilgi türü olsun veya bu bilgileri elde etme yöntemleri olsun birbirinden birçok konuda farklılık gösterir.”¹⁸ Fakat buna rağmen tüm bilimlerin felsefeden ayrıldığı gerçeği göz önüne alındığında felsefenin de bilimin de sistemli bir şekilde gerçeği arama etkinliği olduğu söylenebilir: “Bu noktada bilgi, bilimle felsefe arasında ortak olan bir kavramdır; çünkü bilimin de felsefenin de amacı herhangi bir bilgi türünü (bir “episteme”yi) elde etmektir.”¹⁹ Bilimle felsefe arasındaki yakın ilişkinin temelinde her ne kadar farklı yöntem anlayışından bahsetsek de her ikisinin de belli bir yönteminin olduğu söylenebilir. Nitekim felsefe insanı en temel sorunlarıyla ele alıp inceleyen yöntemli düşüncedir. “Felsefeyi genel anlamda düşünceden ya da sıradan düşünce etkinliğinden ayıran başlıca özellik onun yöntemli oluşudur. Gelişigüzel düşüncenin temel özelliği yöntemsizliğidir. Yöntem nedir? Yöntem bir amaca varmak için düşünülmüş en kısa ve en tutarlı yolların

¹⁵ Fazlıoğlu, İhsan, *Kayıp Halka, İslam - Türk Felsefe - Bilim Tarihinin Anlam Küresi, Felsefe - Bilim Yazıları*, Papersense Yayınevi, 2015, s.20.

¹⁶ Fazlıoğlu, İhsan, *Kayıp Halka, İslam - Türk Felsefe - Bilim Tarihinin Anlam Küresi, Felsefe - Bilim Yazıları*, Papersense Yayınevi, 2015, s.42.

¹⁷ Yıldırım, Cemal, *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi: İstanbul, 2011 s., 25.

¹⁸ Çüçen, Kadir, *Bilim Felsefesine Giriş*, Sentez Yayıncılık, 2012, s.88.

¹⁹ Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefe Giriş*, Remzi Kitabevi: İstanbul, 2006, s.17.

toplamıdır. Yöntem doğrunun ortaya konulabilmesi için izlenmesi gerekli görülen ussal yolların toplamıdır.”²⁰ Görüldüğü gibi felsefe, yaşamın anlamına ve amacına dair sorulara cevap verme bakımından bilimle benzer niteliklere sahiptir. Felsefe bu arayışa da iki yoldan gider: “Evrende olup bitenlerin gerisindeki gerçeğe inmek; Bilgilerimizi, iyilik, doğruluk ve güzellik kavramlarımızı eleştirip aydınlığa çıkarmak.”²¹

Felsefe ve bilim tarihi arasındaki yakın ilişki bu iki disiplinin yapması gereken şeylerin de varlığını da ortaya koymaktadır. Nitekim felsefe ve bilim tarihinde önemli olan bilme tarzlarının tarihini ele almak değil, insanın bilim tarihinde bilme eyleminin tarihini ele almak olacaktır. Bunun için medeniyetlerin ve bu medeniyetler içerisinde kültürlerin incelenmesi ve ele alınması gerekmektedir. “Kanaatimizce bir kültürün, bir medeniyetin felsefe-bilim zihniyetini tespit etmek için atılması gereken en önemli adım, söz konusu felsefe-bilimin üretildiği bütünü, küreyi tarihi vakıya mutabık bir şekilde inşa etmek, bu küreyi inşa eden insanların dünya görüşü (anlam-değer dünyası) ile dünya tasavvuru/resmini dikkate almak, kısaca tarihi çalışmayı yapan kişiler olarak bizim ne düşündüğümüzü değil o tarihi yapan insanların ne düşündüğünü yakalamaya çalışmaktır. Başka bir deyişle, felsefe-bilim tarihi, ne olması gerektiği önceden belirlenip dikte edilerek incelenecek bir alan değil, tersine ne olduğu dikkate alınarak araştırılması gereken bir alandır.”²²

SONUÇ

Bu çalışmada felsefe ve bilim tarihi arasındaki etkileşim bütüncül bir şekilde ele alınmıştır. Bilimin gelişmesinde teknik ilerlemelerin yanı sıra felsefi zeminde şekillenen düşüncelerin bilime yön verdiğini söylemek mümkündür. Nitekim felsefe ilk çağlardan günümüze bilimsel faaliyetlerin temeli olduğu gibi bilim tarihinin de varlık sebeplerinden biridir.

Çağlar boyunca felsefe ve bilimin iç içe olması ilk filozoflara aynı zamanda bilim adamı gözüyle bakılmasıyla doğrulanmaktadır. Fakat tüm bunlara rağmen, felsefe bir bilim değil, bilgi etkinliğidir. Çünkü felsefede nesnellikten söz edilemez, nesnellik bilimin işidir. Bu alanlar arasında köprü görevi gören disiplin bilim felsefesidir. Bilim felsefesinde bilim üzerinde bir düşünme vardır. Bu disiplin içerisinde bilimsel süreçlerin tarihi incelenir, bilimsel düşünceler ve düşünürler konu edinilir. Yani bilim tarihinin konusu, bilimin tarihsel süreç içerisindeki gelişim durumudur.

²⁰ Çüçen, Kadir, *Bilim Felsefesine Giriş*, Sentez Yayıncılık, 2012, s.88.

²¹ Yıldırım, Cemal, *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi: İstanbul, 2011 s., 27.

²² Fazlıoğlu, İhsan, *Kayıp Halka, İslam - Türk Felsefe - Bilim Tarihinin Anlam Küresi, Felsefe - Bilim Yazıları*, Papersense Yayınevi, 2015, s.67.

Tıpkı bilim felsefesinde olduğu gibi bilim tarihi de bilim üzerine odaklanır ve bilimi anlamlandırmanın tarihi olarak öne çıkar, bilimsel düşünceler ve düşünürler konu edilir. Şu açıktır ki bilim tarihinden bahsetmek için bilimden bahsetmek gerekir. Bilimden bahsetmek için ise felsefenin ele alınması gerekir.

Görüldüğü gibi felsefe, bilim tarihi arasındaki ilişki bilim ve felsefe ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Nitekim bu ilişkiler bir bütün olarak bilimin gelişmesi ile yakından ilgilidir. Bilim düşüncenin bulunduğu yerde gelişme gösterir. Bu gelişmenin var olabilmesi için felsefi düşünmenin ön planda olması gerekmektedir. Böylece bilimsel ilerleme ve gelişmeler bir bilim tarihinin olanağını ortaya koymaktadır. Bu durumda felsefe, bilim tarihinin gelişimine imkân vermektedir.

Kaynakça

- Afşar, T., *Gençler İçin Felsefe Tarihi*, Bulut Yayınları,2011.
- Çüçen, A. K., *Bilim Felsefesine Giriş*, Sentez Yayıncılık,2012.
- Fazlıoğlu, İ., *Kayıp Halka, İslam - Türk Felsefe - Bilim Tarihinin Anlam Küresi, Felsefe - Bilim Yazıları*, Papersense Yayınevi,2015.
- Gavroğlu, K., *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek*, Yunancadan çev. A. Çokona, İletişim Yayınları: İstanbul,2006.
- Losee, J., *A Historical Introduction To The Philosophy Of Science*, Oxford University Press:Oxford,1993.
- Marx, K. Ve Engels, F., *Alman İdeolojisi*, çev. S. Belli, Sol Yayınları: Ankara,2004.
- Sarton, G.,*Bilim Tarihinde Yöntem*, der. R. Demir, Doruk Yayıncılık: Ankara,1997.
- Mason F. S., *Bilimler Tarihi*, çev. Prof. Dr. Umur Daybelge, T.C. Kültür Bakanlığı,2001.
- Yıldırım, C., *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi: İstanbul,2011.
- Yıldırım, C., *Bilim Tarihi*, Remzi Kitabevi: İstanbul,2008.
- Mengüşoğlu, T., *Felsefe Giriş*, Remzi Kitabevi: İstanbul,2006.